

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, член Спілки ректорів Європи, перший віце-президент Спілки будівельників України, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Андрощук Генадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бандур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бендасюк Олег Олександрович, головний спеціаліст департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України, д-р екон. наук

Воротін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКР СІВ банку, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Гнибіденко Іван Федорович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заслужений працівник освіти України

Гудинський Олексій Дмитрович, професор кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Даций Олександр Іванович, в.о. ректора Академії муніципального управління, д-р екон. наук, професор

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Криклій Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, доктор економічних наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Куліков Петро Мусійович, ректор КНУБА, д-р екон. наук, професор, лауреат 2х державних премій в галузі науки та техніки, заслужений працівник освіти України

Кучменко Єліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Маршавін Юрій Миколайович, перший проректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор, заслужений працівник освіти України

Мищенко Катерина Семенівна, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, ректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Момир Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Пяківська Марія Станіславівна, провідний економіст статистики та прогнозування Київського обласного центру зайнятості

Поважний Олександр Станіславович, ректор Донецького державного університету управління, д-р екон. наук, професор

Радіш Ярослав Федорович, професор кафедри управління охороною здоров'я НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Розпутенко Іван Васильович, завідувач кафедри економічної політики НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Сабук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УАН, заслужений діяч науки і техніки України

Сорока Микола Петрович, д-р наук з державного управління, професор, народний депутат України

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Федоренко Станіслав Валентинович, доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Черкасов Андрій Володимирович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, доцент

Чорна Людмила Олександрівна, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, д-р екон. наук, професор

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

Свідоцтво КВ № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,
18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Відділ інформації

Стаднік С. Б.

Відділ реклами

Чурсіна А. М.

Коректор

Строганова Г. М.

Комп'ютерна верстка

Полулященко А. В.

Технічне забезпечення

Дідук Б. Б.

Передруквання дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПК ДСЗУ 25.08.16 р.

Підписано до друку 25.08.16 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 32,1.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2508/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 8/2016

Економічна
наука

<u>Гайдуцький П. І.</u> Гривня — атрибут державності та ефективності економіки	4
<u>Дмитренко Г. А., Кириченко М. О.</u> Соціальна відповідальність як імператив зворотного зв'язку у системі державного управління	12
<u>Столяров В. Ф., Островецький В. І.</u> Формування цін і тарифів на товари та послуги суб'єктів природних монополій в Україні	19
<u>Смирнов Є. В., Смирнова О. П.</u> Стратегічні імперативи розвитку туристичної галузі України	28
<u>Добіжа Н. В., Гончаренко А. І.</u> Актуальні питання впровадження інновацій на підприємстві	35
<u>Стрижак О. О.</u> Поняття інституту: основні підходи до визначення суті та змісту	38
<u>Бірюк С. О.</u> Біржова компонента інформаційного середовища вітчизняного фондового ринку	44
<u>Брінь П. В., Прохоренко О. В.</u> Комплексний підхід до прийняття рішення щодо впровадження аутсорсингу на підприємстві	48
<u>Цибуляк А. Г.</u> Глобальні стратегії екологізації світових товарних ринків	54
<u>Кононова К. Ю.</u> Інформаційне суспільство: графова модель формування	58
<u>Безп'ята І. В.</u> Діагностика соціально-економічної результативності роботи аграрного сектора країни	65
<u>Шинкарюк О. В.</u> Становлення передумов впровадження державного регулювання регіонального людського розвитку в Україні (від цілей людського розвитку до завдань сталого розвитку)	70
<u>Баранецька О. В., Бучковська Я. Г.</u> Аналіз бюджетотворення в Україні	79
<u>Прокопенко Ж. В.</u> Сучасний стан ринку небанківських фінансових установ: пенсійне забезпечення, інвестиції та лізинг	85
<u>Сироватченко Л. В.</u> Водокористування в Україні: особливості та сучасний стан	97
<u>Дрозг А. О., Капустян В. О.</u> Чисельне моделювання ціноутворення банку за умови випадкового запізнення при поверненні кредитів	104
<u>Зоря О. П., Максименко І. Я., Добренька Я. О.</u> Особливості обліково-аналітичного відображення виробничих запасів за національними та міжнародними стандартами в системі управління підприємством	116
<u>Січняк О. О.</u> Теоретичні основи дослідження формування та класифікації бюджетно-податкової політики	119
<u>Литвиненко К. О.</u> Оцінка мультиплікативного впливу зовнішніх факторів на підприємницький сектор на базі моделі матриць соціальних рахунків	123
<u>Назарова Т. Ю.</u> Механізм управління фінансовим потенціалом промислових підприємств на основі синергетичного підходу	127
<u>Баришнікова О. М.</u> Особливості організації системи верифікації звітності сталого розвитку	131

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 8/2016

Economy

<u>Gaidutskyi P.</u> HRYVNIA — THE ATTRIBUTE OF STATEHOOD AND ECONOMIC EFFICIENCY	4
<u>Dmytrenko G., Kyrychenko M.</u> SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE IMPERATIVE FEEDBACK IN PUBLIC ADMINISTRATION	12
<u>Stolyarov V., Ostrovetskiy V.</u> PRICING AND TARIFFS ON GOODS AND SERVICES OF NATURAL MONOPOLIES IN UKRAINE	19
<u>Smyrnov I., Smyrnova O.</u> STRATEGIC IMPERATIVES OF DEVELOPMENT TOURISM IN UKRAINE	28
<u>Dobizha N., Goncharenko A.</u> CURRENT ISSUES OF INNOVATION IN THE ENTERPRISE	35
<u>Stryzhak O.</u> CONCEPT OF INSTITUTE: BASIC APPROACHES TO DEFINITION OF ESSENCE AND CONTENT	38
<u>Biruk S.</u> EXCHANGE COMPONENT OF INFORMATION ENVIRONMENT OF DOMESTIC STOCK MARKET	44
<u>Brin P., Prokhorenko O.</u> COMPLEX APPROACH TO DECISION CONCERNING THE ENTERPRISE OUTSOURCING	48
<u>Tsybuliak A.</u> GLOBAL STRATEGIES OF ECOLOGIZATION OF WORLD COMMODITY MARKETS	54
<u>Kononova K.</u> INFORMATION SOCIETY: THE GRAPH MODEL	58
<u>Bezpyata I.</u> DIAGNOSIS OF THE SOCIO-ECONOMIC PERFORMANCE OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE COUNTRY	65
<u>Shinkaryuk O.</u> FORMATION OF PREREQUISITES FOR INTRODUCTION OF STATE REGULATION OF REGIONAL HUMAN DEVELOPMENT IN UKRAINE1 (THE GOALS OF HUMAN DEVELOPMENT FOR OBJECTIVES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT)	70
<u>Baranetska O., Buchkovska Y.</u> ANALYSIS OF CREATION OF BUDGET IN UKRAINE	79
<u>Prokopenko Zh.</u> CURRENT MARKET NBFIS, PENSIONS, INVESTMENTS AND LEASING	85
<u>Syrovatchenko L.</u> WATER CONSUMPTION IN UKRAINE: FEATURES AND CURRENT STATE	97
<u>Drozd A., Kapustyan V.</u> NUMERICAL BANK PRICING MODELLING UNDER RANDOM TIME LAG CREDIT RETURN CONDITION	104
<u>Zorya O., Maksymenko I., Dobrenka Y.</u> FEATURES OF ACCOUNTING AND ANALYTIC VIEW OF INVENTORY WITH NATIONAL AND INTERNATIONAL STANDARDS IN ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM	116
<u>Sechnyak A.</u> THEORETICAL BASIS OF STUDYING OF FORMING AND CLASSIFICATION OF THE FISCAL POLICY	119
<u>Lytvynenko K.</u> ESTIMATING THE MULTIPLIER EFFECTS OF EXOGENOUS SHOCKS ON THE BUSINESS SECTOR BASED ON SOCIAL ACCOUNTING MATRICES MODEL	123
<u>Nazarova T.</u> THE MECHANISM OF THE FINANCIAL POTENTIAL OF THE INDUSTRY BASED ON A SYNERGISTIC APPROACH	127
<u>Baryshnikova O.</u> FEATURES OF VERIFICATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT REPORT	131

П. І. Гайдучський,

директор Інституту стратегічних оцінок,

д. е. н., проф., академік НААН, заслужений діяч науки і техніки, член Ради НБУ у 2010—2015 рр.

ГРИВНЯ — АТРИБУТ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІКИ

P. Gaidutskyi,

Director of the Institute of strategic assessments, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of NAAS, Honored Worker of Science, Member of the Board of the National Bank of Ukraine (2010—2015)

HRyvNIA — THE ATTRIBUTE OF STATEHOOD AND ECONOMIC EFFICIENCY

15 вересня 2016 р. виповнюється 20 років з дня впровадження національної валюти України — гривні. У світовій історії національних валют гривня є однією з найстаріших. Перше згадування "гривні" у значенні грошової одиниці зустрічається в "Повісті минулих літ" і відноситься до VIII—IX ст. — ранньої доби держави Київської Русі. У різних економічних значеннях, у т.ч. одиниці виміру, гривня існувала до XVIII ст. У період повної монополізації Російською імперією державних функцій на теренах України використання гривні в економічному обороті було припинено. Лише у березні 1918 р. гривня була відновлена як грошова одиниця, яка проіснувала до кінця 1920 р. Нове повернення гривні до життя сталося завдяки Указу Президента України Л. Кучми від 25 серпня 1996 р. У різні історичні періоди гривня зазнавала забуття і відродження, ревальвації та девальвації. І навіть у новітній історії та в наші дні гривня пережила чималі потрясіння, стикаючись з проблемами, невизначеністю та непевністю перспективи.

Запровадження національної грошової одиниці — гривні — з самого початку розглядалось як утвердження одного з атрибутів державності. Однак лише для цього грошову реформу не можна було зводити. Україні потрібна була реформа як інструмент мотивації перебудови на ринкові засади економіки і насамперед системи грошових відносин. Ця позиція була зафіксована ще влітку 1990 р. у "Декларації про державний суверенітет України", а також у Законі України "Про економічну самостійність". У цих документах грошова реформа визначалася як основа утвердження економічного суверенітету України стабілізації та ринкової трансформації економіки.

Однак реалізувати таку модель реформи в Україні вдалось не одразу. Усе, на що влада виявилась спроможною на старті реформи, це запровадження в готівковий обіг з січня 1992 року купоно-карбованця. Це був виправданий, але половинчастий крок, бо це не забезпечувало виходу України із рублевої зони. Безготівковий обіг й надалі обслуговувався рублевою масою. В результаті виникла вкрай вразлива дистрофічна система, коли готівковий і безготівковий обіг були механічно розірвані; вони обслуговувалися різними грошовими одиницями, політику яких визначали уряди і Центробанки різних країн. Внаслідок цього з'явилась можливість для різних фінансових спекуляцій, зловживань, переведення грошей і капіталів з однієї форми обігу в іншу, з України в Росію. Таку спотворену ситуацію значною мірою використовувала на свою користь Росія, адже міждержавні платежі України і безготівковий курс купоно-карбованця повністю контролював ЦБ РФ. Це зробило українську економіку надзвичайно вразливою від російської політики. І лише у листопаді 1992 р. за наполяганням прем'єр-міністра Л. Кучми купоно-карбованець було впроваджено у сферу безготівкового обігу.

Так завершився перший етап грошової реформи. Та зроблено це було надто пізно. Важко підрахувати реальні економічні втрати, які зазнала від цього Україна. Деякі фахівці вважають, що вони перевищили ВВП країни. Росія висунула проти України досить сумнівний позов щодо державного боргу на суму 2,5 млрд доларів. Україна була змушена визнати цей борг, оскільки НБУ не міг контролювати міждержавні розрахунки. Ніхто не знає також скільки за той час українського капіталу залишилося в Росії або перемістилося до Росії. Україна нічого не отримала від Росії з належної їй частини золотого запасу СРСР, а це близько 200—250 тонн золо-

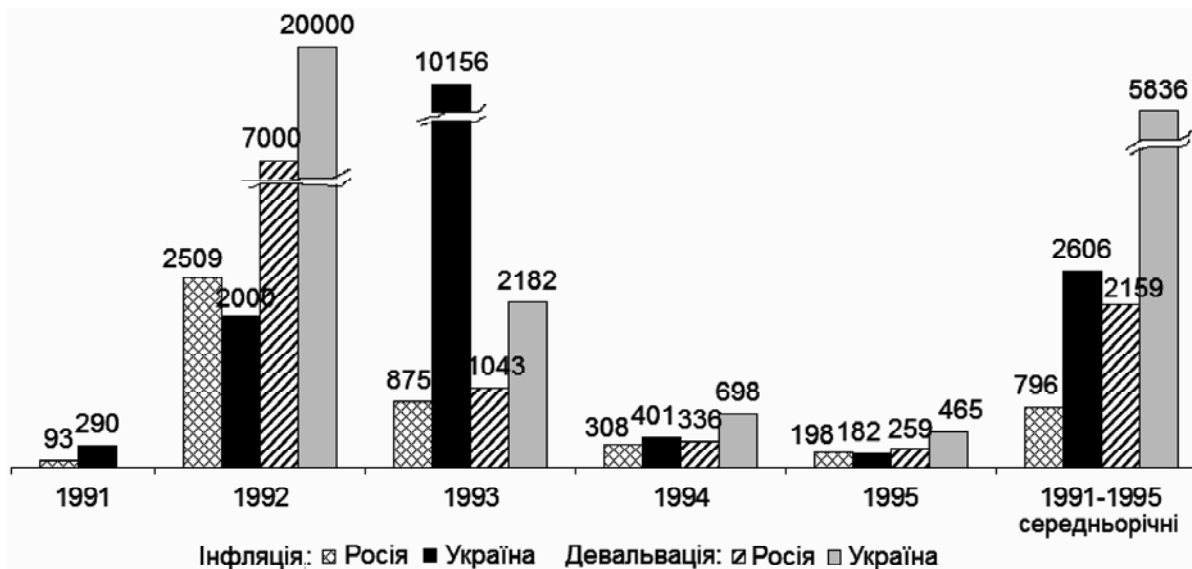

Рис. 1. Динаміка інфляції та девальвації національних грошових одиниць Росії та України, %

Джерело: розроблено за даними UNCTAD.

та. Росією також були мобілізовані всі грошові вклади населення України на рахунках Ощадбанку СРСР на суму близько 150 млрд дол.

Гальмування грошової реформи було зумовлено тим, що в Україні було багато її противників. Вони були в Парламенті, в Уряді, в Нацбанку, в міністерствах, у регіонах, на великих підприємствах. Вони свідомо чи не свідомо вважали, що порятунок України — в рублевій зоні. З боку Росії теж була протидія грошовій реформі в Україні. Навіть керівництво МВФ у 1992 р. намагалося переконати очільників України в необхідності залишитися в межах рублевої зони. Свідченням гальмування грошової реформи є те, що серед пострадянських країн Україна останньою — на 3—4 роки пізніше — ввела національну грошову одиницю (гривню).

Глибока криза у фінансовій сфері Росії, зумовлена розвалом СРСР, фактично стала детонатором економічної депресії, яка охопила всі країни СНД, і найбільше вдарила по Україні. Досить нагадати, що ще у 1990 р. Україна була однією з небагатьох республік, яка мала позитивне сальдо державного бюджету. За свідченням професора А. Гальчинського, на кінець 1991 р. дефіцит бюджету Росії сягнув майже 20% ВВП, а з урахуванням кредитів ЦБ РФ — 31%. Щоб подолати такий дефіцит Росія вдалась до політики цінової лібералізації та пере-

кладення частини своїх фінансових проблем на країни СНД через рублеву зону розрахунків.

За умов функціонування єдиної системи грошового обігу це робилось досить просто. Дефіцит бюджету, так само як інфляційні процеси країни, яка контролює грошовий обіг, легко покривались за рахунок країн — партнерів по платіжній системі і переносились на них. Так, у 1992 р. в порівнянні з 1990 р. ціни на енергоносії в Росії зросли більше як у 100 разів. Все це через рублеву зону перейшло в Україну і до того ж з мультиплікативним ефектом.

Така ситуація була пов'язана з відповідною емісійною політикою Росії. Якщо додаткова емісія готівкових грошей на одного жителя в Україні у 1991 р. становила 269 крб., то в Росії — 603 рублі. Якщо Держбанк СРСР у 1991 р. встановлював норму резервування комерційним банкам у республіках на рівні 14%, то в Росії — лише 2%. Але ця емісійна "продукція" швидко "експортувалась" в країни рублевої зони, а там вона проявлялась уже з мультиефектом. Україна тоді була у подвійній залежності від Росії: по поставках енергоносіїв, ціни на які постійно зростали, та по безготівкових платежах у рублевій зоні з постійною девальвацією рубля. Отже, пострадянська грошова система продовжувала використовуватись Росією як експансія,

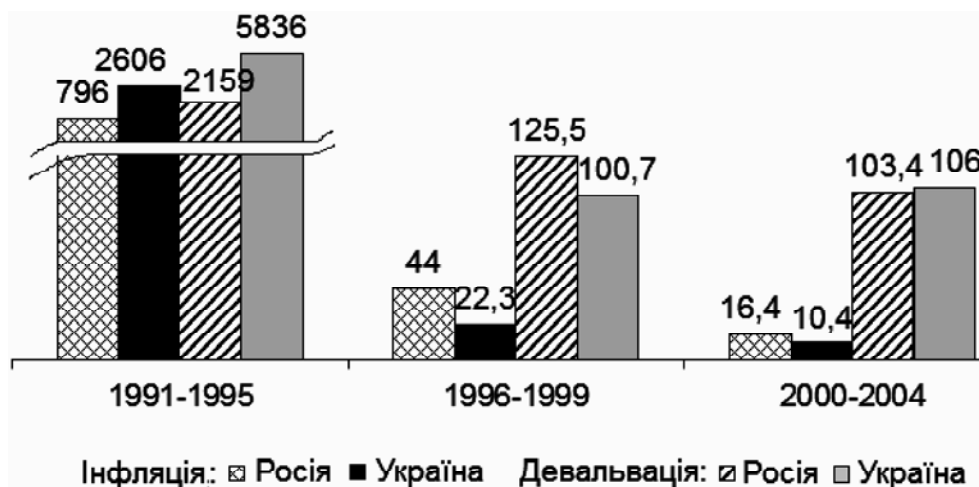

Рис. 2. Динаміка середньорічних показників інфляції та девальвації національних грошових одиниць в Україні та Росії, %

Джерело: розроблено за даними UNCTAD.

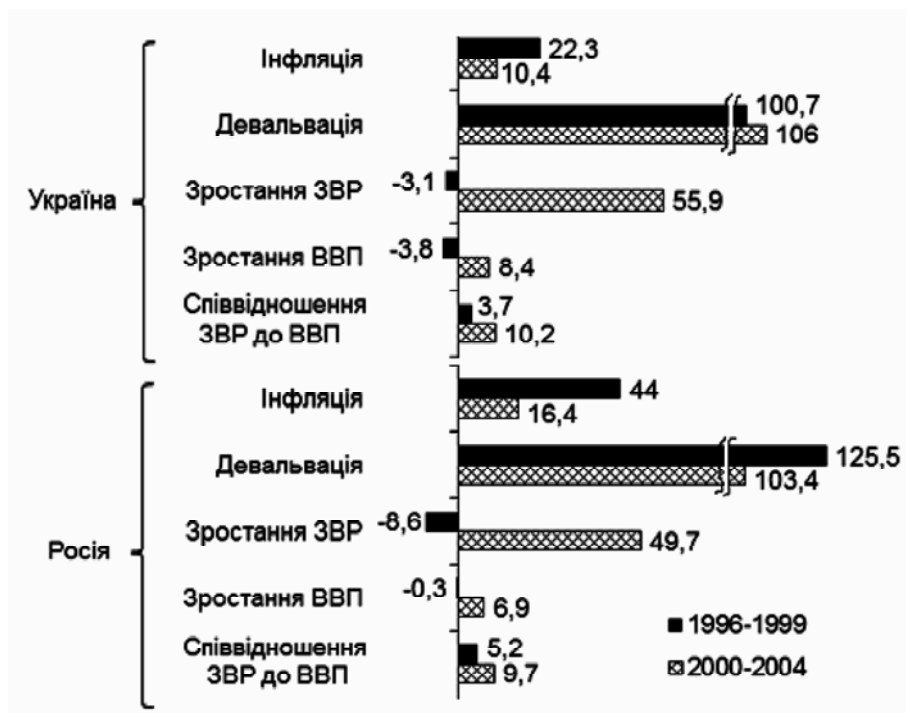

Рис. 3. Середньорічні макроекономічні показники України та Росії, %

Джерело: розроблено за даними UNCTAD, Держстат, Росстат, НБУ.

на свою користь. Доречі країни Балтії змогли в максимально стислі терміни вийти з рублевої зони і захистити свої "фінансові кордони" і в порівнянні з Україною виграли від цього.

Про наслідки такої експансії Росії на внутрішній ринок України переконливо свідчать статистичні дані. Так, у 1991—1995 рр. середньорічна інфляція та девальвація в Україні була в 3 рази вища, ніж у Росії (рис. 1). Тільки коли в Україні була введена гривня і були перекриті "фінансові кордони" з Росією, ситуація радикально змінилась.

Після обрання у липні 1994 р. Президентом України Л. Кучми грошова реформа суттєво активізувалась. Вже у жовтні 1994 р. він видав указ про створення Державної комісії з проведення грошової реформи, головою якої був призначений прем'єр-міністр Є. Марчук, а заступником — голова НБУ В. Ющенко. У липні 1995 р. Л. Кучма створив робочу групу з підготовки реформи, яку очолив радник президента, професор А. Гальчинський.

Група підготувала все необхідне до проведення реформи у жовтні 1995 р. Однак керівництво уряду та НБУ зайняло вичікувальну позицію. Доречі, на той час вже всі пострадянські країни ввели національні валюти, хоч економічна чи інфляційна ситуація у них була не краща, ніж в Україні. Зрештою 25 серпня 1996 р. Л. Кучма підписав Указ Президента "Про грошову реформу в Україні".

Грошова реформа досить швидко дала позитивний результат. У процесі грошової реформи було стерилізовано значний грошовий "навіс", створений у 1992—1994 роках за рахунок неконтрольованої емісії купоно-карбованців. Напередодні реформи в готівковому обігу було 366 трлн купоно-карбованців. Натомість товарне забезпечення грошової маси склало менше половини цієї суми. Така різниця могла бути погашена лише шляхом заміни грошових одиниць. У 1996—1998 рр. істотно знизилась інфляція, стабілізувався платіжний баланс, бюджет та валютний курс гривні. Зросла монетизація

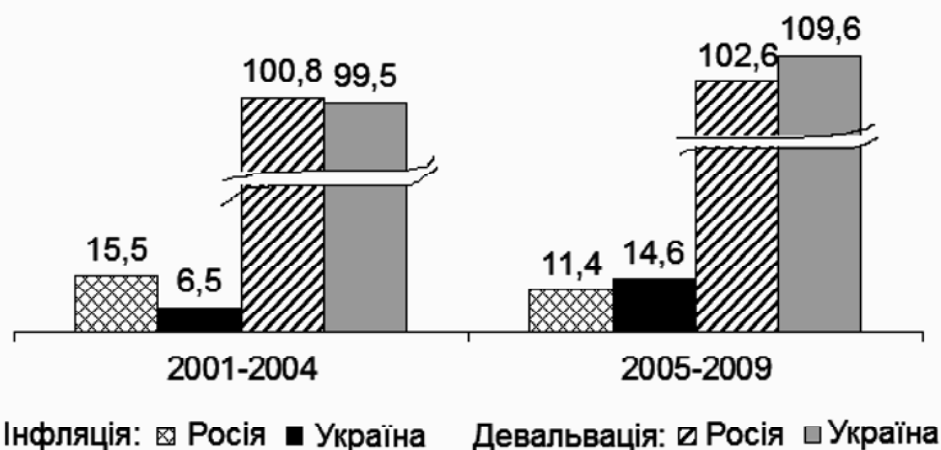

Рис. 4. Динаміка середньорічних показників інфляції та девальвації національних грошових одиниць Росії та України, %

Джерело: розроблено за даними UNCTAD.

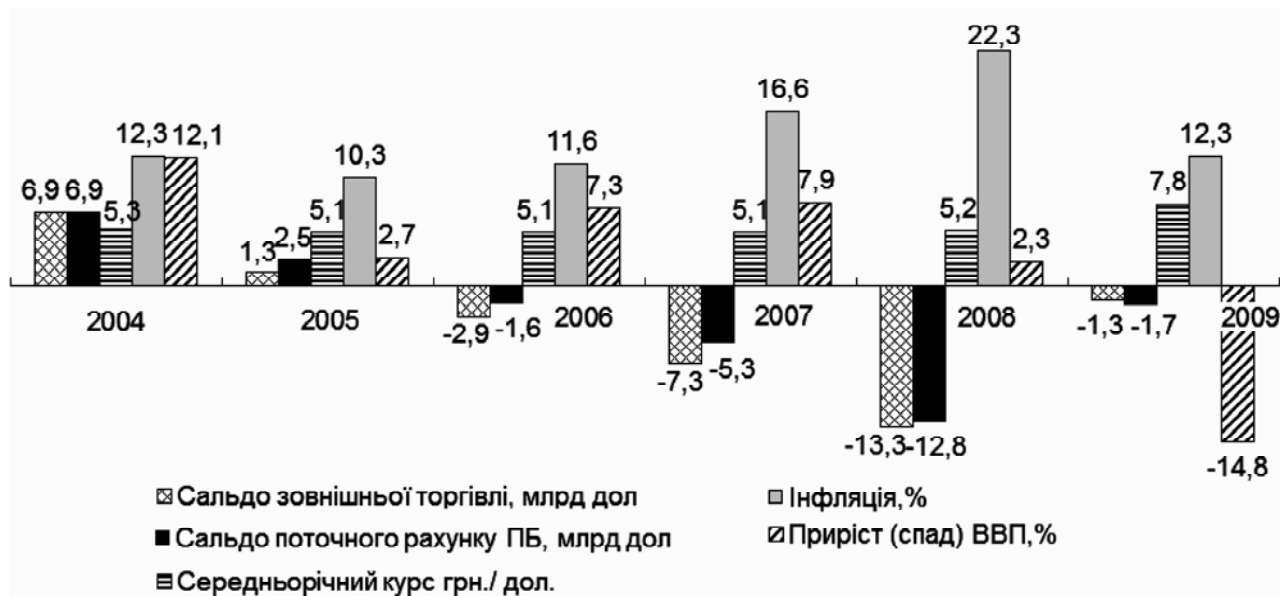

Рис. 5. Динаміка макроекономічних показників

Джерело: розроблено за даними Держстат, НБУ.

економіки, знизилась облікова ставка НБУ, зросла динаміка депозитів та кредитів.

Результативність грошової реформи у великій мірі була досягнута завдяки здійсненню ефективної політики, спрямованої на подолання кризи та проведення реформ. У 1996—1999 рр. (перший період президентства Л. Кучми) найбільше сприяння зміцненню гривні було завдяки подоланню інфляції, неплатежів, бартерних і давальницьких схем розрахунків, лібералізації торгівлі, підприємництва, руху капіталів, стабілізації платіжного та бюджетного балансу, залученню вітчизняних інвестицій, здійсненню малої приватизації, погашенню боргів за енергоносії та інших реформ. За 2000—2004 рр. (другий період президентства Л. Кучми) найбільше сприяння зміцненню гривні було завдяки істотному підвищенню споживчого попиту, купівельної спроможності населення, погашення боргів по заробітній платі і пенсіях, остаточній ліквідації бартерних і давальницьких схем розрахунків, залученню іноземних інвестицій,

здійсненню грошової приватизації, зростанню виробництва в усіх галузях економіки, розширенню торгівлі, в т.ч. безготівкової, отриманню позитивного платіжного балансу та бездефіцитного бюджету, та інше.

Але найбільш промовисто про результативність реформи свідчить порівняння динаміки інфляції та девальвації в Україні та Росії. Так, у 1991—1995 рр. інфляція та девальвація в Україні була втричі вища, ніж в Росії. Але після 1995 р., коли фінансова система України була вже захищена, повністю відмежована грошовим обігом, інфляція та девальвація в Україні навпаки була нижча, ніж у Росії. І так було весь період президентства Л. Кучми аж до 2004 р. (рис. 2).

І це при тому, що за ці роки Росія стала все більше заробляти на експорті енергоносіїв, що сприяло стабілізації рубля. Уже тоді те, що було вигідно Росії, як енергоекспортуючій країні (зростання цін на енергоносії), було невигідно Україні, як енергоімпортуючій країні. Але в ці роки показники не тільки інфляції, але й

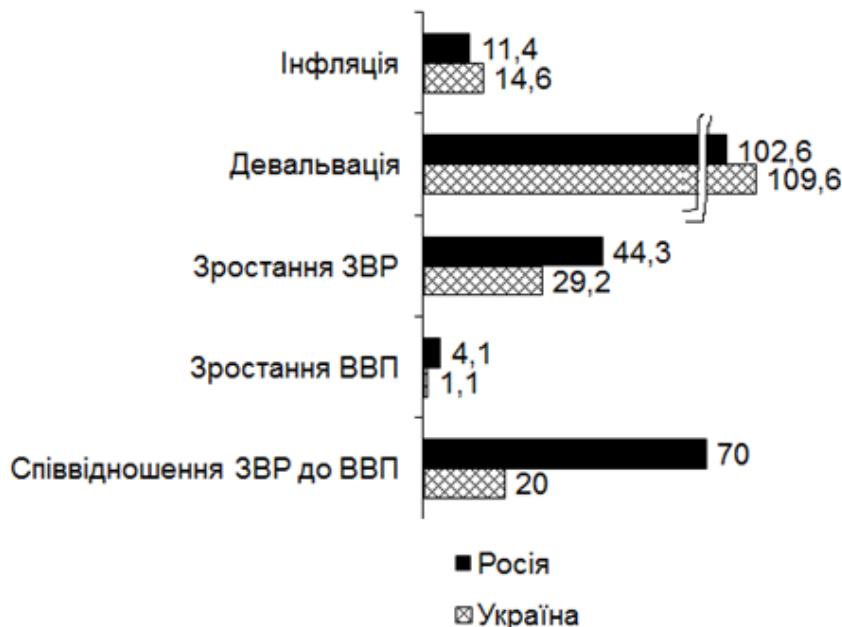

Рис. 6. Середньорічні макроекономічні показники України та Росії за 2005—2009 рр., %

Джерело: розроблено за даними UNCTAD, Держстат, Росстат, НБУ.

Рис. 7. Динаміка середньорічних показників інфляції та девальвації національних грошових одиниць в Україні та Росії, %

Джерело: розроблено за даними UNCTAD.

показники девальвації та зростання ЗВР в Україні були кращі, ніж в Росії (рис. 3).

Після 2004 р. досягнутий за президентства Л. Кучми успіх грошової реформи в стабільності гривні пішов на спад. За президентства В.Ющенка інфляція в Україні виявилась у 2,5 рази вищою, ніж за другий період президентства Л. Кучми. Між тим це були дуже різні за інфляційним потенціалом періоди. 2001—2004 рр. були періодом з високим потенціалом інфляційної інерції. 2005—2009 рр. навпаки були періодом з високим потенціалом інфляційної стабільності. Це закономірність інфляційних циклів, яка характерна для переважної більшості країн світу.

І тут не все варто скидати на кризу 2009 р. Так, у 2001—2004 рр. інфляція в Україні була у 2,5 рази нижча, ніж в Росії. Натомість у 2005—2009 роках інфляція в Україні виявилась на чверть вищою, ніж в Росії, де теж була криза (рис. 4). Зазначена динаміка інфляції дзеркально відобразилась на девальвації. Якщо в 2001—2004 рр. девальвація в Україні була нижчою ніж в Росії, то в 2005—2009 рр. — навпаки вища, ніж у Росії.

Головна причина полягала в популістських рішеннях помаранчевої влади, які стали домінувати в економічній політиці. Популістська політика зумовила сплеск інфляції та девальвації гривні. Для покриття набіжних популістських рішень в обіг було додатково випущено 44,7 млрд гривень, що збільшило базу грошей майже на 47%. З січня 2008 р. НБУ почав стерилізацію грошової маси, що звелось до зменшення кредитних ресурсів. Згодом уряд призупинив бюджетні соціальні виплати. Зрештою і уряд, і Нацбанк зрозуміли, що їх дії з фінансового регулювання були неконструктивними.

Серйозною помилкою уряду і НБУ у 2005—2009 рр. була девальвація гривні. Це означало стимулювання випереджаючого зростання імпорту над експортом і над вітчизняним виробництвом. Всього за три роки сальдо зовнішньої торгівлі змінилось з позитивного у 2004 р. (6,9 млрд грн.) до негативного у 2008 р. (-13,3 млрд грн.). Аналогічний обвал стався по сальдо поточного рахунку платіжного балансу. При цьому зросла інфляція та різко впала динаміка ВВП (рис. 5).

Внаслідок такої деструктивної грошово-банківської політики в 2005—2009 рр. Україна втратила позиції, які були з великими зусиллями досягнуті у 2000—2004 рр. І знову ж тут не варто все кивати на кризу 2009 р. Для цього досить порівняти відповідні показники України та Росії. Якщо у 2000—2004 рр. ці показники в Україні були набагато кращі, ніж в Росії (див. рис. 2), то в 2005—2009 рр. — значно гірші. Це очевидний результат впливу не стільки кризи, як деструктивності грошово-банківської політики того періоду (рис. 6).

За президентства В. Януковича грошово-банківська політика знову змінилась. На цей раз замість політики кон'юнктури прийшла політика імітації стабільності. Тобто утримання стабільності "сьогодні" за рахунок накопичення потенціалу нестабільності на "завтра". Про це переконливо свідчить аналіз статистичних даних. Так, у 2010—2013 рр. середньорічна споживча інфляція була в 4 рази нижча, ніж у 2005—2009 рр. та майже удвічі нижча, ніж у Росії в 2010—2013 рр. (рис. 7).

Але тоді виникає питання, чому виробнича інфляція (індекс цін виробників) у 2010—2013 рр. була значно вища за споживчу інфляцію (індекс споживчих цін) і практично така ж як виробнича інфляція (індекс цін ви-

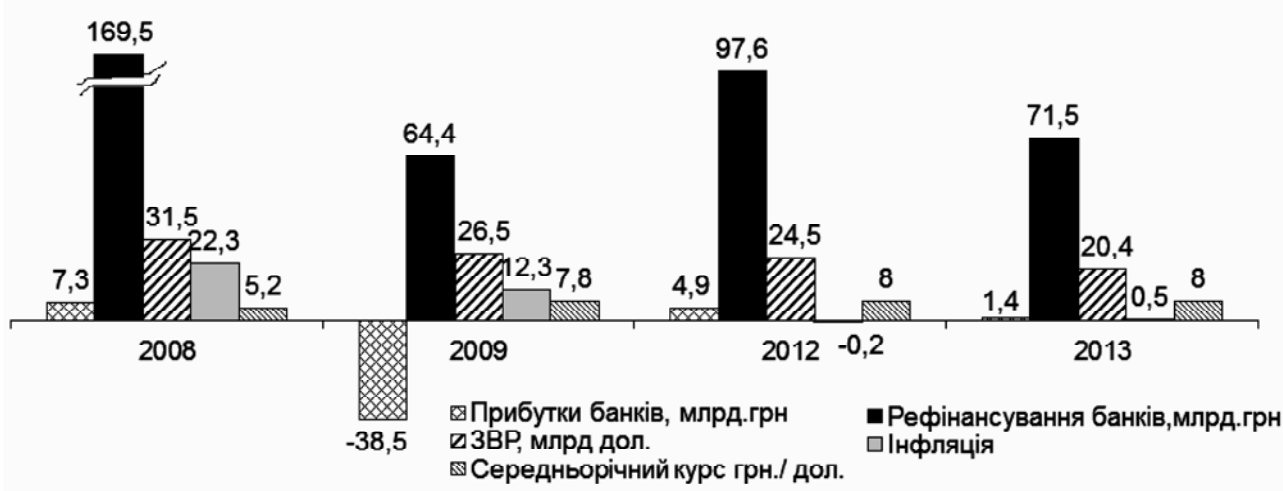

Рис. 8. Динаміка макроекономічних показників

Джерело: розроблено за даними НБУ, Держстату, UNCTAD.

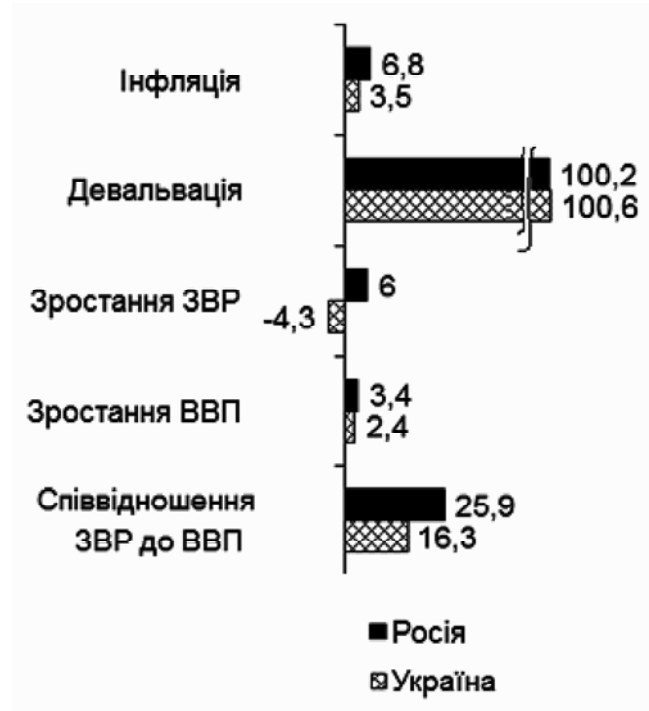

Рис. 9. Середньорічні макроекономічні показники України та Росії за 2010—2013 рр.

Джерело: розроблено за даними UNCTAD, Держстат, Росстат, НБУ.

робників) у Росії. Звідси очевидно, що це було штучне стримування споживчих цін — гра в стабілізацію. При цьому зворотна ситуація була у валютній сфері. Тут навпаки — всі чотири роки курс гривні був практично стабільний. Чого не можна сказати про Росію та інші країни СНД, де динаміка курсів національних валют була досить кон'юнктурною.

Про імітацію фінансової стабільності також свідчить тотальне використання банками ресурсів рефінансування НБУ. За 2012—2013 рр. банками було використано майже 170 млрд грн. коштів рефінансування НБУ, що лише трохи менше ніж під час кризи 2008—2009 рр. Парадокс — навіть такі обсяги рефінансування, якщо макроекономічна ситуація в країні стабільна? (рис. 8).

Замість того, щоб стабілізувати інфляцію за рахунок забезпечення економічного зростання та підтримки курсу гривні на адекватному рівні з інфляцією, уряд і НБУ вдалися до найпростішого — використання золотовалютних резервів для інтервенції на ринку. За 2010—2013 рр. динаміка золотовалютних резервів (ЗВР) в Україні була негативна і співвідношення ЗВР до ВВП різко знизилось. Здавалось би, якщо така суцільна стабільність і по інфляції, і по курсу гривні, то навіть "проїдати" ЗВР? Виявляється, все навпаки. Для цього й "проїдали" безпідставно ЗВР, щоб імітувати стабільність. Саме у 2010—2013 рр. були найбільш безпідставні витрати ЗВР, які скоротились з 34,6 млрд дол. у 2010 р. до 20,4 млрд дол. у 2013 р., тобто на 14,2 млрд дол.

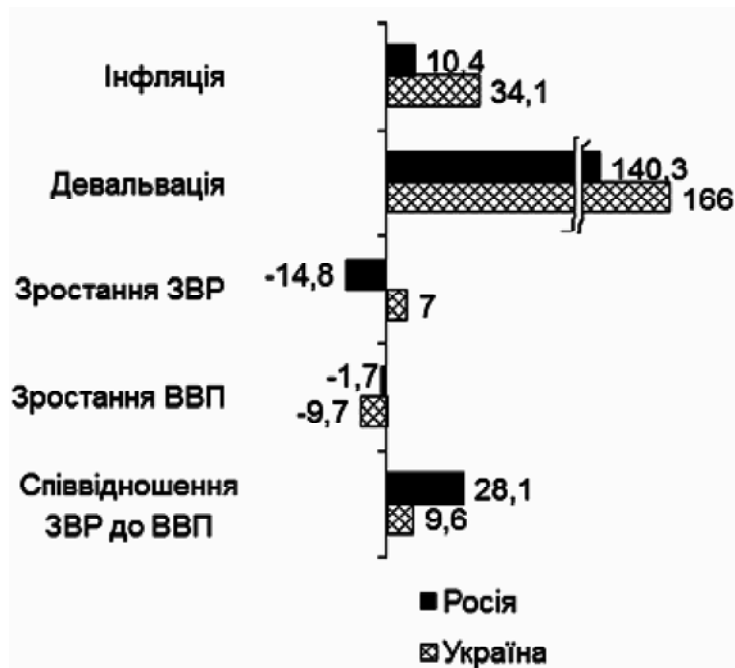

Рис. 10. Середньорічні макроекономічні показники України та Росії за 2014—2015 рр.

Джерело: розроблено за даними UNCTAD, Держстат, Росстат, НБУ.

Рис. 11. Динаміка кількості та діяльності банків

Джерело: розроблено за даними НБУ.

Це рівно стільки, скільки було втрачено за рік війни 2014 р. До того ці 34,6 млрд дол. накопичувались протягом 2000—2008 років.

Ще у 2010—2011 рр. багато фахівців попереджали уряд і НБУ, що таке штучне стримування інфляції і курсу гривні обернеться прискореним накопиченням інфляційного та девальваційного "навісу", що дуже скоро обернеться інфляційним та девальваційним сплеском. Так воно й сталося. Добра половина інфляційного та девальваційного сплеску в Україні в 2014—2015 рр. стала через накопичення інфляційного та девальваційного "навісу" у 2010—2013 рр. Як наслідок, макроекономічні показники України у грошово-банківській сфері в цей період стали гірші, ніж у Росії (рис. 9).

Така деструктивна грошова політика справила негативний вплив на всю банківську систему, яка і без того не відрізнялась міцністю. Склалась парадоксальна ситуація: чому при "низькій інфляції та стабільному курсі гривні" у 2010—2013 рр. населення країни остаточно втратило довіру до банківської системи. Так, співвідношення се-

редньорічних обсягів депозитів до ВВП знизилось до 2,1%. Це обернулось зворотнім негативним впливом банківської системи на економіку. Співвідношення отриманих кредитів до ВВП становила всього 3,4%.

Після Революції гідності почався новий період грошової політики України, який означився різкою дестабілізацією грошової і банкової системи. Влада взялась все пояснювати війною на Донбасі. Але досить суттєвий вплив мали і багато інших факторів. У 2014—2016 рр. інфляція виявилась найвищою за останні 20 років. При цьому темпи девальвації гривні були вдвічі вищі за інфляцію.

Однією з причин такої ситуації стало інтенсивне рефінасування банків НБУ. За 2014 р. сума рефінасування досягла 222 млрд грн. Крім того, НБУ купив у банків державних облігацій на 182 млрд грн. У 2014 р. порівняно з 2013 р. обсяги емісії зросли у 3,5 рази. Між тим у 2013—2014 рр. обсяги товарообігу скорочувались, тому потреби у таких обсягах додаткових грошей для його обслуговування не було. Вартість такого залучення коштів наразі виявилась досить високою.

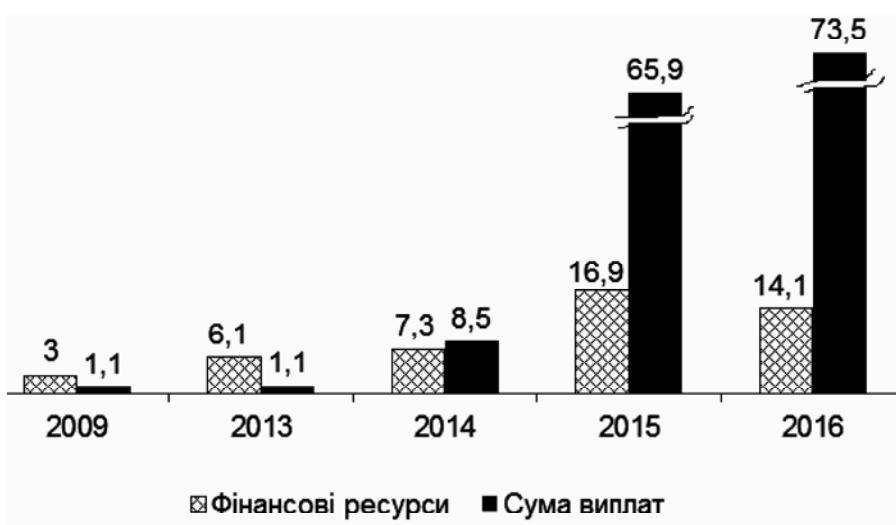

Рис. 12. Динаміка фінансових ресурсів Фонду, станом на початок року, млрд грн.

Джерело: розроблено за даними НБУ

Загалом внаслідок неефективної грошово-банківської політики ситуація в грошовій та банківській системі України виявилась набагато гіршою, ніж в Росії. І справа не лише у війні. Вплив війни на грошово-банківську систему в Україні, як показали дослідження, приблизно рівнозначний впливу міжнародних санкцій та обвалу цін на нафту, на економіку Росії. Основна проблема в тому, що українська влада не змогла адекватно зреагувати на виклики (рис. 10).

Довіра населення до грошово-валютної політики та банків різко впала. За оцінками експертів, обсяг готівкових доларів на руках у населення сягає 150 млрд дол., що перевищила обсяг ВВП у доларовому еквіваленті у 2015 р. Різко скоротились обсяги депозитів населення. Банківська система почала втрачати банки кількісно і якісно (рис. 11).

У 2014—2015 рр. майже 60 млрд грн. було вилучено з депозитів. Частка прострочених кредитів збільшилася до 22%, в 10 разів більше, ніж було у 2003—2004-х роках. Частка непрацюючих активів українських банків зростає до 45%. Гостро постала потреба докапіталізації банків — щонайменше на 120—150 млрд грн. Водночас велика частка проблемних активів банківської системи — більше 400 млрд грн. опинилась у розпорядженні Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО), з них майже 50 млрд грн. — неповернені кредити рефінансування НБУ.

Тривале зволікання з усуненням проблем, які роками накопичувались у грошовій і банківській системах, призвело до того, що в січні 2016 р. на Давоському економічному форумі, за показником надійності українські банки визнані найгіршими у світі — 140 місце з 144 країн. Керівництво НБУ повністю погодилось з такою оцінкою. Якщо на 1 січня 2014 року було 180 діючих банків, то на 1 липня 2016 року залишилось 111 банків. Частка міжнародних інвесторів у статутних капіталах банків скоротилася з 34% у 2014 р. до 24,8% у 2016 р. Зате доларизація кредитів і депозитів в банківській системі сягнула 50%. Уже два роки банківська система збиткова. За 2014 р. — 52 млрд грн. збитків, а за 2015 р. — 65 млрд грн. Це втричі більше, ніж було у кризовому 2009 р.

В епіцентрі грошово-банківської кризи чи не вперше опинився Фонд гарантування вкладів. Якщо у попередні роки ресурси фонду значно перевищували виплати, то починаючи з 2014 р. навпаки — утворилось від'ємне сальдо фінансового балансу Фонду (рис. 12). У 2014 р. Фонд одержав від НБУ кредит 10 млрд грн. та від уряду ще 10 млрд. На 2015 р. Фонд запросив ще 24 млрд грн., і уряд погодився. Витрати на утримання Фонду у 2015 р. збільшились у 2,2 рази, а середня зарплата співробітників Фонду зростає з 20 тис. до 30 тис. грн. на місяць, при середньомісячній зарплаті по країні в 4,3 тис. грн.

Тим часом ефективність роботи Фонду вкрай низька. Половина банків, які за дорученням Фонду виплачували вкладникам кошти, згодом самі визнавалися проблемними. Під час роботи тимчасової адміністрації в банках нерідко зростає Фонд оплати праці. У багатьох випадках привабливі активи проблемних банків були виведені задовго до їх визнання неплатоспроможними. В управлінні Фонду півсотні банків із загальною сумою активів близько 206 млрд грн., але їх ліквідаційна оцінка не перевищує 38 млрд грн. У 2015 р. Фонд зміг виручити від їх продажу лише 1,5 млрд грн., або менше відсотка від вартості активів. За процедурою банкрутства в Україні кредиторам відшкодовується в середньому 8% вимог, тоді як в ЄС — 72%. Причина — в непрозорій системі реалізації майна, яка передбачає так звані адресні аукціони, на яких переможці відомі заздалегідь, а нерідко кредитори і позичальники — одні й ті ж особи.

Загалом грошово-банківська політика в Україні за роки незалежності виявилась досить кон'юнктурною. Для різних етапів грошової політики були характерні: 1) зволікання з реформою (1991—1994 рр.); 2) радикалізація реформи (1995—2004 рр.); 3) сумнівна ревальвація гривні (2005—2009 рр.); 4) імітація грошової ста-

більності (2010—2013 рр.); 5) падіння гривні і банків (2014—2015 рр.). Ці етапи мали дуже різне правове та організаційне забезпечення. Найбільш насиченим і результативним періодом в частині формування ефективної грошово-банківської системи був період 1995—2004 років. Але питання не лише в кількості нормативних актів, але й у їх спрямованості, дієвості та результативності впливу на стабілізацію грошово-банківської системи.

Саме завдяки якісному правовому забезпеченню, ефективній організації та дієвості влади період 1995—2004 рр. був найрезультативнішим. Це стосується всього комплексу показників: помірної інфляції, курсової стабільності, приросту ЗВР. Через зволікання з реальним оздоровленням банківської системи в наступні 2005—2013 рр. накопичених і вчасно не вирішених проблемах сталась глибока банківська криза, висока девальвація та інфляція 2014—2015 рр. І як наслідок, погіршення платежів і якості активів, втеча депозитів, неповернення кредитів тощо.

Вихід банківської системи з колапсу бачиться у запровадженні порядку прямої відповідальності банків за втрати від неповернення наданих ними позичок суб'єктам господарювання та невиконання депозитів населенню. Настав час підняти рівень гарантування вкладів, проведення процедури ринкової реструктуризації банківських боргів через прями договори на міжбанку, включаючи погашення цих боргів за допомогою їх капіталізації, здійснення реструктуризації боргів банків за кредитами рефінансування від НБУ. Нарешті, посилення ролі механізмів внутрішньої рекапіталізації, в тому числі шляхом сек'юритизації боргів банку у його акції та у довгострокові облигації, залучення зовнішнього капіталу за допомогою додаткової емісії акцій, злиття капіталів установ, інші методи ринкової реструктуризації майна банків.

На жаль, процес оздоровлення банківської системи серйозно затягнувся. Світовий досвід засвідчив, що успішність подолання фінансових криз і мінімізація втрат потребують рішучих і швидких дій. Водночас успіх у стабілізації грошово-банківської системи багато залежить від динаміки реформ в інших секторах економіки, зокрема у сфері доходів населення, пенсій, внутрішнього ринку капіталу, "дедоларизації" економіки в цілому. Складно досягти фінансової стабільності, якщо економіка постійно піддається істотним зовнішнім і внутрішнім шокам.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2016 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Г. А. Дмитренко,
д. е. н., професор, ДВНЗ "Університет менеджменту освіти"
Національної академії педагогічних наук України

М. О. Кириченко,
к. пед. н., доцент, професор кафедри державної служби і менеджменту освіти, ДВНЗ
"Університет менеджменту освіти" НАПН України

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ІМПЕРАТИВ ЗВОРОТНОГО ЗВ'ЯЗКУ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

G. Dmytrenko,
Doctor of Economics, Professor
M. Kyrychenko,
Ph.D., Docent

SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE IMPERATIVE FEEDBACK IN PUBLIC ADMINISTRATION

У статті розкривається сутність соціальної відповідальності та обґрунтування її індикатори як необхідна умова формування зворотного зв'язку в системі державного управління, включаючи освіту, в контексті реалізації ідеології еколюдиноцентризму.

Article is dedicated to cover essentials of social responsibility and distinguish its indicators as necessary condition of administration of forming feedback contact in system of public administration in the context of life quality improvement of population.

Ключові слова: соціальна відповідальність, державні структури, якість життя, кінцеві результати діяльності, еколюдиноцентризм, навчальні заклади та установи освіти.

Key words: social responsibility, state structures, life quality, final results of activity, ecology and human centrism, educational institutions and establishments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна знаходиться у системній кризі. Ця криза охопила всі сфери організації суспільства: політичну, економічну, соціальну, культурну, які органічно взаємопов'язані між собою. Їх взаємовплив обумовлює замкнуте коло, виходу з якого поки що ніхто з управлінської еліти не бачить.

Дійсно, розрізнені реформи в будь-якій з цих сфер не сприяють виходу з системної кризи. Імовірно, це можна здійснити на основі системної модернізації, в першу чергу, державного управління, що "потягне" за собою відповідні трансформації в інших сферах організації суспільства. Але спочатку потрібно визначитися з основними причинами виникнення системної кризи в Україні.

На думку авторів, глибинною причиною такого стану є слабка соціальна відповідальність державних структур (у першу чергу, владних) перед громадянами як наслідок недосконалого зворотного зв'язку в системі державного управління. Це обумовило велике відчуження інтересів владної еліти від інтересів своїх громадян і викликало масову недовіру до влади практично на всіх її рівнях.

До того ж, саме безвідповідальність державних структур за кінцеві суспільно-корисні результати своєї діяльності сприяють масштабному розповсюдженню корупції (в першу чергу, за "відкатами"), яка буквально роз'їдає систему державного управління. Тому, на нашу

думку, важко уявити собі більш важливе стратегічне завдання для суспільної науки, ніж формування національної моделі соціальної відповідальності в межах квадри взаємостосунків "людина — бізнес — влада — суспільство" та її реалізації в країні. Але для цього спочатку потрібно провести певні дослідження в цьому напрямі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблема соціальної відповідальності стала об'єктом дослідження філософської, соціальної, економічної, психологічної наук протягом десь останніх 50 років. Актуальність цієї проблеми викликала великий інтерес вчених, які присвятили багато праць її вивченню.

Наприклад, вже визначено, що вітчизняне господарське середовище не пройшло у своєму історичному розвитку необхідних етапів, які у країн з розвинутою економікою призвели до усвідомлення важливості філософії соціальної відповідальності [1]. До речі, у Великобританії функціонує Міністерство з корпоративної соціальної відповідальності, що підкреслює велику увагу до цієї проблеми.

Аналіз наукових праць у цій галузі дозволив також визначити три рівні соціальної відповідальності: окремої людини (особистості), тобто індивідуальної; організації (в першу чергу, комерційного характеру) тобто корпоративної; держави, тобто її структур, включаючи владні [1].

Найбільший інтерес науковців викликає другий рівень, а саме: соціальна відповідальність організації. Вона одержала розповсюдження як "соціальна відповідальність бізнесу" або корпоративна соціальна відповідальність — КСВ [2; 3; 4; 5; 6] та інші.

Сутність цього поняття зводиться до розуміння, що соціальна відповідальність загалом — це концепція, яка заохочує врахування інтересів суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив своєї діяльності на інших людей, на громаду та навколишнє середовище в усіх аспектах" [6, с. 193]. Відповідно соціальною відповідальністю бізнесу є діяльність, в якій використовуються лише такі способи отримання прибутку, які не завдають шкоди людям, природі, суспільству [6, с. 192].

Певним чином у теоретичному аспекті розглядаються питання соціальної відповідальності людини як особистості (цьому присвячено деякі праці в галузі політології та державного управління).

У той же час практично відсутні прикладні дослідження в галузі органічного поєднання соціальної відповідальності в рамках квадри: "людина — бізнес — влада — суспільство" в системі державного управління, включаючи освіту.

І головне: поки ще не має відповіді на кардинальне питання: як соціальну відповідальність реалізувати таким чином, щоб вона стала інструментом зворотного зв'язку в усій системі державного управління та у всіх сферах організації суспільства? Мова йде про відповідальність кожного працюючого (незалежно від посади) та будь-якої організації (незалежно від її масштабу та спрямованості) за результати своєї діяльності, включаючи органи влади, в рамках досягнення кінцевих результатів діяльності цієї організації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування шляхів реалізації соціальної відповідальності в Україні (через конкретне визначення її сутності й індикаторів, прояв відповідно єдиної системоутворюючої ідеї) як засобу формування зворотного зв'язку в системі державного управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Немає сенсу доводити, що у вищезазначеної взаємопов'язаної квадри соціальної відповідальності ключовим елементом є людина як особистість і головна продуктивна сила суспільства. Саме трудова поведінка працівників на будь-якій посаді обумовлює вплив на оточуюче соціальне і природне середовище. При цьому, чим вище посада та більш масштабна організація, де працює людина, тим більш її значний вплив.

Індивідуальна соціальна відповідальність

Відповідальна чи безвідповідальна поведінка людини залежить від двох обставин. Перше — це внутрішні особистісні якості людини та цінності, погляди, образ мислення, мотиваційні потреби та інше. Друге — це зовнішні фактори, які диктують потребу робити ті чи інші вчинки. Зовнішні фактори (як вимоги) примушують працівника діяти так чи інакше незалежно від його внутрішніх потреб. Ці зовнішні вимоги формуються під впливом правових норм, певних правил, тенденцій, стандартів, стилів керівництва, тобто всього того, що характеризує відповідну культуру управління в організації.

Нерідко складається ситуація, коли внутрішні індивідуальні фактори входять в протиріччя із зовнішніми, які панують в організації. У працівника виникає душевний дискомфорт, який він переборює чи шляхом пристосування до зовнішніх умов, чи через розрив відносин в трудовому соціумі та пошук комфортного соціального середовища. Зазвичай, здійснюються пристосування до діючої культури управління, про головний недолік якої у вітчизняних організаціях мова піде далі.

Отже, вирішення проблеми формування індивідуальної соціальної відповідальності знаходиться у двох площинах. У першу чергу, потрібно самій людині з ди-

тинства прищеплювати почуття відповідальності за свої дії з урахуванням оточуючого середовища. Для цього необхідно відокремити ключовий напрям формування індивідуальної соціальної відповідальності. Цим напрямом є підвищення моральності в людині, починаючи цей процес з дитинства в родині (з продовженням його в дошкільних, шкільних і професійних навчальних закладах, а також в трудових соціумах). Мова йде про загальнолюдську моральність, фундаментальною основою якої є повага до інших людей і природи.

Друга площина формування індивідуальної соціальної відповідальності, яка буде проявлятися у відповідних діях працівників, пов'язана з культурою управління в організаціях, яка була б орієнтована на соціальну відповідальність перед соціальним і природним середовищем в інтересах суспільства. В такому випадку виникає необхідність розглянути вже корпоративну соціальну відповідальність (КСВ), якій присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Але досі не визначено конкретні шляхи її формування в контексті кардинального удосконалення системи управління в державі.

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ)

Формування КСВ у будь-якій організації, включаючи органи державного управління, безпосередньо пов'язано з корпоративною культурою управління.

Аналіз діючої культури управління у вітчизняних організаціях (незалежно від профілю і масштабу їх діяльності) виявив їх глибинний недолік, який має катастрофічні негативні наслідки. На жаль, цей недолік не помічають саме ті, хто знаходиться при владі та на інших керуючих посадах.

Мова йде про те, що характерною рисою повністю господарюючої сьогодні корпоративної культури управління у вітчизняних організаціях є "розмитість" цілей і, відповідно, невизначеність кінцевих результатів діяльності в контексті впливу на оточуюче соціальне і природне середовище. Спробуємо розкрити наслідки цієї ситуації, які обумовлюють неефективність використання трудового потенціалу країни як головної продуктивної сили суспільства.

В умовах відсутності чітко сформульованих конкретних цілей, досягнення яких фіксуються у вимірних результатах, з'являються великі можливості для безпорадного управління. Типовою стає ситуація, коли працівники багато часу зайняті виконанням дрібних завдань, які слабо орієнтовані на корисні результати, а постійний проміжний контроль стає головним засобом впливу на підлеглих. Багато часу витрачається на різні засідання і обговорення. При цьому виникає цікавий парадокс: керівникам немає сенсу об'єднувати біля себе кваліфікованих талановитих працівників, без допомоги яких неможливо досягати високих кінцевих результатів. У зв'язку з цим управління кар'єрою працівників стає порожньою формальністю.

Безвідповідальність за кінцеві результати (які, повторимось, чітко не визначені) в умовах неналагодженого зворотного зв'язку, дає можливість займати керівні посади не самим компетентним, порядним і патріотично мислячим працівникам на всіх ієрархічних рівнях управління. Це привело до того, що "посередність" одержала шанс стати управлінською елітою, яка продовжує шлях країни в нікуди.

Отже, у вітчизняних організаціях проявляє себе характерна для нас корпоративна культура управління, яка ігнорує закон економії часу і енергії. В такій культурі не є пріоритетними корисні і ефективні витрати робочого часу працівників та максимальне використання їх здібностей. При цьому постійний адміністративний тиск вищестоящих на підлеглих визначив назву такої культури — "культура адміністративного тиску" з аббревіатурою КАТ. Саме ігнорування дії закону економії часу і енергії (на жаль, це розуміють зовсім небагато людей) привело до великого недовикористання продуктивних сил країни [7].

У такій культурі управління людина відчужена від результатів своєї праці, вона не відчуває відповідальності за її якість. Особистість працівника не самореалізується в практичній діяльності, що робить його постійно залежним (не вільним) від обставин, які диктує КАТ. Типовою стає ситуація, коли система взаємовідносин всередині організації гальмує ефективну сумісну працю. КАТ, яка сьогодні царює у вітчизняних організаціях, є породженням радянського соціалізму, який не витримав конкуренції зовсім з іншою корпоративною культурою управління. В цьому сенсі знаменні слова великого капіталіста світу Генрі Форда, який ще в 30-і роки ХХ століття передбачав загибель радянського соціалізму: "Природа наложила вето на всю Советську Республику. Ібо вона пыталась попраць закони Природи. Она отказывала людям в праве наслаждаться плодами своего труда. Говорят, что России придется научиться работать, но дело совсем не в этом. Русские и так достаточно работают, но их работа ничего не стоит. Это не свободный труд" [8, с. 7]. А що змінилося у нас з того часу?

Інша корпоративна культура управління, яка привела до успіху всі економічно розвинуті країни, це культура цільового управління за результатами [9; 10; 11]. Вона базується на використанні закону економії часу і енергії (роль тейлоризму в цьому важко переоцінити) та оптимальному використанні людського потенціалу в інтересах роботодавців і самих працівників. Основи такої культури цільового управління (КЦУ) були закладені ще Аристотелем: "Благо при всех обстоятельствах зависит от соблюдения двух условий: одно из них — правильное установление задачи и конечной цели всякого рода деятельности, второе — отыскание всякого рода средств, ведущих к конечной цели" [12, с. 612].

Тобто визначеність кінцевих результатів діяльності в рамках культури цільового управління є фундаментальною основою і необхідною умовою реалізації корпоративної соціальної відповідальності як потужного фактору зворотного зв'язку в системі управління. Отже, на наш погляд, немає альтернативи переходу вітчизняних організацій від діючої сьогодні культури адміністративної (КАТ) до культури цільового управління (КЦУ) за кінцевими результатами. Але ці кінцеві результати треба ще визначити.

Визначення кінцевих результатів діяльності (КРД) організацій незалежно від їх профілю і масштабу

Мова йде про універсальні види показників, які складають сутність результатів діяльності будь-якої організації (включаючи органи управління) і відображають споживчі цінності виготовленого продукту чи виконуваних послуг.

Сьогодні теорію управління вже визначена квадратами видів кінцевих результатів діяльності (КРД), які органічно пов'язані між собою при визначній ролі першого з них:

- суспільно-корисні (як пов'язані з якістю життя громадян чи іміджем країни);
- економічні;
- соціальні;
- екологічні.

Якщо під цим кутом розглянути діяльність будь-якої організації, то можна з'ясувати, що кожна з них так чи інакше орієнтована на той чи інший результат. Інша справа, наскільки другий, третій і четвертий види відповідають першому, маючи на увазі пріоритетний характер саме суспільно-корисних КРД в демократичних суспільствах.

Наприклад, будь-яка комерційна організація головним для себе визнає економічний КРД у вигляді прибутку і намагається досягнути його будь-яким шляхом. Але цей прибуток повинен бути, в першу чергу, суспільно-корисним. Це означає, що одержаний прибуток є наслідком реалізації, якісного для споживача продукту чи послуги, сплати відповідних податків в державну казну

згідно законодавства, досягнення соціального та екологічного результатів.

Соціальний вид результатів характеризується рівнем самореалізації працівників в сфері трудової діяльності через ступінь задоволення їх потреб в організації. Тобто прибуток як економічний вид КРД не повинен одержуватися за рахунок ігнорування потреб працівників щодо якісного трудового життя. Теж саме відноситься і до природного середовища, за рахунок пошкодження якого не може зростати прибуток.

Усі види КРД організації повинні вимірюватися кількісною мірою. Це потрібно для реалізації соціальної відповідальності через налагодження зворотного зв'язку в системі управління. Мова йде про те, що керівники організацій і всіх структурних підрозділів, а також працівники всередині підрозділів повинні не тільки бути обізнані з результатами своєї праці, а ще й відчувати на собі вплив цих результатів через певну систему мотивації.

Наприклад, суспільно-корисні КРД можна представити у вигляді індексу якості життя громадян (ЯЖГ), який обчислюється за допомогою факторно-критеріальної кваліметрії [7]. Імідж країни можна спостерігати на основі різних міжнародних рейтингів. Одним з таких офіційних рейтингів є індекс людського розвитку країн, який щорічно розраховує спеціальна комісія ООН (Україна займає в ньому десь біля 80-ї позиції зі 175 країн світу, які ввійшли в рейтинг).

Економічні КРД, зазвичай, розраховуються на основі грошових показників, в яких виражається прибуток, внутрішній валовий продукт (ВВП) на душу населення певної території та інше.

Екологічні КРД розраховуються як індекси порівняння нормативних показників щодо забруднення атмосфери, літосфери і гідросфери чи вирубки лісів до показників, які характеризують фактичний стан.

Соціальні КРД мають особливий статус як неопосередкована органічна складова якості життя громадян (ЯЖГ) у сфері трудової діяльності. Визначення їх кількісною мірою має велике значення у двох площинах. По-перше, він характеризує рівень самореалізації працівника (через ступінь задоволення його потреб) у важливій сфері його життєдіяльності. По-друге, він стає перепорою на шляху експлуатації працівників з боку власників. Тому держава через своїх державних інспекторів по праці повинна приділяти велику увагу визначенню цього показника (індексу якості трудового життя).

Нижче, в таблиці 1 представлено макет універсальної і в той же час унікальної моделі анкети оцінки ступеня задоволення початкових потреб працівників. Вона побудована за принципами і правилами факторно-критеріальної кваліметрії. Ця модель уже наведена у науковій літературі [7, с. 85] і використана на практиці одночасно як анкета для опитування працівників. Дійсно, одержання цього виду КРД базується на щорічному анонімному опитуванні працівників, яке організовує служба управління персоналом і представляє результати першому керівнику чи власнику. Немає сенсу доводити, що позитивна динаміка індексів самореалізації працівників у трудовій сфері буде характеризувати високу соціальну відповідальність керівництва організації. Для органів влади цей внутрішній показник доповнюється в суттєвій мірі соціальними результатами всіх організацій, що знаходяться на відповідній території.

Враховуючи універсальність та унікальність такого типу оцінювальних моделей, які є одночасно анкетами для опитування, розкриємо технологію їх використання більш детально.

За допомогою 566 експертів було визначено сім факторів, які характеризують сутність соціальних кінцевих результатів діяльності організацій (чи їх перших керівників) через задоволення потреб працівників, які представлено в графі 2 (табл. 1). Критерії задоволення по-

Таблиця 1. Макет факторно-критеріальної моделі оцінки соціальних КРД будь-яких організацій (Анкета для виявлення рівня самореалізації особистості у сфері "Трудова діяльність")

№ п/п	Фактори задоволення потреб	Критерії задоволення потреб та значення їх кількісної інтерпретації					Оцінки за факторами	Причини незадоволення за факторами
		Повністю задоволений (1,0)	Більше задоволений, чим ні (0,75)	Щось середнє (0,5)	Скоріше ні, чим так (0,25)	Повністю незадоволений (0,0)		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Адекватність займаній посаді		x				(0,75)	
2	Винагорода за працю				x		(0,25)	
3	Мікроклімат у колективі	x					(1,0)	
4	Умови праці за факторами гігієни			x			(0,5)	
5	Умови праці за організаційними факторами			x			(0,5)	
6	Мотивація праці				x		(0,25)	
7	Можливості розвитку та кар'єрного росту				x		(0,25)	
	Усього						3,50	
	Загальна оцінка						0,50	

треб корегуються з судженнями працівників про ступінь свого задоволення кожною з початкових потреб: від повністю задоволення (1,0) до повністю незадоволення (0,0).

Технологія розрахунку наведена нижче. Для прикладу розрахунку кількісної оцінки соціальних КРД в таблиці 1 представлено судження віртуального працівника про ступінь задоволення особистих потреб. Ці судження виражено в цьому випадку знаком "X" при виборі критеріїв факторів.

Оскільки всі вагомості факторів прийнято однаковими, тому загальна оцінка (O) розраховується як середня арифметична величина з оцінок за факторами (див. табл. 1, графа 8).

$$O = (0,75+0,25+1,0+0,5+0,5+0,25+0,25):7 = 0,50$$

Сукупність оцінок всіх працівників підрозділів дає кінцевий соціальний результат діяльності організації.

Соціальна відповідальність влади

Ще далеко не всім зрозуміла сутність соціальної відповідальності в Україні всіх структур державної влади, починаючи з центральних, яка вперше в своїй історії отримала незалежність як єдина держава. До цього треба було поставитися дуже серйозно.

Після розвалу СРСР йшла зміна ідеології. Як незалежній державі Україні, в першу чергу, була потрібна нова конкретна ідеологія розвитку молодого країни, яка б об'єднала всю націю для побудови кращого життя свого народу. Але цього не трапилося саме через відсутність соціальної відповідальності влади перед суспільством.

Сьогодні, коли Україна опинилась знову в стані необхідності проведення суттєвих стратегічних змін, крім приєднання до Європейського Союзу, у влади, на жаль, не знайшлося жодного стратегічного рішення.

В той же час потрібно раз і назавжди усвідомити, що Україна є унікальною державою з дуже низьким запасом соціального капіталу, що історично склався (соціальний капітал обумовлений згуртованістю нації на основі довіри людей до влади, інших інституцій, довіри один до одного та інше). Цей капітал ще й знижується штучним втручанням політиків в рішення проблеми мови і признання (непризнання) українського національного руху.

Тому соціальна відповідальність влади в такий період, у першу чергу, пов'язана із впровадженням в життя нової об'єднуючої всіх ідеології. Ця ідеологія повинна бути органічною складовою класичної демократії, але більш конкретною і чіткою за своєю сутністю.

Мова йде про ідеологію еколюдиноцентризму, яка вже знайшла своє обґрунтування у працях вітчизняних філософів та управлінців [7; 13 та інші]. Стрижнем цієї ідеології є всіляке сприяння самореалізації особистості в усіх сферах її життєдіяльності в рамках загальнолюдської моралі і національної свідомості. При цьому сутність загальнолюдської моральності полягає у двох простих, глибоких обставинах: поваги до інших людей і поваги до природи. Отже, обґрунтування людиноцентризму в якості національної ідеї, що є "продуктом" вітчизняної філософської школи В.Г. Кременя [13], може бути покладено в основу нової ідеології розвитку України на багаті роки. Але труднощі розповсюдження такої ідеології в Україні знаходяться в двох ключових площинах.

По-перше, відсутність у представників управлінської еліти розуміння надважливості питання взагалі мати якусь ідеологію (як наслідок соціальної безвідповідальності). По-друге, сама декларація нової ідеології нічого не дає — потрібні докази можливості її використання в системі державного управління та інших сферах організації суспільства.

У цьому напрямку сьогодні вже є наукові нароби в галузі переходу структур влади на культуру цільового управління за кінцевими результатами [6; 11]. Саме останнє дозволить, нарешті, налагодити соціальну відповідальність конкретних структур влади на мікро-, мезо- і макрорівнях перед громадянами сіл, селищ, міст, які у адміністративному відношенні знаходяться у підпорядкуванні влади на місцях та відповідно районних і обласних адміністрацій.

У кінцевому рахунку вся влада концентрується у центральних органах державного управління, які повинні реалізувати стратегію соціальної відповідальності по всій вертикалі цієї влади. Але сьогодні, не маючи налагодженого зворотного зв'язку через невизначеність кінцевих результатів управління на принципах демократії (знизу — вгору), цей принцип безпрецедентно порушується. Перехід на культуру цільового управління (КЦУ) в органах влади є тим ефективним засобом, який дасть змогу кардинально змінити ситуацію.

Першим кроком такого переходу є визначення індикаторів соціальної відповідальності з точки зору вищезазначеної класифікації видів кінцевих результатів діяльності всіх без виключення організацій (незалежно від профілю і масштабу їх діяльності).

Не має сумніву, що суспільно-корисним кінцевим результатом діяльності влади на всіх ієрархічних рівнях, починаючи з місцевого, є рівень якості життя громадян (ЯЖГ). Саме якість життя громадян відображає результати сприяння державою підвищення рівня самореалізації кожної окремої особистості в певних громадах. Тому вимірний через індекс рівень ЯЖГ повинен визначати кінцеві результати діяльності органів влади — від місцевих до центральних. Нагадаємо, що за допомогою визначеного кінцевого результату діяльності (КРД) органів влади, яким є ЯЖГ, стає реальним налагодження зворотного зв'язку в системі державного управління. У решті решт, це надасть можливість вирішити надважливу для України проблему соціальної відповідальності влади (якщо закріпити це законодавчо). Саме відсутність такої відповідальності привело до великого відчуження інтересів владної еліти від інтересів абсолютної більшості громадян. Це також обумовило дуже низький запас соціального капіталу в Україні, в якій громадяни почувають себе безликими "гвинтиками" в механізмі державного управління і об'єктами маніпулювання політиками.

У цьому контексті особливий інтерес викликає процедура визначення індексу ЯЖГ. Він є показником, який характеризує рівень самореалізації людини в різних сферах її життєдіяльності на основі виявлення ступеня задоволення її потреб через опитування населення міст, селищ, сіл. Таке виявлення здійснюється не шляхом використання якихось статистичних показників, а шляхом вивчення суб'єктивних суджень людини про рівень задоволення власних потреб за критеріями: повністю задоволений; скоріше так, чим ні; щось середнє; скоріше ні, ніж так; повністю незадоволений. Використання факторно-критеріальної кваліметрії дає змогу виразити ступінь задоволення потреб кількісною мірою, отримавши індекс ЯЖГ.

Узагальнюються судження людей про рівень своєї самореалізації через визначення причин свого незадоволення, які вказують в анкетах самі опитувані. Опитування населення проводять депутати місцевих рад. Вони вже реально здійснюють зв'язок зі своїми виборцями через виявлення причин незадоволення потреб, що дає інформацію для формування планів соціально-економічного розвитку територій. Тобто люди (через індекс ЯЖГ) оцінюють ефективність владних структур та впливають на розробку "планів їх діяльності, вже як учасники державного управління, а не його гвинтики" [1; 3].

Отже, згідно з класифікацією видів кінцевих результатів діяльності організацій, першим і ключовим кінцевим результатом діяльності структур влади є суспільно-корисний результат, а саме: ЯЖГ — індекс якості життя громадян на відповідній території.

У такому разі економічними кінцевими результатами стають показники ВВП на душу населення відповідних територій, а соціальними — рівень самореалізації працівників у всіх організаціях на території, включаючи апарат владних структур. При цьому екологічним кінцевим результатом цих структур стає досягнення норм забруднення атмосфери, літосфери, гідросфери на цих територіях. Не має сенсу доводити, що останні три кінцеві результати є технологічними складовими підвищення якості життя громадян.

Соціальна відповідальність національної системи освіти (НСО)

Враховуючи фундаментальну роль освіти у формуванні суспільства, особливу увагу треба приділити визначенню індикаторів її соціальної відповідальності, а саме кінцевих результатів діяльності всіх структур національної системи освіти — від дошкільних, шкільних, професійних навчальних закладів до центральних та регіональних органів державного управління освітою.

Наявність визначених кінцевих результатів, які наскрізним чином об'єднують всі вищезазначені структури НСО, може надати потужний імпульс кардинально-

му підвищенню її якості (про що вже довго і багато говориться, але, на жаль, все залишається як завжди).

Нагадаємо, що кінцеві результати, як реальне відображення кінцевих цілей діяльності, характеризують споживчі цінності виготовленого продукту чи виконаної послуги. Тому відповідь на питання: хто є споживачами освітянських послуг і які їх вимоги — надасть первинну інформацію для визначення КРД в системі освіти.

Звісно, що споживачами освітянських послуг є батьки, учні, студенти, а також оточуючий соціум і, нарешті, суспільство (держава) в цілому. Оточуючий соціум представлено, в першу чергу, родиною, учнями та вчителями, працівниками та роботодавцями, іншим оточенням в різних місцях суспільного користування.

Кожний зі споживачів має свої вимоги. В цілому ці вимоги вже відомі, але потрібно інтерпретувати їх таким чином, щоб зосередитись на головних (ключових) напрямках визначення кінцевих результатів діяльності всіх структур національної системи освіти.

Дуже коротко. Вимоги батьків до освіти концентруються, головним чином, біля вирішення проблеми здоров'я і успішності своїх дітей не тільки в процесі навчання, а і в майбутньому. Вимоги дітей — учнів — щоб було цікаво знаходитися в дитячому садку та ходити в школу. Вимоги студента — професійне навчання для того, щоб потім добре виконувати роботу впродовж життя. Для роботодавців важливо, щоб освіта надавала актуальні професійні знання та вміння їх застосувати на практиці, а також сформувала такі якості, які б сприяли знаходженню "сродньої праці" (за Г. Сковородою) та толерантному відношенню до колег і керівництва (мова йде про компетентність "вміння жити разом"). Нагадаємо, що будь-який соціум потребує від людини, в першу чергу, толерантного відношення до інших оточуючих людей та професіоналізму.

Суспільству і державі апіорі потрібні законослужняні, толерантні патріоти країни, особисті інтереси яких не суперечать загальнолюдській моралі і національній свідомості. Крім того, державі потрібен потужний трудовий потенціал, який включає професійну активність працівників кожного на своєму місці (що призначено йому за природою). Отже, перелік лише основних вимог від споживачів дає суттєву інформацію для їх аналізу з метою визначення КРД навчальних закладів (а потім і управлінських структур різного рівня, які забезпечують сприятливі умови для їх дослідження).

Тобто, якщо згрупувати ці вимоги зі стратегічних позицій на майбутнє, тоді пріоритетними стають дві ключові компетентності, які потрібно надавати учням. Саме на них повинна орієнтуватися національна система освіти. Перша з них — навчити дитину (учня, студента) вчитися впродовж життя, друга — навчити жити разом в мультикультурному соціумі. Про ці компетентності шкільної освіти вже сказано дуже багато, але ще не з'ясовано шляхи їх реалізації в діяльності освітніх закладів.

Розглянемо це більш детально і більш глибоко, маючи на увазі, що саме ці компетентності виведуть нас на соціальну відповідальність структур національної системи освіти через визначення їх КРД.

Індекс аналітично-пізнавальної активності (АПА) випускників — як індикатор кінцевого результату діяльності навчальних закладів

Дійсно, щоб сконцентрувати реальні зусилля батьків, вихователів, вчителів, викладачів на формування у дитини компетентності вчитися через розвиток здатності до навчання, потрібно зуміти виокремити ключовий індикатор цієї компетентності. Цей індикатор повинен показувати рівень розвитку такої компетентності, як результат впливу виховних і навчальних дій. У кінці кінців, саме він стає одним з найважливіших кінцевих результатів діяльності навчальних закладів. Пов'язано це з тим, що це дає відповідь на кардинальне пи-

тання: що може надати освіта дитині, щоб сприяти її самореалізації (успішності) впродовж життя в контексті реалізації ідеології еколюдиноцентризму [7; 13].

Мова йде про аналітично-пізнавальну активність (АПА), яка вимірюється відповідним індексом за допомогою факторно-критеріальної кваліметрії.

Тобто, якщо розвивати в дитині, починаючи з дошкільного навчального закладу (краще — з родини), а потім у школі і у вищому навчальному закладі, аналітично-пізнавальну активність, то впродовж всього життя людина буде поновлювати актуальні знання та вміння в залежності від потреб того чи іншого періоду.

Така людина в будь-якій ситуації завжди буде конкурентоспроможною на ринку праці через свою конкурентоздатність. Остання як раз і характеризується не тільки постійною тягою до знань, а також вміннями: аналізувати великий обсяг інформації та виокремлювати головне; установлювати причинно-наслідкові зв'язки; формувати ціле з окремих фрагментів тощо.

Звісно, сьгодні школа обтяжує учнів великим обсягом знань, багато з яких достатньо швидко застарівають в наш інформаційний вік. Крім того, це ще і підриває здоров'я учнів. Тому стає очевидним, що в школі дитині треба давати тільки фундаментальні "ядра" знань з кожного предмету (наприклад, закони і тенденції), які довго не застарівають. При цьому значно більше зусиль потрібно додати в напрямі формування аналітично-пізнавальної активності (АПА). Результати таких сумісних зусиль з боку зацікавлених батьків, а також вихователів, вчителів і викладачів не можуть не сприяти підвищенню індексу АПА. При цьому зацікавленість вищезазначених працівників освіти, включаючи керівників відповідних закладів, забезпечується оцінкою результатів їх діяльності (через індекс АПА) та належним стимулюванням його позитивної динаміки згідно одержаної оцінки.

Ще один не менш цікавий та глибокий кінцевий результат діяльності закладів освіти, який наскрізним чином "пронизує" всю систему освіти, пов'язаний з формуванням в учнів (студентів) компетентності "жити разом у мультикультурному суспільстві". Педагогічні і психологічні науки роблять акцент у цьому контексті на соціалізацію особистості, але значних успіхів в цій площині ще не досягнуто.

Автори пропонують певним чином комплексний управлінський підхід до вирішення цього дуже складного питання, починаючи зі сприяння особистості пізнати себе. Якщо людина знає добре себе (свої професійно-особистісні якості, сильні та слабкі сторони, риси характеру, цінності, психомоторику та інше), вона краще пристосовується до оточення, яке має постійну тенденцію змінюватися. І це не тому, що Сократ запропонував філософію людини ("Пізнай себе"), а Антуан Сент Екзюпюрі висловив думку — якщо людина добре знає себе, вона вже мудра. А це тому, що людина без знання своєї особистості не зможе повною мірою самореалізуватися в сучасному суспільстві.

Кожна людина повинна зрозуміти, що знаходиться в різних соціумах, не усвідомлюючи їхніх цінностей, означає руйнування своєї особистості.

З точки зору розвитку людини знання власного "Я" стає потужним підґрунтям для самовдосконалення. Але, щоб процес самопізнання, а потім і самовдосконалення розпочався ще в школі, потрібно використовувати спеціальну технологію. Ця технологія базується, в першу чергу, на діагностуальному моніторингу якостей учня впродовж навчання на основі їх вимірювання за допомогою факторно-критеріальної кваліметрії. Оскільки в такому діагностуванні беруть участь самі учні, починаючи з певного віку (після сформованого увчлення про дійсність), то одержання оцінки якостей (параметрів) своєї особистості стає для них не байдужим. Особливо важливе визначення рівнів моральності і здоров'я, які сьгодні ще не усвідомлюються учнями як реальність, яка

в майбутньому буде потужно впливати на їх самореалізацію в різних сферах життєдіяльності.

Вимірювання за допомогою факторно-критеріальної кваліметрії надає унікальну порівняльну інформацію про: по-перше, чітку міру відставання від ідеалу (стандарту, норми, плану); по-друге, чітку динаміку власних досягнень за певний період часу; по-третє, чітке порівняння з досягненнями інших — співучнів, співробітників.

Саме розумне використання цієї порівняльної інформації надає можливість задіяти звисний закон Ш. Фур'є про поведінку людини в соціумі. Сутність його зводиться до того, що людині при порівнянні себе з іншими хочеться завжди бути не гірше їх. У цьому сенсі правильно організована змагальність може привести до вмотивованих дій учнів щодо удосконалення власних якостей. В першу чергу мова йде (повторимося), про рівень морального розвитку і здоров'я.

Ще одним з кінцевих результатів діяльності навчальних закладів, отриманню якого повинні всебічно сприяти державні установи освіти, є надання фундаментальних "ядер" знань з кожного предмету (про що вже декілька слів було сказано вище). Саме на цьому фундаменті повинна базуватися аналітично-пізнавальна активність (АПА), дозволяючи особистості завжди не поверхово, а суттєво оновлювати знання і уміння та в будь-який період часу бути конкурентоспроможною.

Таким чином, соціальна відповідальність освіти взагалі (перед батьками, самими учнями, роботодавцями, суспільством), а освітянських закладів і установ, зокрема, пов'язана із сприянням (допомогою) особистості самореалізуватися впродовж життя одночасно в інтересах роботодавців, оточуючих соціумів та держави. Саме для цього всім закладам і установам освіти потрібно сконцентруватися на досягненні тріади кінцевих результатів своєї діяльності (рис. 1).

Перший — одержання фундаментальних "ядер" знань з кожного предмету, які швидко чи взагалі не застарівають — закони, закономірності, тенденції, принципиальні положення та інше. Оцінка досягнень в цьому стратегічному напрямі здійснюється традиційними методами.

Другий — це розвинена аналітично-пізнавальна активність (АПА) випускників навчальних закладів. Оцінка розвиненості АПА здійснюється через відповідний індекс, позитивна динаміка якого характеризує результат навчально-педагогічного впливу на цей процес.

Третій кінцевий результат — пізнання випускниками власного "Я". Оцінка здійснюється в "картках досягнень особистості" через визначення якостей (параметрів) особистості на кваліметричній основі. Всі випускники повинні одержувати на руки ці картки після завершення навчання.

ВИСНОВКИ

Настає час, коли треба всім усвідомити: соціальна відповідальність людини, бізнесу, держави є надважливим індикатором політичної і соціальної зрілості суспільства. Немає сумніву доводити, що стан нашого суспільства можна з повною відповідальністю віднести до незрілого.

Але визначення наукою сутності соціальної відповідальності через відповідні індикатори у вигляді кінцевих результатів діяльності будь-яких організацій (включаючи органи влади) дає потужне підґрунтя для зміни ситуації на кращу. Мова йде про перехід від діючої культури управління в організаціях — культури адміністративного тиску (КАТ) — до культури цільового управління (КЦУ) за кінцевими результатами у контексті ідеології еколюдиноцентризму.

При цьому надвелику роль в такому переході може і повинна зіграти національна система освіти у двох напрямках, які можна розвивати одночасно. Перший з них — це через структури післядипломної освіти фор-

мувати у державних діячів і службовців уявлення про сутність культури цільового управління як потужного засобу налагодження соціальної відповідальності в суспільстві з розкриттям певних технологічних кроків здійснення цього на практиці.

Другий напрям — це перехід самих структур національної системи освіти до КЦУ через визначення кінцевих результатів діяльності дошкільних, шкільних і професійних навчальних закладів, а також державних установ освітньої галузі.

Саме в системі освіти сумісно з батьками формується індивідуальна соціальна відповідальність особистості у оточуючому соціальному і природному середовищі. Крім того, в освіті закладаються основи корпоративної соціальної відповідальності (в тому числі бізнесу) та держави через відповідне навчання та виховання тих, трудова поведінка яких потім є відповідальною чи безповідальною.

Немає сенсу доводити, що корпоративна соціальна відповідальність є такою, яка переборює індивідуальну. І лише при певній критичній кількості соціально відповідальних особистостей можна здійснити суттєвий вплив на зміну ситуації.

Отже, щоб налагодити соціальну відповідальність в системі державного управління, треба обов'язково визначитися з кінцевим результатом діяльності (КРД) всіх його структур на всіх без виключення ієрархічних рівнях. Використання КРД в якості інструментарія зворотного зв'язку в контексті соціальної відповідальності нарешті забезпечить ефективне управління державою.

Література:

1. Петроє О.М. Соціальний діалог як інструмент формування корпоративної соціальної політики: монографія / О.М. Петроє. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 152 с.
2. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку: монографія / А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін. / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. — К.: КНЕУ, 2010. — 348 с.
3. Котлер Ф., Н. Лі. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Пер. з англ. С. Яринич. — К.: Стандарт, 2005. — 302 с.
4. Кневець О. Соціальна відповідальність бізнесу як запорука соціальної злагоди в суспільстві. — К.: "Профінформ", ФПУ, 2005. — 48 с.
5. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні (матеріали експерт. досліджень) / Д.Л. Коник, М.В. Олійник, Ю.О. Привалов; НАН України. Ін-т соціології. "Фонд" Інтелект.перспектива. Пр-во дит.фонду ООН (ЮНІСЕФ). — К., 2002. — 71 с.
6. Грішнова О.А. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння сутності, сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку в Україні. — Розділ 7 // Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку // За науковою редакцією А.М. Колота. — К.: КНЕУ, 2010. — 348 с.
7. Людиноцентрична система державного управління в Україні: утопія чи шанс: кол. монографія / Г.А. Дмитренко, О.Л. Ануфрієва, В.Т. Солодков та інші / За заг. ред. Г.А. Дмитренко — К.: ДКС-центр, 2014. — 240 с.
8. Генри Форд. Моя жизнь. Мои достижения / Г. Форд; пер. с англ. Е.А. Бакушева. — 5-е изд. — Минск: "Попури", 2014. — 352 с.
9. Друкер Питер. Управление, нацеленное на результаты / Пер. с англ. — М.: Техн. шк. бизнеса, 1994. — 200 с.
10. Моррисей Дж. Целевое управление организацией / Пер. с англ. — М.: Сов. радио, 1979. — 326 с.

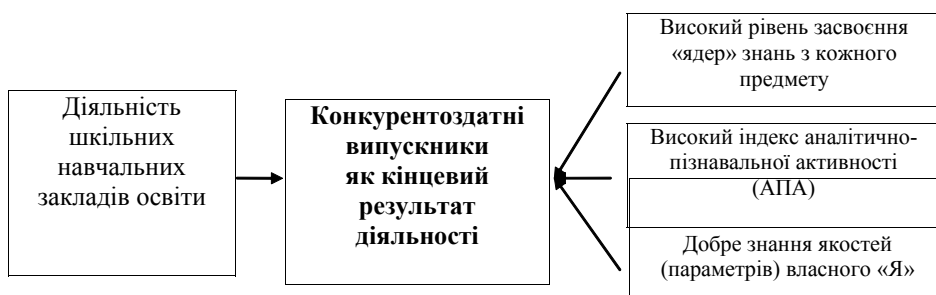

Рис. 1. Тріада кінцевих результатів діяльності шкільних навчальних закладів

11. Санталайнен Т. Воутилайнен Э. и др. Управление по результатам / Пер. с финск. — М.: Прогресс, 1993. — 266 с.

12. Аристотель Политика. — Сочинения. — Т. 4. — М.: Мысль, 1983. — 620 с.

13. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г. Кремень. — 2-е вид. — К.: Знання, 2010. — 520 с.

References:

1. Petroye, O.M. (2008), Social'ny'j dialog yak instrument formuvannya korporatyvnoyi social'noyi polity'ky' [Social dialogue as a tool for Corporate Social Policy], Centr uchbovoyi literatury', Kyiv, Ukraine.
2. Kolot, A.M. Grishnova, O.A. and Gerasy'menko, O.O. (2010), Socializaciya vidnosy'n usferi praci v konteksti stijkogo rozvy'tku [Socialization labor relations in the context of sustainable development], KNEU, Kyiv, Ukraine.
3. Kotler, F. and Li, N. (2005), Korporatyvna social'na vidpovidal'nist'. Yak zroby'ty' yakomoga bil'she dobra dlya vashoyi kompaniyi ta suspil'stva [Corporate Social Responsibility. How to do as much good for your company and society], Standart, Kyiv, Ukraine.
4. Knevez', O. (2005), Socil'na vidpovidal'nist' biznesu yak zaporuka social'noyi zlagody' v suspil'stvi [Sotsilna responsibility as the key to social harmony], Profinform FPU, Kyiv, Ukraine.
5. Kony'k, D.L. Olijny'k, M.V. and Pry'valov, Yu.O. (2002), Social'na vidpovidal'nist' biznesu v Ukrayini (materialy' ekspert. doslidzhen') [Social Responsibility in Ukraine (materials expert. Research)], NAN Ukrayiny'. In-t sociologiyi. "Fond" Intelekt.perspekty'va. Pr-vo dy't.fondu OON (YuNISEF), Kyiv, Ukraine.
6. Grishnova, O.A. (2010), "Social Responsibility: understanding the essence of a modern state, problems and prospects of development in Ukraine", Socializaciya vidnosy'n u sferi praci v konteksti stijkogo rozvy'tku [Socialization labor relations in the context of sustainable development], KNEU, Kyiv, Ukraine.
7. Dmy'trenko, G.A. Anufriyeva, O.L. and Solodkov, V.T. (2014), Lyudy'nocentry'chna sy'stema derzhavnogo upravlinnya v Ukrayini: utopiya chy' shans [Human-centric system of public administration in Ukraine: Utopia or chance], DKS-centr, Kyiv, Ukraine.
8. Ford, G. (2014), Moya zhy'zn'. Moy' dosty'zheny'ya [My life. My achievements], Poppury', My'nsk, Belorussia.
9. Druker, P. (1994), Upravleny'e, nacele'noe na rezul'taty [Management targets for Results], Texn. shk. by'znesa, Moscow, Russia.
10. Morry'sej, Dzh. (1979), Celevoe upravleny'e organy'zacy'ej [Target management of organization], Sov. rady'o, Moscow, Russia.
11. Santalajnen, T. Vouty'ljajnen, E. (1993), Upravleny'e po rezul'tatam [Management of the results], Progress, Moscow, Russia.
12. Ary'stotel' (1983), Poly'ty'ka. Sochy'neny'ya [Polisy. Compositions], Mysl, Moscow, Russia.
13. Kremen', V.G. (2010), Filosofiya lyudy'nocentry'zmu v osvith'nomu prostori [Humanocentrism philosophy in educational space], Znannya, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2016 р.

УДК 338.516.46

В. Ф. Столяров,

д. е. н., професор, головний науковий співробітник,

Інститут фізичної економіки ім. С.А. Подолінського

В. І. Островецький,

к. е. н., провідний науковий співробітник Інститут фізичної економіки ім. С.А. Подолінського

ФОРМУВАННЯ ЦІН І ТАРИФІВ НА ТОВАРИ ТА ПОСЛУГИ СУБ'ЄКТІВ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ В УКРАЇНІ

V. Stolyarov,

Doctor of Economics, professor, chief researcher at the Institute of Physical Economy n. S.A. Podolynskiy

V. Ostrovetskiy,

Ph.D., senior researcher at the Institute of Physical Economy n. S.A. Podolynskiy

PRICING AND TARIFFS ON GOODS AND SERVICES OF NATURAL MONOPOLIES IN UKRAINE

У статті, за результатами дослідження світового досвіду державного регулювання тарифів на товари (послуги) суб'єктів природних монополій обґрунтовано, що з метою упорядкування відносин у цій сфері в Україні необхідно розробити єдиний нормативно-правовий акт, який би визначав загальні положення та механізм формування цін (тарифів) на товари та послуги, що виробляються та реалізуються суб'єктами природних монополій. Запропоновано загальну модель формування цін (тарифів) на продукцію суб'єктів природних монополій, яка узгоджується із положеннями Податкового кодексу України та Закону України "Про природні монополії". Механізм формування вартості одиниці продукції суб'єкта природної монополії побудовано на основі витратного методу ціноутворення. Тариф на реалізацію одиниці товару (послуги) суб'єкта природної монополії запропоновано обчислювати як частку суми економічно обґрунтованих витрат обігу та виробництва, обсягів податкової амортизації, рентних платежів, податків, середнього (нормального) прибутку за видом економічної діяльності, у якому здійснює свою діяльність суб'єкт природної монополії та кількості реалізованих товарів (послуг) за звітний період.

The article, based on the results of the research of international experience of state regulation of tariffs for goods (services) of natural monopolies proved that in order to streamline relations in this sphere in Ukraine needs to develop a single legal act that would define the terms and mechanism of formation prices (tariffs) for goods and services produced and sold by natural monopolies. The general model of prices (tariffs) for products of natural monopolies, which is consistent with the provisions of the Tax Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On natural monopolies". Mechanism of cost per unit of the subject of natural monopoly is based on the cost method of pricing. The tariff for implementation unit of goods (services) of the proposed natural monopoly calculated as the sum of distribution costs and production volumes, amortisation, rent, taxes, average (normal) profit on economic activity and the quantity of goods (services) for the period.

Ключові слова: державне регулювання, природна монополія, тариф, ціноутворення, прибуток, амортизація, рента.

Key words: state regulation of natural monopolies, tariffs, pricing, profits, amortisation, rent.

ВСТУП

Природні монополії суттєво впливають на функціонування економічної системи у будь-якій країні, оскільки визначають рівень постійних та змінних витрат в усіх інших видах економічної діяльності завдяки встановленню обсягів оплати споживання продукції власного виробництва. Крім того, продукція природних монополій має велике соціальне значення, оскільки реалізується населенню у вигляді комунальних послуг: постачання тепла, газу, води, електроенергії та вивезення побутових відходів.

Враховуючи економічні та географічні особливості України, яка по суті є транзитною державою, діяльність природних монополій є важливим чинником економічного розвитку країни. Ринки товарів та послуг, на яких функціонують природні монополії, посідають одну з ключових позицій у національній економіці. Так, обсяги валового внутрішнього продукту, що виробляється суб'єктами природних монополій України, коливається в межах 8-10 відсотків загальної вартості обсягу реалізованих в державі товарів та послуг [1]. При цьому, рівень тарифів на товари (послуги)

суб'єктів природних монополій суттєво впливає на ціноутворення практично на всіх видах ринків товарів і послуг України.

Не дивлячись на відносно стабільну роботу природних монополій у сфері зв'язку, транспорту, енергопостачання зокрема, в даній сфері існує ряд проблем, що негативно впливають на результати діяльності суб'єктів природних монополій. Серед них можна виділити, недостатній обсяг інвестицій на оновлення основних фондів, незадовільне стимулювання зниження експлуатаційних витрат і підвищення ефективності інвестиційних проектів, зростання тарифів.

ПОСТАНОВКА МЕТИ І ЗАВДАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Означені проблемні питання у сфері функціонування природних монополій стимулюють інфляцію витрат, призводять до зловживання монополюючою владою у взаємовідносинах природних монополій і споживачів їх послуг, посилюючи соціальну напруженість та обумовлюючи нестабільність функціонування економічної системи України.

Так, за даними Державної служби статистики України заборгованість по сплаті комунальних платежів населенням коливається в межах 8—10 млрд гривень [2]. Саме тому державний контроль господарської діяльності природних монополій, у тому числі в частині формування вартості продукції їх виробництва став актуальним завданням в сучасних соціально-економічних умовах. Основною метою такого контролю є зниження собівартості одиниці продукції і послуг, встановлення раціональних розмірів податків, зниження цін і тарифів на продукцію і послуги, а також підвищення їх якості.

Вдосконалення системи тарифного регулювання природних монополій стало важливим завданням економічної науки, і, відповідно, додатково актуалізує дослідження, які спрямовані на удосконалення регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, зокрема, на основі упорядкування визначення вартості їх продукції. Як відзначає професор В.Д. Лагутін, перехід до стимулюючих методів ціноутворення, підвищення ефективності цінового регулювання, поліпшення умов (ціни) доступу до мережі, відшкодування економічно обґрунтованих витрат суб'єктів природних монополій та суб'єктів суміжних ринків, впровадження ефективних стимулів до зниження витрат і підвищення якості продукції та послуг, вільне ціноутворення на конкурентних суміжних ринках, захист прав споживачів та конкуренції — дасть можливість забезпечити модернізацію, фінансове оздоровлення та поліпшення інноваційно-інвестиційних умов у природно-монополюючій (інфраструктурній) сфері економіки України [3].

Становлення системи державного регулювання національної економіки відбувалося під впливом широкого діапазону концепцій та ідей, викладених у працях А. Маршала, І. Шумпетера, Дж. Кейнса, Л. фон Мізеса, Р. Коуза, Дж. Робінсона, А. Пігу, М. Фрідмена і інших видатних дослідників, у тому числі природних монополій: Г. Аверча, У. Баумоля, Г. Беккера, Р. Бройтгама, Г. Демзеца, Л. Джонсона, А. Кана, Же.-Ж. Лафонта, Дж. Панзара, С. Пельцмана, Р. Познера, Ж. Тіроля.

Головною метою дослідження є обґрунтування доцільності розробки і впровадження єдиного Порядку формування цін (тарифів) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій на основі узагальнення теоретичних концепцій державного регулювання формування тарифів на продукцію природних монополій, їх еволюційного розвитку, а також світового досвіду державного регулювання тарифів на продукцію природних монополістів.

Досягнення поставленої мети обумовлює виконання наступних завдань:

- проаналізувати еволюцію основних наукових підходів визначенню державного регулювання природних монополій в розрізі встановлення цін (тарифів) на їх товари (послуги);
- на основі узагальнення практики цінового регулювання визначити найбільш ефективні методи обґрунтування тарифів послуги природних монополій;
- визначити особливості функціонування цінового регулювання природних монополій в Україні і розробити рекомендації щодо його вдосконалення;
- запропонувати єдину методіку визначення цін (тарифів) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій.

Кінцевим результатом означеної роботи має стати проект Порядку формування цін (тарифів) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій.

Оцінка історичної хронології антимонопольного регулювання. Монополії з'являлися практично відразу з появою ринку та обміну товарами (послугами), а відомості щодо регулювання їх діяльності відслідковуються з античного світу. Так, ще Аристотель зазначав, що створення монополії є результатом умілої господарської політики, до якої вдається розумний громадянин або правитель.

У середні віки поява монополій відбувалася в результаті організації виробників, яка в подальшому отримала назву цехової системи — організації виробників певних товарів, що створювалася з метою стабілізації цін і створення гарантованих умов існування ремісників.

Іншим поширеним випадком утворення монополій була видача монархами різних привілеїв, що давали виняткове право на виробництво або торгівлю чим-небудь. Такі привілеї були предметом бажання практично будь-якого купця або виробника, які прагнули уникнути таким чином конкуренції з боку співвітчизників або іноземців. Іноді привілеї носили абсолютно довільний і абсурдний характер.

Бурхливе зростання монополій почалося із розвитком крупного машинного виробництва в кінці XIX в. З'явилася можливість зниження витрат при укрупненні виробничих одиниць (фабрик і заводів). Коли в галузі лишалася невелика кількість крупних виробників, між ними могла розігратися сильна конкуренція, яка виявлялася не вигідною. Щоб уникнути цієї конкуренції, підприємці організовували різні "суспільства", які по суті були монополістичними об'єднаннями. Найпростішими формами були ринг (від англ. ring — "коло") або корнер (від англ. corner — "кут") — дві тимчасові угоди про єдину політику з продажу.

Довгострокова угода називалася синдикатом (від гр. *syndikos* 2- "що діє спільно"). Іноді ці синдикати приймали форму пулів (від англ. pool — "казан") — в цьому випадку у фірм була загальна каса, яка об'єднувала прибутки, що ділилися згодом між фірмами.

Трест (від англ. trust) був найповнішим об'єднанням фірм, коли виникало загальне управління виробництвом (весь трест був однією фірмою). У другій половині XIX ст. монополістичні об'єднання почали з'являтися у багатьох галузях (наприклад, у виробництві цукру, тютюну, нафтопродуктів, в металургії, в транспорті). У багатьох галузях трести контролювали практично весь обсяг виробництва. Наприклад, на самому кінці XIX ст. American Sugar Refining Company контролювала 90% всього виробництва цукру.

Деякі трести перетворилися на потужні виробничі імперії з величезною кількістю робочих і капіталу. Наприклад, в кінці XX сторіччя Дж.Д. Рокфеллером був організований гігантський трест Standard Oil Company, що контролював 90% видобутку всієї нафти в Америці. Частково це було обумовлено володінням мережею трубопроводів (природна монополія), що дозволило йому зробити вплив на незалежні нафтовидобувні фірми. Вражають розміри цієї імперії: у 1903 р. Standard Oil Company мала близько 400 підприємств, 90 тисяч миль трубопроводу, 10 000 залізничних цистерн, 60 океанських танкерів, 150 річкових пароплавів.

Державне регулювання монополій може здійснюватися по різному. Якщо монополія виникає шляхом штучного об'єднання декількох фірм, то її просто роз'єднують. Якщо ж монополія вважається природною, то у цьому випадку, у зв'язку із неможливістю її роз'єднання держава вдається до регулювання цін на продукцію таких суб'єктів господарювання. Саме цей спосіб державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, а точніше, підготовка пропозицій щодо його вдосконалення в Україні і є предметом дослідження цієї статті.

В даний час на деяких ринках продовжують існувати монополії (або майже монополії). В більшості випадків це природні монополії (електропостачання, водопостачання тощо), регулювання яких здійснюється повноважними органами державного управління. Але до цих пір збереглися ще штучні монополії, наприклад, південноафриканська компанія De Beers контролює близько 80% всього світового видобутку алмазів.

Природні монополії, не дивлячись на всю їх зовнішню відмінність, мають схожу структуру: у них обов'язково присутні компоненти виробництва/генерації, передачі і розподілу.

Концепція природної монополії є суспільно-політичною дилемою, що полягає у тому, яким чином суспільство може одержувати вигоду від виробництва з мінімальними витратами, не страждаючи при цьому від монополюючого ціноут-

ворення. За останні роки інфраструктурні галузі, що мають в своєму складі природно-монополійні сегменти, зазнали ряд змін що стосуються як їх організації і управління, так і методів і форм їх регулювання. У зв'язку з цим в теорії регулювання також відбулися зміни в підходах до визначення природної монополії.

До початку реформ інфраструктурних галузей в економічній теорії панувало визначення природної монополії як стану галузі, де виробництво продукції має настільки суттєву економію від масштабів виробництва, що одна компанія може здійснювати випуск, достатній для забезпечення всього ринку за більш низькою собівартістю, чим це могли б зробити дві або більше компаній. Подібне визначення можна зустріти в працях американського економіста А.Кана [4].

Сучасний підхід до визначення природної монополії був запропонований У.Баумолем, який довів, що економія від масштабу діє лише до певного моменту [5]. В подальшому спільно із Дж. Панзаром і Р. Виллігом [6] було запропоноване наступне визначення природної монополії: "Галузь є природною монополією, якщо при всіх рівнях випуску функція витрат фірми є субаддитивною".

Відмінності концепції економії від масштабів виробництва і субаддитивності стають наочними, коли мова заходить про багатопродуктову монополію, в однопродуктовій компанії економія на масштабі достатня, але не обов'язкова умова природної монополії.

В теорії природної монополії розділяють на однопдуктові та багатопродуктові. У першому випадку, підприємство, середні витрати якої протягом тривалого періоду знижуються на всьому діапазоні попиту в результаті зростання віддачі від масштабу, розглядається як природний монополіст. Внаслідок чого, таке підприємство може задовольнити весь ринковий попит на товари з меншими середніми витратами, ніж у випадку, коли дві або декілька конкуруючих фірм поставляли таку саму кількість товару. Однак, наявність зростаючої віддачі від масштабу на всьому діапазоні лінії попиту — умова достатня, але не необхідне для існування природної монополії. Природна монополія може мати місце і за убавуючої віддачі від масштабу. Ключовим параметром тут є субаддитивність функції витрат. Наявність у функції витрат властивості субаддитивності показує, що весь обсяг виробництва може бути проведений з меншими витратами єдиною фірмою.

Багатопродуктова природна монополія є набагато поширенішою, ніж розглянута природна монополія з єдиним продуктом. Якщо наявність зростаючої віддачі від масштабу є достатньою (але не необхідною) умовою існування однопродуктової природної монополії, то для багатопродуктової природної монополії зростаюча віддача не є ні необхідним, ні достатнім аргументом на користь віднесення підприємства до природних монополістів. Пізніше в теорії з'явилося поняття стійкої та нестійкої монополії [7]. Перша характеризується спадаючими середніми витратами, друга — зростаючими, навіть у випадку, коли такі витрати субаддитивні.

Критерії оптимальності цінового регулювання природної монополії багато в чому продовжують залишатися дискусійним. Вважається, що соціально оптимальним результатом діяльності природної монополії є результат, що забезпечує найбільший сукупний надлишок, що є сумою споживчого надлишку та прибутку [8]. За звичайних умов сукупний надлишок досягає максимуму, коли ціни знаходяться на рівні граничних витрат; фірма реалізує обсяг продукції, на який є попит при цих цінах, і мінімізує витрати. Проте в ситуації природної монополії рівність цін граничним витратам означатиме прямі збитки для фірми. За відсутності перехресного субсидування встановлені ціни нижче рівня середніх витрат буде завжди означати збитки для монополії.

У науковій літературі визначається, що однозначного критерію ефективності і оптимальності державного регулювання не існує. Крім того, зазначається, що успіх тієї або іншої схеми регулювання природної монополії визначається трьома основними критеріями добробуту: ефективність в розподілі ресурсів; виробнича ефективність; дистрибутивна ефективність.

На практиці регулюючі органи стикаються з проблемою оптимального обліку означених критеріїв, оскільки мають винести індивідуальне рішення, тому що різне співвідношення критеріїв спричиняє відмінні ефекти від прийнятого рішення. Так, якщо регулюючі органи вводять фіксовані ціни, не зважаючи на функцію витрат, то монополія одер-

жує стимули до зниження витрат. Фіксована ціна повинна бути достатньо високою для покриття витрат більш слабких компаній. Це призводить до зростання прибутку у більшості компаній, проте, порушує дистрибутивну ефективність. І навпаки, якщо встановлена регулятором ціна безпосередньо буде прив'язана до функції витрат компанії, то негативних розподільних наслідків вдасться уникнути, але одночасно зникнуть стимули до скорочення витрат і буде знижено виробничу ефективність.

Розвиток технологій став причиною трансформації деяких ринків природних монополій в конкурентні. Найбільш яскравим прикладом є зміни в телекомунікаційній галузі, де розвиток мікрохвильових і бездротових технологій призвів до створення сильного субституту традиційним кабельним мережам. Технологічний прогрес завжди скорочує витрати виробництва або веде до створення нових продуктів і вносить вагомий внесок до економічного добробуту.

Слід зазначити, що розвивається науково-технічний прогрес ефективно тільки в великих фірмах. Загальновідомо, що хоч значну частину технічних відкриттів зроблено дрібними підприємцями, реалізовані вони великими компаніями. Велике виробництво дозволяє краще використовувати ефект масштабу і широко розгорнути НДР, які разом з іншими факторами дозволяють знизити собівартість і підвищити якість продукції. Результати емпіричних досліджень свідчать, що монополія не завжди схильна "паразитувати" на досягнутому, гальмувати НТП. Скоріше навпаки: сучасна монополія існує в умовах розвиненого ринкового господарства, що постійно несе загрозу конкуренції (міжнародної, національної, міжгалузєвою).

У результаті суспільної уваги до соціальних наслідків діяльності природних монополій державні органи будуть постійно коректувати рівень пропозиції товарів або послуг деяких категорій споживачів за цінами нижче за собівартість. Пропозиція послуг із такою ціною характерна для невеликих віддалених груп споживачів, де невеликі масштаби діяльності монополії можуть супроводжуватися дуже високими витратами.

Надання таких послуг фінансується з вищих прибутків, що одержуються від продажу інших товарів і послуг. Практика, коли різниця між цінами лягає тягарем на цільових споживачів і витрати пропозиції покриваються перехресний за допомогою цін оплачуваних іншими споживачами, або, в багатопродуктовій фірмі через закупівлі інших продуктів або послуг є перехресним субсидуванням.

На відміну від економічної теорії, що оперує поняттями витрат і критеріями добробуту для визначення суті природної монополії, законодавство підходить до цього питання інакше, обмежуючи визначення природної монополії технологією виробництва товару (послуги). Так, у національному законодавстві природна монополія — стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги) (далі — товари) [9].

До сфер діяльності суб'єктів природних монополій у законодавчому полі багатьох країн світу відносить наступні сегменти інфраструктурних (мережєвих) галузей: транспортування нафти і нафтопродуктів по магістральних трубопроводах; транспортування газу по трубопроводах; залізничні перевезення; послуги транспортних терміналів, портів, аеропортів; послуги загальнодоступному електрозв'язку і загальнодоступному поштовому зв'язку; послуги з передачі електричної енергії; послуги з оперативного-диспетчерського управління в електроенергетиці; послуги з передачі теплової енергії; послуги з використання інфраструктури внутрішніх водних шляхів. Крім того, на законодавчому рівні затверджується перелік товарів (послуг), реалізація яких підлягає обов'язковому регулюванню з боку держави. Більш детально ці питання будуть розкриті у наступному розділі цієї роботи.

Одним із визначальних чинників, що впливають на розмір одержуваного прибутку, а також на ряд інших кількісних і якісних показників роботи підприємства (суб'єкта природної монополії у тому числі) зокрема, рентабельності та конкурентоспроможності є ціна. Рішення у

сфері ціноутворення відносять до найбільш складних і відповідальних. А їх наслідки можуть не лише погіршити показники фінансово-господарської діяльності, але й призвести підприємство до банкрутства. Цінові рішення носять і довготривалі наслідки для споживачів, дилерів, конкурентів. Багато з них важко передбачати і, відповідно, оперативно запобігти небажаним тенденціям після їх прояву. А у випадку природної монополії, такі рішення можуть чіпляти і державні інтереси.

Аналіз методів ціноутворення і тарифікації. В економічній літературі описано чимала кількість методів ціноутворення, що застосовуються на практиці. В теорії методи ціноутворення розділяють за групами на підставі певних родових ознак. На наш погляд, для цілей цієї роботи, можна використати класифікацію, що дозволяє всі методи ціноутворення розділити на три основні групи: на витрати виробництва — витратні методи; на кон'юнктуру ринку — ринкові методи; на нормативні витрат на техніко-економічний параметр продукції — параметричні методи [10—16].

Витратні методи ціноутворення передбачають встановлення ціни реалізації ціни продажу продукції шляхом додавання до витрат виробництва якоїсь певної величини, що забезпечує прибутковість даного виду економічної діяльності. Серед них виділяють методи: повних витрат; прямих витрат; граничних витрат; на основі аналізу беззбитковості; обліку рентабельності інвестицій; метод надбавки до ціни. Методика розрахунку цін на основі повних витрат є одним з найпопулярніших при формуванні тарифів, у тому числі, на товари (послуги) суб'єктів природних монополій, оскільки достатньо проста і зручна.

Метод повних витрат найбільш поширений на підприємствах з чітко вираженою товарною диференціацією для розрахунку цін традиційних товарів, а також для встановлення цін на абсолютно новий товар, що не має цінових прецедентів. Проте будь-який метод віднесення на собівартість товару постійних витрат (наприклад, орендної плати), які є витратами по управлінню підприємством, спотворює справжній внесок продукту в дохід підприємства. Крім того, при формуванні вартості продукції не приймаються до уваги наявний попит на товар і та інші ринкові тенденції, конкуренція зокрема. Як наслідок, можлива ситуація, коли товар за певною ціною ціни не матиме попиту, а продукція конкурентів може бути краще за якістю і більш відома споживачам завдяки рекламі тощо.

Суть методу прямих витрат (метод мінімальних витрат, метод вартісного виготовлення) полягає у встановленні ціни шляхом додавання до змінних витрат певної надбавки — прибутку. При цьому постійні витрати, як витрати підприємства в цілому, не розподіляються по окремих товарах, а погашаються з різницею між сумою цін реалізації і змінними витратами на виробництво продукції. Ця різниця одержала назву "доданою", або "маржинальною".

Розрахунок цін на основі методу граничних витрат також базується на аналізі собівартості, але він складніший, ніж розглянути вище методи. При граничному ціноутворенні надбавка встановлюється тільки до гранично високої собівартості виробництва кожної подальшої одиниці вже освоєного товару або послуги. Вважається, що практичне застосування цього методу може бути виправданим лише у випадку, коли гарантований продаж за дещо вищою ціною достатній для покриття накладних витрат.

Метод обліку рентабельності інвестицій також відноситься до групи методів розрахунку цін на основі витрат. Основне завдання даного методу полягає в тому, щоб оцінити повні витрати при різних програмах виробництва товару і визначити обсяг випуску, реалізація якого за певною ціною дозволить окупати відповідні капіталовкладення.

У практиці оптових і роздрібних продавців інколи створюються умови, за яких покупець вимагає від них здійснити зниження ціни на певну кількість відсотків. Тому, якщо наперед визначити величину прибутку, яку необхідно одержати в цілому від продажу даного товару, можна легко і без збитку для фінансової діяльності фірми контролювати величину зниження ціни.

Вищеперераховані методи визначення цін на базі витрат більше підходять для обґрунтування базисної ціни, яка повинна відповісти на питання: можна або не можна виходити на ринок з даним товаром, чим для визначення остаточної продажної ціни.

При використанні методів ринкового ціноутворення виробничі витрати розглядаються підприємством лише як обмежувальний чинник, нижче за значення якого реаліза-

ція даного товару економічно не вигідна. Група ринкових методів ціноутворення в економічній літературі розділяється на дві підгрупи залежно від: відношення споживача до товару — методи з орієнтацією на споживача; конкурентної ситуації на ринку — методи з орієнтацією на конкурентів.

Підприємства, що використовують ринкові методи з орієнтацією на споживача, перш за все орієнтовані в своїй практиці ціноутворення на рівень, що склався, попиту на товар, на еластичність попиту, а також на ціннісне сприйняття споживачем їх продукції. З позицій економічної науки цінність визначається як загальна економія або задоволення, що одержується покупцем в результаті споживання придбаного ним блага, тобто користі, яку це благо йому принесе. У теорії під сприйманою цінністю розуміється оцінка бажаності блага, яка в грошовому виразі перевищує цінність цього блага. В даному випадку в основу вимірювання закладається співвідношення користності і ціни блага, які є реально доступними покупцеві серед альтернативних варіантів. Методи ціноутворення, що засновуються на сприйманій цінності товару базуються на величині економічного ефекту, що одержується споживачем за час використання товару [17].

Вважається, що термін "тариф" у розумінні "беззапечена оплата" було вперше введено до активної лексики з економічних та фінансових питань у Франції в епоху Хрестових походів. Термін, як відзначає Франсуа Бордель [18], з'явився у XV сторіччі і означав плату за послуги, що надавалися органами державного управління того часу. У Великій Британії в епоху Олівера Кромвелля було введено транспортний тариф. Тариф на морські перевезення виявився досить ефективним інструментом і сприяв забезпеченню безпеки республіки.

Вагомий внесок у розвиток тарифної політики здійснив Д.І. Лихном [19] та С.Ю. Вітте, який виклав їх у праці "Принципи залізничних тарифів", яка витримала чотири видання тільки за життя автора і була перекладена 6 мов. Сутність принципів в наступному:

Тарифи повинні регулювати інтереси приватного виробника і державної скарбниці з урахуванням інтересів кожного, причому на тривалий термін. Як мінімум, на термін окупності вкладеного капіталу.

— тарифи повинні бути явними. Тобто їх не можна приховувати ні від конкурентів, ні від державного фіска;

— тарифи повинні забезпечувати надходження до бюджету, тому не можуть бути змінні довільно і на догоду кон'юнктури ринку;

— тарифи не можуть вирішити всіх проблем захисту власного ринку і залучення капіталів ззовні. Вони повинні бути частиною продуманої і довготривалої державної політики протекціонізму;

— тариф повинен співвідноситися із платоспроможністю населення. Цілком можливо починати з низького тарифу, підвищуючи його у міру збагачення народу;

— державний тариф повинен мати силу закону [20].

Всі ці принципи С. Вітте застосував на практиці під час російсько-німецької "митної війни" через 10 копійок з пуда". Протягом року 1893—94 рр. Німеччина намагалася змінити російські тарифи на хлібну торгівлю і зовсім зняти тарифи на постачання сільгоспмашин. Ні того, ні іншого Вітте збити не дав, і в 1894 р. був підписаний взаємовигідний договір між Росією і Німеччиною.

У міру виникнення вільних ринків (хлібного, вугільного, потім нафтового) державні тарифи поступово перетворюються на основний інструмент державного управління економікою і головний спосіб її захисту. У багатьох країнах торгові тарифи і тарифи на послуги стали прерогативою спеціальних державних органів — як, наприклад, в Німеччині (спеціальний департамент Дойче Банку) або у Франції (комісія з тарифів Міністерства торгівлі).

Слід зазначити, що практично всі країни, що вводили такі органи, з часом прийшли до висновку про необхідність залучення до формування тарифів законодавців і виробників товарів і послуг. Тарифи як державний закон мабуть вперше з'явилися у Великобританії на початку 80-х років XIX століття.

У загальному розумінні тариф представляє собою алгоритм визначення ціни реалізації товару (послуги), користуючись яким господарюючий суб'єкт обчислює суму рахунку, що в подальшому виставляється покупцеві до оплати. Тарифи розділяють на однокомпонентні (лінійні тарифи) та багатокомпонентні (нелінійні тарифи).

Оптимальним вважається тариф, відповідно до якого природна монополія має можливість відшкодувати всі свої витрати за рахунок виручки від продажу товарів (послуг) та забезпечити при цьому прибутковість своєї діяльності. А в умовах економії від масштабів виробництва підвищуються також ефективність у розподілі ресурсів.

У переважній більшості випадків, коли здійснюється регулювання ціни реалізації товарів (послуг), застосовуються багатоконпонентні (складні, нелінійні) тарифи. Двохкомпонентні тарифи часто застосовуються у секторах суспільного користування, тобто на ринках природних монополій.

Типовим двохкомпонентним тарифом є тариф "доступ + користування". Він утворюється двома компонентами: D — фіксована плата за можливість доступу до послуги (не залежить від рівня споживання), а також C_0 плати за споживання одиниці товару (послуги).

У зв'язку із вкладеним, вартість одиниці товару (послуги) може також обраховуватися із використанням наступного рівняння:

$$C_0 = D + C_m \times K_m \quad (1),$$

де D — фіксована плата за доступ до товару (послуги)

C_m — ціна реалізації товару (послуги);

K_m — одиниця товару (послуги).

Питання удосконалення системи державного регулювання на товари (послуги) суб'єктів природних монополій в Україні останнім часом набувають все більшої гостроти. Завищені тарифи на товари (послуги) суб'єктів природних монополій перешкоджають розвиткові конкурентного сектору, адже вони виступають суттєвим бар'єром вступу нових підприємців на ринки.

У свою чергу, можливість суб'єктів природних монополій завищувати тарифи на свої послуги позбавляє їх стимулів до зменшення витрат шляхом модернізації виробництва, запровадження новітніх технологій, раціоналізації, дозволяє включати неефективні витрати до собівартості своїх послуг.

Основними причинами недостатньої ефективності державного регулювання тарифів на послуги суб'єктів природних монополій традиційно вважається слабкість органів — державних регуляторів ринків природних монополій та наявність впливових груп інтересів, зацікавлених у збереженні наявної моделі регулювання з одного боку. При одноваріантності системи формування тарифів, а також вади та недоліки чинної моделі тарифікації, яка не забезпечує збалансування інтересів держави, природних монополій та споживачів їх продукції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогодні в Україні при здійсненні тарифного регулювання суб'єктів природних монополій застосовується метод "витрати плюс". Він передбачає визначення розміру тарифу шляхом встановлення граничної рентабельності (норми прибутку) до задекларованого об'єктами регулювання рівня витрат. При цьому в Україні, на відміну від, скажімо, США, Канади, Японії, базую, до якої застосовується норма прибутку (рентабельність), зазвичай є не вартість активів або сума інвестованого капіталу, а повна собівартість продукції, тобто, сукупність витрат, понесених при виробництві (реалізації) відповідних послуг. Тобто замість звичайної моделі розрахунку розміру планових доходів підприємства, що описується рівнянням:

$$RR_i = OE_i + D_i + T_i + (RB_i * ROR_i) \quad (2),$$

де RR_i — необхідний рівень доходів у плановому періоді;

OE_i — витрати операційної діяльності;

D_i — амортизація;

T_i — витрати по податках;

RB_i — база для застосування норми рентабельності;

ROR_i — норма рентабельності, фактично застосовується розрахунок за формулою:

$$RR_i = (OE_i + D_i + T_i + CC_i) * (1 + ROR_i) \quad (3),$$

де CC_i — капітальні витрати в розмірі чистого планового прибутку.

Відмічається, що метод регулювання "витрати плюс" не заохочує суб'єктів господарювання до зменшення витрат і економії ресурсів, що призводить до збереження існуючої системи високої енерго- та матеріалоємності послуг. Поряд із цим, метод "витрати плюс", стимулює збільшення фінансових витрат (тобто витрат, пов'язаних із залученням позикового капіталу) понад необхідний рівень (ефект Авер-

ча-Джонсона) [21]. Це у свою чергу призводить до штучного збільшення рівня кредиторської заборгованості підприємств, сприяє підтриманню високого рівня кредитних ставок. Проте, незважаючи на очевидну неефективність та суспільні втрати, система тарифного регулювання за методом "витрати плюс" із включенням до складу витрат повного обсягу витрат, фактично понесених суб'єктом природної монополії, залишається домінуючою в Україні.

При цьому зазначимо, що метод встановлення тарифів на товари (послуги) суб'єктів природних монополій "витрати плюс" цілком узгоджується із положеннями Закону України "Про природні монополії" і тому, не входячи в дискусію з авторами, від себе зазначимо, що реформування методів встановлення тарифів на товари (послуги) суб'єктів природних монополій в Україні можливе лише із одночасним внесенням змін та доповнень до відповідного базового Закону.

У цій роботі пропонується варіант єдиного підходу до встановлення тарифу суб'єктів природних монополій, який також засновується на методі "витрати плюс", проте, узгоджується з положеннями базового Закону. Запропонований метод може претендувати на універсальність у зв'язку з тим, що переважна кількість суб'єктів природних монополій є платниками податків, порядок зобов'язань зі сплати яких є єдиним для всіх на території України (за окремими виключеннями). Ці пропозиції обгрунтовуються у останньому розділі цієї роботи та формалізуються у вигляді проекту постанови Кабінету Міністрів України, який представлено в додатку.

Однією із пропозицій, викладених у Білій книзі Анти-монопольного комітету України "Вдосконалення системи тарифного регулювання суб'єктів природних монополій" є відмова від одноваріантного застосування системи "витрати плюс", яку пропонується замінити однією з моделей заохочувального регулювання, які з'явилися в міжнародній теорії та практиці ще у 60-х роках минулого століття. Відмінною рисою цих моделей є орієнтація на певні показники (здебільшого пов'язані з продуктивністю діяльності) з метою розробки та використання в ціноутворенні стимулів до підвищення ефективності роботи [22].

У міжнародній практиці [23] використовуються наступні заохочувальні методи тарифного регулювання: метод встановлення граничного рівня ціни (метод коефіцієнтів зміни ціни); метод встановлення граничного рівня доходу; метод вимірювання конкуренцією; метод плаваючої шкали; метод часткового коригування витрат; метод регулювання шляхом визначення низки заохочувальних заходів, закріплених у договорі; метод цільового заохочення; комбіновані схеми. Відмічається, що найбільш поширеним серед них є метод встановлення граничного рівня ціни. Його мета — послабити залежність між тарифом та величиною витрат підприємства. До прикладу, у 1984 році цей метод було застосовано з метою регулювання тарифів компанії "Брітіш Телеком", відразу після її приватизації.

Орган, що уповноважений здійснювати регулювання тарифів, встановлює на кожен період дії тарифів (3—5 років) верхню межу ціни (тарифу). Протягом цього періоду він не вимагає від підприємства перерахунку тарифу відповідно до динаміки величини витрат. Але щороку затверджений тариф коригується на індекс ціни та показник ефективності галузі. Величини окремих складових тарифів — витрат діяльності та прибутку — переглядаються лише після закінчення строку дії граничного тарифу.

На перший рік дії методу граничного рівня ціни, тариф розраховується за традиційним методом "витрати плюс". На кожен наступний рік в межах встановленого періоду (3—5 років) тариф визначається на підставі коригування тарифу попереднього року з врахуванням таких показників:

індексу інфляції,

фактору ефективності (X-фактор);

фактору, який враховує вплив непередбачених обставин або подій, які не залежать від діяльності підприємства (Z-фактор).

Таким чином, на кожен рік дії тарифу (окрім першого року) розмір тарифу визначається за формулою:

$$P_{i,t} = P_{i,t-1} * (1 + RPI - X_i + / - Z_i), \text{ де } (1 + RPI - X_i + / - Z_i) \quad (4).$$

Тобто граничний тариф для кожного року ($P_{i,t}$) встановлюється, виходячи з тарифу, що діяв у попередньому році ($P_{i,t-1}$). Останній при цьому коригується з врахуванням індексу споживчих цін (RPI) та за мінусом фактора ефективності X_i , значення якого встановлюється регулятивним органом. Розмір граничного тарифу може також коригу-

ватися на фактор Z_i , завдяки чому вдається врахувати непередбачені обставини або події, які не залежать від підприємства (законодавчі, юридичні, екологічні тощо) та можуть вплинути на розмір його витрат у плановому періоді.

Вважається, що головною перевагою цього методу є те, що підприємство одержує стимули до скорочення витрат протягом періоду дії затвердженого тарифу. Найбільшого поширення він набув у секторі водопостачання та водовідведення у Великій Британії, Аргентині, Малайзії, Новій Зеландії, Перу та в секторі електроенергетики таких країн, як Велика Британія, Нідерланди, Норвегія, Австрія, США (Каліфорнія). У Польщі, наприклад, цей метод застосовується в теплопостачанні та електроенергетиці.

У багатьох країнах світу використовують метод встановлення коефіцієнтів зміни цін (за змістом він є варіантом методу граничного рівня ціни). Уперше цю модель було застосовано у II-й половині 80-х років у Великобританії у процесі приватизації компанії "British Telecom". Основною сферою застосування цього методу в інших країнах є галузь зв'язку, а також (хоча й у менших масштабах) розподіл електроенергії, газу та водопостачання.

Як переконує зарубіжний досвід, застосування описаного методу тарифного регулювання суб'єктів природних монополій сприяє:

- стимулюванню зростання продуктивності;
- забезпеченню захисту прав споживачів шляхом обмеження зростання цін;
- обмеженню можливостей перехресного субсидування;
- самоокупності суб'єктів природних монополій, завдяки гарантуванню збереження вигід від підвищення ефективності в період між переглядом величини "X";
- скороченню можливостей втручання регулюючого органу і його участі в управлінні на мікрорівні;
- "прозорості" процедури регулювання, а також, як результат, простоті відстеження і прийняття рішень.

У зв'язку з чим, регулювання за допомогою встановлення граничного рівня ціни спрацьовує набагато ефективніше, ніж метод регулювання "витрати плюс". Однак для того, щоб ці переваги були реалізовані, регулювання методом встановлення граничного рівня ціни має здійснюватися ефективно й послідовно.

Наприклад, у США комісії з регулювання багатьох штатів перейшли від застосування методів регулювання норми прибутку до використання коефіцієнтів зміни цін. Динаміка тарифів на товари суб'єктів природних монополій визначається в залежності від дефлятора ВВП.

Загальні принципи державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у Республіці Казахстан визначені у відповідному Законі. До сфери природних монополій в Республіці Казахстан відносяться наступні види діяльності: транспортування нафти і нафтопродуктів по магістральних трубопроводах; транспортування газу і газового конденсату по магістральних і розподільних трубопроводах; передача і розподіл електричної і теплової енергії; експлуатація залізничних магістралей; послуги авіаперевезень, портів, аеропортів; послуги телекомунікацій з використанням мережі місцевих ліній; послуги водогосподарської і каналізаційної систем; послуги поштового зв'язку; інші види, встановлені законодавчими актами Республіки Казахстан [24].

Згідно із Законом Республіки Узбекистан "Про природні монополії" [25] до природних монополій віднесені: видобуток нафти, газового конденсату, природного газу і вугілля; транспортування нафти, нафтопродуктів і газу по трубопроводах; виробництво і транспортування електричної і теплової енергії; залізничні перевезення; послуги електричного і поштового зв'язку; водопровідне і каналізаційне господарства; послуги портів і аеропортів.

Діяльність суб'єктів природних монополій в Узбекистані регулюється за допомогою двох методів: цінове та визначення споживачів, що підлягають обов'язковому обслуговуванню природними монополіями. Цінове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій в Узбекистані здійснює Міністерство фінансів Республіки [26].

Цінове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій здійснюється шляхом затвердження фінансовими органами граничних цін, окрім тарифів на послуги загальнодоступного електричного і поштового зв'язку затверджуються Агентством зв'язку і інформатизації за погодженням із Міністерством фінансів. Дане

положення виходить з того, що Законами Республіки Узбекистан "Про телекомунікації" і "Про пошту" цінове регулювання покладене на уповноважений орган в сферах телекомунікації і пошти, яким і є Агентством зв'язку і інформатизації.

Законодавство України про регулювання діяльності суб'єктів природних монополій складається з Закону "Про природні монополії", Повітряного кодексу України, Кодексу торговельного мореплавства України, Законів України "Про захист економічної конкуренції", "Про Антимонопольний комітет", "Про транспорт", "Про телекомунікації", "Про поштовий зв'язок", "Про трубопровідний транспорт", "Про залізничний транспорт", "Про захист від недобросовісної конкуренції", "Про електроенергетику", інших законів України, що встановлюють особливості здійснення підприємницької діяльності у сферах природних монополій.

Державному регулюванню також підлягає діяльність суб'єктів господарювання на суміжних ринках. Узагальнюючи викладене доречно констатувати, що предметом регулювання діяльності суб'єктів природних монополій є:

- 1) ціни (тарифи) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;
- 2) доступ споживачів до товарів, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;
- 3) інші умови здійснення підприємницької діяльності у випадках, передбачених законодавством.

В економіці України застосовуються вільні ціни і тарифи, державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи. Вільні ціни і тарифи встановлюються на всі види продукції, товарів, робіт і послуг, за винятком тих, за якими здійснюється державне регулювання цін і тарифів.

Державне регулювання цін й тарифів здійснюється шляхом встановлення: державних фіксованих цін (тарифів); граничних рівнів цін (тарифів); граничних відхилень від державних фіксованих цін й тарифів.

Державні фіксовані й регульовані ціни і тарифи встановлюються на ресурси, що справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, на товари й послуги, що мають вирішальне соціальне значення, а також на продукцію, товари й послуги, виробництво яких зосереджено на підприємствах, що займають монопольне становище на ринку.

Окремі функції з цих питань виконують виконавчі органи сільських, селищних та міських рад. Зокрема це означене стосується встановлення у визначених законодавством порядку і межах, тарифів щодо оплати побутових, комунальних, транспортних та інших послуг, що надаються підприємствами та організаціями комунальної власності відповідної територіальної громади; погодження в установленому порядку цих питань із підприємствами, установами та організаціями, що не належать до комунальної власності.

До повноважень зазначених органів також належать питання здійснення відповідно до закону контролю за дотриманням цін і тарифів.

Визначальною складовою формування вартості товарів (послуг) суб'єктів природних монополій, на наш погляд, є безпосередньо механізм формування ціни одиниці продукції на основі затвердженого тарифу. Отже, з цією метою необхідно, передусім, визначитися із методом формування ціни реалізації товарів (робіт, послуг) суб'єкта природної монополії, який застосовуватиметься у порядку.

Одним із ключових моментів, якими доцільно керуватися в процесі підготовки пропозицій щодо визначення методу розробки тарифу є необхідність забезпечення збалансування інтересів держави, суб'єктів природних монополій та споживачів їхньої продукції. В зв'язку з чим, у процесі розробки пропозицій щодо порядку формування цін (тарифів) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій ми зупинилися на витратному методі формування ціни (тарифу) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій.

У той же час, враховуючи світові тенденції щодо поступової відмови від застосування цієї моделі формування тарифів запропоновано доповнити модель розрахунку спеціальними індексами-дефляторами.

Слід зазначити, що такий підхід узгоджується із положенням статті 9 (п. 2) Закону України "Про природні монополії", відповідно до яких при регулюванні цін (тарифів) на товари суб'єктів природних монополій враховуються: витрати, амортизаційні відрахування, потреби в інвестиціях, необхідних для відтворення основних виробничих фондів;

очікуваний прибуток від можливої реалізації товарів за різними цінами (тарифами); віддаленість різних груп споживачів від місця виробництва товарів; відповідність якості товарів, що виробляються (реалізуються).

На формування ціни реалізації продукції будь-якого суб'єкта господарювання впливають: покупці; конкуренти; держава (податки, заходи щодо державного регулювання); витрати обігу та виробництва. У випадку, коли такий суб'єкт господарювання є природним монополістом, він може забезпечувати свої прибутки за рахунок зменшення витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва.

У той же час, звичайний суб'єкт господарювання (монополіст у тому числі), який ставить за мету забезпечення максимізації власних прибутків, може досягати її декількома способами.

По-перше, підвищувати ціну реалізації товарів (робіт, послуг).

По-друге, нарощувати обсяги виробництва.

По-третє, зменшувати витрати обігу та виробництва, у тому числі за рахунок зниження заробітної плати найманих працівників.

Означені способи максимізації прибутків можуть бути шкідливими для кінцевих споживачів, а також шкодити державі, особливо у випадку, коли такий суб'єкт господарювання є природним монополістом. Адже, товари (послуги), що виробляються такими суб'єктами, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), оскільки попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги).

У загальному плані тарифна політика, що реалізується повноважним органом виконавчої влади, представляє собою сукупність принципів ціноутворення та заходів щодо їх реалізації, що дозволяють збалансувати інтереси суб'єктів природних монополій та споживачів їх продукції. Для природних монополій тарифна політика має забезпечувати покриття витрат та формування позитивного фінансового результату із прибутком, що дозволяє ефективно функціонувати суб'єкту господарювання, що кваліфікується згідно з нормами національного законодавства як природна монополія.

Отже, як впливає з попереднього викладення, з одного боку тарифи на продукцію суб'єкта природної монополії мають забезпечувати:

— покриття економічно обґрунтованих витрат виробництва, оплату праці зокрема;

— отримання передбаченого планом прибутку, достатнього для забезпечення нормально виробничо-господарської діяльності;

— сплату податків, зборів і обов'язкових платежів.

З іншого, ціна реалізації продукції (товарів, послуг) суб'єкта природної монополії не може перевищувати гранично допустимий рівень цін, у разі коли на таку продукцію розповсюджуються положення Закону "Про ціни та ціноутворення".

При розрахунку тарифів за результатами опрацювання теорії державного регулювання тарифів на товари (послуги) суб'єктів природних монополій, а також аналізу світового досвіду їх формування, запропоновано як основний розрахунковий і контрольний показник використовувється планова тарифна виручка.

Спираючись на викладене, а також враховуючи те, що виручка представляє собою ціну реалізації одиниці продукції суб'єкта природної монополії перемножену на кількість реалізованої продукції за звітний період, можна запропонувати загальну модель визначення тарифу на товари (послуги) суб'єкта природної монополії.

$$C_o \times K_n = B_{ov} + A + P + \Pi + Pr_n \quad (5),$$

де, C_o — ціна реалізації одиниці продукції суб'єкта природної монополії;

K_n — кількість реалізованої продукції;

B_{ov}^n — витрати обігу та виробництва (собівартість за виключенням амортизаційних відрахувань);

A — амортизаційні відрахування;

P — рентні платежі;

Π — податки (збори, обов'язкові платежі), що підлягають обов'язковій сплаті до бюджету відповідного рівня;

Pr_n — нормальний прибуток.

Таким чином, визначення тарифу (ціни) реалізації одиниці продукції суб'єкта природної монополії можна формалізувати наступним чином:

$$T = C_o = \frac{B_{ov} + A + P + \Pi + Pr_n}{K_n} \quad (6).$$

Рівняння (6) слід розглядати як загальну формулу визначення ціни реалізації продукції суб'єкта природної монополії. Основну увагу необхідно приділяти його лівій частині, тобто встановленню певної межі ціни реалізації окремого виду товару (послуги), що є економічно обґрунтованою, в першу чергу, з огляду на забезпечення інтересів держави. При цьому не можна лишати поза увагою також і інтереси самого суб'єкта природної монополії та кінцевих споживачів його продукції. Означене може бути врегульованим за допомогою складових чисельника правої частини рівняння (6). Зазначимо, що такий підхід наближує порядок формування тарифів на товари (послуги) суб'єктів природних монополій до заохочувальної або стимулюючої моделі формування ціни. Сутність пропозиції полягає в наступному:

1. У рамках тарифу можна визначити спеціальний перелік витрат та обсягів амортизаційних відрахувань, що враховуються для цілей формування ціни реалізації суб'єкта природної монополії. Проектом постанови Кабінету Міністрів України пропонується відповідне рішення, а саме, визначення переліку валових доходів та валових витрат, значення яких не враховуються в процесі формування ціни (тарифу) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій.

2. Значення нормального прибутку може визначитися та корегуватися за допомогою спеціального механізму в залежності від цілей та завдань, що постають перед органами державного регулювання у цій сфері. Наприклад, встановлюючи норму прибутку, як середню для певного виду економічної діяльності, можна в додаток до цього застосувати спеціальні підвищуючі (понижуючі) коефіцієнти (дефлятори), що забезпечуватимуть відповідне підвищення (зниження) ціни реалізації певного виду товарів (послуг).

3. Щодо податкової складовою, то вона буде змінюватися автоматично, реагуючи на зміни перших двох складових чисельника рівняння (5).

4. Присутність у формулі розрахунку рентних платежів, як одного із компонентів тарифу, пояснюється тим, що в Україні діяльність суб'єктів природних монополій на сьогоднішній день регулюється у сферах транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами; транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподіл; транспортування інших речовин трубопроводами транспортом. І саме ці платежі такі підприємства відповідно до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" відносять до складу валових витрат, компенсуючи їх у ціні реалізації продукції. Тобто вони ніяким чином не впливають на рівень податкового зобов'язання з податку на прибуток підприємств.

Аналізуючи рівняння (6), слід зазначити, що Держава, керуючись необхідністю забезпечення нормального розвитку економічної системи, у тому числі, шляхом утримання інфляції у безпечних межах, може встановлювати граничні рівні цін (C_o) на окремі товари (послуги).

Зокрема, в проекті порядку пропонується застосування такого механізму державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій. У такому випадку, при розрахунку тарифу ціни реалізації одиниці товару (послуги) суб'єкта природної монополії для забезпечення відповідності правої частини рівняння (2) його лівій частині¹, можна переглядати значення складових чисельника, а саме, (B_{ov}), (A), (Π), (Pr_n).

Для цих цілей порядком пропонується доручити Міністерству економіки України разом із заінтересованими органами виконавчої влади пропонується розробити спеціальний механізм індексації компонентів тарифу.

Підкреслимо також, що значення кожного з цих показників може корегуватися виходячи із необхідності збалансування інтересів Держави, суб'єкта природної монополії та споживачів їхньої продукції. При цьому кожен з них можна корегувати декількома способами:

1) показник (B_{ov}), що використовується при формуванні ціни реалізації товарів (послуг) суб'єктом природної монополії на підставі затвердженого тарифу, можна корегувати: або виключаючи із складу валових витрат обігу та виробництва певні статті, або встановлюючи граничні рівні для певних категорій витрат;

¹ задається граничний показник

2) показник (А) доцільно прив'язувати до конкретних виробничих фондів, на яких виробляються певні товари (надаються послуги) суб'єктом природної монополії;

3) показник (П) може корегуватися лише у випадку надання податкових пільг суб'єкту природної монополії;

4) показник (Пр_п) підлягатиме щорічному корегуванню, у разі коли його середнє значення по галузі буде змінюватися за підсумками фінансового (звітного) року.

Крім того, показники (В_{ог}), (А) та (Пр_п) можуть корегуватися за допомогою спеціальних підвищуючих (понижуючих) коефіцієнтів (дефляторів), які можна розраховувати окремо для реалізації певних видів товарів (послуг) що реалізуються суб'єктом природної монополії.

Таким чином, можна розробити єдину і досить гнучку систему формування ціни (тарифу) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій, яка, відповідатиме вимогам, встановленим Законом України "Про природні монополії" [27].

Результати дослідження розвитку природних монополій, особливостей їх діяльності в Україні, а також способів державного регулювання такої діяльності, цінових зокрема, дозволяють сформулювати наступні висновки та пропозиції:

1. У теорії монополії розділяють на одно- та багато продуктові. Природна монополія представляє собою стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни ціни на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги).

2. На підставі аналізу світового досвіду державного регулювання тарифів на товари (послуги) суб'єктів природних монополій встановлено, що у багатьох країнах світу застосовуються схожі методи регулювання. Звертає увагу тенденція щодо поступової відмови від витратних методів формування тарифів та переорієнтація на заохочувальні (стимулюючі) моделі формування ціни (тарифів) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій.

У деяких країнах світу практикується затвердження на законодавчому рівні переліку товарів (послуг) що реалізуються суб'єктами природних монополій. Крім того, до переліку сфер діяльності природних монополій належать: виробництво продукції оборонного комплексу (Російська Федерація); видобуток нафти, газового конденсату, природного газу і вугілля (Республіка Узбекистан).

Державне регулювання ціни й тарифів здійснюється шляхом встановлення: державних фіксованих ціни (тарифів); граничних рівнів ціни (тарифів); граничних відхилень від державних фіксованих ціни й тарифів.

3. В Україні суб'єкти природних монополій здійснюють свою господарську діяльність на 15 видах ринків товарів (послуг), у тому числі 9 основних та 6 суміжних. Практично кожному виду ринку, тобто для кожного виду економічної діяльності, притаманні свої особливості, зокрема: фізичні та інші технологічні особливості виробництва, зберігання, транспортування та реалізації продукції підприємства — природного монополіста; стан зношення парку основних фондів та розвитку інфраструктури, що впливає на обсяги нарахованої амортизації з одного боку з іншого — визначає якісні характеристики реалізованої продукції; обсяги витрат обігу та виробництва на продукцію суб'єкта природної монополії, їх структура; кількість найманих працівників та середній рівень заробітної плати, що безпосередньо впливає на обсяги фонду заробітної плати та визначає обсяги витрат виробництва та впливає на їх структуру; вартість одиниці продукції (товару, послуги), рівень рентабельності як виробництва одиниці продукції, так і підприємства — суб'єкта природної монополії в цілому.

4. Значна кількість органів державного управління, що наділені повноваженнями щодо затвердження ціни (тарифів) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій обумовлює існування відповідної кількості підзаконних актів, відповідно до положень яких і здійснюється регулювання формування ціни (тарифів). Ці документи затверджуються наказами міністерств та відомств або відповідними актами органів місцевого самоврядування. Їх поло-

ження можуть, а на практиці і відрізняються одне від одного. Означене пояснюється тим, що товари (послуги), які реалізуються суб'єктами природної монополії, у тому числі їх виробництво, зберігання, транспортування, а також умови розподілу та передачі кінцевому споживачеві, суттєво відрізняються між собою на фізичному рівні. Наприклад, транспортування трубопровідним транспортом вугледонової сировини не можна порівнювати із управлінням повітряним рухом, або виробництвом, розподілом та передачею електроенергії.

5. З метою упорядкування відносин, що виникають на товарних ринках України, що перебувають у стані природної монополії, та на суміжних ринках за участю природних монополій у сфері формування ціни (тарифів) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій, підвищення ефективності застосування цього важеля впливу держави на розвиток економічної системи, необхідно розробити єдиний нормативно-правовий акт, який би визначав загальні положення та механізм формування ціни (тарифів).

Механізм формування ціни (тарифів) бути розроблений таким чином, щоб забезпечити збалансування інтересів держави, суб'єктів природних монополій та кінцевих споживачів їх продукції (товарів, робіт, послуг). Відповідно, підзаконні акти галузевих міністерств у разі прийняття означеного акту (що пропонується) мають бути приведеними до положень останнього.

6. Порядок формування ціни (тарифів) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій пропонується затверджувати постановою Кабінету Міністрів України, якою:

— встановити, що Міністерство економічного розвитку і торгівлі України здійснює методичне керівництво та координує центральних органів виконавчої влади з питань цінового регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

— визначити єдиний перелік товарів (послуг), що виробляються суб'єктами природних монополій, ціна реалізації яких встановлюється на підставі затверджених у встановленому порядку тарифів.

У рамках означеного нормативно-правового акту доцільно визначити:

— принципи і методи державного регулювання ціни (тарифів) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій;

— порядок формування, розгляду і затвердження ціни (тарифів) на товари (послуги) суб'єктів природних монополій;

— порядок підвищення або зниження ціни (тарифів) або їх граничних рівнів на товари (послуги) суб'єктів природних монополій, щодо яких застосовується державне регулювання;

— порядок розрахунку тарифу на товари (послуги) суб'єкта природної монополії;

— державний контроль за формуванням і застосуванням ціни (тарифів) суб'єктами природної монополії.

Література:

1. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. — 2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
2. Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Фінансово-економічні показники підприємств ЖКГ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minregion.gov.ua>
3. Лагутін В. Д., Боровик Ю. І. Пріоритети цінового (тарифного) регулювання природних монополій в Україні // Економіка України. — 2013. — № 7. — С. 44—58.
4. Kahn Alfred E. The Economics of Regulation: Principles and Institutions. — Cambridge: MA, MIT Press. — 1988, 559 p.
5. Baumol William J. 'On the Proper Cost Tests for Natural Monopoly in a Multiproduct Industry', Dec. American Economic Review. — 1977.
6. Baumol William J., Panzar John C. and Willig Robert D. Contestable Markets and the Theory of Industry Structure. — San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1982.
7. Gegax Douglas and Nowotny Kenneth. Competition and the Electric Utility Industry: An Evaluation'. — 10(1). — 1993 Yale Journal on Regulation, 63.
8. Willig R. Consumer's Sulus without Apology. — American Economic Review. — 1976. — V. 66/ — P. 589—597.
9. Закон України від 20.04.2000 № 1682-III "Про природні монополії" — 2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: rada.gov.ua

10. Ламбен Жан-Жак. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива / Пер. с французского. — СПб.: Наука, 1996. — XV. — 589 с.

11. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс. — 2-е изд. / Пер. с англ. под ред. С.Г. Божук. — СПб.: Питер, 2006. — 464 с.

12. Дойль П. Маркетинг, ориентированный на стоимость / Пер. с англ. под ред. Ю.Н. Каптуревского. — СПб.: Питер, 2001. — 480 с.

13. Томас Т. Нэгл. Стратегия и тактика ценообразования. Руководство по принятию решений, приносящих прибыль. — СПб.: "Питер". — 2004 г. — 574 с.

14. Джека. Швагер. Новые маги рынка. Беседы с лучшими трейдерами Америки. — М.: — 2004. — 232 с.

15. Гладких И.В. Ценовая стратегия компании: ориентация на потребителя / И.В. Гладких; Высшая школа менеджмента СПбГУ. — СПб.: Изд-во "Высшая школа менеджмента", 2013. — 472 с.

16. Вальтух К.К. Воспроизводство и ценообразование. Теория. Исследование системной статистики. — Т. 1. Динамика основных производственных фондов. — М.: "Янус-К", 2009. — 788 с.

17. Беседін В.Ф., Островецкий В.І. Цінові методи регулювання діяльності природних монополій / Економіка України: стратегічне планування / Від. ред. В.Ф. Беседін, А.С. Музиченко. — К.: НДЕІ, — 2008. — 500 с. — С. 69—80.

18. Braudel F. "World time. Material civilization, economics and capitalism of XV—XVIII". — Moscow, 1992. — 576 p.

19. Лихно Д. И. Железнодорожные тарифы. Опыт исследования цены железнодорожной перевозки. Киев, Типо-Литография И.Н.Кущнерова и Ко. — 1888. — Рипол Классик, 2013. — 222 с.

20. Витте С.Ю. Принципы железнодорожных тарифов по перевозке грузов / С. Ю. Витте. — М.: Книга по Требованию, 2012. — 289 с.

21. Бражникова Л.Н. Стратегическое управление финансовой деятельностью предприятий ЖКХ: монография / Л.Н. Бражникова; НАН Украины. Ин-т экономики промсти. — Донецк: Юго-Восток, 2010. — 499 с.

22. Біла книга Антимонопольного комітету України "Вдосконалення системи тарифного регулювання суб'єктів природних монополій". — Антимонопольний комітет України. — К.: 2008. — 18 с.

23. Директивы и Регламенты Третьего Энергопакета: Регламент (ЕС) № 713/2009 от 13 июля 2009 года о создании Агентства по взаимодействию регуляторов энергетики; Регламент (ЕС) № 714/2009 от 13 июля 2009 года об условиях доступа к сетям в целях трансграничного обмена электричеством и отменяющий Регламент (ЕС) № 1228/2003; Регламент (ЕС) № 715/2009 от 13 июля 2009 года об условиях доступа к сетям транспортировки природного газа и отменяющий Регламент (ЕС) № 1775/2005 + 2 Поправки; Директива 2009/72/ЕС от 13 июля 2009 года об общих правилах для внутреннего рынка электроэнергетики и отменяющая Директива 2003/54/ЕС; Директива 2009/73/ЕС от 13 июля 2009 года об общих правилах для внутреннего рынка природного газа и отменяющая Директива 2003/55/ЕС — 2016 [Электронный ресурс]. — Режим доступа http://journal.esco.co.ua/2012_7/art319.htm/

24. Закон Республики Казахстан от 9 июля 1998 г. N 272-1 "О естественных монополиях" — 2016 [Электронный ресурс]. — Режим доступа — <http://online.zakon.kz/>

25. Закон Республики Узбекистан от 24 апреля 1997 г. № 398-І "О естественных монополиях". 2016 [Электронный ресурс]. — Режим доступа — <http://www.lex.uz/>

26. Постанова Кабінету Міністрів Республіки Узбекистан від № 364 від 21.09.2000р. "Про заходи по реалізації Закону Республіки Узбекистан "Про природні монополії".

27. Стаття 9 Закону України від 20.04.2000 № 1682-III "Про природні монополії" (п.1) Принципи регулювання діяльності суб'єктів природних монополій. — 2016 [Электронный ресурс]. — Режим доступа. — rada.gov.ua

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2016), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 July 2016).

2. The official website of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine (2016), available at: <http://www.min-region.gov.ua> (Accessed 20 July 2016).

3. Lagutin, V.D. and Borovik, Y.I. (2013), "Priorities price (tariff) regulation of natural monopolies in Ukraine", *Ekonomika Ukraini*, vol. 7, pp. 44—58.

4. Kahn, A. E. (1988), *The Economics of Regulation: Principles and Institutions*, MIT Press, Cambridge, MA.

5. Baumol, W. J. (1977), "On the Proper Cost Tests for Natural Monopoly in a Multiproduct Industry", *American Economic Review*, vol. 12.

6. Baumol, W. J. Panzar, J. C. and Willig, R. D. (1982), *Contestable Markets and the Theory of Industry Structure*, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego, USA.

7. Gegax, D. and Nowotny, K. (1993), "Competition and the Electric Utility Industry: An Evaluation", *Yale Journal on Regulation*, vol. 10 (1).

8. Willig, R. (1976), "Consumer's Sulus without Apology", *American Economic Review*, vol. 66, pp. 589—597.

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2000), *The Law of Ukraine "On natural monopolies"*, available at: <http://www.rada.gov.ua> (Accessed 20 July 2016).

10. Lambin, J.-J. (1994), *Strategicheskij marketing. Evropejskaja perspektiva* [Strategic marketing. European perspective], 3rd ed. Ediscience International, Paris, France.

11. Kotler, F. (2006), *Marketing menedzhment. Jekspress-kurs* [Marketing Management. Express-course], 2nd ed., Piter, St. Petersburg, Russia.

12. Doyle, P. (2001), *Marketing, orientirovannyj na stoimost'* [Marketing oriented in the cost], Piter, St. Petersburg, Russia.

13. Nehl, Th. T. (2004), *Strategija i taktika cenoobrazovanija. Rukovodstvo po prinjatiju reshenij, prinosjashih pribyl'* [Strategy and tactics of pricing. Guide to Adoption of solutions, prynosyaschyh profit], Piter, St. Petersburg, Russia.

14. Schwager, D. (2004), *Novye magi rynka. Besedy s luchshimi trejderami Ameriki* [New magicians market. Conversations with the best America], Moscow, Russia.

15. Gladkih, I.V. (2013), *Cenovaja strategija kompanii: orientacija na potrebitelja* [Prising Strategy company: Orientation to the consumer], St. Petersburg State University, Publishing House "Higher School of Management", St. Petersburg, Russia.

16. Valtuh, K.K. (2009) *Vosproizvodstvo i cenoobrazovanie. Teorija. Issledovanie sistemoj statistiki. Tom 1. Dinamika osnovnyh proizvodstvennyh fondov*. [Pricing and reproduction. Theory. Research system statistics, vol. 1. Dynamics of major enterprises funds], Moscow, Russia.

17. Besedin, V.F., Ostrovetskyy, V.I. (2008), "Price methods of regulation of natural monopolies", *Ekonomika Ukraini: strategichne planuvannja* [Ukraine's economy: strategic planning], Kyiv, Ukraine.

18. Braudel, F. (1992), *World time. Material civilization, economics and capitalism of XV—XVIII*. Moscow, Russia.

19. Lyhny, D.I. (2013), *Zheleznodorozhnye tariffy. Opyt issledovanija ceny zheleznodorozhnoj perevozki* [Railway Tariffs. Experience research prices rail in transport], Tipo-lithography Y.N.Kushnerova & Co., 1888, Rapol Klassik, Kyiv, Ukraine.

20. Witte, S.Y. (2012), *Principy zheleznodorozhnyh tarifov po perevozke gruzov* [Principles Railway tariffs], Moscow, Russia.

21. Brazhnikova, L.N. (2010), *Strategicheskoe upravlenie finansovoj dejatel'nost'ju predpriyatij ZhKH* [Strategic financial management of municipal utilities], Donetsk, Ukraine.

22. The Antimonopoly Committee of Ukraine (2008), *Bila kniga Antimonopol'nogo komitetu Ukraïni "Vdoskonalennja sistemi tarifnogo reguljuvannja sub'ektiv prirodni monopolij"* [White Paper Antimonopoly Committee of Ukraine "Improvement of tariff regulation of natural monopolies"], The Antimonopoly Committee of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

23. EU (2009), "Directives and Regulations of the Third Energy: Regulation (EU)", available at: http://journal.esco-co.ua/2012_7/art319.htm/ (Accessed 20 July 2016).

24. Republic of Kazakhstan (1998), "Law of the Republic of Kazakhstan "On Natural Monopolies", available at: <http://online.zakon.kz/> (Accessed 20 July 2016).

25. Republic of Uzbekistan (1997), "Law of the Republic of Uzbekistan "On Natural Monopolies", available at: <http://www.lex.uz/> (Accessed 20 July 2016).

26. The Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan (2000), Order "On measures on realization of the Law of Uzbekistan "On natural monopolies", available at: <http://online.zakon.kz/> (Accessed 20 July 2016).

27. Verkhovna Rada of Ukraine (2000), *The Law of Ukraine "On natural monopolies"*, available at: <http://www.rada.gov.ua> (Accessed 20 July 2016).

Стаття надійшла до редакції 12.08.2016 р.

Є. В. Смирнов,
к. е. н., старший викладач кафедри економіки підприємств,
ДВНЗ "КНЕУ імені Вадима Гетьмана", Україна
О. П. Смирнова,
здобувач відділу історії України XIX — поч. XX ст.
Інститут історії України, Україна

СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

I. Smyrnov,
PhD in Economics, senior tutor, department of economics of enterprises
SHEE "KNEU named after Vadym Getman", Ukraine
O. Smyrnova,
PhD student department of Ukraine history XIX — beg. XX sen.
Ukraine history institute, Ukraine

STRATEGIC IMPERATIVES OF DEVELOPMENT TOURISM IN UKRAINE

У статті висвітлюється актуальна проблематика конкурентоспроможності України на світовому ринку туризму, сучасний стан українського туризму, а також особливості його розвитку. порушено питання колапсу туристичної галузі в Україні та шляхи його вирішення, перспективні напрями розвитку вітчизняного туризму. Також у статті було визначено стратегію підвищення привабливості України як суб'єкту ринку туристичних послуг на міжнародному рівні з урахуванням її нереалізованого потужного ресурсно-рекреаційного потенціалу. Було розглянуто ринок туризму України у контексті його інтеграції в загальне середовище ЄС, додаткового поштовху розвитку інфраструктури, вирішення візових проблем тощо.

The article highlights the actual problems of Ukraine's competitiveness in the global tourism market, the current state of Ukrainian tourism and especially its development. Also violated the question of the collapse of the tourism industry in Ukraine and ways of its solution, promising directions of development of domestic tourism. The article also has defined a strategy to increase the attractiveness of Ukraine as a subject of the market of tourist services at the international level in view of its strong untapped resource and recreational potential. It was considered the tourism market of Ukraine in the context of its integration into the general environment of the EU, the additional impact to the development of the infrastructure, solve of visa problems, and more.

Ключові слова: міжнародний і світовий туризм, розвиток туризму, види туризму, туристичні потоки, туристичний потенціал, наукова мобільність.

Key words: international and world tourism, development of tourism, types of tourism, tourist flows, tourism potential, scientific mobility.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному світі туризм — це багатогранне явище, що тісно пов'язане з економікою, культурою, історією, географією, архітектурою, медициною, спортом тощо. Однак жодна з наук не може повністю характеризувати його як об'єкт власних досліджень і жоден з соціально-економічних інститутів не в змозі самостійно вирішувати комплекс його проблемних питань.

Світова індустрія гостинності займає особливе місце в системі міжнародних господарських відносин та загальнолюдських цінностей, сприяє посиленню позитивних тенденцій в економіко-політичному та соціально-культурному житті не тільки суспільства, але й людства в цілому.

На жаль, на сьогодні Україна посідає негідне місце серед країн з високим рівнем конкурентоспроможності

у галузях сфери послуг (не враховуючи аутсорсинг і сферу ІТ-технологій), зокрема і у сфері туризму. Але туристична галузь є саме тим напрямом, в якій Україна має значний нереалізований людський, науково-технічний та природно-ресурсний потенціал. Наша держава, враховуючи вдале географічне розташування, до того ж наділена різноманітними природними та історичними ресурсами, що можуть стати беззаперечною передумовою для поштовху і подальшого бурхливого розвитку туристичних послуг більш високого рівня як всередині країни, так і на міжнародній арені.

Досягнення багатьма країнами світу високих показників розвитку туризму та високих стандартів туристичного обслуговування можуть слугувати Україні орієнтиром на перспективу. Враховуючи, що частка доходів від туризму становить майже 9% світового валового продукту GDP [20, с. 2], він має всі підстави стати однією з пріоритетних галузей національної економіки, що потребує стимулювання та підтримки з боку держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми і питання розвитку туристичної галузі висвітлено в працях таких зарубіжних вчених: Р. Бартона, Дж. Боуена, Ф. Котлера, Г. Харріса, П. Келлера, С. Уільямса [18], Ж. Тіверс [5], П. Робінсона, М.Б. Біржакова [2], Ю.В. Забаєву [6] та інших. Разом з цим, не можна не згадати роботи українських учених, які зробили вагомий внесок у розвиток туризму, таких як: В.В. Абрамов [1], Т.Г. Сокол [17], М.П. Мальська [10], І.В. Кравчук [8], П.О. Масляк [11], О.О. Любіцева [9] та ін.

Зазначені науковці у своїх роботах розглядають, перш за все, теоретико-методологічні засади становлення туризму в цілому та зокрема розвитку ринку туристичних послуг, його роль у системі світової торгівлі, визначають форми та види туризму, приділяють увагу особливостям функціонування сучасної туристичної індустрії та її регулюванню, аналізують перспективи розвитку цієї сфери економіки.

Але необхідно зазначити, що разом з цим існує ряд важливих питань, які досі залишаються поза межами загальної уваги. Їх недостатнє висвітлення перешкоджає вирішенню нагальних проблем, зокрема мова йде про практичні засади і прикладний характер визначення конкретного виду перспективної курортно-туристичної діяльності окремо по регіонах, ролі та повноважень держави у галузі туризму, використання інноваційних ідей на користь розвитку ринку туристичних послуг, вирішення проблеми залучення інвестицій, а також нагальні питання сприяння держави розвитку бізнесу у сфері туризму.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка низки рекомендацій та їх обґрунтування щодо раціонального та ефективного використання потенціалу української галузі туризму на місцевому, регіональному та державному рівнях з подальшим виходом на світовий рівень міжнародного туризму.

Для розкриття мети дослідження автором були поставлені такі завдання:

- виявлення глобальних тенденцій та факторів розвитку світового туристичного середовища;
- аналіз сучасного стану розвитку туристичного ринку в Україні;
- розробка рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності туристичної привабливості туризму України, у тому числі шляхом впровадження інноваційних інструментів;
- формування та обґрунтування нових сучасних видів туризму та визначення їх місця і ролі у системі суспільних відносин;
- обґрунтування перспектив інтеграції туристичної

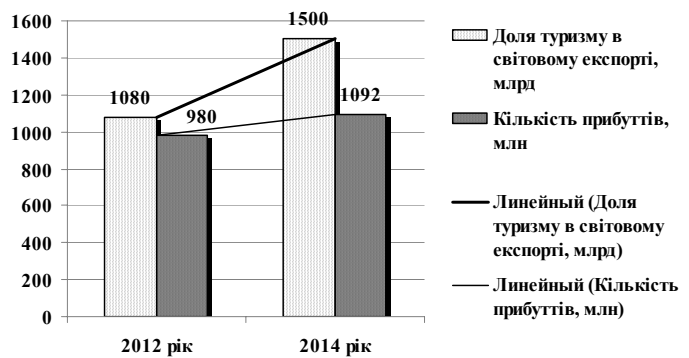

Рис. 1. Оборот у сфері туризму та кількість туристських прибуттів у 2012 – 2014 рр.

галузі України до міжнародного ринку туристичних послуг.

Об'єктом дослідження є процеси забезпечення розвитку індустрії туристичних послуг в Україні в міжнародному аспекті.

Предметом дослідження є комплекс теоретичних, методологічних і практичних питань, пов'язаних з формуванням, становленням і розвитком туризму в Україні.

Протягом усього дослідження будуть використовуватися як загальнонаукові методи, такі як: порівняння, аналіз та синтез, узагальнення, графічний, SWOT-аналіз, так і суто прикладні (трендовий аналіз, метод екстраполяції).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для кращого розуміння проблематики статті та логічної побудови знаходження її рішення, визначимо, що означає туризм як економічна категорія. Узагальнюючий класифікуючий орган, Міжнародна асоціація наукових експертів в сфері туризму, яка займається дослідженням проблем даного сегменту, пояснює термін соціально-економічної системи "туризм", як сукупність взаємовідносин, зв'язків та явищ, що виникають у процесі переміщення і перебування певної особи в місцях, які не є її постійним місцем проживання та не пов'язані з їх трудовою діяльністю [4, с. 15–16].

Як і будь-яка система, туризм складається з двох частин: суб'єкту туризму (безпосередньо туриста) та об'єкту туризму: таких основних елементів, як туристський регіон і туристична індустрія.

У Законі України "Про туризм" від 15 січня 1995 р. визначається, що туризм — це "тимчасовий виїзд людини з постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без заняття оплачуваною діяльністю". Як бачимо, майже за 25 років геополітичні, соціальні і економічні зміни, розвиток інформаційних технологій радикально вплинули на параметри не тільки внутрішнього, а і зовнішнього туристичних потоків в Україні, призвели до трансформування туристичної галузі з такої, що орієнтована на обслуговування організованих туристів, у індустрію, яка охоплює близько 50 видів економічної діяльності, спрямовану на задоволення різноманітних потреб мільйонів індивідуальних подорожуючих.

Досить вдало висвітлений зв'язок між туризмом та світовою економікою у праці Н.І. Полещук. Авторка відводить туризму одне з найбільш прибуткових місць та такого, що найбільш інтенсивно розвивається, пояснюючи це тим, що за результатами 2014 року у системі туризму створюється близько 9% світового ВВП та 6% загального експорту (1,5 трлн доларів), кількість туристських прибуттів у 2014 році досягла позначки 1133 млн осіб, умовно кажучи, кожна сьома людина на землі була туристом [14].

¹ Тільки кількість внутрішніх переміщень і прибуттів була збільшена з 5 до 6 млрд осіб — UNWTO Tourism, Highlights 2015 Edition [21, с. 3].

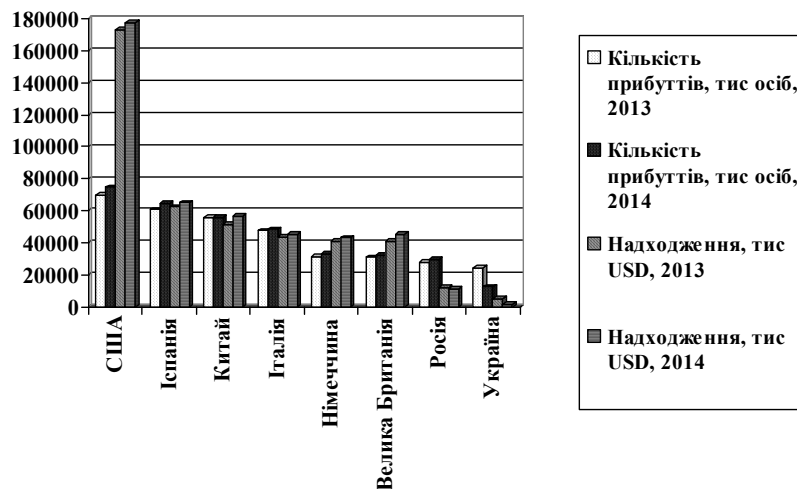

Рис. 2. Туристичні потоки країн світу, 2013–2014 рр.

Джерело: [20; 21].

У 2014 році доля туризму у світовому ВВП становить 10–11%, 29% у світовому експорті послуг та 6% загального експорту (але в 2014 році 6% експорту є 1,5 трлн дол.) [20].

Однією з головних причин існування туризму є мотивація. У світі розроблено багато класифікацій цілей туристичних подорожей і як висновок і видів туризму, але О.П. Дурович [4, с. 14] розробив і сформував існуючу структуру, яку ми намагалися доповнити і модернізувати, приймаючи до уваги сучасні тренди та вимоги:

1. Відпочинок і рекреація. Головне завдання рекреаційного господарства — це забезпечення відпочинку людей і сприяння відновленню їх фізичних сил, морального і духовного стану. Основні напрями сьогодні вказують на Західну Європу.

2. Відвідування близьких друзів та родичів — підтримка родинних зв'язків (останніми роками набуває популярності внаслідок природної міграції населення).

3. Ділові або професійні бізнес-поїздки (в тому числі для відвідування виставок, семінарів, тренінгів тощо). Міжнародна асоціація наукових експертів в сфері туризму не визнає туризмом поїздки, пов'язані з трудовою діяльністю. Наразі це країни з високою концентрацією капіталу, фінансових і товарних бірж: Європа (Франкфурт-на-Майні), США, Східно-Азіатські Тигри (Сінгапур, Гонконг, Індонезія, Малайзія, Японія). Як окрема і сучасна ланка в цьому розділі може бути представлений туризм у рамках проекту Work&Travel, а також волонтерський туризм, який дозволяє відвідувати країни, приймаючи безкоштовну участь у забезпеченні проведення різноманітних спортивних, соціальних і інших заходах.

4. Лікування і відновлення. Лікування в медичних установах і клініках за кордоном, іншими словами, це рекреаційний туризм: Європа (Швейцарія, Німеччина), США, Ізраїль і країни з високим рівнем розвитку інноваційної медицини.

5. Релігія та паломництво. Основні напрями: для християн — це Свята Земля, тобто Ізраїль. Також багато святинь розташовано в Італії, Ватикані, Франції, Португалії, Чехії, Німеччині, Румунії, Іспанії та в Україні. Для прихильників ісламу — сунітів — священними місцями є Мекка та Медина в Саудівській Аравії. Для шиїтів — міста Ен-Наджарф та Кербела в Іраку. Для представників буддизму та індуїзму — традиційно Індія, Китай, Тибет;

6. Також автор виділяє окрему групу "Інші цілі", куди входить, наприклад, транзит [4]. До речі, за оцінками експертів, Україна має найвищий у Європі коефіцієнт транзитності.

Додатково відзначимо нові напрями і різновиди туризму, які з'явилися останнім часом і бурхливо почали розвиватися, займаючи окремі місця в ієрархії туристичних послуг.

7. Спортивний туризм. Незважаючи на те, що у цього виду туризму є декілька тлумачень, але основною ідеєю цього виду туризму є участь спортсменів у спортивних заходах, змаганнях зі спортивного туризму, експедиціях і екскурсіях².

8. Агротуризм (сільськогосподарський зелений туризм) — один з перспективних для України видів туризму, який передбачає відпочинок туристів у сільській місцевості (переважно, приватні садиби) з можливим виконанням фізичної роботи, а також пов'язаний із взаємодією відпочиваючих із навколишнім середовищем.

9. Науковий туризм як наслідок наукової мобільності з'явився порівняно нещодавно. У березні 2015 року Україною була підписана (а в серпні 2015 року ратифікована) Угода про наукове співробітництво України в рамках Європейського проекту Horizon-2020. Це дає змогу і можливості багатьом науковцям, студентам, аспірантам та іншим зацікавленим особам скористатися численними грантами, стипендіями в різноманітних галузях економіки, політики, інших галузях, задля обміну науковими працями, інноваціями, розробками, а також трансфер освітніх послуг, компетенцій і, в тому числі, викладання і надання освітніх послуг за кордоном.

10. Хоббі-туризм (програмний туризм). Новий тренд у туристичній індустрії, який передбачає формування і реалізацію подорожі, враховуючи вподобання клієнта і його захоплення (подорожі замками Європи, півні турі, гастрономічні турі, тощо).

Згідно усталених тверджень основними центрами туризму в світі є Європа та Азія, рідше Новий Світ (Америка). Це пов'язано з нерівномірністю розподілення міжнародних туристських потоків у різних країнах та регіонах.

У країнах Європейського Союзу сфера туризму формує 8% сукупного ВВП (40% загальносвітового показника ІТА — international tourist arrivals та 33,9% загальносвітового показника ІТР — international tourist receipts), а кількість робочих місць у індустрії туризму становить близько 12% загальної чисельності зайнятих. Приблизно на такий рівень має орієнтуватись і Україна — це цілком здійсненна мета на найближчу перспективу [21, с. 4–5].

Україна юридично є членом Всесвітньої туристичної організації з 1997 року (UNWTO), але фактично за основними ключовими параметрами у декілька разів відстає від світових лідерів ринку туристичних послуг таких, як США, Іспанія, Китай, Німеччина, Італія та ін. (рис. 2).

² [https://uk.wikipedia.org/wiki/спортивний туризм](https://uk.wikipedia.org/wiki/спортивний_туризм)

Таблиця 1. Порівняльний аналіз показників ІТА та ІТР за 2013–2014 рр.

Рейтинг	Країна	ІТА (international tourist arrivals), млн осіб			ІТР (international tourist receipts), млрд USD		
		2013	2014	14/13 (%)	2013	2014	14/13 (%)
1/4	Франція	83,6	83,7	0,1	56,7	55,4	-2,3
2/1	США	70,0	74,8	6,8	172,9	177,2	2,5
3/2	Іспанія	60,7	65,0	7,1	62,6	65,2	4,2
4/3	Китай	55,7	55,6	-0,1	51,7	56,9	10,2

Джерело: [20; 21].

На сьогоднішній день потенціал туристичної привабливості України не реалізований повною мірою. Зважаючи на євроінтеграційні устремління України, державна політика у сфері туризму, на наше переконання, мала бути скоригована згідно з документами ВТО, а також прийнятими на їх основі рекомендаціями Ради Європи з питань сталого розвитку туризму, серед яких: "Генеральний курс для сталого і екологічно-безпечного розвитку туризму", "Політика сталого туризму на природоохоронних територіях", "Політика розвитку сталого та екологічно безпечного туризму на прибережних територіях". Прийняття світових та європейських стандартів розвитку туризму сприяло б не тільки соціально-економічному зростанню України, а й створенню передумов для прийняття її світовим співтовариством як рівноправного партнера.

Перша четвірка країн, які очолюють рейтинги ІТА та ІТР не змінилися за останні 2 роки, і зараз це має наступний вигляд (табл. 1).

Як бачимо, за двома основними туристичними показниками ІТА та ІТР рейтинг включає чотири країни, які просто змінюють порядок розташування, що має своє логічне пояснення. США та Китай відносяться до країн Нового світу і достатньо нових перспективних (переважно ділових) напрямків в туризмі. Тому відносна складність у відвідуванні цих країн внаслідок їх географічного розташування компенсується проведенням там часом і відповідно витраченими коштами. Це підтверджується і індексом туристичної конкурентоспроможності [19], за якими ідентифікувати позицію України неможливо внаслідок банальної відсутності інформації³.

З огляду на те, що для забезпечення туристичної діяльності необхідна наявність певних ресурсів (соціально-економічних, історико-культурних та природно-рекреаційних) та розвинена інфраструктура (транспортна, готельна, соціальна, харчова, інформаційна), то за певними критеріями Україна знаходиться у числі лідерів в Європі, як то за рівнем забезпеченості історичними, природними, культурними ресурсами, етнографічними надбаннями та пам'ятками архітектури, що можуть зацікавити іноземних туристів. Основою розвитку більшості відомих видів туризму можуть стати різноманітність природного середовища України, його унікальність, багатофункціональний характер використання ресурсів.

Оцінка ролі туристичного бізнесу свідчить про його значення та високу економічну ефективність, що забезпечують:

- створення значної кількості нових робочих місць для економічно активного населення, яке шукає роботу;
- розвиток широкої мережі туристичної інфраструктури, що забезпечує потреби національних і міжнародних туристів у різних послугах;
- зміцнення політичних і економічних зв'язків держав;
- появу членів світового співтовариства на нових позиціях, в основу яких закладені принципи ООН та загальнолюдські цінності [16].

Завдяки проведенню на теренах України освітніх, спортивних та культурних заходів міжнародного масштабу, сформувалася та почала стрімко розвиватися модернізована готельна інфраструктура. За даними Державної служби статистики [13], у 2013 році налічувалося 3582 готелів та аналогічних засобів розміщування, 2829 спеціалізованих установ такого профілю, які разом налічували 586,6 тис. місць, розмістивши за рік 8303,1 тис. відвідувачів.

Одним із перспективних напрямів розвитку туристичної галузі є сільський зелений туризм або агротуризм. Мешканці великих міст їдуть у село, на мальовничу природу, щоб відпочити від цивілізації, позбутися стресів, а також навчитися різноманітним ремеслам, адже господарі часто пропонують майстер-класи з гончарства, бджолярства, полювання, лозоплетіння, рибальства та багато інших видів активного відпочинку [3]. Завдяки фінансовій допомозі таких міжнародних організацій, як Фонд розвитку Карпатського регіону, "Євразія", "Відродження", фонд PAUCI, TACIS почали функціонувати в Україні програми розвитку сільського зеленого туризму.

SWOT аналіз сільського зеленого туризму [22] показує що:

1) (S) 94% власників сільських зелених садиб мають вищу освіту, проте саме туристичну освіту мають лише 24% з них. Щодо знання іноземних мов, то 76% власників володіють однією, а деякі і більше іноземними мовами; найбільш популярні мови, які вказували в анкеті це: англійська, польська, німецька, словацька, іспанська, французька, що свідчить про реальні перспективи залучення до наших сільських місцевостей іноземних туристів;

2) (W) Комп'ютерні технології використовують всі респонденти, основна мета їх використання це: бронювання, управління веб-сторінкою — 32% і для промоушена — 29%. Рекламу ж свого підприємства більшість проводить саме через Інтернет (соціальні мережі). Через цю ж мережу і відбувається маркетинг ринку — 81% — це частка серед всіх можливих засобів дослідження ринку;

3) (O) Сертифікат якості є у половини садиб, і більшість з них використовують стандарти якості, так само як і є дійсними членами туристичних асоціацій — 59%. Стільки ж відсотків опитаних (59%) брали участь у професійних курсах підвищення управлінської культури підприємців у галузі сільського туризму;

4) (T) Щодо підвищення рівня конкурентоспроможності і якості послуг, 88% респондентів мають бажання щодо сертифікації свого бізнесу. Отже, спостерігається стійке і переважаче бажання працювати в цивілізованих умовах і надавати послуги високого рівня якості.

Тож, можна зазначити, що попри наявність ряду проблем, сільський зелений туризм безсумнівно є перспективним і важливим видом економічної діяльності і Україна має значний нереалізований потенціал для його розвитку. Сільський відпочинок в Україні за рахунок збереження етнографічної самобутності може набути пріоритетного національного значення [12].

Інший перспективний напрямок активного виду туризму — це спортивний туризм, який виконує спортивні, оздоровчі, рекреаційні, пізнавальні, виховні, економічні та інші функції. Слід наголосити на соціальному характері спортивного туризму, тобто ця форма відпочинку, на відміну від багатьох інших, доступна для більшості населення.

До специфічних ресурсів для розвитку іноземного туризму в Україні варто віднести і спеціальну зону Чорнобильської АЕС, місто Славутич та відпрацьований шахтний фонд Донбасу (станом на серпень 2915 р. ви-

³ Індекс враховує 90 чинників і 141 економіку світу, виражаючи якісну оцінку від умовно 1 (найгірше) до 7 (найкраще).

користання неможливе внаслідок соціально-економічної і політичної нестабільності), де можна запроваджувати так званий промислово-екстремальний туризм. У Славутичі вже працює агентство "Туристичний кластер-Славутич". У туристичній інфраструктурі міста тризірковий готель "Європейський" (споруджений будівельниками із Скандинавії), номерний фонд якого заповнюється щорічно на 35—40%; кілька ресторанів, більярдний і кінноспортивний клуб, яхт-клуб, що має свій готель. Усі ці природні та інші ресурси дають можливість для розвитку широкого спектра і внутрішнього, і особливо іноземного туризму [7].

Однак, незважаючи на великі потенційні можливості, активний туризм в Україні все ще розвинений недостатньо сильно. Серед актуальних проблем його розвитку: недостатнє рекламно-інформаційне забезпечення або взагалі його відсутність; слабка управлінська культура туризму; недостатньо висока якість послуг та невідповідність матеріальної бази і якості послуг міжнародним вимогам та інші. Як приклад, можна навести Програму розвитку туризму в м. Києві на 2011—2015 роки, де багато моментів і пунктів носить суто декларативний характер, а суттєве державне фінансування обмежується членськими внесками за участь України в всесвітній туристській організації [15].

Прийняті останніми роками керівні документи на різних рівнях управління у сфері туризму визначають два головні напрями і, відповідно, цілі розвитку туристичної галузі в Україні: перший — становлення туризму як високорентабельної галузі економіки, другий — формування конкурентоспроможного на світовому ринку вітчизняного туристичного продукту. За першим напрямом документами передбачено вживання заходів з упровадження ефективних методів управління та механізмів фінансово-економічного регулювання, стимулювання підприємницької та інвестиційної діяльності, створення нових робочих місць. У результаті очікується збільшення частки туристичної галузі у ВВП та надходжень від туристичної діяльності до державного та місцевих бюджетів. Другий напрям — популяризація національного туристичного продукту, досягнення світових стандартів у наданні туристичних послуг, а також спрощення процедур, зокрема, митних, в'їзних тощо, під час їх отримання іноземними туристами. Це сприятиме активізації участі України в міжнародному поділі праці, очікується також, що вона посяде провідні позиції на світовому ринку туристичних послуг. Триває процес їх реалізації і інтеграції України у Європейське, а потім і в світове туристичне співтовариство.

Кожне місто або селище України, що має мінімальні ресурси, може стати повноцінним конкурентоспроможним суб'єктом пропозиції на міжнародному ринку туризму. Адже витрати на створення та надання туристичних послуг у багатьох випадках будуть меншими, ніж аналогічні у країнах Європейського Союзу і світу. Низькі витрати в місцевій валюті, сприятливі економічні умови, можливість ознайомитися з культурою іноземної держави будуть все більше приваблювати туристів до України, як зовнішніх, так і внутрішніх. Натомість потрібно лише забезпечити комфортні умови та об'єктивний рівень безпеки, які відповідають прийнятими світовою спільнотою стандартам.

Для забезпечення цих стандартів потрібні цілеспрямовані комплексні дії держави і бізнес-сектору, що потребують значних коштів. І тут гостро постає проблема залучення інвестицій: державних, приватних (внутрішніх), або іноземних (зовнішніх). Туристичний комплекс України і цілому сьогодні не є інвестиційно привабливим за наявності таких причин:

1. Відсутність кроків до децентралізації економічної діяльності.
2. Наявність надмірного регулювання туристичної галузі з боку держави, її наглядових і контролюючих органів.

3. Існуюча потреба в ліцензуванні туристичної діяльності.

4. Відсутність дієвого механізму страхування курортно-туристичного бізнесу.

Вирішення цих проблем може подолати одразу кілька факторів, що стримують розвиток зокрема міжнародного туризму в Україні. Українська "дорожня карта" розвитку міжнародних туристичних потоків повинна включати в себе:

1. Активне впровадження і застосування інформаційно-комп'ютерних технологій і систем для створення туристичного бренду держави як самостійного і привабливого суб'єкту міжнародного туризму та імідж її регіонів (ЗМІ, Інтернет).

2. Інтенсивний розвиток транспортної інфраструктури [21]. Наприклад, ратифікація програми "Відкрите небо": реформування податкової системи для залучення іноземних партнерів, приведення тарифів до єдиної бази, щоб стимулювати відкриття нових маршрутів та появу нових вітчизняних і іноземних авіаперевізників в Україні.

3. Використання сучасних, більш ефективних підходів до програм розвитку та планування стратегій вдосконалення туристичної галузі і пошуку інноваційних та комерційних напрямків її розгортання (наприклад, організація моніторингу інвестиційної діяльності в туристичній сфері).

4. Розширення співпраці з багатьма впливовими міжнародними організаціями: UNWTO, Європейським Союзом, Радою Європи, Радою держав Балтійського моря та іншими. Україна повинна брати участь у перспективних програмах технічної і фінансової допомоги та інвестиційних проєктах ЄС у сфері туризму тощо (наприклад, забезпечення участі в міжнародних програмах розвитку туризму, Діловій раді Всесвітньої туристської організації, організації міжнародної співпраці в сфері туризму).

5. Помірна дерегуляція туристичного бізнесу і розвиток нормативної бази для забезпечення зовнішніх відносин, в тому числі спрощення візового режиму для громадян України або взагалі його скасування.

6. Модернізація і розвиток готельного господарства — будівництво готелів та хостелів середнього і бюджетного рівня. Частково ця проблема була вирішена при підготовці України до Євро-2012 з футболу, але практично тільки за рахунок будівництва багатозіркових готелів в збиток розвитку саме доступного сегменту для проживання іноземних та внутрішніх туристів.

Дивлячись крізь призму перспектив, суто стратегічний напрямок нашої держави має пролягати шляхом створення та укріплення позицій в'їзного та внутрішнього туризму (збільшення надходжень в бюджет України).

Водночас туризм є галуззю, надзвичайно залежною від низки опосередкованих чинників — внутрішньополітичної ситуації в країні відвіданню та сусідніх країнах, економічної та політичної ситуації в країнах — "постачальниках" туристів (за даними ВТО, міжнародним туризмом охоплено лише 7% населення Землі, переважно це громадяни найрозвинутіших країн світу з високим рівнем доходів), змін кліматичних умов та природних катаклізмів. Ці обставини роблять економіку держав з незбалансовано розвиненим туризмом надзвичайно уразливою. Імовірно є загроза надмірного антропогенного навантаження на природно-ресурсний потенціал країни і його поступового виснаження, нівелювання національно-культурної самобутності і насамкінець втрати конкурентних переваг країни на світовому ринку туристичних послуг. Саме тому у світі активно поширюється рух за сталий розвиток узагалі і сталий розвиток туризму зокрема [7].

Той факт, що Україні разом з Польщею вдалося вибороти право і провести Євро-2012 з футболу, лише підтверджує думку про раціональний підхід і зважену цінову політику суб'єктів туристичної інфраструктури. Фактично за півроку-рік держава здійснила прорив у

розвитку власної інфраструктури, системи безпеки, об'єктів розміщення, що не є очевидно, але тісно пов'язано зі спортивним туризмом, який спостерігався під час Євро-2012. На сьогодні Україна, зокрема Київ, подали заявку на проведення фіналу Ліги Чемпіонів з футболу 2018 року. Аналітичні данні останніх років свідчать про те, що країни Центральної та Східної Європи тільки в 2014 році продемонстрували 5% зниження активності після трьох послідовних років сталого зростання [21]. Це стало можливим внаслідок зниження активності зовнішнього туризму Росії, а також різкого падіння числа туристів в Україну через триваючий конфлікт (-48%), утримуючи при цьому світову частку на рівні 2,2%. Але навіть з такими катастрофічними результатами Україна зберегла за собою 3 місце за показником ІТА серед країн Центральної та Східної Європи після Росії — 29848 тис. осіб і Польщі — 16000 тис. осіб. Але внаслідок девальвації і знецінення національної валюти, за індикатором показником ІТР Україна ледве опинилася в десятці рейтингу з результатом 1612 млн USD і загальною світовою часткою в 0,3%.

Подальшому бурхливому розвитку туризму допомагає участь України у Європейській програмі Horizon 2020, яка може в найближчі 2—3 роки сприятиме становленню наукового туризму в окремий вид відповідної галузі. Як наслідок цього процесу, наукова мобільність студентів, викладачів, науковців і інших зацікавлених осіб призведе до обміну знаннями, трансферу технологій і компетенцій, а також необхідного культурного спілкування і піднесення іміджу України на міжнародній світовій туристичній арені.

З точки зору перспектив і прогнозів до 2030 року 57% міжнародних туристських прибуттів буде приходиться на країни з економікою, що розвивається, до яких входить і Україна. До речі, Європа є традиційним ресурсним регіоном, генеруючи більше половини показника ІТА. І саме країнам, що розвиваються в Центральній і Східній Європі, належить частка невикористаного туристичного потенціалу (+4,4% в рік) [21].

Зважаючи на євроінтеграційні устремління України, державна політика у сфері туризму, на наше переконання, мала б бути скоригована згідно з документами ВТО, а також прийнятими на їх основі рекомендаціями Ради Європи з питань сталого розвитку туризму, серед яких: "Генеральний курс для сталого і екологічно-безпечного розвитку туризму", "Політика сталого туризму на природоохоронних територіях", "Політика розвитку сталого та екологічно безпечного туризму на прибережних територіях". Прийняття світових та європейських стандартів розвитку туризму сприяло б не тільки соціально-економічному зростанню України, а й створенню передумов для прийняття її світовим співтовариством як рівноправного партнера [7].

Активізація міжнародного співробітництва у розвитку іноземного туризму, посилення його комунікаційних функцій та формування позитивного іміджу України може здійснюватися як на рівні держави, так і шляхом участі в роботі відповідних міжнародних організацій. Укладення міжурядових угод і угод між спеціалізованими національними й іноземними органами управління туризмом про співробітництво у сфері туризму (на сьогодні такі угоди укладено з 28 країнами і готується низка нових), зокрема опрацювання питань про можливість розширення застосування безвізового режиму за обміну туристичними групами, є чинником інтенсифікації двосторонніх відносин та поглиблення інтеграції передусім на субрегіональному рівні. Співпраця з міжнародними організаціями, зокрема над створенням і просуванням на світовому ринку спільних туристичних продуктів, є вагомим чинником інтеграції України у світовий простір, а також євроінтеграції. Однією з небагатьох галузей економіки, в якій залучення новітніх технологій не призводить до скорочення працюючих, є міжнародний туризм. З різким поглинанням великої кількості робочої сили,

зменшується соціальна напруга в суспільстві, отже це має дуже велике соціально-економічне значення. Окрім того, світовий досвід демонструє, що галузь туризму можливо, і навіть потрібно розвивати в період економічної кризи. Одним з найбільш гальмівним фактором розвитку українського туризму на суспільному рівні можна назвати відсутність підтримки та уваги з боку громадської влади та політики: туризм розвивається завдяки приватному і малому бізнесу.

ВИСНОВКИ

Для прискорення розвитку туристичної галузі вимагається її державна та бізнес підтримка, подальше набуття досвіду, ще більша кількість традицій, вмінь і знань. Насамперед необхідно впровадити наступні заходи:

1. Намагатися проводити культурні та спортивні заходи світового масштабу.
2. Впроваджувати інновації на всіх етапах розвитку ринку (e-commerce, online-туризм, індивідуальне планування турів, програмний туризм).
3. Залучати кошти до туристичного ринку, активно допомагати у розбудові інфраструктури, зокрема транспортної, а також підтримувати та дотримуватися міжнародних стандартів.
4. Поступово і систематично покращувати інвестиційний клімат: стабілізація фінансової системи, захист прав власності і корпоративних прав, сприятливий податковий клімат для іноземних партнерів.
5. Створювати актуальний туристичний бренд держави і покращувати міжнародний імідж України.
6. Подальша сегментація ринку туризму, поширення інформації за кордон для суб'єктів попиту з різними рівнями доходу.

Виконання вищевказаних заходів допоможе реалізувати потенціал України та досягти більш високого рівня життя населення і держави в цілому.

Отже, туризм в Україні, за умови його правильної організації, є ефективним соціальним інститутом, формою культури дозвілля, яке може продуктивно вирішувати нагальні соціальні та моральні питання сучасного світового суспільства, прискорювати створення ним програм та стратегій співпраці у напрямках подолання бідності та створення на її ґрунті тероризму, пом'якшення напружених взаємовідносин між регіонами країни, досягнення якісного нового рівня суспільного і економічного розвитку.

Література:

1. Абрамов В.В. Історія туризму: підруч. / В.В. Абрамов, М.В. Тонкошкур; Харк. нац. акад. міськ. господарства. — Х.: ХНАМГ, 2010. — 294 с.
2. Биржаков М.Б., Никифоров В.И. Индустрия туризма: перевозки. Издание третье, переработанное и дополненное. — СПб.: Изд. дом Герда, 2007. — 528 с.
3. Гальцова І. Зелений туризм: недоліки існуючого законодавства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2999>
4. Дурович А. П. Организация туризма // Издательский дом "Питер" — 2012. — 318 с.
5. Jacqueline Tivers, Tijana Rakic. Narratives of Travel and Tourism [Electronic text book]: Farnham: Ashgate Publishing, Ltd., 2012. — Access mode: http://books.google.com.ua/books/about/Narratives_of_Travel_and_Tourism.html?id=g__lsfWpn-wC&redir_esc=y
6. Забаев Ю.В. Экономика и организация туризма: международный туризм / Под ред. Ю.В. Забаева, И.А. Рябовой и Е.А. Драчевой. — М.: КноРус, 2010. — 568 с.
7. Захарін С.В., Соболев В.П., Мельник Ю.В. Сталий розвиток сфери туристичних послуг: глобальні тенденції, міжнародна взаємодія, уроки для України / Захарін С.В. та інші. — Переяслав-Хмельницький // Економічний вісник університету. — № 20/3. — 2013. — С. 297—303.

8. Кравчук І.В. Державне регулювання розвитку туризму: зарубіжний досвід та перспективи впровадження // Вісник Львів. ун-ту. Серія міжнародні відносини. — 2008. — Вип. 24. — С. 134—141.

9. Любіцева О.О. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник / О.О. Любіцева, В.К. Бабарицька. — К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. — 335 с.

10. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг: [підруч.] / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. — К.: Знання, 2008. — 661 с.

11. Масляк П.О. Рекреаційна географія: навч. посіб. / П.О. Масляк. — К.: Знання, 2008. — 343 с.

12. Meeting of the ministers in charge of tourism of the BSEC member states [Electronic resource]: BSEC, PERMIS. — 2013. — Access mode: <http://www.bsec-organization.org/speeches/staff/Reports/20131010%20SG%20Statement%20Tourism%20Ministerial.pdf>

13. Офіційний сайт Державної служби статистики України, Колективні засоби розміщення [Електронний ресурс]: 2014. — Режим доступу: http://ukrstat.org/operativ/operativ2013/tur/zr_r.htm

14. Поleshczuk N.I. Основные тенденции развития международного туризма / Н.И. Поleshczuk // Труды факультета международных отношений: науч. сб. / Белорус. гос. ун-т; редкол.: В.Г. Шадурский [и др.]. — Минск, 2012. — Вып. III. — С. 176—179.

15. Програма розвитку туризму в м. Києві до 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-programi-rozvitku-turizmu-v-m.-kievi-do-2-doc67577.html>

16. Проект розпорядження про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року [Електронний ресурс]: Кабінет міністрів України — 2013. — Режим доступу: http://www.tourism.gov.ua/files/Zviazky_hromadsk/Proek_rozporyadzhenny_130130.pdf

17. Сокол Т.Г. Основи туризмознавства: навчальний посібник. — К.: ЗАТ "Слов'янський дім", 2006. — 76 с.

18. Stephen Williams. Tourism: the nature and structure of tourism. Critical Concepts in the Social Sciences. — London: Routledge, 2004. — P. 1575

19. The Travel and Tourist Competitiveness Index http://widgets.weforum.org/ttcr2015/?utm_content=buffer148be&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer

20. UNWTO Tourism Highlights, 2014 Edition [Electronic resource]: <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416226>

21. UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition [Electronic resource]: <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899>

22. Череп О.Г. Дослідження поточного стану агротуризму у чотирьох регіонах України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rbc.zp.ua/wp-content/uploads/2015/09/28.doc>

Reference:

1. Abramov, V. V. and Tonkoshkur, M.V. (2010), *Istoriya turizmu* [History of tourism], HNAMG, Kharkiv, Ukraine.

2. Birzhakov, M.B. and Nikiforov, V.I. (2007), *Industrija turizma: perevozki* [Industry of tourism: transportations], 3rd ed, Gerda, Saint-Petersburg, Russia.

3. Gal'cova, I. (2008), "Green tourism: disadvantages of existing legislation", *Law journal*, [Online], vol. 7, available at: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2999> (Accessed 10 Mar 2016).

4. Durovich, A. P. (2012), *Organizacija turizma* [Organization of tourism], Piter, Saint-Petersburg, Russia.

5. Tivers, J. and Rakic, T. (2012), "Narratives of Travel and Tourism" [Electronic text book]: Farnham: Ashgate Publishing, Ltd., available at: http://books.google.com.ua/books/about/Narratives_of_Travel_and_Tourism.html?id=g_lsfWpn-wC&redir_esc=y (Accessed 20 Mar 2016).

6. Zabaev, J.V. Rjabova, I.A. and Dracheva, E.L. (2010), *Ekonomika i organizacija turizma: mezhdunarodnyj turizm* [Economy and organization of tourism: international tourism], KnoRus, Moscow, Russia.

7. Zaharin, S.V. Sobol, V.P. and Melnyk, J.V. (2011), "Sustainable development of sphere of tourism services: global tendencies, international interaction, lessons for Ukraine", *Ekonomichnij visnik universitetu*, vol. № 20/3, pp. 297—303.

8. Kravchuk, I. V. (2008), "State regulation of development of tourism: foreign experience and perspectives of implementation", *Visnyk Lvivskogo universytetu*, vol. 24, pp. 134—141.

9. Ljubiceva, O.O. and Babaricka, V.K. (2008), *Turizmознавство: vstup do fahu: pidruchnyk* [Knowledge of tourism: an introduction to the profession: a textbook], Kyivskij universytet, Kyiv, Ukraine.

10. Malska, M. P. Antonjuk, N. V. and Ganich, N. M. (2008), *Mizhnarodnij turizm i sfera poslug: pidruchnyk* [International tourism and sphere of services: textbook] Znannja, Kyiv, Ukraine.

11. Masljak, P.O. (2008), *Rekreacijna geografija: navch. posib* [Recreational geography: tutorial], Znannja, Kyiv, Ukraine.

12. BSEC, PERMIS (2013), "Meeting of the ministers in charge of tourism of the BSEC member states", available at: <http://www.bsec-organization.org/speeches/staff/Reports/20131010%20SG%20Statement%20Tourism%20Ministerial.pdf> (Accessed 15 Mar 2016).

13. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2014), "Collective accommodation facilities", available at: http://ukrstat.org/operativ/operativ2013/tur/zr_r.htm (Accessed 15 Mar 2016).

14. Poleszczuk, N.I. (2012), "Main tendencies of development of international tourism", *Proceedings of International relationship faculty of Belarus national university*, vol. 3, pp. 176—179.

15. The official site of Kyiv City State Administration (2011), "Program of the development of tourism in Kyiv till 2015", available at: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-programi-rozvitku-turizmu-v-m.-kievi-do-2-doc67577.html> (Accessed 12 Mar 2016).

16. The official site of Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), "The draft decree on approval of the Concept of the State Target Program of Tourism and Resorts for the period till 2022", available at: http://www.tourism.gov.ua/files/Zviazky_hromadsk/Proek_rozporyadzhenny_130130.pdf (Accessed 27 Feb 2016).

17. Sokol, T.G. (2006), *Osnovy turizmознавства: navchalnij posibnik* [Foundations of knowledge of tourism: textbook], Slovjanskij dim, Kyiv, Ukraine.

18. Williams, S. (2004), *Tourism: the nature and structure of tourism. Critical Concepts in the Social Sciences*, Routledge, London, England.

19. Materials of World Economic Forum (2015), "The Travel and Tourist Competitiveness Index", available at: http://widgets.weforum.org/ttcr2015/?utm_content=buffer148be&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer (Accessed 4 Apr 2016).

20. The official site of United Nations World Touristic Organization (2014), "UNWTO Tourism Highlights, 2014 Edition", available at: <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416226> (Accessed 15 Mar 2016).

21. The official site of United Nations World Touristic Organization (2015), "UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition", available at: <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899> (Accessed 15 Mar 2016).

22. Cherep, O.G. (2015), "Researching of the current state of agritourism in four regions of Ukraine", *Regional Fund for Entrepreneurship Support in Zaporizhia region*, [Online], available at: <http://rbc.zp.ua/wp-content/uploads/2015/09/28.doc> (Accessed 4 Mar 2016).

Стаття надійшла до редакції 20.07.2016 р.

Н. В. Добіжа,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту, Вінницький навчально-науковий інститут економіки Тернопільського національного економічного університету, м. Вінниця

А. І. Гончаренко,

викладач, кафедри фінансів і кредиту, Вінницький навчально-науковий інститут економіки Тернопільського національного економічного університету, м. Вінниця

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ НА ПІДПРИЄМСТВІ

N. Dobizha,

Ph.D., associate professor at the department of finance and credit in Vinnytsia educational & scientific institute of economics of Ternopil National Economic University, Vinnytsia

A. Goncharenko,

lecturer at the department of finance and credit in Vinnytsia educational

& scientific institute of economics of Ternopil National Economic University, Vinnytsia

CURRENT ISSUES OF INNOVATION IN THE ENTERPRISE

У статті визначено та охарактеризовано фактори впливу на впровадження інновацій на підприємстві, розкрито наукові засади інноваційного розвитку підприємств.

In the article we have defined and characterized the factors that influence the implementation of innovations at the enterprise, have discovered the scientific foundations of innovative development of the enterprises.

Ключові слова: інновації, підприємство, стратегія, інноваційна спроможність, конкуренція.

Key words: innovations, enterprise, strategy, innovative capacity, rivalry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення сталого розвитку неможливе без переходу на інноваційний шлях, який є головним чинником ефективності за ринкової системи господарювання та визначається значним нарощуванням власного виробництва.

Конкурентоспроможність українського товаровиробника на світовому продовольчому ринку можлива лише при активізації впровадження інновацій, що в свою чергу є одним з головних аспектів стабілізації економіки та її зростання. Посилення інноваційної діяльності підприємств потребує інвестиційних ресурсів, тому дослідження сильних та слабких сторін підприємства, оцінка інноваційної спроможності та ефективність використання наявних фінансових ресурсів є досить актуальними

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми інноваційного розвитку вітчизняних підприємств, їх інвестиційного забезпечення знайшли своє відображення в працях І.А. Бланка, В.М. Гейця, Г.В. Даценко, М.П. Денисенка, В.В. Козика, О.Є. Кузьміна, С.В. Оборської, М.Г. Саєнко, Н.М. Сіренко, Л.І. Федулової, З. Є. Шершньової та ін. Втім, нині вирішення вимагають питання формування стратегій підприємств на якісно новій основі, зважаючи на всезростаючу роль інновацій.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є аналіз особливостей впровадження інновацій на підприємстві та визначення можливостей і передумов ефективного реалізації стратегії інноваційного розвитку підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Можливість впровадження інновацій на підприємствах визначається рядом факторів, які акумулюють внутрішні і зовнішні можливості та загрози (табл. 1). Інноваційна спроможність підприємств знаходиться на досить низькому рівні, що здебільшого зумовлюється неефективним управлінням інноваційними процесами та неготовністю до інноваційних змін.

Вирішення цих проблем у процесі реалізації стратегії інноваційного розвитку може успішно забезпечуватися через організаційну культуру як готовність і здатність управлінської команди забезпечувати динамічно-ефективне функціонування організації шляхом створення адаптивно-розвиваючих інноваційних змін в усіх підсистемах на принципах упереджувальної дії. Умовами забезпечення такого підходу, як показують наші дослідження, є:

- агресивність стратегій;
- інтеграція втручання;
- рівень саморегулювання в організації;
- рівень здатності мозкового центру до передбачення напрямів змін;
- рівень готовності команди до змін;
- темпи зростання компетенції кадрів;
- напрями змін на збалансованій основі: в цінностях, у переконаваннях, в технологіях, у філософії мислення та ін. [2].

Державна політика щодо підвищення сприйняття інновацій повинна забезпечувати формування та результативне функціонування системи механізмів, здатних стимулювати попит на інновації з боку товаровиробників, зокрема, купувати інноваційні техніку, технології;

Таблиця 1. Фактори впливу на сприйняття підприємствами інновацій*

Групи факторів	Внутрішньогрупові фактори	Результат дії фактору на сприйняття інновацій переробними підприємствами
1	2	3
Зовнішні фактори	Конкуренція	Стимулювання наукових досліджень, впровадження техніко-технологічних, організаційних та інших інновацій з метою створення конкурентних переваг
	Попит	Попит на наукомістку продукцію в свою чергу породжує попит з боку товаровиробників на інновації, які сприймаються як об'єктивна необхідність, що знижує рівень спротиву їх впровадженню
	Виробничо-технічні фактори	Безперервне оновлення виробничо-технічних факторів створює умови, за яких товаровиробники змушені впроваджувати інновації, щоб досягати комерційного успіху та випереджати в його рівні конкурентів
	Рівень розвитку науково-технічної інфраструктури	Сприяє єдності в цілях діяльності всіх організацій і установ, пов'язаних з інноваційним процесом; розробці інновацій, на які є попит з боку аграрних товаровиробників; швидкому просуванню цих інновацій від розробників до підприємств, які їх впроваджують
	Ставлення керівництва підприємства до інновацій	Розуміння керівництвом стратегічного значення інновацій підвищує рівень їх сприйняття всією організацією
Внутрішні фактори	Відсутність бар'єрів у взаємовідносинах між підрозділами і співробітниками	Підвищення результативності комунікаційної системи сприяє більш ширшому залученню працівників до процесу управління, в результаті чого збільшується кількість раціоналізаторських пропозицій, співробітники відчують власну причетність до інноваційних процесів на підприємстві, краще розуміють стратегічне значення цих процесів
	Рівень самостійності підрозділів	Самостійність сприяє концентрації на певному об'єкті, що зумовлює виникнення пропозицій щодо удосконалення як об'єкта, так і технології. Крім того, скорочується час розгляду проектів, якщо процес концентрується на рівні самостійного підрозділу
	Наявність мотивації в підрозділах і у окремих працівників	Наявність мотивації сприяє розумінню цілей інноваційного розвитку підприємства, а отже частково нівелює негативний вплив спротиву інноваціям
	Рівень гнучкості розгляду інноваційних проектів	Розгляд різномірних інноваційних проектів дозволяє не лише здійснювати інноваційну діяльність на поточному етапі, а й формувати портфель інноваційних проектів на майбутнє
	Наявність інноваційних підрозділів	Відокремлення спеціалізованого підрозділу забезпечує створення інновацій, в яких підприємство відчуває потребу на основі самостійного аналізу ринкового попиту
	Наявність адаптивного механізму інноваційної реабілітації	Сприяє постійному вдосконаленню впровадженної інновації та забезпечує систему безперервного впровадження інновацій, виходячи з їх життєвого циклу. Крім того, система захищає інновацію підприємства від копіювання, яке зменшує комерційний успіх від її реалізації

Джерело: [1].

нарощувати нематеріальні активи; оновлювати асортимент продукції, підвищуючи її якість; використовувати більш продуктивні біологічні активи тощо. В такому аспекті позитивним є досвід країн ЄС щодо стимулювання інноваційної діяльності: в Португалії, Італії, Іспанії використовуються податкові пільги, за допомогою яких стимулюються всі підприємства, пов'язані з розробленням та впровадженням інновацій; у Фінляндії, Швеції та Німеччині — субсидії і кредити за зниженими відсотковими ставками; у більшості країн ЄС надається державна підтримка підприємствам, які розробляють і реалізують нові товари і технології, так як дана сфера вважається досить ризикованою щодо капіталовкладень [3].

У цілому, вважаємо, що при реалізації інноваційної стратегії на всіх рівнях необхідно враховувати, по-перше, системність зазначеного процесу, а по-друге, базовість інноваційного потенціалу у формуванні всієї системи. З метою забезпечення сприйняття інновацій, управління інноваційною системою повинне також забезпечити оптимальне співвідношення характеристик впроваджуваних інновацій: об'єкт інновацій; рівень радикальності інновацій; рівень адаптивності інновацій; форма сприйняття інновацій; рівень цілісності та/або відокремленості інновації в процесі їх впровадження.

Конкурентне середовище нового ринку має декілька відмітних особливостей, які необхідно враховувати при реалізації стратегії:

1. Не існує правил гри і, питання про те, як функціонувати ринок, відкритий.

2. Більшість ноу-хау знаходяться в приватній власності підприємств-піонерів галузі.

3. Існує невизначеність щодо того, яка технологія виявиться найбільш ефективною і, атрибути товару якого підприємства будуть переважні для покупців. Резуль-

татом цієї невизначеності є нестійка якість товару, відсутність стандартів на продукцію і технології.

4. Підприємства позбавлені цілісної інформації про конкурентів, споживачів, стан галузі і, тому зайняті пошуком власних стратегій, технології виробництва і характеристик привабливості продукції.

5. Існують можливості для зниження витрат виробництва і реалізації продукції за рахунок нових ідей щодо організації виробництва і управління, вдосконалення умов праці і підвищення продуктивності.

6. Для новостворених підприємств відсутні проблеми входження в нову галузь, оскільки вхідні бар'єри незначні за винятком ситуацій, коли необхідні значні інвестиції в нові технології.

7. Можливі труднощі з використовуваною сировиною і матеріалами, які можуть мати місце до тих пір, поки постачальники не пристосуються до потреб нової галузі.

8. Відповідно до умов, перерахованих вище, підприємства, що працюють на новому ринку, поставлені перед фактом значно вищих витрат на першому етапі діяльності в порівнянні з тими, які з'являтимуться у міру зростання обсягу ринку. У зв'язку з цим підприємства потребують значної фінансової підтримки для того, щоб подолати стартові труднощі і одержати перший прибуток [4, с. 392].

Разом з тим, досвід підприємств, що діють на нових ринках, показує, що доцільно оцінити можливості наступних напрямів конкуренції:

1. Використання переваг пріоритету, що відносяться до якості продукту, відносин з постачальниками, особливостям технологій, використовуваної сировини та ін.

2. Пошук нових груп споживачів і територіальних ринків.

3. Формування прихильності споживачів до конкретного товару і його модифікацій, для чого необхідно широко використовувати засоби реклами і стимулювання торгівлі.

4. Швидке і адекватне реагування на появу нових технологій з метою зайняти лідируючу технологічну позицію.

5. Підготовка до моменту проникнення в нову галузь більш потужних підприємств з інших галузей [5].

Аналіз можливостей використання перерахованих заходів не означає повне ігнорування довгострокової перспективи. Необхідно завчасно підготуватися до особливих умов, які виникають при переході до більш зрілого ринку, з сильною конкуренцією за частку ринку. Турбота про короткострокове зростання повинна бути збалансована з довгостроковими потребами в побудові добре захищених ринкових позицій. Уповільнення темпів розвитку, часто з об'єктивних причин, викликає фундаментальні зміни в середовищі конкуренції:

1. Сповільнюється зростання купівельного попиту, що породжує боротьбу, що посилюється, за частку ринку шляхом зниження цін, збільшення об'єму реклами і інших агресивних заходів.

2. Скорочується зростання виробництва за рахунок насичення ринку, з одного боку, і необхідністю мінімізувати надлишки готової продукції — з іншою. Менші обсяги виробництва, як правило, викликають збільшення питомої собівартості продукції.

3. Споживачі стають вимогливішими і більше уваги приділяють ціні і рівню сервісу. Стимулювання повторних (багатократних) покупок вимагає значних витрат.

4. Складніше відбувається інноваційний розвиток.

5. Унаслідок технологічної зрілості, стандартизації товарів і підвищеної уваги до дешевого виробництва. з'являється тенденція до посилення конкуренції. Підприємства, що зростають, шукають нові ринки збуту і зацікавлені у виробництві товарів в тих країнах, де воно є дешевшим.

6. Посилення конкуренції викликає велику кількість придбань і злиття серед колишніх конкурентів, що приводить до відходу з галузі деяких підприємств і підвищує концентрацію виробництва [4. с. 392].

Перераховані характеристики зумовлюють потребу переглянути стратегію. За умови перегляду своїх установок і поглядів необхідно особливу увагу приділити наступним проблемам:

1. Детальний аналіз скорочення витрат виробництва і реалізації продукції. Це одна з найважливіших умов для того, щоб, з одного боку, уникнути збиткових проєктів (які згубні для підприємства за таких умов) і, з іншою — направляє діяльність на ті групи товарів, де підприємство має досвід або відносні переваги перед конкурентами.

2. Ціноутворення, що базується на цінній політиці конкурентів.

3. Зміщення акценту інновацій на зниження витрат. Уповільнення темпів зростання ринку примушує більше приділяти уваги зниженню витрат, що підвищує важливість процесу технологічних інновацій.

4. Збільшення обсягів продажів "своїм" покупцям.

5. Придбання підприємств за вигідними цінами.

6. Вихід на зовнішні ринки може принести додаткові обсяги продажів за рахунок дешевої робочої сили і сировини, сучаснішої технології і інших чинників розміщення бізнесу.

Враховуючи перераховані характеристики, необхідно детально проаналізувати можливість використання наступних стратегій:

1. Концентрація на обслуговуванні конкретного сегменту ринку шляхом визначення, створення і використання сегментів, що ростуть, усередині застійного ринку.

2. Прагнення до інновацій, що відкривають можливість нецінової конкуренції.

3. Підвищення ефективності виробництва і збуту за рахунок зниження собівартості. Шляхи досягнення

низьких витрат в умовах стагнації ринку можуть включати: підвищення ефективності виробництва за рахунок інноваційних чинників; вдосконалення технологій; використання значної кількості каналів збуту для зниження витрат реалізації.

Ці умови відповідають принципам стійкого соціально-економічного розвитку і їх врахування в процесі реалізації інноваційно-інвестиційної стратегії гарантуватиме гармонійне поєднання економічного піднесення країни і галузі з одночасним покращенням соціально-екологічних умов життя суспільства.

ВИСНОВКИ

Таким чином, розроблення та реалізація стратегії інноваційно розвитку повинна враховувати ряд аспектів, які забезпечать їх адекватність умовам та дієвість, зокрема: 1) первинність інновацій, які сформують інноваційний тип мислення; 2) раціональне поєднання економічного та соціально-екологічного ефектів від реалізації моделі інноваційного розвитку; 3) етапність реалізації моделі; 4) необхідність подальшої реструктуризації підприємств в напрямі їх укрупнення й інтеграції; 5) переорієнтації України із сировинної країни на країну, яка постачає на зовнішні ринки безпечну і екологічно чисту продукцію.

В умовах прискореного руху глобалізаційних і трансформаційних процесів одним із головних завдань є розроблення концепції інноваційного розвитку, визначення пріоритетних експортних галузей, які забезпечать соціально-економічний прорив країни, та формування адаптивної системи управління цими процесами. Такий підхід є найбільш обґрунтованим з наукової точки зору і в його основі лежить реалізація інноваційно-інвестиційної стратегії розвитку переробних підприємств і комплекс принципів адаптивного управління інноваційним розвитком.

Література:

1. Сіренко Н.М. Управління інноваційною системою аграрного підприємства [Текст] / Н.М. Сіренко // Економіка АПК. — 2009. — №9. — С. 43—46.

2. Тарабрін О.Є. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України в сучасних умовах / О.Є. Тарабрін, І.Г. Піменов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://inb.dnsgb.com.ua/2011-2/11_tarabrin.pdf

3. Крючко, А. С. Інноваційний тип розвитку в умовах економічної глобалізації / А. С. Крючко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=199>

4. Єжова Л.Ф. Інформаційний маркетинг: навч. посібн. / Л.Ф. Єжова. — К.: КНЕУ, 2002. — 560 с

5. Азовєв Г.Л. Конкуренція: аналіз, стратегія і практика [Текст]: монографія / Г.Л. Азовєв. — М.: Центр економіки і маркетингу, 1996. — 208 с.

References:

1. Sirenko, N.M. (2009), "Management of the innovation system for agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 43—46.

2. Tarabrin, O.Ye. and Pimenov, I.G. (2011), "Innovative development of the agricultural sector of Ukraine in modern conditions", available at: http://inb.dnsgb.com.ua/2011-2/11_tarabrin.pdf (Accessed 20 July 2016).

3. Kriuchko, L.S. (2010), "An innovative type of development in the context of economic globalization", *Efektivna ekonomika*, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=199> (Accessed 20 July 2016).

4. Yezhova, L.F. (2002), *Informatsijnyj marketynh* [Informational marketing], KNEU, Kyiv, Ukraine.

5. Azoev, H.L. (1996), *Konkurentsia: analiz, stratehiia i praktyka* [Competition: analysis, strategy and practice], Tsentr ekonomiky i marketynhu, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2016 р.

О. О. Стрижак,

к. е. н., доцент кафедри туризму,

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків

ПОНЯТТЯ ІНСТИТУТУ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТІ ТА ЗМІСТУ

O. Stryzhak,

PhD (Economics), Associate Professor, Department of Tourism,

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv

CONCEPT OF INSTITUTE: BASIC APPROACHES TO DEFINITION OF ESSENCE AND CONTENT

Визначено взаємозв'язок та основні відмінності термінів "інститут" і "інституція". Принципова відмінність цих категорій полягає в тому, що інституція являє собою звичай, порядок, прийнятий у суспільстві, а інститут — звичай, порядок, закріплений у вигляді закону або установи.

На основі аналізу наукових підходів узагальнено зміст та виділено семантичні особливості поняття інституту як наукової категорії. Уточнено референцію інституту на основі ідентифікації та визначення його семантики і онтологічного статусу. Встановлено, що можливості зняття суперечностей, які виникли внаслідок невизначеності референції інституту і обумовлені її дуальним характером, полягають у розвитку суб'єктивно-об'єктивного підходу до дослідження інститутів.

Обґрунтовано необхідність використання порівняльного аналізу та визначення динаміки показників для оцінки стану розвитку інститутів. Представлено та проаналізовано динаміку показників ефективності державного управління у країнах колишнього СРСР за 1996—2014 рр. Виявлено, що найкращі значення і позитивна динаміка показників спостерігається у тих країнах, де вищий рівень життя населення й більше значення ВВП на душу населення. Зроблено висновок про залежність добробуту громадян і рівня розвитку країни від якості інститутів, що діють у суспільстві.

Interconnection and basic differences of terms "institute" and "institution" are defined. The principal difference between these categories is that the institution is a custom, order adopted in society and institute is custom, order fixed in the form of a law or organization.

Content of notion of the Institute as a scientific category summarized by analyzing of scientific approaches and allocated its semantic features. Reference of the Institute has been refined on the basis of identification and definition of semantics and ontological status of an institute. It was established that the possibilities of removing contradictions that have arisen as a result of uncertainty of the Institute reference and are caused by its dual nature, lie in the development of the subjective-objective approach to the study of institutes.

The necessity of using comparative analysis and determining dynamics of indicators for assessing the status of development of institutes grounded in the Article. Worldwide Governance Indicator's Dynamic of former Soviet Union countries for the 1996—2014 years is presented and analyzed. It was found that the best meaning and positive dynamics are observed in countries which have high standards of living and greater value of GDP per capita. It was concluded that welfare of citizens and country development's level depend on quality of institutes that operate in society.

Ключові слова: інститут, інституція, референція інституту, оцінка якості інститутів.

Key words: institute, institution, reference of the Institute, estimation of quality of institutes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вирішення проблеми виходу з довготривалої кризи, в якій перебуває Україна, спрямування ресурсів та резервів для забезпечення розвитку на довгострокову перспективу неможливе без врахування інституціональних чинників, які прямо чи опосередковано впливають на функціонування соціуму. Інститути спрямовують у певне русло не тільки людську взаємодію, але й визначають напрям руху суспільства, стимулюючи розвиток окремих секторів та галузей економіки. У зв'язку з чим актуальності набувають питання дослідження інституціональних аспектів різних сфер суспільства з метою пошуку напрямків та засобів соціально-економічної стабілізації.

Із останнім часом зростає кількість наукових праць інституціональної проблематики, що призводить до "розмивання" поняття інституту, його неоднозначного трактування тощо. Часто існуючі дефініції інституту носять різне смислове навантаження, включаючи цілий спектр явищ від традицій та культури до установ й організацій регіонального рівня, що актуалізує питання дослідження категоріального апарату інституціональної економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Усвідомлення важливості інституціональних реформ та ролі інститутів у здійсненні економічної політики призвело до значного підвищення інтересу науковців до досліджен-

Таблиця 1. Визначення категорії інституту

Підхід	Автор	Визначення	
Еволюційний підхід	Гамільтон У.	словесний символ для кращого позначення групи суспільних звичаїв; переважаючий і постійний спосіб мислення, який став звичним для групи або перетворився для народу в звичай [1, с. 6]	
	Веблен Т.	звичний спосіб мислення, керуючись яким живуть люди; результат процесів, що відбувалися в минулому [1, с. 202]	
	Іншаков О.В.	складні фактори виробництва, що представляють собою видові комплекси взаємодії інституцій та організацій, які закріплюють ефективні інституції в рамках суспільної системи. Інститути - це типові комплекси інституцій, виступаючі функціональними генотипами організацій, еволюційно сформованими моделями їх функціональної структури» [5, с. 72]	
Соціальний	Дюркгейм Е.	всі вірування, всі поведінки, встановлені групою [7, с. 20]	
	Александров І.О.	певний механізм соціального контролю, який має результатом структуровані взаємодії між людьми і надання цим взаємодіям якоїсь стійкої форми, зменшуючи невизначеність [8, с. 16]	
	Ходжсон Дж.	особливий тип соціальної структури, яка містить потенційно кодифіковані і (явно або іманентно) нормативні правила інтерпретації та поведінки [9, с. 31]; довговічні системи сталих і вкоріненних соціальних правил, що структурують соціальні взаємодії; <i>соціальні системи правил</i> , а не просто правила [9, с. 42]; системи встановлених і укоріненних соціальних правил, які структурують соціальні взаємодії [9, с. 48]	
	Широнін В.М.	інфраструктура взаємодій, що формує варіанти індивідуальної поведінки людей стосовно тієї чи іншої сфери життя [10, с. 44]	
	Дементьев В.В.	певний суспільний механізм, який представляє собою певну сукупність дій одних людей, що спрямовані на поведінку інших, які примушують останніх до певного типу поведінки і мають своїм результатом певну сталу соціальну структуру або організацію [11, с. 27]	
Нормативний	Шмоллер Г.	набір формальних та неформальних правил, включаючи пристрої, які забезпечують їх дотримання [12, с. 8].	
	Норт Д.	набір формальних правил, неформальних обмежень та механізмів їх примусового здійснення. Важливо те, що формальні правила можуть бути змінені державою, а неформальні обмеження змінюються дуже повільно [13]	
	Клейнер Г.Б.	відносно стійкі по відношенню до зміни поведінки або інтересів окремих суб'єктів та їх груп, а також такі, що продовжують діяти протягом значимого періоду часу формальні і неформальні норми або системи норм, що регулюють прийняття рішень, діяльність та взаємодію соціально-економічних суб'єктів (фізичних та юридичних осіб, організацій) та їх груп [6, с. 19]	
	Колодко Г.	процедури і правила поведінки, санкціоновані законом або звичаєм; законодавчі та регулюючі норми, що захищають інтереси ринкових суб'єктів; організації та адміністративні / політичні структури, що задовольняють потреби різних ринкових суб'єктів [14, с. 40]; в <i>широкому сенсі слова</i> ринкова культура і менталітет [14, с. 41]	
	Шастітко А.Є.	сукупність формальних і неформальних правил, створених людьми, а також механізмів, що забезпечують дотримання даних правил [15, с. 27]	
	Кузьмінов Я.І.	<i>правила поведінки</i> , тобто регулятивні принципи, які наказують або, навпаки, забороняють ті чи інші способи дії. Ці правила одночасно обмежують і стимулюють дії господарських агентів, дозволяють їм здійснювати усвідомлений вибір і передбачати дії оточуючих [16, с. 5]	
	Мочерний С.В.	форма соціального устрою; сукупність норм права в будь-якій сфері суспільних відносин; наукова установа, яка здійснює фундаментальні та прикладні дослідження; організація, що виконує проектно-пошукові роботи [17, с. 282]	
	Сфімов В.М.	набір правил, що відносяться до цілком визначеної діяльності, яка цими правилами регулюється [18, с. 60]; набір формальних та неформальних правил, найважливішими формальними правилами в сучасних суспільствах є законодавчі акти [18, с. 61]	
	Бренделєва О.О.	система формальних правил і неформальних норм, що визначають взаємовідносини між членами суспільства [19, с. 26]	
	Лопатинський Ю.М.	писані та неписані норми й правила, що є умовами та передумовами процесу прийняття рішень [20, с. 33-34]	
	Мороз О.О.	відносно усталені системи норм, що регулюють прийняття рішень, діяльність і взаємодію агентів (соціально-економічних суб'єктів, у т.ч. організацій) та їх груп в контексті матриці існуючого інституціонального середовища – детермінантних факторних сил суспільства та обумовлених ними структурами [21, с. 113-114]	
	Чаусовський А.М.	формальні (зафіксовані в юридичних нормах, писаному праві) і неформальні (зафіксовані в неписаному, або звичайному праві – традиціях, звичаях, стереотипах мислення і ділової поведінки) норми і правила, що структурують взаємодії між людьми в економічній, політичній, соціальній сферах; інстанції і процедури, що забезпечують дотримання (у тому числі примусове) цих правил [22, с. 46]	
	Патрушев С.В.	структурні обмеження, тривалі структури в часі і просторі, правила і рутини, правила, структури і процедури, правила прийняття рішення і системи стимулів, правила, норми і спільні стратегії, формальні правила, процедури згоди і стандартно діючі практики, що структурують відносини між індивідами та ін. [23, с. 10]	
	Олійник А.М.	сукупність формальних, що фіксуються в праві, і неформальних, що фіксуються в звичайному праві, рамок, які структурують взаємодії індивідів в економічній, політичній і соціальній сферах [24, с. 188]	
	Шастітко А.Є.	ряд правил, які виконують функцію обмежень поведінки економічних агентів і упорядковують взаємодію між ними, а також відповідні механізми контролю за дотриманням цих правил [25, с. 554]	
	Скоробагатов О.С.	правила, які створюють порядок у взаємодіях між людьми й такі, що розпадаються на неформальні (культурний контекст), формальні (інституційне середовище) і локальні (інституційний устрій) [26, с. 103]	
	Аузан А.А.	сукупність, що складається з правила і зовнішнього механізму примусування індивідів до виконання цього правила [27, с. 16]	
	Суспільного договору	Коммонс Дж.	інститут є колективною дією з контролю, визволенням і розширенням індивідуальної дії. Ці індивідуальні дії насправді є трансдіями, а не індивідуальним поведінкою або "обміном" товарами [28, р. 651-652]
		Кірдіна С.Г.	стійкі постійно відновлювані соціальні, правові, економічні та інші відносини, які, власне кажучи, і структурують суспільне життя [29]
	Теорії ігор	Остром Е.	сукупності діючих правил, на основі яких встановлюється, хто має право приймати рішення у відповідних областях, які дії дозволені або обмежені, які загальні правила будуть використовуватися, яким процедурам необхідно слідувати, яка інформація повинна надаватися, а яка ні, і який вигравш отримують індивіди залежно від своїх дій [12, с. 9]
Норт Д.		"правила гри" в суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми, які задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – будь то в політиці, соціальній сфері чи економіці [30, с. 17]	
Психологічний	Тарасевич В.М.	певні порядки і способи, механізми впорядкування життєдіяльності, як осередок її свідомого, не- і підсвідомого начал [31, с. 10]	
Нормативно-соціальний	Литвиненко Н.І.	стійка впорядкованість норм, правил та звичаїв і зв'язків між ними у вигляді певних відносин та соціальних дій, яка визначає інтегративні якості системи та забезпечує її взаємодію із зовнішнім середовищем [32, с. 38]	

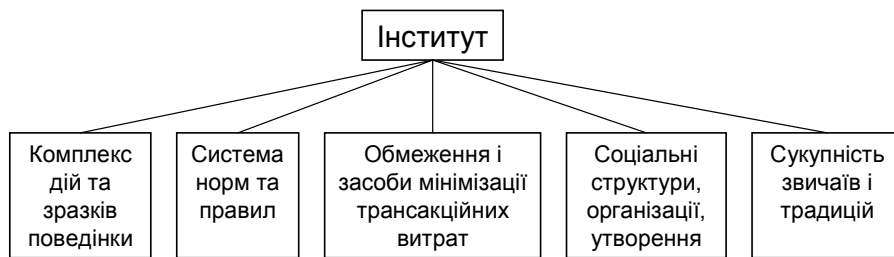

Рис. 1. Зміст поняття інституту

ня інститутів, їх функцій, складу, властивостей тощо. Серед останніх публікацій в цій галузі слід відзначити наукові праці таких вчених, як Гайдай Т.В. [2], Гриценко В.В. [3], Шпикуляк О.Г. [4], Іншаков О.В. [5], Фролов Д.П. [5], Клейнер Г.Б. [6], Ходжсон Дж. [9], Дементьев В.В. [11], Єфимов В.М. [18], Лопатинський Ю.М. [20], Мороз О.О. [21], Скоробагатова А. [26], Тарасевич В.Н. [31], Литвиненко Н.І. [32] тощо. Однак, незважаючи на вагомий внесок вчених у розвиток теоретичних та концептуальних основ дослідження сутнісних характеристик інститутів, залишаються певні складності із узгодження наукових поглядів до дефініції інституту, формулювання його функцій, оцінки якості та ін.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — узагальнення та розвиток теоретичних підходів щодо дослідження суті та змісту поняття інституту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На теперішній час в інституціональній літературі спостерігається паралельне співіснування двох термінів "інститут" і "інституція". Цю ситуацію обумовлено тим, що при початковому перекладі категорії інституції в економічних виданнях радянського періоду сталася похибка референції, коли внаслідок некоректного перекладу перших видань з інституціональної економіки категорія інституції була замінена поняттям інституту. Зокрема у перекладі С.Г. Сорокіної до видання Т. Веблена наголошується, що "термін "інституціоналізм" пов'язаний з двома поняттями: "інституція" — встановлення, звичай, порядок, прийнятий у суспільстві, і "інститут" — закріплення звичаїв і порядків у вигляді закону або установи. Поділ цих понять досить умовний, тому що в концепціях інституціоналістів вони мають надзвичайно широкий і розмитий зміст" [1, с. 6]. Отже, внаслідок нечіткої референції інституції (institution) в російськомовній, а надалі і в україномовній літературі вона трансформувалася в інститут (institute), що призвело до ототожнення досить близьких, але в теж час семантично різних понять інституту та інституції.

Яким же чином інститути співвідносяться з інституціями? На важливості розмежування цих двох категорій застерігають увагу багато російських і українських вчених. Інституція в цілому ототожнюється з традиціями, звичаями, віруваннями людей. Як пише Т.В. Гайдай, "ранні інституціоналісти, незважаючи на незначні відхилення у відтінках значень, під інституцією (institution) переважно розуміли сукупність встановлених звичаїв, традицій, способів мислення і поведінкових стереотипів індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому. Це — вироблені попереднім соціальним розвитком і успадковані подальшими його фазами усталені ментальні й поведінкові зразки, які регулюють, регламентують взаємодію людей на рівні звичаїв і права" [2, с. 58]. Інституція має переважно соціальний характер на відміну від економіко-правового контексту інституту. В окремих випадках інститут ототожнюється із механізмом підтримки правила або з організацією.

Гриценко В.В. наголошує на існуванні категоріальної відмінності понять "інститут" та "інституція": "інституції є основою діяльності певних індивідумів та їх груп у суспільстві. Певний тип інституцій встановлює та впроваджує в дію правила, які забезпечують належне функціонування інститутів. Таким чином, інституція — це основна форма соціального впорядкування певних груп індивідів, яка відіграє головну роль у визначенні їх місця в системі взаємовідносин щодо формування суспільного буття та складає ієрархічну систему взаємозв'язків функціональної структури суспільства" [3]. При цьому інститут і інституція нерозривно пов'язані між собою. Так, Шпикуляк О.Г. за-

начає, що "інституціями є узаконені й не узаконені традиції (ментальні та поведінкові), правила гри, які сформовані на певному етапі суспільного розвитку і визначають сучасність та перспективи... Інституції спрямовують людську взаємодію у певне русло, а інститути консолідують правила і норми, сприяють дотриманню в рамках ідеології розвитку суспільної формації" [4, с. 29]. У розвиток своєї думки Шпикуляк робить акцент на тому, що "що інституції — це правила, традиції, усталені стереотипи, а інститути — організаційно-оформлені

утворення, які підтримують правила, інституції, формують умови життєдіяльності і можливості суспільного буття. Це категорії різні. Але у той же час взаємодоповнювані" [4, с. 33]. Іншаков О.В. зосереджує увагу на тому, що "етимологічно слово "інститут" (від лат. Institutum) означає встановлення, установа та організація, за допомогою яких інституції реалізуються, тобто здійснюються самі ці специфічні суспільні функції або їм навчають, передають їх новим агентам" [5, с. 72]. Звідси випливає, що інститути становлять форму прояву інституцій, а інституції, у свою чергу, виступають основою функціонування інститутів. В окремих випадках інститут є організаційною формою інституції. Принципова відмінність цих категорій полягає в тому, що інституція являє собою звичай, порядок, прийнятий у суспільстві, а інститут — звичай, порядок, закріплений у вигляді закону або установи.

Відзначимо, що в загальному вигляді інститут становить сукупність звичаїв, порядків, норм, правил поведінки, що діють у суспільстві. Поняття інституту досить широке і включає звичаї, образ думки, системи формальних і неформальних норм і правил, обмежувальні рамки людської взаємодії, процедури та механізми забезпечення виконання правил, механізми контролю, стійкі відносини, які структурують суспільне життя тощо.

За Клейнером, існує три основні підходи до аналізу інститутів. Перший — "індивідуалізований" визначення інститутів як відносно самостійних сутностей ("інститут — це стійка норма"). Другий — "холістичний" або системний визначення ("інститут — це комплекс рольових відносин"), "інститут — інтегрований комплекс традицій і рутин"). Третій представлений "дуетну" або "бінарними" визначеннями ("інститут — це норма плюс механізми, контролюючі та підтримують її виконання") [6, с. 16].

Визначення інституту з позицій різних наукових підходів надано в таблиці 1.

Як видно із таблиці 1, у сучасній економічній і правовій літературі домінує підхід, згідно з яким інститут розуміється як система норм чи правил. Логіка нормативного підходу при дослідженні інститутів проявляється в тому, що, якщо існують правила, то повинні існувати, по-перше, вихідні передумови реалізації цих правил; по-друге, обмеження застосування правил і виключення з правил, оскільки правила мають певну сферу застосування; по-третє, механізми примусу виконання цих правил і контролю над їх виконанням.

З урахуванням вищевказаного зміст поняття інституту представлено на рисунку 1.

Таким чином, інститут є складною багатоаспектною мультидисциплінарною категорією, яка має широке змістове наповнення. На наш погляд, уточнення референції інституту полягає в ідентифікації та визначенні його семантики і онтологічного статусу. Оскільки референція реалізується щодо передпосилочної мови наукової теорії, то важливого значення набуває суб'єктивний підхід дослідника. Можливості зняття суперечностей, які виникли внаслідок невизначеності референції інституту і обумовлені її дуальним характером, полягають у розвитку суб'єктивно-об'єктивного підходу до дослідження інститутів.

Референція якої б то не було категорії здебільшого відносна як в галузі перекладу, так і в частині предпосилочної теорії. Згідно з принципом онтологічної відносності Куайна, знак (позначення) і референт (значення позначення) залежать від особливостей перекладу, тобто від того сенсу, який суб'єктивно вкладається у визначення об'єкта. Відносність референції виражається в існуванні особливостей перекладу, що робить онтологію двічі відносною: щодо передпосилочної мови обговорення теорії, яка інтерпретується, і відносно передпосилочної теорії. Як стверджує

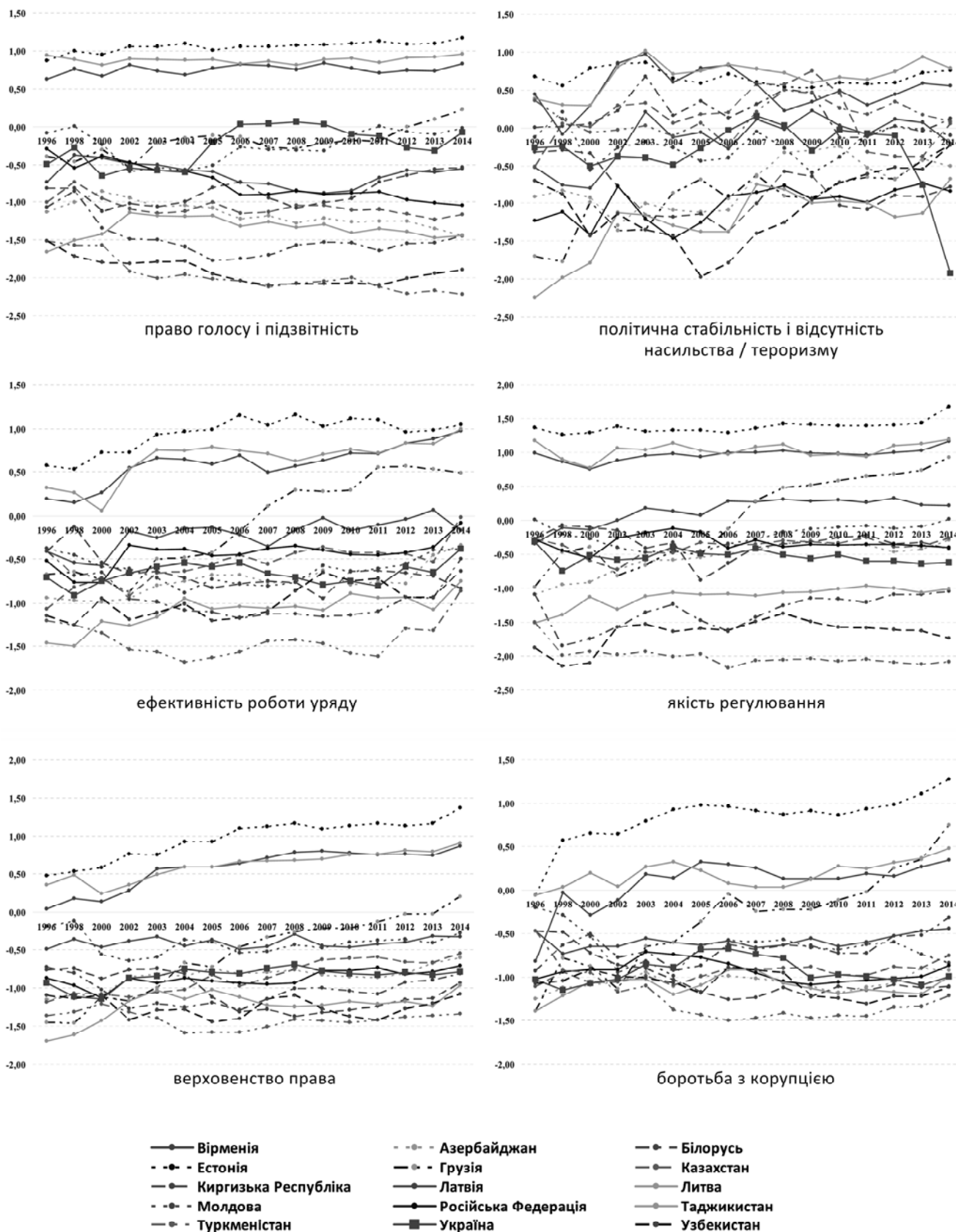

Рис. 2. Динаміка показників ефективності державного управління у країнах колишнього СРСР, 1996—2014 рр.

Куайн, "ми дійсно повністю інтерпретуємо теорію щодо наших власних слів і щодо нашої всеохоплюючої внутрішньої (home) теорії, що лежить за ними. Але ця інтерпретація фіксує об'єкти описуваної теорії лише щодо об'єктів внутрішньої теорії; і останні можуть у свою чергу розглядатися на предмет їх інтерпретації" [33]. У силу розходжень у пе-

рекладі термінів з однієї мови на іншу, що призводять до існування різних референтів значень об'єктів теорії, референція є поліваріантною.

Дуальний характер референції інституту проявляється в її одночасному суб'єктивному й об'єктивному існуванні. Суб'єктивний компонент при дослідженні інститутів поля-

гає у формуванні ментального образу інституту у свідомості. Таким чином, суб'єктивність інституту як поняття полягає у формуванні його образу в свідомості, причому не тільки в індивідуальному, а й у колективному. Щоб існувати, образ інституту повинен визнаватися індивідами, завдяки наділяється і поділюваних членами спільноти статусним функціям. Об'єктивність існування інституту виражається в тому, що об'єкт повинний мати визначені предикати, які дозволяють його ідентифікувати як інститут.

Наявність суб'єктивної компоненти дослідження ускладнює здійснення оцінки якості інститутів, які діють у суспільстві. Вирішення цієї проблеми полягає, насамперед, у застосування підходів експертного оцінювання, прикладом успішної реалізації якого є методика Кауфмана Д., Крея А., Мاستуриці М. [34], за якою Світовим банком щорічно здійснюється оцінка якості інститутів державного управління. Методика включає розрахунок показників ефективності державного управління в усьому світі (Worldwide Governance Indicators), які охоплюють шість аспектів управління, а саме: 1) право голосу і підзвітність; 2) політичну стабільність і відсутність насильства/тероризму; 3) ефективність роботи уряду; 4) якість регулювання; 5) верховенство права; 6) боротьбу з корупцією. Показники мають значення в діапазоні від -2,5 до 2,5, де вищий бал відповідає кращим результатам.

Розрахунок показників засновано виключно на суб'єктивних або сприйняттих респондентами даних з питань управління. Дані спостережень охоплюють десятки тисяч домашніх господарств і фірм, а також тисячі експертів, що працюють в приватному секторі, неурядові організації та установи державного сектора. Використання суджень та сприйняття при оцінці цих показників обумовлено тим, що: по-перше, і найголовніше, сприйняття має значення, оскільки агенти засновують свої дії на їх сприйнятті, враженні і уявленні; по-друге, в багатьох областях управління є кілька альтернатив покладатися на дані сприйняття (це найбільш особливо вірно для випадку корупції, яка за визначенням не залишає "паперового сліду", який може бути охоплений лише об'єктивними показниками; по-третє, навіть тоді, коли об'єктивні або засновані на фактах дані доступні, часто такі дані можуть охопити де-юре поняття законів "на папері", що істотно відрізняється від реальності існуючих де-факто "на землі". Джерела даних складаються з обстежень підприємств і фізичних осіб, а також оцінки комерційних ризиків рейтингових агентств, неурядових організацій, а також ряду багатосторонніх установ з надання допомоги та інших організацій державного сектора.

Оскільки суб'єктивна компонента при здійсненні оцінки інститутів має суттєве значення, то, на нашу думку, більш об'єктивну картину надає не значення окремого показника (яке, в свою чергу, залежить від обраної шкали оцінювання та відповідно може варіюватися при її зміні), а використання порівняльного аналізу та визначення динаміки розвитку інститутів.

На рисунку 2 представлено динаміку показників ефективності державного управління колишніх країн СРСР за 1996—2014 рр.

Як видно з діаграм рисунку 2, найкращі значення показників спостерігаються у країнах Балтії. Окрім цього, позитивну динаміку можна побачити в останні роки у Грузії. Інші пострадянські країни мають переважно негативні індикатори без значного покращення якості інститутів за більш ніж 20 років незалежності. Найгірша ситуація з показниками виявляється у республіках Середньої Азії, їх значення наближається до мінімального. В Україні значення майже всіх показників за весь період спостережень є негативним. При цьому суттєвого покращення не спостерігалось жодного року самостійності, що пояснюється відсутністю інституціональних реформ і суттєвою залежністю від попереднього шляху розвитку (path dependence). За останні два роки найбільше погіршення показників спостерігається в сфері політичної стабільності.

Слід відмітити той факт, що хоча вихідні дані розрахунків показників ефективності державного управління не включають показники доходу, найкращі значення і позитивна динаміка спостерігається у тих країнах, де вищий рівень життя населення і більше значення ВВП на душу населення, що надає підстави зробити висновок про залежність добробуту громадян і рівня розвитку країни в цілому від якості інститутів, що діють у суспільстві.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Розвиток теоретичних засад дослідження сутності інституту як наукової категорії дозволив узагальнити зміст та виді-

лити семантичні особливості цього наукового поняття. Наявність суб'єктивної складової у сприйнятті інститутів обмежує можливість щодо їх кількісної оцінки і обумовлює застосування підходу експертного оцінювання. В контексті збільшення значення інститутів та їх впливу на розвиток суспільства представляється доцільним зосередити увагу на визначенні можливостей оцінки якості взаємодії інститутів інституціональної системи суспільства, що є перспективним напрямком для подальшого наукового пошуку в цій галузі досліджень.

Література:

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен; пер. с англ. — М.: Прогресс, 1984. — 367 с.
2. Гайдай Т.В. Институтация как инструмент институционального экономического анализа / Т.В. Гайдай // Экономическая теория. — 2006. — № 2. — С. 53—64.
3. Гриценко В.В. Сутність і категоріальна відмінність понять "інститут" та "інституція" [Електронний ресурс] / В.В. Гриценко. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vdnuet/econ/2009_4/6.pdf
4. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку / О.Г. Шпикуляк. — К.: ННЦ "ІАЕ" УААН, 2009. — 479 с.
5. Иншаков О.В. Эволюционная перспектива экономического институционализма / О.В. Иншаков, Д.П. Фролов // Вопросы экономики. — 2010. — № 9. — С. 63—77.
6. Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер; ЦЭМИ РАН. — М.: Наука, 2004. — 240 с.
7. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм; пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. — М.: Канон, 1995. — 352 с.
8. Александров И.А. Проблемы современной экономики и институциональная теория / И.А. Александров, А.В. Половян, Н.В. Апатова и др. — Донецк: ДонНТУ, 2008. — 498 с.
9. Ходжсон Дж. Что такое институты / Дж. Ходжсон // Вопросы экономики. — 2007. — № 8. — С. 28—48.
10. Широин В. Институты и инновации: взгляд когнитивной науки / В. Широин // Вопросы экономики. — 2010. — № 5. — С. 43—57.
11. Дементьев В.В. Что мы исследуем, когда исследуем институты? / В.В. Дементьев // TERRA ECONOMICUS (Экономический вестник Ростовского государственного университета). — 2009. — Т. 7. — № 1. — С. 13—30.
12. Фуруботн Э.Г. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории / Э.Г. Фуруботн, Р. Рихтер / Пер. с англ. под ред. В.С. Катякало, Н.П. Дроздовой. — СПб.: Издат. дом Санкт-Петербург. гос. ун-та. — 2005. — 702 с.
13. Норт Д. Вклад неинституционализма в понимание проблем переходной экономики / Д. Норт [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.finansy.ru/publ/north.htm>
14. Колодко Г. Институты, политика и экономический рост / Г. Колодко // Вопросы экономики. — 2004. — № 7. — С. 35—50.
15. Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории / А. Шаститко // Вопросы экономики. — 2003. — № 1. — С. 24—41.
16. Кузьминов Я.И. Институты: От заимствования к выращиванию: Опыт российских реформ и возможное культуривирование институциональных изменений / Я.И. Кузьминов, В.В. Радаев, А.А. Яковлев, Е.Г. Ясин. — М.: ГУ-ВШЭ, 2005 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.hse.ru/data/2009/10/29/1228453785/institution2005.pdf>
17. Мочерний С.В. Экономічний енциклопедичний словник / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій. У 2 т. Т. 1; За заг. ред. С.В. Мочерного. — Львів: Світ, 2005. — 616 с.
18. Ефимов В.М. Предмет и метод интерпретативной институциональной экономики / В.М. Ефимов // Вопросы экономики. — 2007. — № 8. — С. 49—67.
19. Бренделева Е.А. Неинституциональная теория: учеб. пособие / Е.А. Бренделева; под ред. проф. Чепурина М.Н. — М.: ТЕИС, 2003. — 253 с.
20. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю.М. Лопатинський. — Чернівці: Рута, 2006. — 344 с.
21. Мороз О.О. Інституціональна система аграрної економіки України / О.О. Мороз. — Вінниця: Універсум-Вінниця, 2006. — 438 с.

22. Чаусовский А.М. Формальное и неформальное в экономике / А.М. Чаусовский. — Донецк: ДонНУ, 2002. — 206 с.

23. Институциональная политология: Современный институционализм и политическая трансформация России / Под ред. С.В. Патрушева. — М.: ИСП РАН, 2006. — 600 с.

24. Олейник А.Н. Институциональная экономика: учеб. пособ. / А.Н. Олейник. — М.: ИНФРА-М, 2005. — 416 с.

25. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория / А.Е. Шаститко. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. — 591 с.

26. Скоробогатов А. Институты как фактор порядка и как источник хаоса: неинституционально-посткейнсианский анализ / А. Скоробогатов // Вопросы экономики. — 2006. — № 8. — С. 102—118.

27. Аузан А.А. Институциональная экономика / А.А. Аузан. — М.: Инфра-М, 2005. — 415 с.

28. Commons J.R. Institutional Economics / J.R. Commons // American Economic Review. — Vol. 21. — № 4, Dec., 1931. — Pp. 648—657.

29. Кирдина С.Г. Институциональная структура современной России: эволюционная модернизация / С.Г. Кирдина [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.kirdina.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=215

30. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. — М.: Фонд экономической книги "Начала", 1997. — 180 с.

31. Тарасевич В.Н. Что такое институт? (опыт институциональной эволюции) / В.Н. Тарасевич // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). — 2010. — Т. 2. — № 3. — С. 5—23.

32. Литвиненко Н.І. Институціональні складові соціально-економічного розвитку країни: монографія / Н.І. Литвиненко. — Дніпропетровськ: НГУ, 2015. — 308 с.

33. Куайн У.В.О. Онтологическая относительность / У.В.О. Куайн [Электронный ресурс] // Современная философия науки: знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада: Учебная хрестоматия (сост., пер., примеч. и комм. А.А. Печенкина). — М.: Издательская корпорация "Логос", 1996. — С. 40—61. — Режим доступа: <http://philosophy.ru/library/quine/quine2.html>

34. Kaufmann D. Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996—2008 / D. Kaufmann, A. Kraay, M. Mastruzzi [Electronic resource]. — URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/4170/WPS4978.pdf>

References:

1. Veblen, T. (1984), *Teorija prazdnogo klassa* [The theory of the leisure class: an economic study of institutions], Progress, Moscow, USSR.

2. Gaidai, T.V. (2006), "Institution as an instrument of institutional economic analysis", *Economic theory*, vol. 2, pp. 53—64.

3. Gritsenko, V.V., "Essence and categorical difference between the concepts of "institute" and "institution" [Online], available at: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vdnuet/econ/2009_4/6.pdf

4. Shpykuliak, O.H. (2009), *Instytutsii ahrarynoho rynku* [Institutions of the agricultural market [monograph], NNTs "IAE" UAAN, Kyiv, Ukraine.

5. Inshakov, O.V. and Frolov, D.P. (2010), "Economic Institutionalism: An Evolutionary Perspective", *Voprosy Ekonomiki*, vol. 9, pp. 63—77.

6. Kleiner, G.B. (2004), *Evolutsia instytutsionalnykh system* [The evolution of institutional systems], Nauka, Moscow, USSR.

7. Durkheim, E. (1995), *Sociologija. Ee predmet, metod, prednaznachenie* [Sociology. Its subject matter, method, purpose], Canon, Moscow, Russia.

8. Aleksandrov, I. Polovyan, A. and Atapova, N. (2008), *Problemy sovremennoj ekonomiki i instytutsional'naja teorija* [Problems of the modern economy and institutional theory], DonNTU, Donetsk, Ukraine.

9. Hodgson, G. (2007), "What are institutions?" *Voprosy Ekonomiki*, vol. 8, pp. 28—48.

10. Shironin, V. (2010), "Institutions and Innovations: A Cognitive Science View", *Voprosy Ekonomiki*, vol. 5, pp. 43—57.

11. Demytyev, V. V. (2009), "What do we examine when investigate institutions?", *The TERRA ECONOMICUS* (Economic Herald of the Rostov State University), vol. 1, pp. 13—30.

12. Furubotn, E.G. and Richter, R. (2005), *Instituty i ekonomicheskaja teorija: Dostizhenija novoj institucional'noj ekonomicheskoy teorii* [Institutions and economic theory: Advances of the new institutional economics], Publ. House of the St. Petersburg State Univ., St. Petersburg, Russia.

13. North, D.C. "The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Economy Problems" [Online], available at: <http://www.finansy.ru/publ/north.htm>.

14. Kolodko, G. (2004), "Institutions, Policies and Growth", *Voprosy Ekonomiki*, vol. 7, pp. 35—50.

15. Shastitko, A. (2003), "The New Institutional Economics Particularities in Subject Matter and Methodology", *Voprosy Ekonomiki*, vol. 1, pp. 24—41.

16. Kouzminov, Ya. Radaev, V. Yakovlev, A. and Yasin, E. (2005), "Institutions: From Import to Raising (Lessons from the Russian Reforms and Opportunities for Cultivation of Institutional Change)" *Voprosy Ekonomiki* [Online], vol. 5, available at: <https://www.hse.ru/data/2009/10/29/1228453785/institution2005.pdf>

17. Mocherniy, S.V. Larina, J.S. Ustenko, O.A. and Yuriy, S.I. (2005), *Ekonomichnyy entsyklopedychnyy slovnyk* [Economic Encyclopedic Dictionary], ed. Mocherniy S.V., 2 parts, Part 1, Svit, Lviv, Ukraine.

18. Yefimov, V. (2007), "Subject Matter and Method of Interpretative Institutional Economics", *Voprosy Ekonomiki*, vol. 8, pp. 49—67.

19. Brendeleva, E.A. (2003), *The neoinstitutional theory*, TEIS, Moscow, Russia.

20. Lopatinsky, Yu.M. (2006), *Transformatsiya ahrarynoho sektora: instytutsional'ni zasady* [The transformation of the agricultural sector, the institutional framework], Ruta, Chernivtsi, Ukraine.

21. Moroz, O.O. (2006), *Instytutsionalna systema ahrarynoi ekonomiky Ukrainy* [Institutional system of agrarian economy of Ukraine], Universum-Vinnitsia, Vinnitsia, Ukraine.

22. Chausovskiy, A.M. (2002), *Formal'noe i neformal'noe v ekonomike* [Formal and informal in economy] DonNU, Donetsk, Ukraine.

23. Patrushev, S.V. (ed.) (2006), *Institucional'naja politologija: Sovremennyy institucionalizm i politicheskaja transformatsija Rossii* [Institutional Politics: Modern institutionalism and political transformation of Russia], ISP RAS, Moscow, Russia.

24. Oleynik, A.N. (2005), *Instytutsionalnaia ekonomika* [Institutional Economics], Infra-M, Moscow, Russia.

25. Shastitko, A.E. (2002), *Novaja instytutsional'naja ekonomicheskaja teorija* [New Institutional Economics], 3rd ed., TEIS, Moscow, Russia.

26. Skorobogatov, A. (2006), "Institutions as the Ordering Factor and as the Destabilizing Force: New Institutional and Post Keynesian Perspectives", *Voprosy Ekonomiki*, vol. 8, pp. 102—118.

27. Auзан, A.A. (2005), *Instytutsionalnaia ekonomika* [Institutional Economics], Infra-M, Moscow, Russia.

28. Commons, J.R. (1931), "Institutional Economics", *American Economic Review*, vol. 21, № 4, Dec., pp. 648—657.

29. Kirdina, S.G. "Institutional Structure of Modern Russia: Evolutionary Modernization" [Online], available at: http://www.kirdina.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=215

30. North, D. (1997), *Instituty, instytutsionalnye izmeneniya i funkcionirovanie ekonomiki* [Institutions, Institutional Change and Economic Performance], Translated by A.N. Nesterenko, Nachala, Moscow, Russia.

31. Tarasevich, V.N. (2010), "What is the Institute? (Experience of the institutional evolution)", *Journal of Institutional Studies*, vol. 3, pp. 5—23.

32. Litvinenko, N.I. (2015), *Instytutsional'ni skladovi sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku krainy: monohrafiia* [Institutional components of socio-economic development: monograph], NGU, Dnipropetrovsk, Ukraine.

33. Quine, W.V.O. (1968), "Ontological Relativity", *The Journal of Philosophy*, [Online], vol. 7, pp. 185—212, available at: <http://philosophy.ru/library/quine/quine2.html>

34. Kaufmann, D. Kraay, A. and Mastruzzi, M. (2009), *Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996-2008*, [Online], available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/4170/WPS4978.pdf>

Стаття надійшла до редакції 27.07.2016 р.

С. О. Бірюк,

*к. е. н., доцент, завідувач кафедри фондового ринку та корпоративного управління
Українського інституту розвитку фондового ринку, м. Київ*

БІРЖОВА КОМПОНЕНТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ВІТЧИЗНЯНОГО ФОНДОВОГО РИНКУ

S. Biruk,

*PhD, Associate Professor, Head of Department of Capital Market
and corporative management USMDI, Kyiv*

EXCHANGE COMPONENT OF INFORMATION ENVIRONMENT OF DOMESTIC STOCK MARKET

У статті аналізуються процеси трансформації сучасного фондового ринку в інформаційній економіці. Визначено роль біржової інформації (насамперед, фондових індексів) як одного з індикаторів економічних процесів. Встановлено особливості біржового ринку цінних паперів в Україні та причини його фрагментарності. Розкрито вплив сучасного стану вітчизняного біржового ринку на релевантність біржових індексів. Обґрунтовано заходи, спрямовані на консолідацію біржової торгівлі цінними паперами в Україні.

This article deals with processes of transformation of modern stock market in the information economy. The role of exchange information (first of all of stock indexes) as one of the main indicators of economic processes is determined. The features of exchange securities market in Ukraine and relevance of stock indexes are established. The measures aimed at the consolidation of exchange trade of securities in Ukraine are justified.

Ключові слова: інформація, інформаційна економіка, фондовий ринок, фондова біржа, лістинг, котирування, біржовий індекс, транспарентність.

Key words: information, information economy, stock market, stock exchange, listing, quotes, stock index, transparency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна економіка знаходиться на етапі стрімких, невідворотних та кардинальних змін, визначальною ознакою яких є поступове перетворення інформації на економічний ресурс. Якщо ще кілька десятиліть тому терміни "постіндустріальна економіка", "інформаційна економіка", "нова економіка" були прерогативою незначної кількості вчених-новаторів, то вже зараз "інформатизація" суспільного життя охопила усі без винятку сфери, а її результатами користуються чи не усі без винятку жителі нашої планети. Не менш разючою є трансформація фінансових відносин. Особливо помітними є зміни на фондовому ринку, який перетворився на цілісну глобальну систему купівлі-продажу капіталу, масштаби якої значно перевершують виробничий сектор.

Посилення ролі фондового ринку у сучасній економіці трансформує і значення фондових бірж. На сьогодні складно уявити більш "узагальнену" економічну інформацію, на яку реагує більшість економічних агентів, ніж біржова. Динаміка фондових індексів однозначно є найбільш "вживаною" інформацією у фінансовому менеджменті на усіх рівнях управління. Описана ситуація характерна насамперед для т.з. "старих ринків", де фондові біржі справді є потужними фінансовими центрами.

В Україні фрагментарність біржового ринку створює суттєві перешкоди для використання біржової інформації. Відповідно на часі наукове обґрунтування

шляхів посилення ролі біржової інформації в інформаційній моделі вітчизняного фондового ринку.

АНАЛІЗ

ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

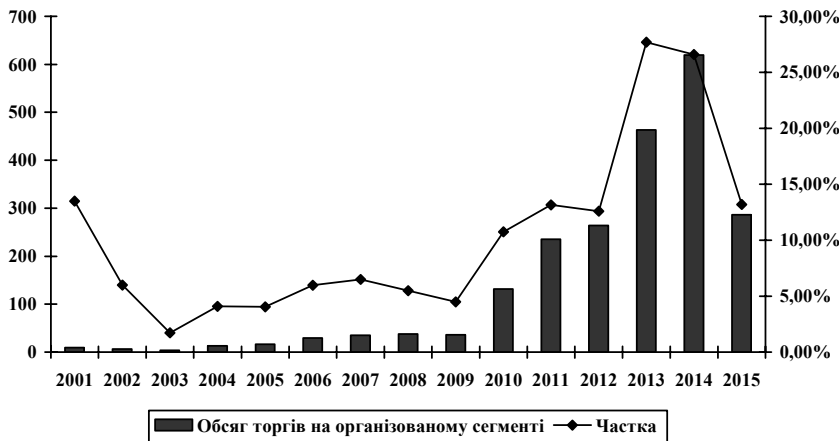
Питання розвитку біржового ринку капіталів в Україні розглядалося в працях провідних вітчизняних вчених — В. Бабіченка, В. Базилевича, В. Шелудько, О. Булди, С. Джус, М. Нікітіна, В. Оскольського, О. Мозгового, М. Солодкого, С. Степанчука, С. Черкасової, Н. Шапран, А. Щербини та ін. Не заперечуючи наукових надбань вказаних авторів зазначимо, що абсолютна більшість робіт лише дотично стосується місця вітчизняних фондових бірж в інформаційній моделі українського фондового ринку. Фактично в Україні використання біржової інформації є прерогативою небагатьох провідних учасників фондового ринку, а говорити про релевантність біржових показників в контексті макроекономічних тенденцій взагалі не варто.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — обґрунтувати напрями розвитку біржового сегменту фондового ринку в Україні з метою підвищення ролі біржової інформації у функціонуванні фінансової інфраструктури.

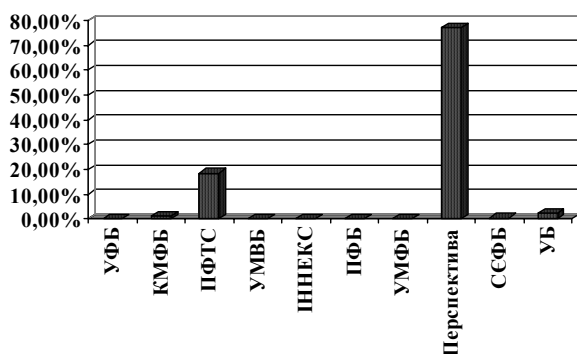
ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одним із найбільш вагомих результатів більше ніж двох десятиліть реформ у вітчизняному фінансовому

Рис. 1. Роль біржової торгівлі фінансовими інструментами в Україні у 2001–2015 рр.

Джерело: складено автором за даними НКЦПФР [1].

Рис. 2. Частка фондових бірж у торгівлі фінансовими інструментами в Україні

Джерело: складено автором за даними НКЦПФР [1].

секторі стала розбудова різноманітних складових фінансової інфраструктури. Якщо на початку 90-х рр. минулого століття в Україні функціонувало лише кілька банків, то вже зараз активну діяльність провадять сотні фінансових інституцій. Втім, криза, що розпочалася 2013 році та поєднала собі деструктивні явища в усіх без виключення сферах суспільного життя українців поставила під сумнів стійкість створеної на той час фінансової архітектури. Буквально щомісяця з'являється інформація про банкрутство банківських установ, припиняють свою діяльність компанії з управління активами, страхові компанії; в той же час, зростає кількість ломбардів, кредитних спілок, фінансових компаній.

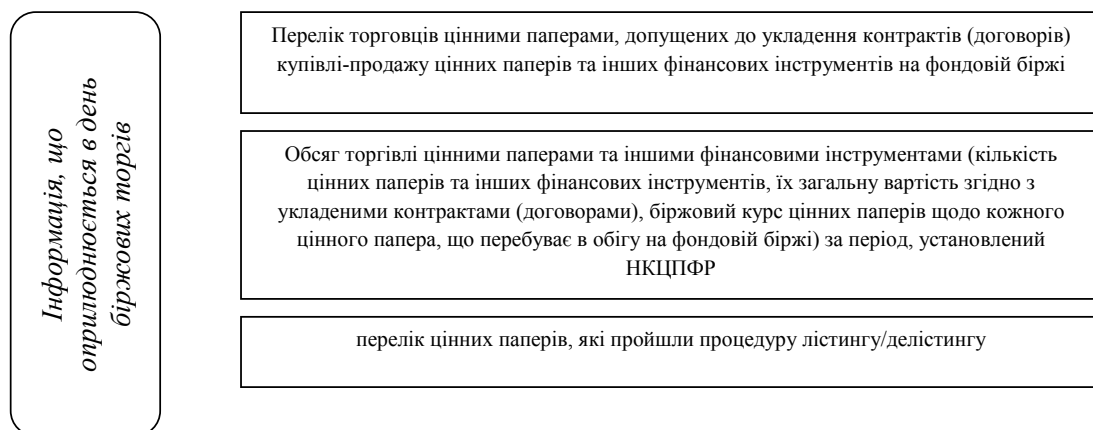
Сучасна криза охопила усі без виключення сфери фінансового посередництва. Не є виключенням і діяльність фондових бірж. Треба визнати, що якщо окремі фінансові інституції в Україні стрімко розвивалися, то біржовому ринку не вдалося отримати потужні стимули для зростання. Окремі "сплески" не перебивають загальної негативної тенденції — торгівля цінними паперами в Україні сконцентрована переважно на позабіржовому сегменті, учасники ринку не зацікавлені у проведенні операцій на фондових біржах (рис. 1).

Як бачимо з даних рисунка 1, після суттєвого покращення показників у 2010–2014 рр. (у результаті зміни податкового законодавства максимальне значення частки біржової торгівлі перевищило 1/4 усього обсягу торгів), у 2015 році "популярність" біржового ринку знову зменшилася — і з позиції абсолютних, і з погляду відносних показників. Загалом підкреслимо, що тенденції, притаманні організованому ринку цінних паперів є ключовим фактором, який впливає і на значення біржової інформації для різних економічних агентів.

З цілого ряду причин ні ринковим механізмом, ні адміністративним шляхом не вдалося подолати фрагментарності біржового ринку. Протягом тривалого часу в Україні функціонує 10 біржових майданчиків, при цьому значна частина з них виконує суто "представницькі функції", функціонуючи виключно (виділено нами — С.Б) для забезпечення приватних, вузькокорпоративних інтересів кількох провідних фінансово-промислових груп в Україні. Біржова торгівля на протязі десятиліть сконцентрована на 2–3 майданчика, частка інших бірж є мізерною, про що свідчать і показники 2015 року (рис. 2).

Загалом серед науковців існує певний консенсус щодо функцій фондової біржі. Так окремі автори вказують, що функції фондової біржі багатоступінчасті та містять мікрорівневі, що забезпечують ліквідність цінних паперів, та макрорівневі, які сприяють розвитку національної економіки та поглибленню загальносоціальних процесів у суспільстві, складові [2]. В найбільш поширених в науці підходах до функцій фондової біржі відносять наступні: організаційну, цінову, прогнозу, посередницьку, забезпечення ліквідності, інформаційну тощо.

Саме на виділення інформаційної функції фондових бірж звернемо особливу увагу. Цей акцент у аналізові діяльності фондових бірж став особливо значимим в умовах формування глобального інформаційного середовища та перетворення інформації на економічний ре-

Рис. 3. Інформація, що оприлюднюється у день проведення біржових торгів

Джерело: [3].

сурс. За висловлюванням О. Теліженко: "З економічної точки зору, інформація — це один з видів ресурсів (відомості, дані, значення незалежно від сфери їх прояву), який використовується в господарсько-економічній діяльності та отримання якого вимагає витрат часу та інших видів ресурсів [4]. У той же час об'єктивно слід зазначити, що в процесі реалізації інших функцій фондової біржі виникають різноманітні за кількісними та якісними характеристиками інформаційні потоки, які і визначають місце біржі в інформаційній моделі фондового ринку та економіки.

Зокрема законодавством України визначено, що серед інших функцій фондової біржі є [3]:

- обмін інформацією з особою, що провадить клірингову діяльність відповідно до Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок", та/або з Центральним депозитарієм цінних паперів, та/або з Національним банком України у випадках, передбачених законодавством, для забезпечення виконання біржових контрактів (договорів);

- надання інформаційних послуг щодо організації торгівлі цінними паперами та іншими фінансовими інструментами;

- оприлюднення інформації та обмін інформацією відповідно до законодавства України.

Безпосередньо процес ціноутворення на фондовій біржі заснований на використанні різноманітної інформації щодо ринкових факторів, самого емітента та його фінансових інструментів. Звернемо увагу на позицію Л. Вільямса, який вважає, що "новини", є головним чинником, який обумовлює рух цін на фондовому ринку [5, с. 89]. Розвиваючи свою думку вчений виділяє наступні ознаки інформації: швидкість змін та їх непередбачуваність; несвоєчасність отримання; неповнота новин; розкриття інформації безпосередньо перед змінами; здатність власника інформації її правильно використати.

Положенням про функціонування фондових бірж встановлено, що електронна торгівельна система повинна забезпечувати: підготовку інформації, необхідної для виконання біржових контрактів (договорів); захист інформації (у тому числі на електронних носіях), що стосується укладання біржових контрактів (договорів), від втрати або несанкціонованого доступу (захист має відповідати вимогам законодавства про електронний документообіг та забезпечувати неможливість витоку, знищення та блокування інформації, порушення цілісності та режиму доступу до інформації); обмін інформацією в електронній торговельній системі фондової біржі шляхом створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення документів в електронному вигляді [3].

Законодавством України встановлено також і вимоги щодо оприлюднення інформації фондовими біржами. Зокрема у день проведення біржових торгів фондова біржа зобов'язана оприлюднювати (рис. 3).

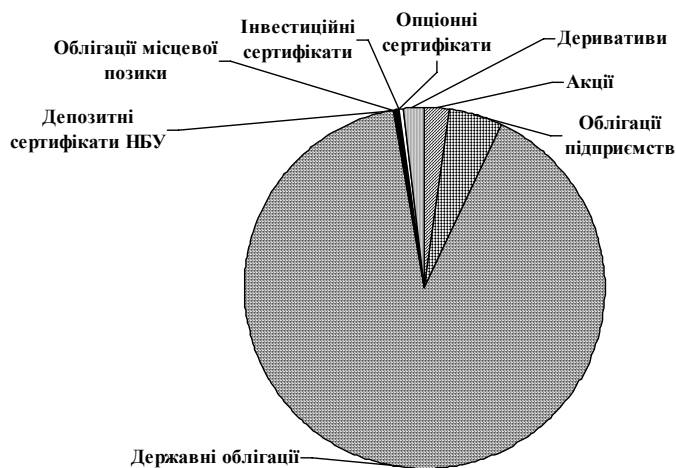

Рис. 4. Структура біржових торгів в Україні за видами фінансових інструментів у 2015 році, млрд грн.

Джерело: складено автором за даними НКЦПФР [1].

Окрім зазначеної фондова біржа оприлюднює наступну інформацію [3]: ціну відкриття; ціну закриття; ціну та обсяг кращої (найменшої) заявки на продаж та кращої (найбільшої) заявки на купівлю; ринкову капіталізацію емітента (середнє значення ринкової капіталізації); перелік учасників біржових торгів, до яких застосовані санкції щодо невиконання правил фондової біржі, із зазначенням порушень; інформацію щодо відсутності розрахунків та/або проведення розрахунків з порушенням встановленого біржовим контрактом (договором) строку їх виконання за наслідками укладених на фондовій біржі біржових контрактів (договорів) та/або розірвання раніше укладених на біржі біржових контрактів (договорів) учасниками біржових торгів.

Як бачимо, для фондових бірж законодавство України передбачає доволі жорсткі вимоги щодо використання та оприлюднення інформації. Проте, оцінюючи практичну складову діяльності фондових бірж в Україні, слід визнати, що значення біржової інформації в інформаційній моделі фондового ринку є низьким з наступних причин.

1. Структура біржових торгів з домінуванням фінансових інструментів, емітованих державою та фінансовими інституціями, а не фінансовим сектором (рис. 4).

На наш погляд, надзвичайно показовими є наступні факти: по-перше, сукупна частка торгів з державними облигаціями України, облигаціями місцевих позик та депозитними сертифікатами НБУ становить 90,9 %, що фактично "відрізає" біржовий ринок від реального сектору; по-друге, обсяг торгів акціями та облигаціями підприємств незначно перевищив 19 млрд грн.; параметри біржової торгівлі акціями є зіставними з аналогічним показником деривативів.

2. Надзвичайно низька якість цінних паперів, що котируються на фондових біржах України. В першу чер-

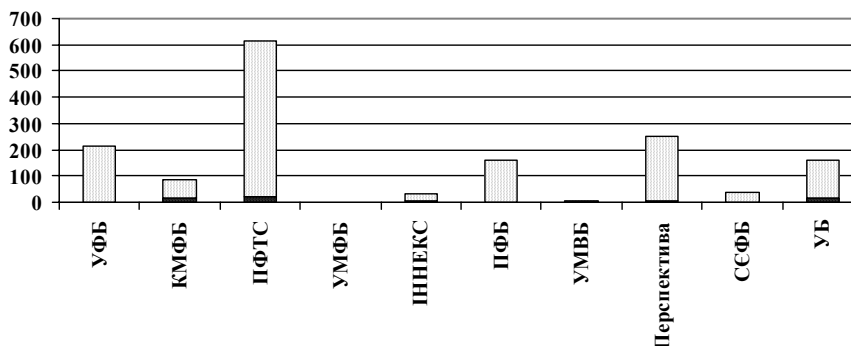

Рис. 5. Кількість випусків акцій, які допущено до торгів на фондових біржах, од.

Джерело: складено автором за даними НКЦПФР [1].

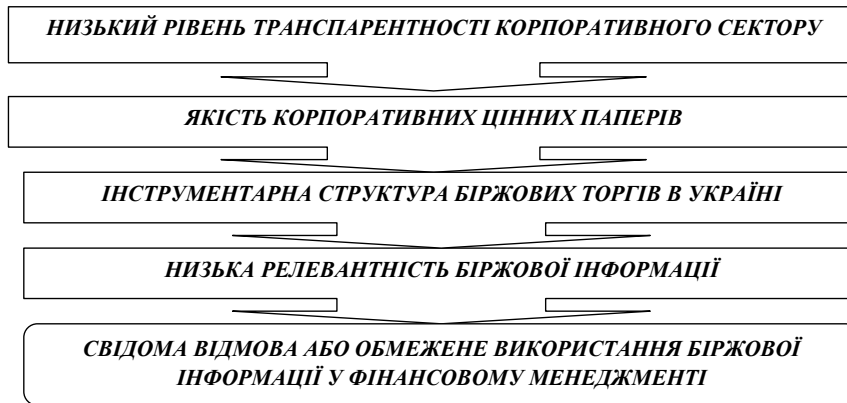

Рис. 6. Чинники відмови від використання біржової інформації у фінансовому менеджменті в Україні

Джерело: розроблено автором.

гу це стосується акцій, абсолютна більшість яких не відповідають критеріям першого та навіть другого рівнів лістингу (рис. 5).

"Неринковість" абсолютної більшості корпоративних цінних паперів в Україні напряду пов'язана з недостатньою транспарентністю вітчизняного корпоративного сектору. Дослідники вказують, що недостатній рівень фінансової комунікації в Україні — типова поведінка для корпорацій, яка в тім, суттєво не впливає на їх ринкове позиціонування та репутацію [6, с. 10]. Підкреслимо, що не в останню чергу це є наслідком відсутності в Україні інституційних засад транспарентності корпоративного сектору.

3. Виходячи з низької якості корпоративних цінних паперів, викликає сумніви релевантність вітчизняних індексів акцій. Зокрема звернемо увагу на такі факти, які стосуються основних українських біржових індексів:

— Індекс українських акцій (ПАТ "Українська біржа") розраховується на основі індексного кошика всього п'яти акцій, які представляють енергетичний сектор, фінансовий сектор, машинобудування та переробну промисловість;

— Індекс ПФТС (ПАТ "Фондова біржа ПФТС") розраховується за 10 акціями, до кошику окрім зазначених вище галузей входить металургія та зв'язок.

ВИСНОВКИ

Внаслідок деструктивного впливу виділених вище детермінант суттєво знижується роль біржової інформації та виникає своєрідний ланцюг неповноцінних компонентів на біржовому сегменті фондового ринку України (рис. 6).

Таким чином, можна зробити висновок, що фондові біржі в Україні об'єктивно не здатні повноцінно виконувати свої функції, що нівелює роль біржової інформації у прийнятті фінансових рішень різноманітними економічними агентами. На наш погляд, виправлення ситуації вимагає комплексного підходу у наступних напрямках:

1. Створення інституційних передумов для підвищення транспарентності в корпоративному секторі України. На наш погляд, адміністративні заходи в цьому напрямкові будуть недостатньо ефективними, скоріше мова повинна йти про забезпечення ринкових (насамперед, мова йде про фінансовий ринок) переваг для тих корпорацій, які забезпечують високий рівень фінансової комунікації.

2. Напряду пов'язане з попереднім пунктом і створення стимулів для корпорацій з метою активізації біржової торгівлі емітованих ними цінних паперів. Набутий досвід показує, що жодні регуляторні вказівки не мали в Україні достатнього ефекту — частина акціонерних товариств суто формально підійшли до виконання таких вимог, інша частина — взагалі їх проігнорували.

3. Найбільш складне питання — концентрація біржового сегменту. Це завдання, на наш погляд, вимагає саме жорсткого підходу до його виконання з боку держави. В цьому контексті можливе застосування регуляторних заходів в кількох напрямках: встановлення більш жорстких ліцензійних вимог для фондових бірж; суттєве зростання санкцій та боротьба з маніпулюванням на ринку капіталів тощо.

Література:

1. Річний звіт НКЦПФР за 2015 рік [Електронний ресурс] // НКЦПФР. Офіційний сайт. — Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua>
2. Гончарова Н.В. Проблеми функціонування ринку цінних паперів України / Н.В. Гончарова // Формування ринкових відносин в Україні. — 2008. — № 5 (84). — С. 15—18.
3. Положення про функціонування фондових бірж // Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 1688 від 22.11.2012.
4. Теліженко О. Звіт про науково-дослідну роботу "Оптимізація структури капіталу підприємства". Сумський державний університет. — 2014. — 141 с.
5. Вільямс Л. Долгосрочные секреты краткосрочной торговли / Л. Вільямс. — М.: Аналитика, 2001.
6. Babichenko V.V. Transparency of corporate business in Ukraine: issues and objectives / V.V. Babichenko // Modern Science — Moderni veda. — 2015. — № 1. — С. 9—14.

References:

1. National securities and stock market commission (2016), "Annual Report 2015", available at: <http://www.nssmc.gov.ua> (Accessed 14 July 2016).
2. Goncharova, N. V. (2008), "Problems functioning securities market of Ukraine", Formuvannia rinkovih vidnosin v Ukraini, vol. 5, pp. 15—18.
3. National securities and stock market commission (2012), "Regulations on the functioning of stock exchanges", available at: <http://www.nssmc.gov.ua> (Accessed 14 July 2016).
4. Telizhenko, O. (2014), Zvit pro naukovo-doslidnu robotu "Optimizatsiia struktury kapitalu pidpriemstva" [Optimize capital structure of the enterprise], SDU, Sumy, Ukraine.
5. Viliams, L. (2001), Dolgosrochnie sekreti kratkosrochnoj trgovli [Long-term secrets of short-term trading], Analitika, Moscow, Russia.
6. Babichenko, V.V. (2015), "Transparency of corporate business in Ukraine: issues and objectives", Modern Science — Moderni veda, vol.1, pp. 9—14.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2016 р.

П. В. Брінь,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та оподаткування, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут", м. Харків

О. В. Прохоренко,

к. е. н., старший викладач кафедри менеджменту та оподаткування, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут", м. Харків

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ АУТСОРСИНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

P. Brin,

Ph.D., associate professor, assistant professor of management and taxation department, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv

O. Prokhorenko,

Ph.D., senior lecture of management and taxation department, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv

COMPLEX APPROACH TO DECISION CONCERNING THE ENTERPRISE OUTSOURCING

Статтю присвячено удосконаленню теоретико-методичних положень і розробці практичних рекомендацій з управління аутсорсингом в діяльності промислових підприємств. Сформовано типологію аутсорсингу на основі організаційних і якісних класифікаційних ознак, що дозволяє виділити 4 типи відносин.

У роботі доопрацьовано методичний підхід до оцінки бізнес-процесів на основі матричного аналізу для визначення доцільного типу аутсорсингу окремого бізнес-процесу в загальній системі. Обґрунтовано прийняття рішення на основі оцінок впливу трьох груп чинників. Ендогенні чинники представлені двома групами: ефективність власного провадження бізнес процесу і ступінь його організаційно-технологічної залученості. Група екзогенних чинників представляє сукупність ринкових умов, за яких участь зовнішнього контрагента у провадженні бізнес-процесу є можливою.

Обґрунтовано організаційно-економічні основи впровадження аутсорсингу на підприємстві та наведено результати практичного застосування розроблених методичних положень на підприємствах машинобудування України.

The thesis is devoted to deepening theoretical and methodological foundations and development of practical recommendations for the management of outsourcing in industrial companies. Outsourcing typology based on organizational and qualitative classifications that can identify four types of relationships is formed.

The work completes methodical approach to assessing business processes based on matrix analysis in order to determine the appropriate type of outsourcing of business process. The decision is based on evaluations of the impact of three groups of factors. Endogenous factors are represented by two groups such as: the effectiveness of the self carrying out of business process and the degree of organizational and technological involvement of business process to the overall system. The group of exogenous factors represents a set of market conditions that promote or prevent external contractor participation in a business process.

The organizational and economic foundations of management of outsourcing in an industrial company are further developed. The results of the practical application of the developed methodical positions in the mechanical engineering Ukraine are presented.

Ключові слова: управління, підприємство, організаційно-правова форма діяльності, аутсорсинг, інтеграція, інтеграційний зв'язок, бізнес-процес, тип аутсорсингу, контрагент.

Key words: management, enterprise, organizational and legal form, outsourcing, integration, business process, type of outsourcing, counterparty.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічний розвиток підприємства зумовлюється прогресом інформаційних технологій, появою інноваційних форм господарювання, нерівномірним розвитком різних форм діяльності, нових принципів розподілу

праці, тощо. Одним з напрямів удосконалення бізнес-системи є залучення зовнішніх контрагентів, що вирішується шляхом запровадження аутсорсингу та дозволяє підвищити ефективність діяльності підприємства і його конкурентоспроможність.

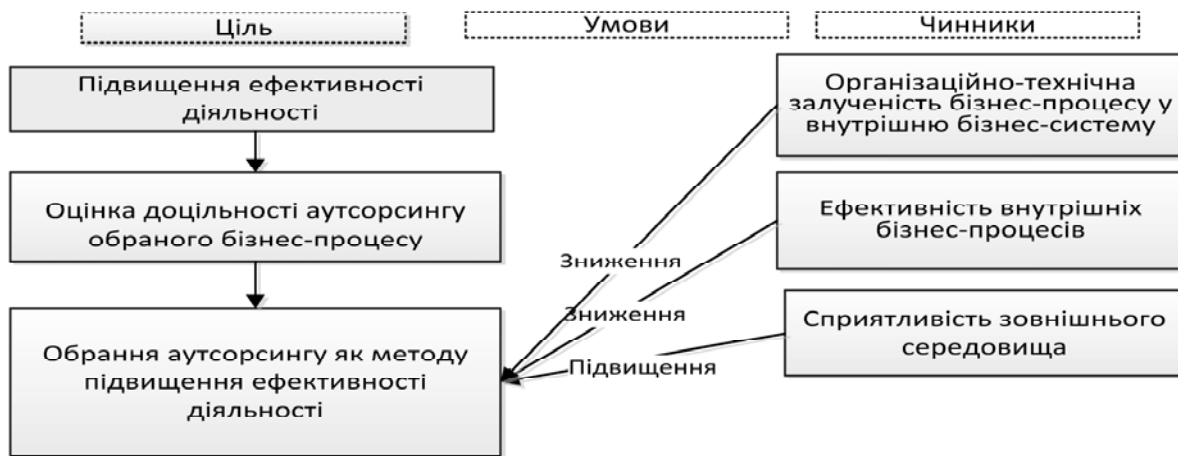

Рис. 1. Основні складові теоретико-методичного підходу до прийняття рішення щодо запровадження аутсорсингу бізнес-процесів

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розробці теоретичних і методологічних засад запровадження аутсорсингу присвячені роботи науковців Р. Аалдерса, Б. Анікіна, Ж-Л. Бравара, Р. Джейрмена, С. Календжяна, С. Клементса, А. Курбанова, І. Матвія, Дж. Б. Хейвуда, С. Юр'єва та ін. Більша частина досліджень цих вчених пов'язана з передачею в аутсорсинг допоміжних процесів, а основним бізнес-процесам і виробничим операціям приділено недостатньо уваги. Фінансово-економічні засади використання зовнішніх контрагентів в господарській діяльності розкриті в роботах Г. Єфімової, О. Маноїленка, Л. Поспех, Г. Савіцької, О. Турчина, Г. Усової, Ф. Філіної, О. Ястремської, але при цьому вплив на підприємство стратегічних факторів потребує подальших досліджень.

Недостатність існуючих методичних засад управління бізнес-системою обумовила мету дослідження — формування комплексного підходу до прийняття рішення щодо запровадження аутсорсингу на основі сукупності чинників.

Реалізація цієї мети зумовила постановку задач: сформулювати теоретико-методичний підхід до прийняття рішень щодо запровадження аутсорсингу; розробити методичний підхід до оцінки бізнес-процесів підприємства на основі матричного аналізу; розвинути положення управління аутсорсингом бізнес-процесів промислового підприємства;

Дослідження аутсорсингу на промислових підприємствах України [1—4] дозволило визначити, що основними причинами його застосування є можливість зниження витрат, підвищення якості бізнес-процесів та їх результатів, зростання обсягів виробництва, придбання додаткових переваг у вигляді нових технологій, інтелектуальної власності тощо.

Факторами, які стримують аутсорсинг в Україні, є, в основному, недосконалий захист господарських договорів, що зумовлює перевагу внутрішніх взаємозв'язків над зовнішніми.

Підсумовуючи досвід досліджень щодо прийняття рішення про запровадження аутсорсингу [5—9], ми дійшли висновків, що для прийняття відповідного рішення необхідне врахування ендогенних і екзогенних чинників. Ендогенні чинники характеризують ефективність власного провадження бізнес-процесу та ступінь його організаційно-технологічної залученості (ступінь інтеграції у внутрішню бізнес-систему). Екзогенні чинники полягають у наявності ринкових умов, за яких, по-перше, є можливим участь у провадженні процесу зовнішнього контрагента, а по-друге, формуються стратегічні пріоритети організації, інструментом реалізації яких може стати аутсорсинг, або навпроти, інтеграція (інсорсинг).

Сукупність цих чинників формує напрямки доцільних інтеграційних змін у внутрішній бізнес-системі підприємства: застосування або аутсорсингу як розвитку системи господарських зв'язків, або інтеграції як концентрації процесу у внутрішній бізнес-системі. Умовами, що свідчать на користь аутсорсингу як доцільного напрямку, є зниження ефективності внутрішнього бізнес-процесу, зниження ступеня залученості бізнес-процесу у внутрішню систему і підвищення сприятливості зовнішнього середовища до участі стороннього суб'єкта господарювання (рис. 1).

Враховуючи вказані вище чинники впливу на обрання аутсорсингу як засобу вдосконалення бізнес-системи, запропоновано підхід до оцінки бізнес-процесів підприємства на основі їх позиціонування у просторі тривимірної матриці. Осями матриці є: сукупність оцінок внутрішніх характеристик, що визначають ефективність бізнес-процесу — вісь X; ступінь організаційно-технологічної залученості бізнес-процесу в систему підприємства — вісь Y; рівень сприятливості зовнішнього середовища до бізнес-процесу — вісь Z. Напрямки змін у внутрішній бізнес-системі підприємства в залежності від означених чинників наочно наведені на рисунку 2. Позначка "А" свідчить про схильність до застосування аутсорсингу, як вилучення бізнес-процесу з внутрішньої системи; позначка "І" — до інсорсингу, або інтеграції процесу у внутрішню бізнес-систему.

Відповідно до побудови кубічної матриці можна виділити вісім основних областей, що характеризуються факторами X;Y;Z, значення яких свідчать на користь інтеграції або аутсорсингу бізнес-процесу (табл. 1).

Аутсорсинг по суті представляє собою сукупність відносин, пов'язаних з відмовою від власного виконання бізнес-процесів або їхніх складових, направленої на підвищення ефективності діяльності підприємства

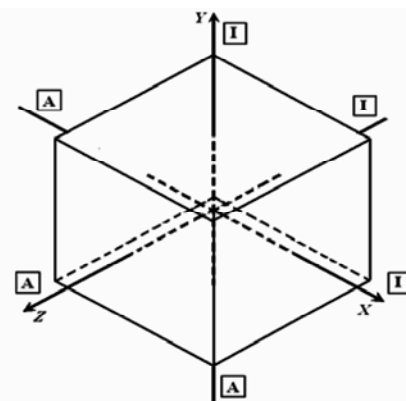

Рис. 2. Напрями змін бізнес-системи в залежності від значень XYZ

Таблиця 1. Характеристика базових напрямів організаційних змін

Область			Напрямок змін	Характеристика області
X	Y	Z		
A	A	A	Аутсорсинг	Аутсорсинг є доцільним і необмеженим
A	I	A	Аутсорсинг	Аутсорсинг є доцільним, але є певні обмеження в силу високої залученості процесів у внутрішню систему
I	A	A	Аутсорсинг	Аутсорсинг є можливим, але доцільним також є надання зовнішнім клієнтам послуг з провадження цього процесу
A	A	I	Аутсорсинг	Аутсорсинг є бажаним, але обмеженим за несприятливих зовнішніх умов
A	I	I	Інтеграція	Незважаючи на низьку оцінку процесу, він має залишитись у межах внутрішньої системи внаслідок високої залученості і зовнішніх обмежень
I	A	I	Інтеграція	Процес має розвиватись у межах внутрішньої системи як диверсифікація діяльності
I	I	I	Інтеграція	Процес якісний і має розвиватись в межах внутрішньої системи
I	I	A	Інтеграція	Процес має підстави для успішного розвитку в межах внутрішньої системи, але аутсорсинг можливий

за рахунок використання ресурсу зовнішнього суб'єкта господарювання. Ресурсами аутсорсера (виконавця у відносинах аутсорсингу), в яких зацікавлений замовник, можуть бути виробничо-технологічні (передові техніка й технологія, володіння необхідними виробничими можливостями й потужностями, інтелектуальна власність); професійні (більш кваліфіковані трудові ресурси); фінансово-адміністративні (більш високоефективні управлінські технології), географічні тощо. Потреба у використанні того чи іншого ресурсу формується основною ціллю відносин і обумовлює типологію аутсорсингу, тобто систематизацію за сукупністю ознак. Групування класифікаційних ознак, на наш погляд, дозволяє виділити чотири типи аутсорсингу, що відрізняються за об'єктом, цілями, наявністю передачі активів (майна) і характером взаємин з контрагентом:

— "А-" — відмова від власного провадження на користь покупки, класичний варіант "купувати, а не вироб-

ляти". Об'єктом такого типу аутсорсингу є зазвичай допоміжні процеси бізнес-системи, щодо яких і використовується аутсорсинг в Україні досить активно.

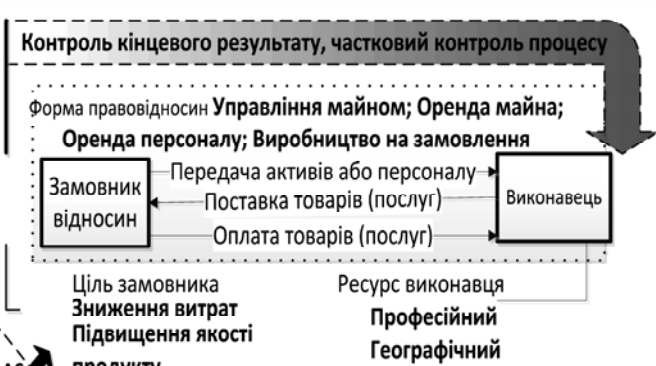
— "А+" — аутсорсинг з управління проектами, коли бізнес-процес є слабким місцем в бізнес-системі організації, але при цьому має важливе значення. Сприятливі умови зовнішнього середовища створюють жорстку конкуренцію цих процесів. Очевидно, що необхідне залучення зовнішніх сил або у вигляді зовнішнього консультування або у вигляді консолідації із зовнішнім суб'єктом, який має змогу суттєво поліпшити даний БП. Це може бути інтелектуальна власність (ноу-хау, патенти, навіть торговельна марка), інноваційні технології, більш досконале устаткування й т.п.

— "ДП" — "дочірні підприємства" рекомендується, коли якість БП висока, але процеси не є визначальними для системи. Сприятливі умови зовнішнього середовища дають можливість відокремлення цих процесів у дочірнє або залежне підприємство, для якого ці проце-

ДП – Виокремлення процесу в дочірнє підприємство

АС- Аутсорсинг з передачею активів

А- Аутсорсинг - відмова від власного провадження на користь покупки

А+ Управління проектами, управлінське консультування

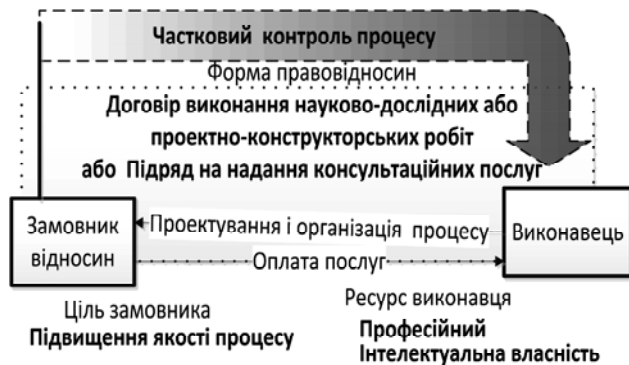

Рис. 3. Типи аутсорсингу

си стануть основними. Реструктуризація за найбільш відомим принципом аутсорсингу — "залишаю собі те, що можу робити краще інших, передаю зовнішньому виконавцю те, що він робить краще інших" — означає, що підприємство концентрується на основній діяльності, а допоміжну чи другорядну передає на виконання зовнішньому постачальникові. Дочірньому підприємству передаються активи й персонал.

— "АС" — аутсорсинг з передачею активів, довірчого управління або виробництво на замовлення. Аутсорсеру можуть бути передані прилади або матеріали, нематеріальні активи у вигляді інтелектуальної власності або технічної документації, обладнання або приміщення, і навіть персонал. Передача активів, що знаходиться в балансі підприємства-замовника, описує договір управління майном. Основною ціллю за таких умов буде оптимізація витрат, збереження певного рівня якості (підвищення якості процесу може бути пов'язане з ростом витрат, що не буде виправдано при середньому значенні стратегічної важливості процесу).

Запропонована типологія аутсорсингу (рис. 3) дозволяє виявити фактори впливу на рішення щодо доцільності запровадження аутсорсингу і визначити особливості організації взаємовідносин з контрагентом.

Очевидно, що визначення лише напрямку доцільних змін у внутрішній бізнес-системі не є достатнім для прийняття рішення. Для обґрунтування рішення необхідно визначення рівня вираженості або ступінь відповідності наведеним критеріям, тобто кількісне вимірювання показників факторів та визначення меж інтервалів областей, а саме точок, де змінюється схильність до застосування того чи іншого напрямку.

Однією з проблем оцінки факторів даних груп є відмінність методів вимірювання, а також різниця одиниць виміру. Для приведення всіх факторів до однієї норми доцільно використати відносні величини, аналогічно методу Мак-Кінсі. На нашу думку, досить вдалим є метод визначення, запропонований А.Х. Курбановим [5], що полягає у нормуванні будь-якого значення показника в інтервалі [0;1]. Але, на наш погляд, нормування в заданому інтервалі не є цілком коректним. Нормування в інтервалі [0;1] характеризує ступінь вираженості (наявності) певної якості від деякого мінімального значення A_{min} (що відображає відсутність якості) до деякого максимального значення A_{max} (крайня ступінь прояву, наявності, вираженості). Однак значення показника в даному форматі не буде інформативним, бо незрозуміло, багато це чи замало, добре чи погано, тобто процес буде охарактеризовано кількісно, але не охарактеризовано якісно.

На відміну від методів вищезазначених авторів, метою наших обчислень є визначення не тільки ступеня наявності певної характеристики, а й її направленості, тобто схильності процесу до укрупнення або скорочення. Тож наведені нами показники є біполярними, й доцільно використовувати їх нормування в системі відносних значень в інтервалі [-1;+1].

Так, показники групи "X", що характеризують безпосередньо процес, (фінансові і часові витрати процесу, якісні характеристики процесу чи його результату) оцінюються зазвичай у порівнянні з середньоринковими або цільовими показниками. Відповідно показники досліджуваного процесу можуть бути краще чи гірше за ринкові.

Показники групи "Y" є структурними, і можуть також бути оцінені у відносних величинах, де в якості бази для порівняння приймається середнє для організації значення. Оцінка параметра процесу може бути нижче або вище за базове значення, що дасть змогу охарактеризувати залученість процесу відповідно як низьку чи високу. Складовими оцінки чинників групи Y, авторами [10] розглядається ступінь внеску бізнес-процесу у додану вартість, а також відповідність ключовим факторам успіху CSF [11; 12]. Втім, зазначені

підходи не позбавлені недоліків. Ступінь участі у доданій вартості важко оцінити для допоміжних бізнес-процесів, а відповідність CSF є значною мірою суб'єктивною. Додатковим показником, що характеризує досліджуваний чинник, може бути залученість по активах підприємства, тобто частка активів, задіяних в певному бізнес-процесі, але вимірювання цього показника є доволі ускладненим. Таким чином, для оцінки впливу чинника "Y" мають бути застосовані всі означені показники в комплексі.

Біполярність показників групи "Z" є наочною, оскільки зовнішні фактори можуть сприяти розвитку такого процесу в ринковому середовищі, або перешкоджати йому: пропозиція продукту процесу на ринку, кількість постачальників продукту; ставлення власників чи афілійованих осіб або обмеження установчих документів; вплив соціальних факторів; зовнішні ризики. Прагнення $Z \rightarrow 1$ означатиме, що ринкові умови взагалі сприятливі для цього процесу. При $Z \rightarrow (-1)$ унеможливується провадження цього процесу за межами організації, а $Z \approx 0$ означатиме індиферентність ринку, або відсутність як обмежувальних, так і сприятливих факторів.

У наведеній системі кожний БП може бути описаний у вигляді точки в системі координат [X;Y;Z]. Перетворення матриці Мак-Кінсі в тривимірну дає 27 кубів — областей. Кути тривимірної матриці, а саме області 1[-1;-1;-1], 3[-1;-1;1], 7[-1;1;-1], 9[-1;1;1], 19[1;-1;-1], 21[1;-1;1], 25[1;1;-1], 27[1;1;1] являють собою положення з високим рівнем вираженості, і є основою для визначення типу інтеграційного зв'язку щодо певного бізнес-процесу (рис. 4). Для вибору прилеглих областей із середнім рівнем вираженості встановлено умови обмеження визначальних областей з урахуванням першочерговості показників Z, оскільки вплив на них з боку організації неможливий; наступною є значущість показників Y, які відображають важливість процесу і доцільність інвестицій в його вдосконалення; останньою визначальною умовою є значення X.

Остаточне угруповання визначених типів інтеграційних зв'язків (табл. 2) передбачає застосування інтеграції у внутрішню бізнес-систему або застосування аутсорсингу як вилучення з внутрішньої системи на користь використання послуг сторонньої організації. Зокрема визначено області, для яких доцільним є застосування кожного з чотирьох типів аутсорсингу.

Дослідження методів нормування привело до висновку про доцільність використання для нормування оцінок у випадку орієнтації на розкид значень — лінійної функції та у випадку орієнтації на певне порогове значення — кусочно-лінійної або параболічної функції. Встановлення меж інтервалів матриці обґрунтовано за допомогою функції бажаності Харрінгтона [13].

Розроблені підходи застосовано на машинобудівних підприємствах Харківського регіону: ПАТ "ХТЗ", ПАТ "ХАРП" і ПАТ "ФЕД" (табл. 3). Оцінка ефекту від аутсорсингу E проводилась з урахуванням витрат і доходів процесу за умов передачі зовнішньому контрагентові

$$E = \sum_{n=0}^N \frac{B_f + B_b + D - B_a - B_c}{(1+r)^n} - T_r - A \quad (1)$$

де T_r — витрати на пошук інформації, проведення переговорів і укладання угоди;

A — витрати на адаптацію до зміни бізнес-системи;

B — оплата послуг контрагента (виконавця);

B^a — витрати на підтримку договірних відносин;

B^c — вивільнена частина витрат на власне провадження процесу;

B_b — вивільнена частина витрат, пов'язаних з наявністю виробничого браку або невиконаних зобов'язань;

D — додатковий дохід внаслідок збільшення обсягів виробництва і реалізації основної або нової продукції,

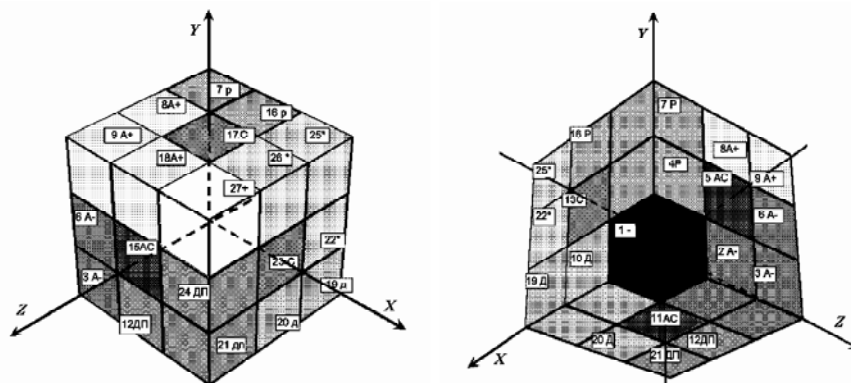

Рис. 4. Визначення типу інтеграційного зв'язку відповідно до положення бізнес-процесу в просторі матриці

розпорядження вивільненим майном; діяльності аутсорсера у випадку дочірнього підприємства чи участі в капіталі;

r — дисконтна ставка;
 n — розрахунковий період.

Остаточне рішення приймається за критерієм максимізації E за умов $E \geq 0$.

Як видно з таблиці, впровадження аутсорсингу на базі запропонованого підходу є обґрунтованим і ефективним.

ВИСНОВКИ

Аутсорсинг — це сукупність відносин, суть яких не вичерпується лише фінансовою вигодою, а є одним із інструментів підвищення ефективності діяльності і конкурентоспроможності підприємства взагалі і кінцевих результатів бізнес-процесів зокрема.

На основі групування організаційних і якісних ознак запропоновано чотири типи аутсорсингу, що відрізняються об'єктом, цілями і характером взаємин з контрагентом.

Напрямок доцільних інтеграційних змін у внутрішній бізнес-системі підприємства оснований на сукупності таких ендогенних чинників, як ефективність власного провадження бізнес-процесу, ступінь його організаційно-технологічної залученості, або ступінь інтеграції у внутрішню бізнес-систему. Екзогенні чинники представляють сукупність ринкових умов, за яких є можливою участь зовнішнього контрагента у провадженні процесу.

Рішення щодо вибору доцільного типу інтеграційного зв'язку, зокрема типу аутсорсингу, визначається позиціонуванням бізнес-процесу в просторі тривимірної матриці, осями якої є сукупність оцінок зазначених чинників.

Перспективами подальших наукових розвідок є більш коректне вимірювання значень оцінок впливу заданих чинників, зокрема ступеня залученості

бізнес-процесу у внутрішню бізнес-систему підприємства.

Література:

- Акімова І. Стимулювання вертикальної інтеграції в Україні: переваги та небезпека / І. Акімова, О. Щербак // Інститут економічних досліджень і політичних консультацій в Україні. Німецька консультативна група з питань економічних реформ. — К.: 2001. [Електронний ресурс]. — Режим доступу http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2001/q14_ur.pdf
- Джейрмен Р. Аутсорсинг и вертикальная интеграция: предложения для исследований на базе организационной теории / Р. Джейрмен, К. Кротов, Ю. Федотов // Российский журнал менеджмента. — Т. 9, № 2. — СПб., 2011. — С. 93—108.
- Румянцева С. Злиття та поглинання в Україні. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.securities.org.ua/securities_paper/review.php?id=743&pub=5956
- Прохоренко О.В. Інтеграційні та зворотні процеси промислових підприємств України: деякі аспекти / О.В. Прохоренко // Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка. — Суми: Сумський державний університет, 2014. — № 1 — С. 42—50.
- Курбанов А.Х. Аутсорсинг: история методология, практика: моногр. / А.Х. Курбанов, В.А. Плотников. — М.: Ин-фра-М, 2013 — 112 с.
- Аутсорсинг бизнес-процессов: "за" и "против": Реферат статьи Джоша Берсина. пер. с англ. / J. Bersin Business Process Outsourcing: Pros&Cons. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lib.obs.ru/npj/librarian/chieflearningofficer/2005/aprel>
- Хлебников Д.В. Матрица аутсорсинга / Д.В. Хлебников // Стратегии. — 2005. — № 11 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.strategy.com.ua/Articles/Content?Id=539>

Таблица 2. Угрупування областей матриці відповідно до типів інтеграційних зв'язків

позначка	Тип інтеграційного зв'язку	Області
«0»	Не підлягає розробці	14[0;0;0]
Інтеграція або розвиток у внутрішній бізнес-системі		
«+»	Горизонтальна інтеграція, агресивне зростання	27 [1;1;1]
«*»	Вертикальна інтеграція, обмежене зростання	22[1;0;-1]; 25[1;1;-1];26[1;1;0]
«Д»	Конгломератна інтеграція, диверсифікація	10[0;-1;-1];19[1;-1;-1];20[1;-1;0]
«Р»	Рейнжиніринг	4[-1;0;-1]; 7[-1;1;-1];16[0;1;-1]
«С»	Моніторинг	23[1;0;0]; 13[0;0;-1]; 17[0;1;0]
Аутсорсинг або виділення з внутрішньої системи		
«ДП»	Дочірнє підприємство, перетворення допоміжних процесів на основні	12[0;-1;1]; 21[1;-1;1]; 24[1;0;1]
«А+»	Аутсорсинг з управління, основних процесів або консолідація	8[-1;1;0]; 9 [-1;1;1]; 18[0;1;1]
«А-»	Аутсорсинг як відмова від власного провадження на користь покупки	2[-1;-1;0]; 3[-1;-1;1]; 6[-1;0;1]
«АС»	Аутсорсинг з передачею активів, виробництво на замовлення, довірче управління, аутстафінг	15[0;0;1]; 11[0;-1;0]; 5[-1;0;0]
«-»	Скорочення або ліквідація	1[-1;-1;-1]

Таблиця 3. Результати застосування аутсорсингу на підприємствах

Характеристики відносин	Підприємства		
	ПАТ «ХТЗ»	ПАТ «ХАРП»	ПАТ «ФЕД»
Об'єкт аутсорсингу	Основні процеси: виготовлення серцевини 6-секційного радіатора	Основні процеси: Виготовлення низки кулькових підшипників	Процеси управління: технічна підготовка виробництва; облік запасів основних матеріалів
Тип аутсорсингу	Аутсорсинг як відмова від власного провадження на користь покупки	Аутсорсинг з передачею активів	Аутсорсинг з управління проектами, залучення зовнішніх сил у вигляді консультування
Контрагент	ООО «Оренбургский радиатор» РФ	Ningbo Tomzen Auto-Bearings Mfg. Co., КНР	ТОВ НПП «Інформаційні технології», Україна
Термін дії (що розглядався)	1 рік	1 рік	3 роки
Трансакційні витрати на пошук інформації та укладання угоди T , тис. грн.	45	715	160
Витрати на адаптацію організації до відносин A , тис. грн.	0	47	8500
Оплата послуг аутсорсера B_a , тис. грн.	3990	24900	6000
Витрати на підтримку договірних відносин B_c , тис. грн.	12	1120	0
Всього витрати тис. грн.	4047	26782	13088*
Вивільнена частина витрат власного провадження B_b , тис. грн.	4200	44808	0
Вивільнена частина витрат від браку або невиконаних зобов'язань B_b , тис. грн.	0	1500	6000
Додатковий дохід від збільшення обсягів замовлень D , тис. грн.	0	439	19500
Всього доходи тис. грн.	4200	46747	18544*
Ефект від аутсорсингу, E , тис. грн.	153	19965	5456
Ефективність аутсорсингу, e , %	3,78	74,55	41,69

* з урахуванням дисконтування

8. "Pricewaterhouse Coopers Outsourcing Model" [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://powerpointing-templates.com/tag/pricewaterhouse-coopers-outsourcing-model/>

9. Митрофанова Е. Как оптимизировать бизнес-модель компании [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://fd.ru/articles/14585-kak-optimizirovat-biznes-model-kompani>

10. Клейнер Г.Б. Институциональная структура предприятия и стратегическое планирование / Г.Б. Клейнер. — М.: Государственный университет управления, 2004. — 29 с.

11. Система ключевых показателей эффективности ENAPS [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://makfin.ru/menegment/sistema-klyuchevyx-pokazatelej-effektivnosti-enaps/>

12. Шрайбер Н.Ю. Аналитический инструментарий процессно-стоимостного управления в потребительской кооперации / Н.Ю. Шрайбер // Аудит и финансовый анализ. — 2010. — № 2. — С. 32—39.

13. Справочник по математике для экономистов / В.Е. Барбаумов, В.И. Ермаков, Н.Н. Кривенцова и др.; под ред. В.И. Ермакова. — М.: Высш. шк., 1987. — 336 с.

References:

1. Akimova, I. and Scherbakov, O. (2001), Stymuliuvannia vertykal'noi intehratsii v Ukraini: perevahy ta nebezpeka [Fostering Vertical Integration in Ukraine: Benefits and Dangers], Instytut ekonomichnykh doslidzhen' i politychnykh konsultatsiy v Ukraini. Nimets'ka konsultatyvna hrupa z pytan' ekonomichnykh reform, Kyiv, Ukraine.

2. Dzhejrmeyn, R. Krotov, K. and Fedotov Yu. (2011), "Outsourcing and vertical integration: proposals for research on the basis of organizational theory", Rossyjskyj zhurnal menedzhmenta, vol.9, no.2, pp. 93—108.

3. Rumiantseva, S. (2012), "Mergers and acquisitions in Ukraine", Hazeta Tsinni papery Ukrainy, vol.46, available at: http://www.securities.org.ua/securities_paper_review.php?id=743&pub=5956 (Accessed 20 July 2016).

4. Prokhorenko, O. V. (2014), "Integration and reverse processes of industrial enterprises of Ukraine: some aspects", Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomika, vol. 1, pp. 42—50.

5. Kurbanov, A. Kh. and Plotnykov, V. A. (2013), Autsorsynh: ystoriya metodolohiya, praktyka [Outsourcing: history methodology, practice], Yn-fra-M, Moscow, Russia.

6. Bersin J. (2005), "Business Process Outsourcing: Pros&Cons" available at: <http://lib.obs.ru/npj/librarian/chieflearningofficer/2005/aprel> (Accessed 20 July 2016).

7. Khlebnykov D. V. (2005), "The matrix of outsourcing", Stratehyy, vol.11, available at: (<http://www.strategy.com.ua/Articles/Content?Id=539> Accessed 20 July 2016).

8. Powerpointing Templates (2016), "Pricewaterhouse Coopers Outsourcing Model", available at: <http://powerpointing-templates.com/tag/pricewaterhouse-coopers-outsourcing-model/> (Accessed 20 July 2016).

9. Mytrofanova E. (2005), "How to optimize the company's business model", available at: 14585-kak-optimizirovat-biznes-model-kompani (Accessed 20 July 2016).

10. Klejner, H. B. (2004), Ynstytutsyonal'naia struktura predpriyatya y stratezheskoe planirovanye [The institutional structure of the enterprise and strategic planning], Hosudarstvennyj unyversytet upravleniya, Moscow, Russia.

11. MakFin (2016), "The system of key performance indicators ENAPS", available at: <http://makfin.ru/menegment/sistema-klyuchevyx-pokazatelej-effektivnosti-enaps/> (Accessed 20 July 2016).

12. Shrajber, N. Yu. (2010), "Analytical instruments Process-cost management in consumer cooperation", Audit y finansovyj analiz, vol. 2, pp. 32—39.

13. Barbaumov, V. E. Ermakov, V. Y. and Kryventsova, N. N. (1987), Spravochnyk po matematyke dlia ekonomystov [Handbook of mathematics for economists], Vyss h. shk., Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 30.07.2016 р.

А. Г. Цибуляк,

к. політ. н., здобувач кафедри міжнародних фінансів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, м. Київ

ГЛОБАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СВІТОВИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ

A. Tsybuliak,

Candidate of Political Sciences, researcher of international finance department, Kyiv National Taras Shevchenko University, Institute of International Relations, Kyiv

GLOBAL STRATEGIES OF ECOLOGIZATION OF WORLD COMMODITY MARKETS

Глобальний економічний простір на сучасному етапі свого розвитку знаходиться під впливом комплексу факторів суперечливого спрямування, які вимагають вироблення адекватних механізмів реагування. Суттєвою складовою системи таких суперечностей виступає взаємозв'язок екологічної та торговельної детермінант економічної співпраці. Зростання значення екологізації світового господарського простору і охоплення цим процесом всіх його структурних елементів, зокрема, системи міжнародного торговельного співробітництва як вагомої складової його функціонування, зумовлює необхідність розробки комплексної стратегії екологізації світових товарних ринків в умовах глобалізації. Стаття присвячена дослідженню передумов та особливостей формування стратегії екологізації світових товарних ринків, обґрунтуванню її взаємозв'язку із стратегією екологізації світового господарства, визначенню проблемних аспектів реалізації зазначених стратегій. Розглянуто основні принципи та очікувані результати реалізації глобальної стратегії екологізації світових товарних ринків.

The global economic space at the present stage of its development is under the influence of the complex of factors of contradictory direction that require working out the adequate mechanisms of reaction. An essential component of the system of these contradictions is the relationship of environmental and trade determinants of economic cooperation. Growing of importance of ecologization of global economic space and coverage of this process all of its structural elements, particularly the system of international trade cooperation as an important component of its functioning, predetermines the need to develop a comprehensive strategy of world commodity markets ecologization in the context of globalization. The article investigates the preconditions and characteristics of forming of the strategy of world commodity markets ecologization, grounding its relationship with the strategy of ecologization of world economy, definition of problematic aspects of the implementation of these strategies. The basic principles and expected results of the global strategy of ecologization of world commodity markets are considered.

Ключові слова: екологізація, стратегія, стратегія екологізації, світові товарні ринки, екологізація світових товарних ринків.

Key words: ecologization, strategy, strategy of ecologization, world commodity markets, ecologization of world commodity markets.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток процесів екологізації міжнародних виробничих та торговельних відносин має суттєвий вплив на формування напрямів їх здійснення, вибір форм, методів організації та стратегічного планування екологічно спрямованої економічної взаємодії. Безперечно тісним, зокрема, є взаємозв'язок між розвитком міжнародної торговельної співпраці та екологічними аспектами її розширення. В свою чергу, перспективні орієнтири розвитку світових товарних ринків з метою їх ефективною реалізації мають ґрунтуватися на комплексній взаємодії з пріоритетними векторами екологізаційного механізму забезпечення раціонального використання природничо-ресурсного та виробничо-торговельного потенціалу глобального господарського простору. В цьому зв'язку важливого значення набуває формування системи принципів, методів, механізмів екологізаційного розвитку світових товарних ринків. Йдеться, передусім, про необхідність вироблення глобальної стратегії їх екологізації з урахуванням сучас-

них тенденцій здійснення міжнародного еколого-економічного співробітництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розробку питань екологізації міжнародної торговельної діяльності зробили сучасні вітчизняні та західні науковці. Серед них слід виділити роботи Андреевої Н., Андерсона К., Веклич О., Гринів Л., Дейлі Г., Діденко О., Дяківа Р., Есті Д., Ерліха П., Купінець Л., Мельника Л., Піддубного І., Саталкіна Ю., Семенюка Е., Синякевича І., Туниці Ю., Фарлея Дж., Харичкова С., Шевчука В., Холдрена Дж. та ін. Проте питання розробки глобальної стратегії екологізації світових товарних ринків з урахуванням екологічних та економічних вигід суб'єктів торговельних відносин потребують більш ґрунтовного дослідження.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні пріоритетних напрямів формування глобальної стратегії екологі-

зації світових товарних ринків. Це передбачає виконання наступних завдань: визначення сутності, особливостей та передумов формування стратегії екологізації, визначення її зв'язку з пріоритетами розвитку світового господарського комплексу, обґрунтування основних орієнтирів її реалізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Суперечливий характер розвитку екологізації світової торгівлі, який об'єктивно притаманний сучасному етапу формування глобальної економіки, передбачає вирішення завдань по виваженому підходу та оптимізації механізмів функціонування світових товарних ринків. Центральною ланкою у цьому процесі має стати розробка глобальної стратегії їх екологізації. Саме вона має визначати головні цілі, етапи, завдання, принципи, методи, форми, інструменти, важелі ефективного впровадження екологічних стандартів в межах окремих ринків та світової спільноти в цілому. У цьому зв'язку доцільно розглянути передумови створення глобальної стратегії екологізації світових товарних ринків з конкретизацією завдань, необхідних для її реалізації.

Стратегія екологізації світових товарних ринків повинна розглядатися у взаємозв'язку із загальними тенденціями, динамікою, специфікою формування екологічної свідомості реалізації господарських рішень у всіх сферах та на всіх рівнях їх функціонування. Виходячи із загальної визначення стратегії як сукупності методів, інструментів та конкретних заходів довгострокового характеру, спрямованих на комплексне досягнення основної мети розвитку, доцільно застосовувати комплексний підхід щодо визначення стратегічних орієнтирів розвитку всіх складових системи світового господарства з урахуванням екологізаційного чинника. Потреба його врахування не лише створює нові напрями розвитку світових товарних ринків, вона стає безперечною основою нових технологічних рішень і нових тенденцій їх взаємодії з навколишнім середовищем.

Стратегічна взаємодія суб'єктів світогосподарської системи передбачає вироблення спільного комплексу дій, заходів, кроків, які б забезпечували її інтенсивний розвиток поряд із зменшенням негативного навантаження на оточуюче середовище та формування екологічних ініціатив у здійсненні всіх напрямів економічної взаємодії. Зазначений процес ускладнюється наявністю суперечностей розвитку екологічних аспектів торговельних відносин. Це здійснює вплив, з однієї сторони, на функціонування товарних ринків, а з іншої — зумовлює тісний взаємозв'язок особливостей їх розвитку та екологічних детермінант їх формування. Передусім, слід зазначити, що нарощення та інтенсифікація торговельної співпраці безумовно призводить до погіршення її екологізаційної домінантності, а отже, вимагає розробки таких інструментів взаємовигідного співробітництва, які б дали змогу врахувати всі аспекти цієї складної проблеми. Серед основних факторів, що впливають на формування стратегії екологізації світових товарних ринків, слід виділити наступні: вичерпність ресурсної бази світового господарства, розвиток інноваційних технологій, еколого-торговельна ефективність, розвиток кооперативних зв'язків між країнами світу, підвищення вимог світових ринків до екологічності, зрушення у товарній структурі міжнародної торгівлі, зростання навантаження економічної взаємодії на навколишнє середовище, екологічні вимоги до умов виробництва та реалізації продукції на світових ринках [2].

Разом з цим, варто зазначити, що стратегія екологізації світових товарних ринків виступає важливим складовим елементом глобальної стратегії екологізації світового господарства, її похідною і підпорядковується таким самим інструментам формування, впливу, контролю та регулювання. Метою розробки стратегії екологізації світового господарства є не тільки забезпечення засад екологічно безпечного розвитку світової спільноти, а й комплексний підхід до екологізації економічного функціонування, який передбачає запровадження системи заходів щодо зниження навантаження на довкілля.

Одним із важливих питань, що потребує негайного вирішення в цьому зв'язку є здійснення продуманої ефективної структурної політики, спрямованої на екологічну реструктуризацію економіки. Йдеться про перерозподіл трудових, матеріальних, фінансових ресурсів глобального

економічного простору на користь високотехнологічних, безвідходних, ресурсозберігаючих видів економічної діяльності. Перехід глобальної системи господарювання на інноваційно-технологічний шлях розвитку має відбуватися на базі визначених пріоритетів з метою формування загальнопланетарної інноваційної системи і цілісної структури науково-технічного комплексу, здатного стало функціонувати в умовах загострення екологічних проблем.

У найбільш загальному вигляді стратегія екологізації світового господарства може бути представлена у поєднанні наступних складових елементів: мета, завдання, принципи, нормативне забезпечення, рівні та напрями реалізації, очікувані результати. Основними принципами, покладеними в основу формування зазначеної стратегії, слід вважати комплексність визначення стратегічних завдань сталого розвитку; системність обґрунтування природоохоронних заходів на всіх рівнях господарювання; пріоритетність досягнення екологічної безпеки господарювання; цілісність визначення пріоритетів забезпечення екологічно стійкого співробітництва на міжнародному, регіональному та глобальному рівнях; ефективність співпраці в сфері збереження взаємовигідних результатів економічної співпраці поряд із зменшенням її екологічно негативних наслідків. Саме на базі цих принципів здійснюється реалізація завдань стратегії екологізації світового господарства, серед яких імплементація сучасних підходів щодо формування комплексу заходів екологічного природоохористування; поширення новітніх технологій у забезпеченні екологічності господарювання; зниження рівня шкідливих викидів виробництва в атмосферу; взаємна адаптація національних та міжнародних стандартів екологічної взаємодії.

Основними напрямками реалізації глобальної стратегії екологізації світового господарства є, насамперед, узгодження спільних заходів щодо зниження негативного впливу на довкілля; визначення пріоритетних сфер для екологічної оптимізації; розробка плану дій щодо поступового взаємного поєднання економічних та екологічних інтересів світового простору. Реалізація зазначеної стратегії має на меті створення системи економічних та правових механізмів матеріального стимулювання бізнесу до екологічної відповідальності; екологічну реструктуризацію та модернізацію виробництва; взаємодоповнення напрямів екологічного, інноваційного та економічного сектору зовнішньоекономічних відносин; мінімізацію екологічного ризику шляхом включення природного капіталу до механізму ціноутворення товарів і послуг; трансформацію та екологізацію структури національних господарських комплексів країн світової спільноти [6, с. 225].

Стратегія екологізації світового господарства як комплекс зазначених взаємопов'язаних заходів передбачає їх реалізацію на всіх рівнях господарювання. В цьому контексті особливого значення набуває розробка ефективної системи екологічної відповідальності суб'єктів економічної діяльності на національному, регіональному, міжнародному рівнях. Йдеться, зокрема, про важливість врахування екологічної складової в діяльності підприємств, що має позитивний ефект не тільки для зростання прибуткових аспектів їх розвитку, а й для оточуючого середовища. Відповідальна екологічна поведінка підприємства може сприяти розширенню кола їх партнерів та споживачів, зростанню його репутації, що в свою чергу позитивно впливає на доходність бізнесу [3]. В цьому зв'язку необхідним є створення системи економічних та правових механізмів матеріального стимулювання бізнесу до екологічної відповідальності, якими можуть стати податкові пільги, регулювання цін на ресурси та екологічно чисту продукцію, надання пільгових кредитів на реалізацію природоохоронних заходів тощо. З метою зниження навантаження на державний бюджет та підвищення екологічної відповідальності важливим є також удосконалення та створення умов для втілення системи екологічного страхування, активне залучення до екологічних проектів малого та середнього бізнесу шляхом державної та підтримки компаній, що здійснюють екологічний бізнес. Тобто, з однієї сторони, необхідною умовою ефективною реалізації стратегії екологізації є зацікавлення бізнес-середовища в здійсненні природоохоронних заходів, а з іншої — встановлення більш жорсткої відповідальності за екологічні порушення.

Динаміка зростання населення світу та частка в ньому міського населення у 2006-2014 р.р.

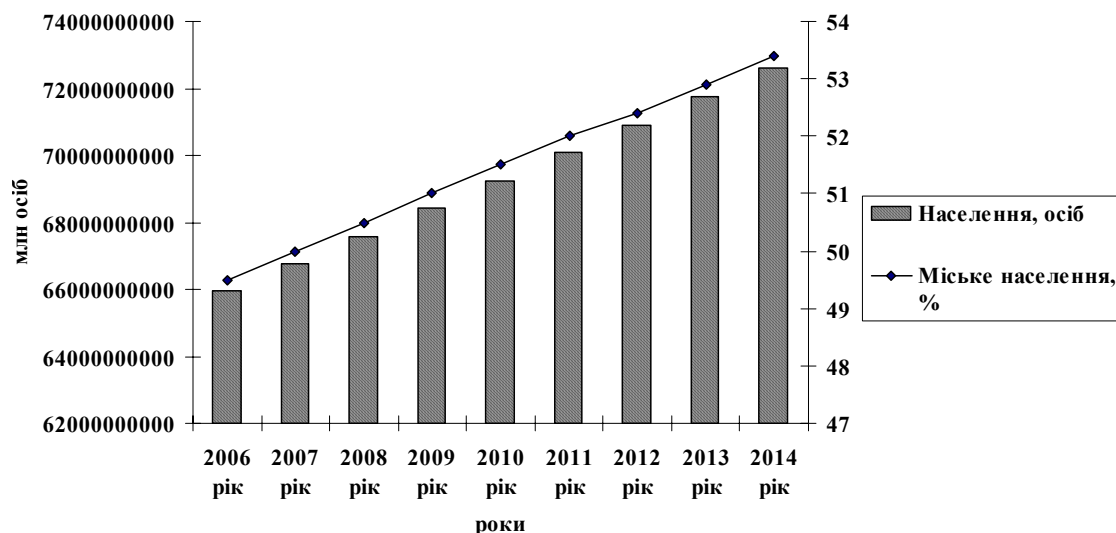

Рис. 1. Динаміка зростання чисельності населення світу та частка в ньому міського в 2006–2014 рр.

У свою чергу регіональна екологічна парадигма розвитку світового господарства, пов'язана, передусім, із впровадженням в межах одного регіону (як правило, йдеться про певне інтеграційне об'єднання) екологізаційних засад розвитку в системі формування економічних відносин з партнерами з інших країн світу [7, с. 21]. Це висуває якісно нові вимоги щодо стратегічного управління еколого-економічною системою на регіональному рівні. Міжнародний рівень реалізації стратегії екологізації, який передбачає врахування в розвитку країн світової спільноти основних складових концепції сталого розвитку, вироблення спільного плану дій щодо запровадження основ так званої "зеленої" економіки. Зелена економіка є системним поняттям, яке охоплює широке коло питань, що стосуються всіх аспектів функціонування та розвитку економічних систем. За умов грамотної політики і належних стратегій переходу до зеленої економіки можна досягти подвійної вигоди — екологічної та соціальної.

Формування стратегії екологізації світових товарних ринків як складової стратегії екологізації світового господарства пов'язана із впливом низки проблем, серед яких слід відмітити наступні. По-перше, досягнення взаємовигідних торговельних перспектив має здійснюватися на основі оцінки максимально можливого навантаження на оточуюче середовище на кожному конкретному ринку, в межах якого воно спроможне природним шляхом відновити свої якості та характеристики. Тут найбільші труднощі виникають у зв'язку з тим, що розвиток виробничих процесів напряму пов'язаний із зростанням шкідливих викидів до атмосфери. Пріоритетним шляхом вирішення цієї проблеми мають стати міждержавні домовленості щодо зменшення викидів до атмосфери, запровадження штрафних обмежень у випадку перевищення підприємствами граничних норм викидів, використання ресурсобезпечних технологій виробництва.

По-друге, значний вплив на формування зазначеної стратегії здійснює населення. На нашу думку, цей вплив доцільно розглядати у двох взаємопов'язаних аспектах. З однієї сторони, в останні десятиліття відбувається збільшення населення планети та зростання частки міського населення, що саме по собі означає його залучення до розвитку промисловості, яка забруднює навколишнє середовище і т.д. (рис. 1).

Зростання кількості населення, з іншої сторони, зумовлює збільшення рівня споживання товарів та послуг на окремих світових ринках, що в сучасних умовах пов'язане зі зміною вимог до продукції у напрямі її екологізації і змушує світових виробників пристосовувати свою діяльність до врахування екологізаційного чинника розвитку виробництва та реалізації. Аналіз поведінки споживачів у розвинених країнах показав, що на вибір того чи іншого виробника, а відповідно й товару чи послуги все більше впливає екологічний чинник — ступінь екологічної чистоти ви-

робництва і продукції та відповідальність підприємства за наслідки своєї діяльності перед суспільством і довкіллям. Так звані "зелені споживачі" уникають споживання продукції, яка ймовірно становить небезпеку для життя або здоров'я; здійснює суттєвий вплив на довкілля в процесі виробництва, використання, утилізації; характеризується нераціональним споживанням енергії під час її виготовлення, використання, утилізації; створює додаткові відходи або через пакувальні матеріали, або через невиправдано короткий термін експлуатації; виготовлена з матеріалів, одержаних із рідкісних біологічних видів; передбачає тестування на тваринах тощо.

Для істотного зменшення техногенного навантаження на довкілля, у тому числі припинення процесів деградації його якості, необхідно докорінно змінити існуючу практику господарювання. Це створює передумови для економічно вигідної взаємодії екологічних дій і підприємницьких цілей, тобто охорони довкілля, інтегрованої у ресурсозберігаючі способи господарювання, техніку і продукцію, що вимагає від суб'єктів ринкових відносин особливої відповідальності та попереджувальних дій.

По-третє, необхідність обмеження використання енергетичних ресурсів, які є одним з найбільш загрозливих для оточуючого середовища чинників, зокрема за рахунок зниження енергоємності та використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива. Одним з найбільш перспективних шляхів диверсифікації джерел енергозабезпечення виробничо-торговельних процесів є розвиток відновлювальної енергетики, зокрема вітро-, гідро- та біоенергетики, сонячної, геотермальної енергетики.

По-четверте, сучасний етап розвитку світового господарства в умовах необхідності врахування екологізаційних засад функціонування всіх суб'єктів міжнародних торговельних відносин характеризується інтенсифікацією торговельних потоків, що пов'язано, передусім, із зростанням обсягів виробництва, що, в свою чергу, становить певні загрози для екологічного фону світового економічного простору (рис. 2).

Зростання обсягів світової торгівлі товарами та послугами супроводжується процесом її лібералізації, що відповідає умовам та тенденціям розвитку глобалізованої економічної системи сучасного світу. Саме цей аспект необхідно враховувати в процесі розробки стратегії екологізації світової торгівлі. Зауважимо, що процес лібералізації торгівлі супроводжується не лише позитивним, але й негативним характером впливу на екологічну ситуацію [5]. Основними позитивними аспектами цього процесу слід вважати економічне зростання, наслідком якого є накопичення фінансових ресурсів, що можуть бути використані в процесі екологізації; зростання ефективності виробництва та нарощення конкурентного домінування на світовому ринку товарів та послуг; запровадження екологічних та інноваційних технологій, що мають позитивний еконо-

мічний ефект одночасно для країн експортерів та імпортерів; розширення виробництва екологічних товарів і послуг; інтенсифікація експорту екологічних інноваційних технологій.

Разом з цим, процес лібералізації супроводжується встановленням жорстких екологічних стандартів до імпортованих товарів і використанням їх для національного виробництва; введенням жорстких екологічних стандартів і гальмуванням ввезення іноземної продукції; заборонами торгівлі товарами, що не відповідають екологічним стандартам і вимогам та виникненням конфліктів при реалізації міжнародних екологічних домовленостей та угод [1].

Зважаючи на вище зазначене, стратегія екологізації світових товарних ринків повинна передбачати, передусім, узгодження цілей і принципів екологічної політики на національному, регіональному та глобальному рівнях розвитку торговельних відносин; оптимізацію впливу екологічно-інноваційної політики на світову торгівлю, її структурну диверсифікацію, динаміку; реалізацію екологічних інтересів світової спільноти у процесі розвитку глобального торговельного співробітництва. Введення країнами заборон на виробництво, продаж, використання та імпорт екологічно небезпечної продукції може різнопланово впливати на зовнішньоторгівельні зв'язки: з однієї сторони, спричиняти скорочення обсягів світової торгівлі, а з іншої — активізувати торгівлю екологічно небезпечними товарами переважно до країн, які не запровадили екологічні обмеження [4, с. 127]. В цьому зв'язку глобальна стратегія екологізації світової торгівлі має бути адаптована до умов розвитку національних економік країн світової спільноти. Йдеться, насамперед, про взаємодоповнення напрямів екологічного, інноваційного та економічного спрямування зовнішньоторгівельних відносин; мінімізацію екологічного ризику шляхом включення природного капіталу до механізму ціноутворення товарів і послуг; трансформацію структури національних господарських комплексів у напрямі їх екологізації; формування експортної спеціалізації національних економік з використанням інноваційних інструментів їх розвитку.

Очікуваними результатами реалізації зазначеного комплексу дій має стати, по-перше, узгодження цілей і принципів екологічної політики на національному, регіональному та глобальному рівнях розвитку торговельних відносин; по-друге, оптимізація впливу екологічно-інноваційної політики на світову торгівлю, її структурну диверсифікацію, динаміку; по-третьє, реалізація екологічних інтересів світової спільноти у процесі розвитку глобального торговельного співробітництва. Реалізація глобальної стратегії екологізації світової торгівлі пов'язана з певними проблемними компонентами її впровадження, сутність яких полягає, передусім, в тому, що посилення конкуренції може викликати екологічний демпінг. При цьому виникають труднощі в реалізації екологічно спрямованої торговельної співпраці, які носять наступний характер. По-перше, країни-лідери скориставшись екологічними вимогами обмежують імпорт у свої країни та порушують режим сприяння у міжнародній торгівлі. По-друге, формування світового економічного простору під впливом екологічних факторів супроводжується проявом зовнішніх ефектів позитивного та негативного характеру у вигляді різних форм екологічної експансії. Ці зовнішні ефекти є наслідком взаємодії товарно-технологічних, структурно-масштабних, політико-інституційних, соціально-культурних детермінант на навколишнє середовище.

ВИСНОВОК

Все вищезазначене вимагає об'єднання зусиль світової спільноти в налагодженні взаємовигідного співро-

Обсяги світової торгівлі товарами та послугами та їх частка у ВВП

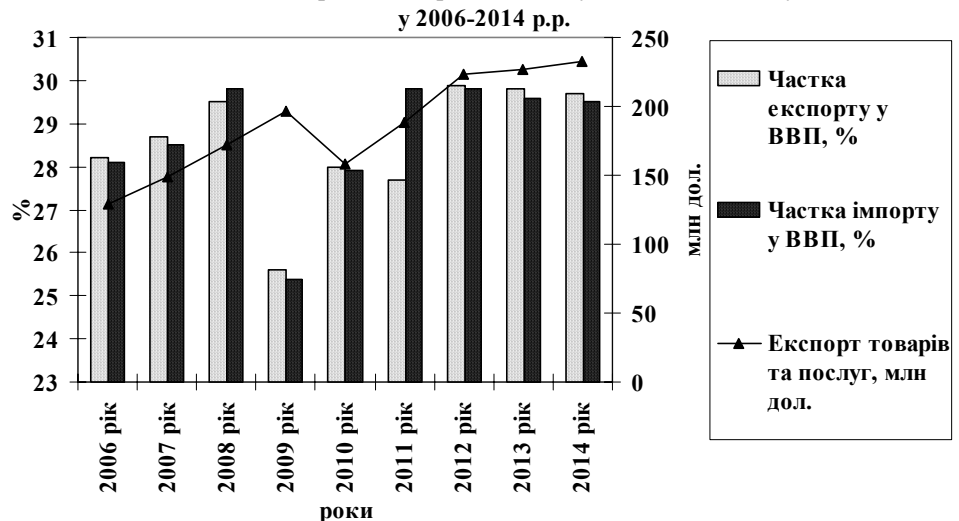

Рис. 2. Динаміка зростання обсягів світової торгівлі товарами та послугами у 2006–2014 рр.

бітництва та торговельно-екологічного партнерства з метою розширення простору та розвитку нових форм глобальних торговельних відносин у використанні природно-ресурсного та інноваційно-екологічного потенціалу країн світу.

Література:

1. Купінець Л. Інструменти екологічної безпеки у міжнародній торгівлі / Л. Купінець, С. Харічков // Економіка України. — 2006. — № 4. — С. 66–74.
2. Пінчук І.В. Еколого-економічна ефективність зовнішньої торгівлі: методологічні проблеми аналізу / І.В. Пінчук // Економічні науки. Сер.: Економічна теорія та економічна історія: [зб. наук. пр.] / [З.В. Герасимчук]. — Луцьк: АНТУ, 2010. — Вип. 7(28). — Ч. 2. — С. 178–192.
3. Снякевич І. Основні постулати екологічної економіки як теоретична основа екологічної політики / І. Снякевич // Економіка України. — 2006. — № 7. — С. 49–51.
4. Туниць Ю.Ю. Екоеконіміка і ринок: подолання суперечностей / Ю.Ю. Туниця. — К.: Знання, 2006. — 314 с.
5. Українець Л. Формування зовнішньоторгівельної політики в умовах екологізації економічного розвитку / Л. Українець // Міжнародна економічна політика. — 2005. — № 3. — С. 85–102.
6. Dunkley G. The Free Trade Adventure: The WTO, the Uruguay Round and Globalism — A Critique / Graham Dunkley. — New York: Zed Books, 2000. — 338 p.
7. Frankel J. A., Rose A. K. Is Trade Good or Bad for the Environment? Sorting Out the Causality / Jaffrey A. Frankel, Andrew K. Rose // NBER working paper series. — 2002. — 53 p.

References:

1. Kupinets', L. (2006), "Instruments of ecological security in international trade", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 4, pp. 66–74.
2. Syniakovych, I. (2006), "The main postulates of ecological economy as theoretical basis of ecological policy", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 7, pp. 49–51.
3. Pinchuk, I.V. (2010), "Ecological-economic efficiency of foreign trade: methodological problems of analysis", *Ekonomichni nauky. Ser.: Ekonomichna teoriia ta ekonomichna istoriia*, vol. 7 (28), pp. 178–192.
4. Tunytsia, Yu.Yu. (2006), *Ekoeconomika i rynek: podolannia superechnostej [Ecoeconomy and market: the overcoming of contradictions]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.
5. Ukrainets', L. (2005), "Forming the foreign trade policy in the conditions of ecologization of economic development", *Mizhnar. ekon. Polityka*, № 3, pp. 85–102.
6. Dunkley, G. (2000), *The Free Trade Adventure: The WTO, the Uruguay Round and Globalism — A Critique*, New York: Zed Books, USA.
7. Frankel, J.A. and Rose, A.K. (2002), *Is Trade Good or Bad for the Environment? Sorting Out the Causality*, NBER working paper series, USA.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2016 р.

*К. Ю. Кононова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та прикладної економіки,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ГРАФОВА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ

*К. Kononova,
Ph.D., Associate Professor, Department of Economic Cybernetics and Applied Economics,
V.N. Karazin Kharkiv National University*

INFORMATION SOCIETY: THE GRAPH MODEL

У роботі запропоновано графову модель, що описує 6 стадій розвитку інформаційного суспільства: генезис, одностороння взаємодія, транзакції, інтеграція та політична активність. Для оцінки їх чисельних характеристик були обрані такі показники: три субіндекса IDI (доступу, використання і навичок ІКТ), ціни на послуги ІКТ і ВНД на душу населення. З використанням нейромережевого моделювання проведено кластеризацію зібраних даних та виявлено показники, що дають максимальний приріст при переході з попередньої стадії на наступну. В результаті моделювання було визначено, що Україна знаходиться на четвертій із шести стадій розвитку інформаційного суспільства.

The paper presents the graph model, which describes six stages of information society development: genesis, one-way interaction, transaction, integration and political participation. To obtain their numerical characteristics following indicators were selected: IDI sub-indexes (access, use and skills), ICT prices and GNI per capita. Using neural network, clustering of collected data has been conducted, and indicators, which gave a maximum increase in the transition from the previous stage to the next, has been identified. As a result, it was determined that Ukraine is on the fourth of six stages of information society development.

Ключові слова: інформаційне суспільство, ІКТ, графова модель, нейромережеве моделювання, кластеризація.

Key words: Information Society, ICT, graph model, neural network modeling, clustering.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аналіз міжнародного досвіду інституціоналізації інформаційного суспільства свідчить про різноманітність національних програм інформатизації. Міжнародними організаціями, а також провідними вченими в цій сфері запропонована низка моделей формування інформаційного суспільства. Їх огляд наведено в таблиці 1.

Аналіз моделей показує, що зміст перших чотирьох етапів в більшості з них є аналогічним, а саме: веб-присутність, взаємодія, транзакції, трансформація. Деякі моделі розширені за рахунок етапів впровадження технологій електронного уряду та електронної демократії. Доцільним представляється включити в модель етап впровадження інформаційних технологій, реалізація якого необхідна для початку формування е-комунікацій.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою роботи є розробка графової моделі формування інформаційного суспільства та чисельна оцінка її стадій.

ОСНОВНИЙ МАТЕРІАЛ

На основі досліджених моделей стадійного розвитку інформаційного суспільства та електронного уряду, сформульовані такі припущення графової моделі:

1. Розвиток інформаційного суспільства полягає у впровадженні ІКТ у взаємодію між соціально-економічними макроагентами.

2. На макрорівні в якості агентів розглядаються уряд, бізнес і суспільство.

3. Процес формування інформаційного суспільства може бути представлений як набір з шести стадій. Кожна стадія може бути описана за допомогою графа специфічних взаємодій агентів.

4. Агенти відображаються у вершинах графа (рис. 1), їх структура ускладнюється в міру розвитку інформаційного суспільства.

5. Взаємодії між агентами описуються інформаційними потоками, які відображаються на дугах графа (їх структура також ускладнюється в міру розвитку інформаційного суспільства).

Таблиця 1. Огляд багатоступневих моделей побудови інформаційного суспільства

Розробник	Список стадій	Зміст стадій
Світовий банк [2]	Публікація	збільшення інформації у вільному доступі: публікація інформації про діяльність уряду, комерційних організацій
	Взаємодія	двостороння взаємодія громадян з державними та комерційними організаціями в режимі онлайн
	Транзакції	користувачі мають можливість здійснювати операції в режимі онлайн
ООН, Американське товариство державного управління (UNASPA) [13]	Нова присутність	державні та комерційні організації надають обмежену інформацію онлайн
	Поліпшена присутність	сайти надають інформацію, що регулярно оновлюється
	Інтерактивна присутність	сайти мають функціонал порталу, забезпечуючи взаємодію з користувачами онлайн
	Наявність транзакцій	користувачі мають можливість проводити безпечні транзакції онлайн
	Повністю інтегрована присутність	для надання урядових послуг використовується єдиний універсальний веб-сайт, на якому користувачі мають доступ до всіх видів послуг
Компанія Gartner [1]	Веб-присутність	веб-сайти використовуються для доступу до основної інформації
	Взаємодія	взаємодія здійснюється за допомогою електронної пошти або шляхом самообслуговування через сайти (наприклад, завантажити документ)
	Угода	користувачі можуть здійснювати операції онлайн (наприклад, написати запит на отримання ліцензії)
	Трансформація	веб-сайти трансформуються таким чином, щоб забезпечувати ефективне інтегроване обслуговування
Е-АСЕАН [4]	Виникнення	телефонізація <5%, проникнення ПК <1%
	Розгортання	телефонізація 5-10%, проникнення ПК – 2-5%
	Впровадження	телефонізація 20-40%, проникнення ПК – 5-10%
	Поширення	телефонізація > 40%, проникнення ПК > 20%
Делойт [3]	Розповсюдження інформації	користувачам надається широкий доступ до офіційної інформації державних і приватних організацій
	Офіційна двостороння угода	взаємодія забезпечується за допомогою інформаційних і комунікаційних технологій, таких як цифрові підписи і ключі безпеки
	Багатоцільові портали	використовується єдиний портал для забезпечення універсального обслуговування
	Портал персоналізації	користувачі мають можливість налаштувати портали відповідно до власних бажань
	Кластеризація служб	для забезпечення безперебійного обслуговування число посередників скорочується
	Повна інтеграція	користувачам надаються складні, уніфіковані і персоналізовані послуги відповідно до їх потреб
Лейн і Лі [10]	Каталог	доступ до статичної інформації через веб-сайти
	Угода	розширений каталог, можливість виконання найпростіших простих онлайн-транзакцій (наприклад, заповнення форм)
	Вертикальна інтеграція	на рівні уряду – інтеграція державних функцій на різних рівнях (наприклад, органів місцевого самоврядування та державних органів влади)
	Горизонтальна інтеграція	на рівні уряду – інтеграція різних функцій окремих систем таким чином, щоб забезпечити безперебійне обслуговування
Мун, Хіллер і Беленджер [6]	Просте розповсюдження інформації	базова форма розміщення статичної інформації на веб-сайтах
	Двосторонній зв'язок	додається можливість двостороннього обміну інформацією
	Обслуговування та фінансові угоди	додаються угоди між представниками державної адміністрації та приватними особами (одержання візи), урядом і бізнесом (звітність), бізнесом та громадянами (онлайн-покупки)
	Інтеграція	додає(ю)ться інтеграції окремих систем на різних рівнях (по вертикалі) і з різних сфер (по горизонталі)
	Політична участь	додається можливість політичної участі громадян (наприклад, онлайн-голосування та опитування)
Сяу та Лонг [12]	Веб-присутність	розміщення обмеженої інформації через веб-сайти
	Взаємодія	проста взаємодія засобами пошукових систем, систем електронної пошти, можливостей для скачування офіційних форм і документів
	Угода	можливість користувачам (як громадянам, так і бізнесу) для проведення онлайн-транзакцій
	Трансформація	на державному рівні відбувається вертикальна (уряду на різних рівнях) і горизонтальна інтеграція (різні підрозділи та / або регіональні держслужби)
	Електронна демократія	впровадження електронного уряду, який змінює спосіб прийняття політичних рішень
Джаяшрі та Марфандан [7]	Веб-присутність	користувачам надається інформація, яка досі була доступна тільки в призначених для цього місцях і у встановлений час
	Взаємодія	перехід від статичного етапу до динамічного – починається взаємодія між урядом, громадянами та бізнесом
	Угода	здійснюються операції (у вигляді оплати товарів, сплати податків і мита)
	Інтеграція	включає в себе внутрішню і зовнішню інтеграції – для зовнішніх інтерфейсів – єдиний уніфікований портал, що надає комплексні послуги
	Е-суспільство	використання ІКТ у взаємодіях між громадянами, державою і бізнесом
	Е-урядування	громадяни і суспільство в цілому беруть участь у побудові електронного уряду як частини ширшого процесу – побудови електронного суспільства, що сприяє розвитку країни в цілому

Таким чином, вершинам графа відповідають: В — бізнес-сектор, G — держава, С — суспільство. У середині вершин виділені такі елементи: F — окремі фірми, складові бізнес-сектора, E — держслужбовці, P — населення, N — соціальні спільноти, S — інститути громадянського суспільства. Дуги між вершинами описують

потоки двох типів: f — фінансові, i — інформаційні, серед яких виділимо: d — дескриптивні, r — нормативні, c — конфіденційні, s — послуги. Стадія 1 — генезис. На етапі зародження ознаки інформатизації проявляються спочатку у сфері бізнесу, коли окремі підприємства, прагнучі до збільшення

власної прибутковості за рахунок автоматизації рутинних процесів, починають впроваджувати інформаційні технології, запроваджувати електронний документообіг. У міру того, як ІКТ удосконалюються і стають більш доступними широким верствам суспільства, відбувається розповсюдження персональних комп'ютерів у домашніх господарствах і державних організаціях. Таким чином, починається формування вершин графа, що відповідає першій стадії становлення інформаційного суспільства (рис. 1).

На цій стадії вершини графа включають наступні елементи: $V = \{F\}$, $G = \{E\}$, $P = \{C\}$. Взаємодії всередині та між вершинами графа не спостерігається.

Стадія 2 — односторонні комунікації. З розвитком мережових технологій, починають формуватися інформаційні потоки між окремими підприємствами (d_{FF}). Позамовне виробництво, віддалене партнерство і можливість швидкого прийняття рішень, незалежно від місця розташування контрагентів, сприяють налагодженню горизонтальних зв'язків (рис. 2). На рівні соціуму ІКТ переважно використовуються для обміну повідомленнями за допомогою електронної пошти, форумів і чатів (d_{PP}).

У державних установах починає формуватися загальна база цих нормативних документів та статистичної звітності (d_{EE}). На цій стадії зазвичай спостерігається значний опір процесам інформатизації з боку держслужбовців. Це зумовлено відсутністю внутрішньої мотивації і невисокою інформаційною грамотністю останніх, що призводить до дублювання багатьох операцій і, як наслідок, ускладнення рутинних процесів.

На цій стадії вершини графа залишаються без змін та представлені наступними елементами: $V = \{F\}$, $G = \{E\}$, $P = \{C\}$. Взаємодія всередині вершин може бути описана наступними потоками дескриптивної інформації: $D_B = \{d_{FF}\}$, $D_G = \{d_{EE}\}$, $D_P = \{d_{PP}\}$, де d_{FF} — інформаційні потоки всередині окремих підприємств, d_{EE} — інформаційні потоки нормативних документів та статистичної звітності державних служб, d_{PP} — інформаційний потік приватних повідомлень.

Стадія 3 — двосторонні комунікації. Коли ІКТ у достатній мірі проникли в усі сфери діяльності (бізнес, суспільство, державний сектор), використання комп'ютерів стало частиною повсякденної діяльності, починали розвиватися комунікації між виділеними елементами, у першу чергу — між бізнесом і суспільством. Інформація про діяльність підприємств стає публічною (d_{BC}), зароджується електронна комерція (f_{FF}). Соціальні зв'язки в суспільстві розширюються за рахунок появи нових мережових сервісів — блогів, соціальних мереж (d_{NP}), користувачі яких розміщують про себе інформацію конфіденційного характеру (c_{PN}). Також на цьому етапі починається впровадження технологій електронного уряду у сферу державного управління — нормативно-правова та статистична документація стають доступними в електронному вигляді для підприємств (d_{GF}) і громадян (d_{GC}) (рис. 3).

На третій стадії вершини графа починають ускладнюватися, на рівні суспільства виникає новий елемент — N — соціальні спільноти. Таким чином, вершини графа представлені наступними елементами: $V = \{F\}$, $G = \{E\}$, $P = \{C, N\}$.

Взаємодія всередині вершин та між ними може бути описана наступними потоками: $D_B = \{d_{FF}, d_{BC}, f_{FF}\}$, $D_G = \{d_{EE}, d_{GF}, d_{GC}\}$, $D_P = \{d_{PP}, d_{NP}, c_{PN}\}$, де d_{BC} — публічна інформація про діяльність підприємств, f_{FF} — фінансові потоки між підприємствами, d_{GF} — дескриптивні інформаційні потоки нормативних документів та статистичної звітності державних служб для підприємств, d_{GC} — дескриптивні інформаційні потоки нормативних документів та статистичної звітності державних служб для

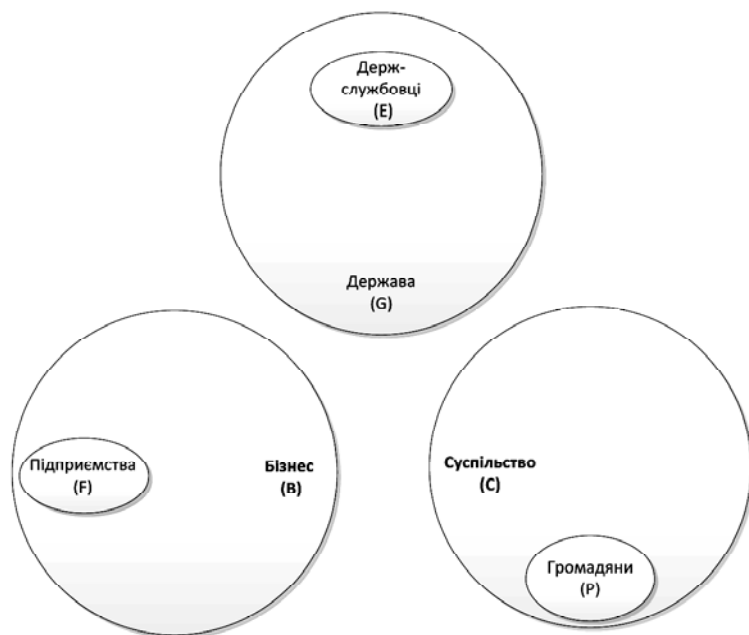

Рис. 1. Перша стадія — генезис

громадян, d_{NP} — потоки дескриптивної інформації про користувачів соціальних спільнот, c_{PN} — потоки конфіденційної інформації про користувачів соціальних спільнот.

Стадія 4 — транзакції. Подальший розвиток характеризується збільшенням довіри між агентами інформаційного простору, що сприяє розширенню інформаційних каналів між бізнесом та громадянами за рахунок фінансових транзакцій (буденними стають оплати товарів і послуг через Інтернет — f_{FP} , f_{PF}), громадяни починають працювати віддалено на умовах фрілансу (s_{PF}). Електронна комерція стає невід'ємною частиною бізнесу (s_{FP} , s_{FF}) (рис. 4).

Цей етап також характеризується посиленням соціальних зв'язків у суспільстві за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Зростає активність громадян — відбувається створення спеціалізованих спільнот, благодійних фондів, які не тільки формують громадську думку з того чи іншого питання, а й акумулюють ресурси (фінансові та людські), що спрямовуються на втілення в реальне життя віртуально прийнятих

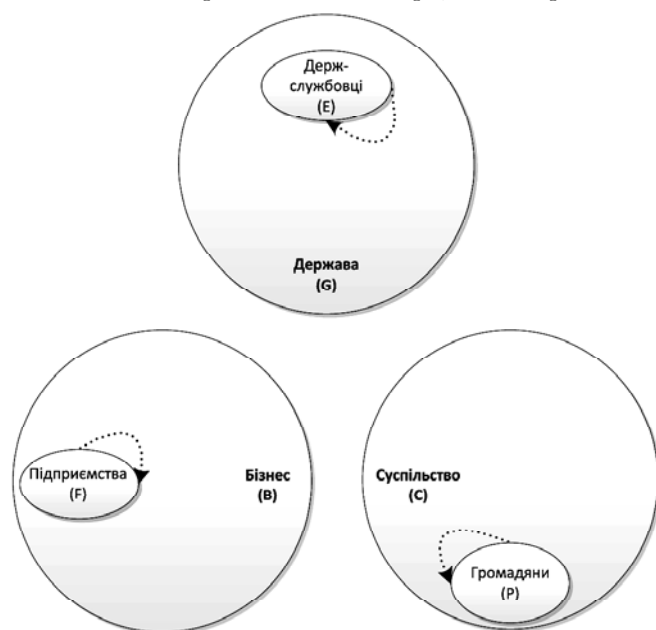

Рис. 2. Друга стадія — односторонні комунікації

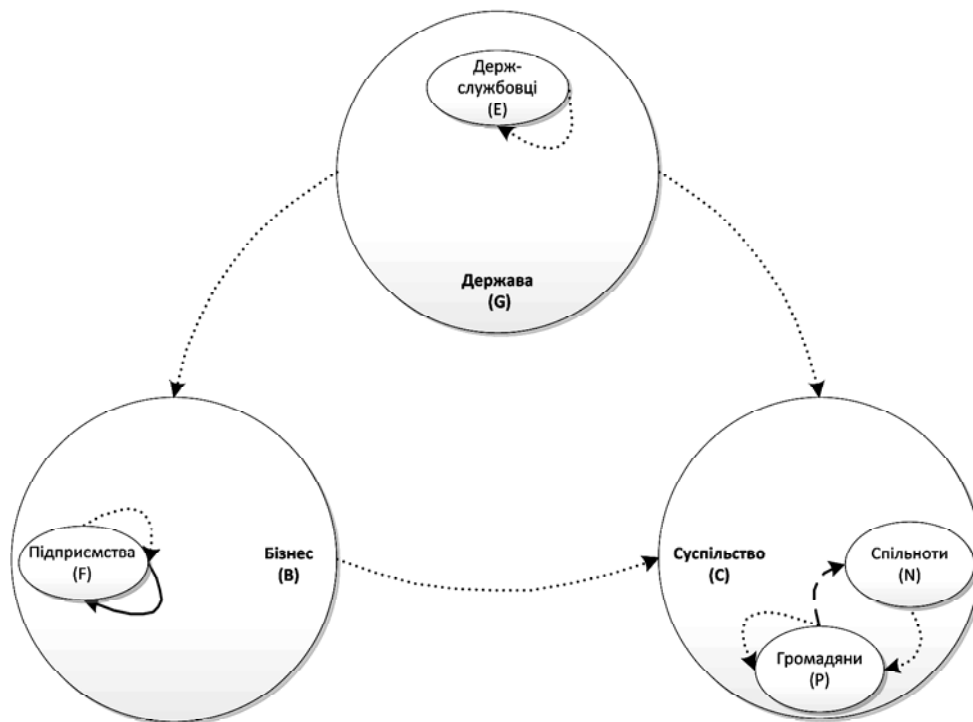

Рис. 3. Третя стадія — двосторонні комунікації

рішень (r_{PS}). Соціальні мережі починають приносити прибуток своїм власникам за рахунок реклами ($d_{FN} \rightarrow d_{NP} \rightarrow f_{PE}$).

На цьому етапі триває становлення електронного уряду, державні сайти надають розширений односторонній і спрощений двосторонній доступ до надання державних послуг. Громадяни отримують можливість декларувати прибутковий податок, шукати роботу через службу зайнятості, оформляти соціальну допомогу, персональні документи, користуватися публічними бібліотеками онлайн (c_{PE}). Підприємствам надається можливість оформляти соціальні відрахування, декларувати корпоративні податки, реєструвати компанії, подавати статистичну звітність, здійснювати митне декларування через Інтернет (c_{FE}). Розвивається електронна система державних закупівель (s_{BG}).

На цій стадії набуває подальшої деталізації вершина графа, що відповідає агентів "суспільство", вона доповнюється елементом S — громадське суспільство. Таким чином, на четвертій стадії вершини графа представлені наступними елементами: $B = \{F\}$, $G = \{E\}$, $P = \{C, N, S\}$.

Взаємодія всередині вершин та між ними може бути описана такими потоками: $D_B = \{d_{FF}, d_{BC}, f_{FF}, f_{FP}, s_{FP}, s_{FF}, d_{FN}, c_{FE}, s_{BG}\}$, $D_G = \{d_{EE}, d_{GF}, d_{GC}\}$, $D_P = \{d_{PP}, d_{NP}, c_{PN}, f_{FP}, f_{PS}, c_{PE}, d_{NS}\}$, де d_{FN} — таргетована реклама підприємств у соціальних мережах, f_{FP} — оплата товарів та послуг через Інтернет, s_{FP} — потік інформаційних бізнес-послуг громадянам, s_{FF} — потік інформаційних бізнес-послуг підприємствам, c_{FE} — державні послуги онлайн (оформлення соціальних відрахувань, декларування податків, реєстрування компанії, подання статистичної звітності,

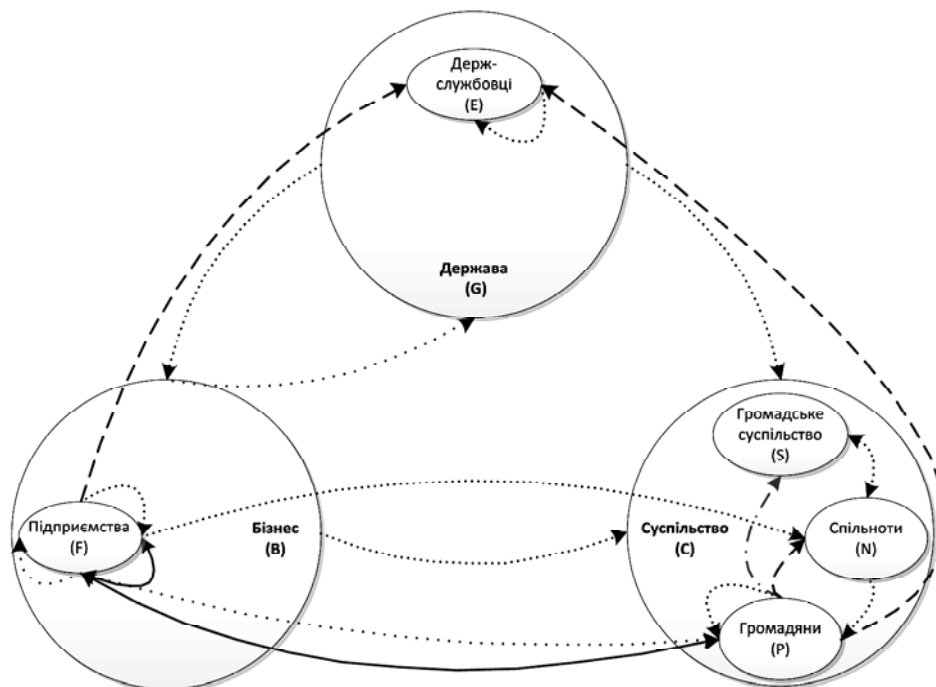

Рис. 4. Четверта стадія — транзакції

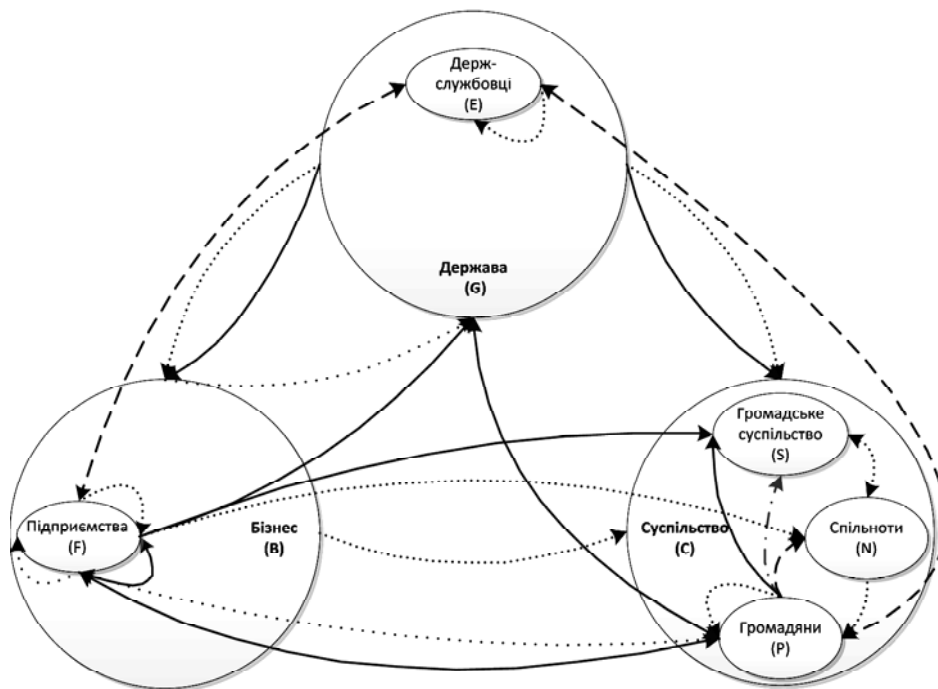

Рис. 5. П'ята стадія – інтеграція

митне декларування), s_{BG} — електронна система державних закупівель, f_{PF} — оплата товарів та послуг через Інтернет, r_{PS} — потік нормативної інформації щодо громадської думки з того чи іншого питання та ресурсів, що можуть спрямовуватися на втілення в реальне життя віртуально прийнятих рішень, d_{NS} — потік дескриптивної інформації щодо діяльності громад, c_{PE} — потік конфіденційної інформації щодо декларування податків, пошуку роботи через службу зайнятості, оформлення соціальних пільг та персональних документів.

Стадія 5 — інтеграція. На наступному етапі фінансові потоки охоплюють усі сфери інформаційного суспільства. Крім платежів між підприємствами та громадянами, широко впроваджуються транзакції між держструктурами і бізнесом (сплата податків, мит, державні закупівлі — f_{GB}), державними структурами та гро-

мадянами (податки, пенсії, дотації — f_{GC}). Зміцнюється інститут громадянського суспільства, зростає значення суспільних фондів, лівова частка зборів яких припадає на платежі через Інтернет — f_{ES} , f_{PS} (рис. 5).

На п'ятій стадії вершини графа залишаються без змін та представлені наступними елементами: $B = \{F\}$, $G = \{E\}$, $P = \{C, N, S\}$.

Взаємодія всередині вершин та між ними може бути описана такими потоками: $D_B = \{d_{FF}, d_{BC}, f_{FF}, f_{FP}, s_{FP}, s_{FF}, d_{BN}, c_{FF}, s_{BG}, f_{ES}, f_{FG}\}$, $D_G = \{d_{FE}, d_{GE}, d_{GC}, f_{GB}, f_{GC}, f_{GP}\}$, $D_P = \{d_{PP}, d_{NP}, c_{PN}, f_{PF}, r_{PS}, c_{PE}, d_{NS}, f_{PS}, f_{PG}\}$, де f_{FG} — транзакції між держструктурами і бізнесом, f_{GP} , f_{PG} — транзакції між держструктурами і громадянами, f_{FS} , f_{PS} — фінансові транзакції суспільних фондів, f_{GC} — фінансування суспільних потреб з держбюджету через Інтернет.

Стадія 6 — політична активність. Після того, як повністю налагоджений механізм обміну інформацією між

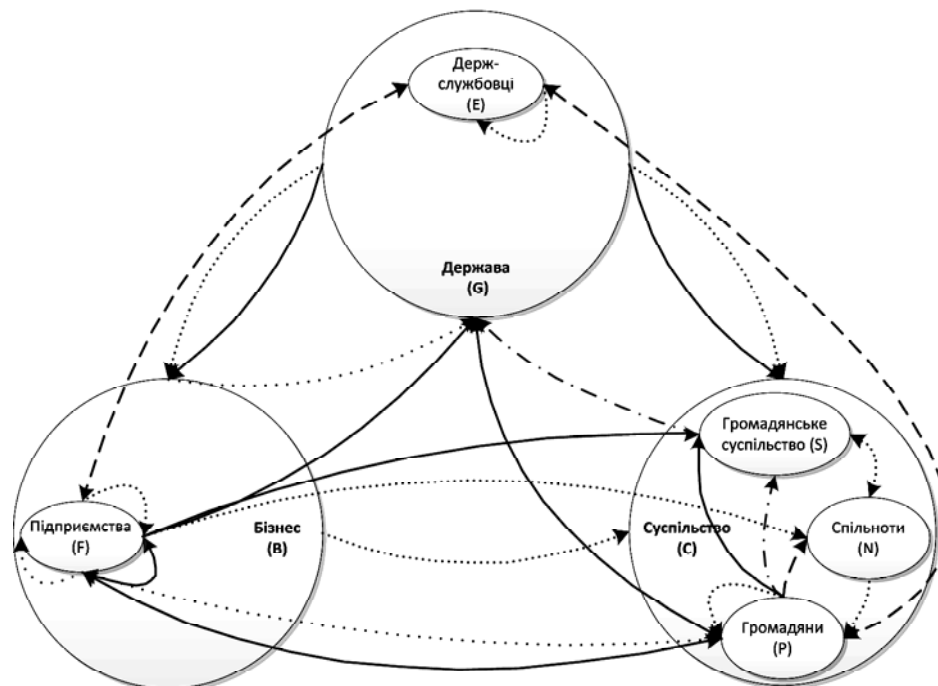

Рис. 6. Шоста стадія – політична активність

Таблиця 2. Характеристика стадій графової моделі формування інформаційної економіки

Стадія	Назва	Характеристика
1	Генезис	Розповсюдження інформаційних технологій, ріст числа ПК в комерційних та державних організаціях
2	Одностороння взаємодія	Компанії та державні структури надають обмежену статичну інформацію онлайн
3	Двостороння взаємодія	Користувачі отримують можливість взаємодії шляхом заповнення форм, скачування документації
4	Транзакції	Компанії продають продукцію онлайн, можливість віддаленого замовлення офіційних документів
5	Інтеграція	Компанії представляють продукцію на спеціалізованих порталах, державні послуги пропонуються в режимі «єдиного вікна»
6	Політична активність	Розвиток інституту електронної демократії

Таблиця 3. Фрагмент даних для кластеризації

Economy	Access	Use	Skills	IPB	GNI п.с.
Armenia	5.64	3.02	8.04	2.3	3790
Australia	8.23	7.48	9.5	0.6	65520
Austria	8.28	6.28	8.96	0.5	48590

державою, бізнесом та громадянами, сформовано довіру до інформаційних каналів, починається формування нової моделі публічного управління (r_{SG}), що виражається в переході від концепції електронного уряду (E-Government) до концепції електронного управління (E-Governance) (рис. 6).

Якщо в центрі концепції E-Government лежать відкритість урядової інформації та надання публічних онлайн-послуг, то нове розуміння включає в себе такі концепти, як співпраця, участь, консенсус. Фактично мова йде про електронну демократію, яка дозволяє розширювати форми і сфери впливу громадян на процес прийняття та реалізації політичних рішень. Реалізація цієї концепції, на думку аналітиків ООН, сприяє збільшенню участі та, як наслідок, довіри громадян до

органів державної влади і зростанню добробуту суспільства в цілому.

На шостій стадії вершини графа залишаються без змін та представлені наступними елементами: $V = \{F\}$, $G = \{E\}$, $P = \{C, N, S\}$. Взаємодія всередині вершин та між ними може бути описана такими потоками: $D_p = \{d_{FF}, d_{BC}, f_{FF}, f_{FP}, s_{EP}, s_{FE}, d_{FN}, c_{FE}, s_{BG}, f_{FS}, f_{FG}\}$, $D_G = \{d_{EE}, d_{GF}, d_{GC}, f_{GB}, f_{GC}, f_{GP}\}$, $D_P = \{d_{PP}, d_{NP}, c_{PN}, f_{PF}, r_{PS}, c_{PE}, d_{NS}, f_{PS}, f_{PG}, r_{SG}\}$, де r_{SG} — потік нормативної інформації, який відображає думку громадян щодо прийняття та реалізації політичних рішень.

У цілому, характеристика етапів моделі наведена в таблиці 2.

Для оцінки чисельних характеристик стадій розвитку інформаційного суспільства були обрані такі показники: три субіндекса IDI — доступу, використання і навичок ІКТ [11], ціни на послуги ІКТ [11] і ВНД на душу населення [5]. За ними були зібрані статистичні дані для 166 країн світу (фрагмент даних наведено в табл. 3).

Для кластеризації зібраних даних був використаний інструментарій нейромережевого моделювання — побудовано нейронну мережу Кохонена [8], що має наступний вигляд (рис. 7). Було виділено шість однорідних

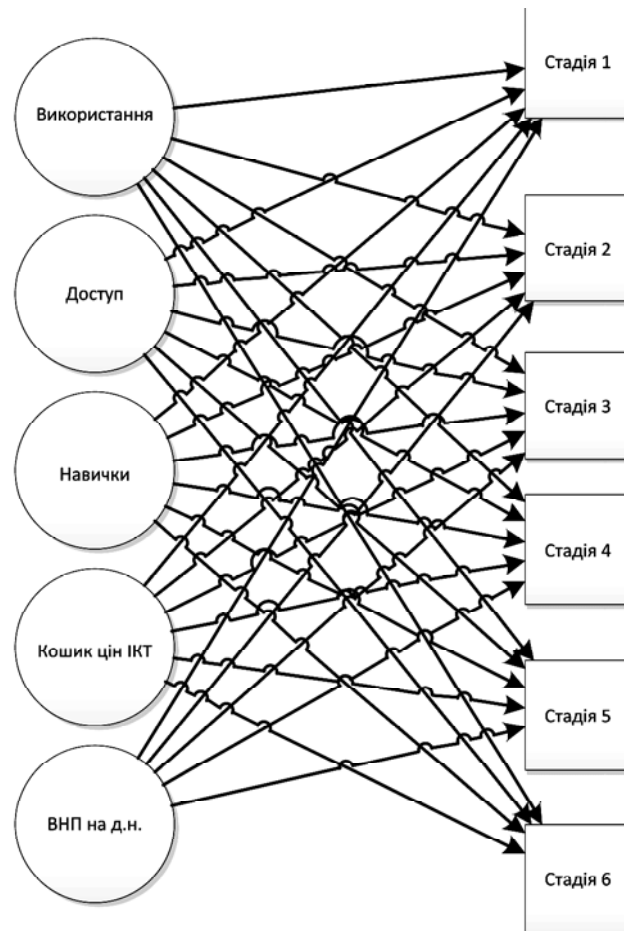

Рис. 7. Мережа Кохонена

Таблиця 4. Характеристики стадій інформатизації

Стадія	ВВП на д.н.	Використання	Доступ	Навички	Кошик цін ІКТ
6	53 496	7.24	8.53	8.70	0.67
5	18 734	5.36	7.51	8.61	1.38
4	9 737	3.46	6.37	7.65	2.09
3	5 066	2.28	4.72	6.83	3.36
2	2 658	0.86	3.11	4.46	12.6
1	663	0.25	2.21	3.03	46.55

кластерів, що відповідають шості стадіям формування інформаційної економіки.

У таблиці 4 наведено ядра виявлених кластерів, жирним шрифтом виділено показники, що дають максимальний приріст при переході з попередньої стадії на наступну [9].

Аналіз табл. 4 свідчить, що найістотнішим чинником при переході з першої на другу стадію є зниження цін на послуги ІКТ, з другої на третю — зростання навичок використання ІКТ, з третьої на четверту — збільшення доступу до ІКТ, з четвертої на п'яту — розширення спектра послуг ІКТ, що в сукупності забезпечує значне зростання добробуту суспільства за рахунок впровадження інформаційно-комунікаційних технологій при переході з п'ятої на шосту стадію розвитку інформаційної економіки.

ВИСНОВКИ

Запропонована в роботі графова модель описує шість стадій розвитку інформаційного суспільства: генезис, одностороння взаємодія, транзакції, інтеграція та політична активність. З використанням нейромережевого моделювання проведено кластеризацію зібраних даних за наступними показниками: суб-індекси ІДІ, ціни на послуги ІКТ, ВВП на душу населення. На основі побудованої моделі виділено показники, що дають максимальний приріст при переході з попередньої стадії на наступну. В результаті моделювання було визначено, що Україна знаходиться на четвертій із шести стадій розвитку інформаційного суспільства, на якій, крім неї, опинилися ще 27 країн світу (17,9 % від загального списку), отже, вже найближчим часом для України актуалізуються заходи зі створення електронного уряду.

Література:

1. Baum C., Di Maio A. Gartner's four phases of e-government model. — 2000 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gartner.com/DisplayDocument?id=317292>
2. Center for Democracy and Technology. E-Government Handbook. — 2002 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cdt.org/egov/handbook/>
3. Deloitte T. The citizen as customer. CMA Manage. — 2002. — № 74. — P. 58—58.
4. e-ASEAN Readiness Assessment. — 2001. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN007625.pdf>
5. Gross Domestic Product in Current and Chained Dollars [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.census.gov/compendia/statab/2011/tables/11s0666.xls>
6. Hiller J.S., Belanger F. Privacy Strategies for Electronic Government. Rowman and Littlefield Publishers, North America. — 2001. — P. 162—198.
7. Jayashree S., Marthandan G. Government to E-government to E-society. — 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://scialert.net/fulltext/?doi=jas-2010.2205.2210&org=11>
8. Kohonen T. Self-Organizing Maps (Third Edition). — New York, 2001. — 501 p.
9. Kononova K. Formation of Information Society: statistical profiles and development stages. Book of abstracts // 3rd International Conference "The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the changed world". EBEEC. — 2011. — P. 42.

10. Layne K., Lee, J. Developing fully functional E-government: A four stage model. Government Information Quarterly. — 2001. — № 18 (2). — P. 122—136.

11. Measuring the Information Society Report, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/mis2014/MIS2014_without_Annex_4.pdf

12. Siau K., Long Y. Synthesizing e-government stage models — a meta-synthesis based on meta-ethnography approach. Industrial Management & Data Systems. — 2005. — № 105(4). — P. 443—458.

13. United-Nations. UN E-Government Survey 2012: E-Government for the People. — 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan048065.pdf>

References:

1. Baum, C. and Di, M. A. (2000), "Gartner's four phases of e-government model", available at: <http://www.gartner.com/DisplayDocument?id=317292> (Accessed 20 July 2016).
2. Center for Democracy and Technology (2002), "E-Government Handbook", available at: <http://www.cdt.org/egov/handbook/> (Accessed 20 July 2016).
3. Deloitte, T. (2002), "The citizen as customer", CMA Manage, vol. 74, pp. 58—58.
4. ASEAN (2001), "e-ASEAN Readiness Assessment", available at: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN007625.pdf> (Accessed 20 July 2016).
5. US Census Bureau (2011), "Gross Domestic Product in Current and Chained Dollars", available at: <http://www.census.gov/compendia/statab/2011/tables/11s0666.xls> (Accessed 20 July 2016).
6. Hiller, J.S. and Belanger, F. (2001), "Privacy Strategies for Electronic Government. Rowman and Littlefield Publishers", North America, pp. 162—198.
7. Jayashree, S. and Marthandan, G. (2010), "Government to E-government to E-society", available at: <http://scialert.net/fulltext/?doi=jas.2010.2205.2210&org=11> (Accessed 20 July 2016).
8. Kohonen, T. (2001), Self-Organizing Maps, 3-d ed., New York, USA.
9. Kononova, K. (2011), "Formation of Information Society: statistical profiles and development stages. Book of abstracts", 3rd International Conference "The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the changed world", EBEEC, p. 42.
10. Layne, K. and Lee, J. (2001), Developing fully functional E-government: A four stage model. Government Information Quarterly, vol. 18 (2), pp. 122—136.
11. Measuring the Information Society Report (2014), available at: https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/mis2014/MIS2014_without_Annex_4.pdf (Accessed 20 July 2016).
12. Siau, K. and Long, Y. (2005), "Synthesizing e-government stage models — a meta-synthesis based on meta-ethnography approach", Industrial Management & Data Systems, vol. 105 (4), pp. 443—458.
13. United-Nations (2012), "UN E-Government Survey. E-Government for the People", available at: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan048065.pdf> (Accessed 20 July 2016).

Стаття надійшла до редакції 06.08.2016 р.

I. В. Безп'ята,

к. е. н., доцент, докторант, Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв

ДІАГНОСТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ РОБОТИ АГРАРНОГО СЕКТОРА КРАЇНИ

I. Bezpyata,

Ph.D., associate professor, Mykolaiv State Agrarian University, Mykolaiv

DIAGNOSIS OF THE SOCIO-ECONOMIC PERFORMANCE OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE COUNTRY

У статті проаналізовано сучасні тенденції розвитку сільського господарства, в тому числі рослинництва та тваринництва. Виявлено особливості виробництва продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення. Охарактеризовано основні показники фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств (включаючи фермерські господарства), а також показники економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. В результаті аналізу було відмічено, що для аграрного виробництва України характерна стабільність результатів господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників та поліпшення їх у динаміці. Навіть у кризу виробництво валової продукції сільського господарства в Україні не зазнало значного спаду і практично збереглося на рівні попередніх років. Разом з тим, фінансові показники господарської діяльності в сільському господарстві завдяки сприятливій кон'юктурі цін на внутрішньому та зовнішньому продовольчих ринках поліпшилися. Це сприяло не тільки нарощуванню власних коштів товаровиробників та приросту інвестицій в сільське господарство регіонів, а й підвищенню показників ефективності аграрного бізнесу та віддачі вкладених ресурсів. Завдяки цьому результати діяльності сільського господарства в 2014 році помітно перевищують показники минулих років.

The article examines the current trends in agriculture, including crops and livestock. The features of agricultural production in agricultural enterprises, farms and households. We characterize the main financial indicators of agricultural enterprises (including farms) as well as indicators of economic efficiency of agricultural production. The analysis was observed that agricultural production for Ukraine characterized by stability results of economic activity of agricultural producers and improve their dynamics. Even under the influence of the crisis the production of gross agricultural production in Ukraine has not been a significant downturn and remained almost at the level of previous years. However, the financial indicators of economic activity in agriculture due to favorable conjuncture of prices for domestic and international food markets improved. This contributed not only increasing domestic resources producers and increase investment in agriculture regions, and improve performance Agribusiness and return of invested resources. This performance of agriculture in 2014, significantly higher than previous years.

Ключові слова: сільське господарство, продукція рослинництва, урожайність сільськогосподарських культур, продукція тваринництва, продуктивність худоби, валова продукція, продуктивність праці, прибуток, рівень рентабельності.

Key words: agriculture, crop production, productivity of crops, livestock products, livestock productivity, gross output, productivity, income, level of profitability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аграрний сектор економіки — один з найважливіших складових господарського комплексу України, який відіграє важливу роль у зміцненні національної економіки країни, підвищенні життєвого рівня населення і розв'язанні соціально-економічних проблем сільських територій. Досягнення цієї мети вимагає насамперед вирішення продовольчої проблеми на основі підвищення результативності сільськогосподарського виробництва. Тому основне завдання сільського господарства полягає в забезпеченні подальшого зростання і сталості виробництва для повнішого задоволення населення в продуктах харчування, а промисловості в сировині. Отже, проблема підвищення результативності сільськогосподарського виробництва є визначальним фактором економічного і соціального розвитку суспільства на сучасному етапі розвитку економіки України.

АНАЛІЗ

ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних формувань та ефективність їх виробництва вивчали такі відомі вчені, як В.Г. Андрійчук, П.С. Березівський, О.Ю. Єрмаков, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, Г.В. Черевко, Д.І. Шеленко, В.В. Юрчишин та інші. Але залишається значна частина невирішених проблем, пов'язаних з результативністю аграрного сектору економіки, що потребує подальших досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є аналіз основних тенденцій розвитку виробництва сільськогосподарської продукції в господарських формуваннях України.

Таблиця 1. Динаміка виробництва сільськогосподарських культур в розрізі окремих категорій господарств в Україні, тис. т

Види сільськогосподарських культур	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2014 р.	Питома вага, в сер. за 5 років, %
Сільськогосподарські підприємства							
Зернові та зернобобові культури	25076,8	37484,7	31029,0	42136,6	42209,3	168,32	66,11
Цукрові буряки (фабричні)	11508,7	15800,6	15603,3	8489,7	13512,6	117,41	83,81
Соняшник	4377,1	5643,3	5542,0	7291,4	6725,6	153,65	65,71
Ріпак	973,4	957,9	863,0	1583,9	1483,3	152,39	68,24
Картопля	321,2	493,5	505,8	381,8	552,0	171,86	2,01
Овочі	752,7	1156,2	1087,1	851,4	1012,5	134,52	10,24
Плоди та ягоди	286,8	299,8	369,0	444,2	332,0	115,76	17,41
Фермерські господарства							
Зернові та зернобобові культури	4702,5	6734,6	5046	7522,4	7693,3	163,60	11,78
Цукрові буряки (фабричні)	1154,7	1344,8	1234,4	611,1	1086,8	94,12	7,01
Соняшник	1208,5	1645,5	1589,1	2154,4	1956,1	161,86	19,00
Ріпак	220,8	229,4	154	412,3	399,7	181,02	16,49
Картопля	161,3	258,3	251,2	277,6	206,9	128,27	1,03
Овочі	211,9	384,3	346,8	307,3	327,8	154,70	3,32
Господарства населення							
Зернові та зернобобові культури	9491,6	12527,5	10141,2	13392,3	13956,7	147,04	22,11
Цукрові буряки (фабричні)	1085,8	1595,1	1601,2	1688,6	1134,7	104,50	9,17
Соняшник	1185,9	1381,7	1256,0	1604,7	1452,1	122,45	15,29
Ріпак	253,5	225,1	179,1	339,1	315,0	124,23	15,27
Картопля	18222,3	23495,9	22493,2	21599,2	22934,5	125,86	96,96
Овочі	7157,8	8292,4	8582,8	8713,9	8297,2	115,92	86,44
Плоди та ягоди	1459,7	1596,5	1639,7	1851,1	1667,1	114,21	82,59

Джерело: за даними Держкомстату України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як відомо, сільськогосподарське виробництво складається з двох основних галузей — рослинництва і тваринництва, які доповнюють одна одну в забезпеченні господарського комплексу різними продуктами, а їх співіснування підвищує ефективність використання земельних, матеріальних і трудових ресурсів аграрного сектора. У свою чергу, рослинництво і тваринництво поділяються на вузькі галузі. Останні суттєво відрізняються одна від одної за технологією та засобами виробництва, видом і характером виробленого продукту. Проте є загальний критерій і загальні риси, що об'єднують галузі рослинництва і відрізняють їх від галузей тваринництва. У першому випадку виробництво пов'язане з використанням землі й вирощуванням рослин, а у другому — ґрунтується на вирощуванні тварин і використанні їх життєвих функцій.

Рослинництво — провідна галузь аграрного виробництва, його продукція має важливе народногосподарське значення, яка споживається в натуральному вигляді, використовується як сировина, або йде на корм тваринам. Виробництво основних видів продукції рослинництва в розрізі окремих категорій господарств в Україні представлено в таблиці 1.

За останні п'ять років в усіх категоріях господарств виробництво продукції рослинництва зростає. В 2014 році порівняно з 2010 роком у сільськогосподарських підприємствах виробництво зернових зросло на 68,32%, соняшнику — 53,65%, ріпаку — 52,39%, картоплі — 71,86%. В фермерських господарствах також зростає виробництво зерна на 63,60%, соняшнику — 61,86%, ріпаку — 81,02%, овочів — 54,70%. Що стосується господарств населення виробництво продукції рослинництва зростає, але меншими темпами, ніж в інших категоріях господарств.

Досліджуючи структуру виробництва продукції рослинництва за основними категоріями господарств в аграрному секторі країни видно, що в сільськогосподарських підприємствах зосереджено виробництво зернових культур — більше 60% валового збору, цукрових буряків — 80%, соняшнику, ріпаку — 60%.

У господарствах населення зосереджено в основному виробництво картоплі — більше 90%, овочів, плодів та ягід — 80%. Фермерські господарства виробляють не більше 20% від загальних валових зборів сільськогосподарських культур.

Важливою умовою зростання економічної ефективності галузей рослинництва є підвищення урожайності всіх сільськогосподарських культур і зниження матеріально-грошових затрат на виробництво та реалізацію продукції. Окремі види природних та економічних факторів, зокрема такі як погодно-кліматичні умови, можуть зменшити або збільшити вплив комплексу заходів на урожайність провідних культур. Продовольча продуктивність земельних угідь і заходи щодо її підвищення істотно впливають на динаміку урожайності та економічні показники господарської діяльності: обсяг валової продукції, розміри валового і чистого доходу галузі рослинництва в абсолютному виразі та на одиницю площі сільськогосподарських угідь (табл. 2).

Дані таблиці свідчать про те, що урожайність сільськогосподарських культур в Україні в 2014 році порівняно з 2010 роком зростає. Так, урожайність зернових і зернобобових культур зросла на 62,45%, цукрових буряків — на 70,48%, соняшнику — на 29,33%, картоплі — на 33,13%. І хоча даний показник з кожним роком зростає, але він майже в двічі нижчий за середні показники Європи, що свідчить про низьку урожайність та неповне використання потенціалу сільськогосподарських угідь, які є в розпорядженні України.

Таким чином, Україна має значні можливості для перетворення аграрного сектору економіки у високоефективний, експортноспроможний сегмент, здатний забезпечувати продовольчу безпеку країни. Разом з тим, у його розвитку залишається низка дуже складних проблем, які потребують прискореного вирішення.

Тваринництво — друга основна галузь сільського господарства. Продуктами його виробництва є цінні, незамінні й основні продукти харчування, які покривають до 70% потреб у білках, третину всіх калорій у харчовому раціоні людини. Також продукція тваринництва є цінною сировиною для легкої промисловості. Розвиток тваринницьких галузей дає змогу сільськогосподарським товаровиробникам забезпечити впродовж року рівномірне виробництво продукції, надходження коштів від реалізації, повніше використання основних засобів, трудових ресурсів, чим дещо нівелюється сезонність виробництва. Галузі тваринництва використовують відходи рослинництва, а самі виробляють цінні органічні добрива для нього.

У розрізі окремих категорій господарств виробництво основних видів продукції тваринництва в Україні має великі коливання (табл. 3).

Таблиця 2. Урожайність основних видів сільськогосподарських культур в Україні, ц/га

Види сільськогосподарських культур	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2010 р.
Зернові та зернобобові культури	26,9	37,0	31,2	39,9	43,7	162,45
Цукрові буряки (фабричні)	279,5	363,3	410,8	398,9	476,5	170,48
Соняшник	15,0	18,4	16,5	21,7	19,4	129,33
Картопля	132,5	168,0	161,0	159,7	176,4	133,13
Овочі	173,6	195,0	199,2	199,9	207,8	119,70
Плоди та ягоди	78,2	84,9	89,9	103,5	95,2	121,74

Джерело: за даними Держкомстату України.

Відповідно до проведених розрахунків таблиці, можна зробити висновки про те, що в 2014 році порівняно з 2010 роком в сільськогосподарських підприємствах збільшується виробництво м'яса (у забійній вазі) на 28,38%, молока — 17,88%, яєць — 22,50. При цьому зменшується майже на половину виробництво вовни та меду. В фермерських господарствах спостерігається така ж сама ситуація. Що стосується господарств населення, треба відмітити, що за останні п'ять років зменшується виробництво по всім видам продукції в тваринництві, окрім виробництва яєць.

При вивченні структури виробництва продукції тваринництва за основними категоріями господарств в аграрному секторі країни видно, що більша частина виробництва зосереджена саме в господарствах населення: більше 40% — м'яса у забійній вазі, 80% — молока, 85% — вовни та майже 100% меду. В сільськогосподарських підприємствах зосереджено тільки виробництво яєць — 62% та м'яса — більше 55%. Показники по фермерським господарствам не перевищують 3% загального виробництва окремих видів продукції тваринництва.

На обсяги виробництва продукції тваринництва крім поголів'я худоби та птиці впливає також продуктивність тварин. Тому далі проаналізуємо показники продуктивності худоби та птиці за останні п'ять років (табл. 4).

У країні спостерігається щорічне збільшення річного надою молока від однієї корови. По господарствах всіх категорій надої молока від однієї корови в 2014 році зросли на 10,44%. При цьому збільшуються середньодобові прирости ВРХ — на 13,88% та свиней — на 28,27%, хоча і залишаються на достатньо низькому рівні.

У вівчарстві спостерігається тенденція до зменшення продуктивності галузі. Так, середній річний настриг вовни від однієї вівці по господарствах всіх категорій скоротився на 11,76%. В птахівництві ж спостерігаються коливання яйценоскості курей-несучок. Найбільший рівень яйценоскості в 2012 році становив 293 шт.

Отже, для кожної галузі тваринництва повинна бути розроблена комплексна програма його виходу із кризової ситуації в залежності від стану її економіки, значення для продовольчого забезпечення населення, кількості необхідних дотацій, ефективності капітальних вкладень, зооінже-

нерно-ветеринарних і агротехнічних заходів, та природно-екологічних умов.

Для вирішення питання ефективного розвитку тваринництва потребує значної фінансової підтримки, яка в Україні значно нижча порівняно з країнами з розвиненим сільським господарством, а за останні роки взагалі знижена до мінімуму.

Продуктивність праці — важливий трудовий показник. Від її рівня і динаміки залежить чисельність працівників, рівень і фонд оплати праці, обсяг виробництва продукції тощо. На території України сформовані неоднакові умови для сільськогосподарського товаровиробника, що серйозно позначається на ефективності, в тому числі й продуктивності праці. Умови виробництва мають переважно природно-економічний характер, як-то: родючість ґрунтів, розміри полів, кліматичні чинники.

Продуктивність праці була і буде одним з головних показників, який визначає науково-технічний прогрес суспільства, характеризує становище держави, окремої галузі, підприємства. Взаємозв'язок між продуктивністю праці й економічним зростанням очевидний, адже продуктивність праці у ринковій економіці є одним з чинників формування сукупної пропозиції (рис. 1).

Розраховані показники свідчать про те, що продуктивність праці в сільському господарстві на одного зайнятого працівника в сільськогосподарському виробництві у постійних цінах 2010 року з кожним роком збільшується, як в рослинництві, так і в тваринництві. Так, у 2014 році, продуктивність праці в рослинництві становила 228,88 тис. грн., що на 71,32% більше ніж у 2010 році. В тваринництві спостерігається така ж сама ситуація.

Вивчаючи тенденції розвитку сільського господарства на сучасному етапі аграрних перетворень, важливо оцінити тенденції виробництва валової продукції сільського господарства різними категоріями господарств, оскільки реформування вітчизняного агропромислового виробництва зумовило багатокладність в аграрній сфері економіки, функціонування різних організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві, передусім сільськогосподарських підприємств і господарств населення (табл. 5).

Таблиця 3. Динаміка виробництва основних видів продукції тваринництва в розрізі окремих категорій господарств в Україні

Види продукції	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2014 р.	Питома вага, в сер. за 5 років, %
Сільськогосподарські підприємства							
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	1086,8	1159,3	1216,8	1377,5	1395,2	128,38	55,87
Молоко, тис. т	2104,5	2122,9	2391,1	2425,7	2480,7	117,88	20,46
Яйця, млн шт.	10171,2	11629,8	11899,8	12166,2	12460,1	122,50	62,01
Вовна, т	582,0	528,0	430,0	371,0	295,0	50,69	12,31
Мед, т	1405,0	1338,0	1255,0	1151,0	844,0	60,07	1,70
Фермерські господарства							
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	47,6	56,0	54,4	63,8	56,6	118,91	2,49
Молоко, тис. т	112,1	123,0	144,2	156,8	166,8	148,80	1,25
Яйця, млн шт.	78,4	108,4	77,6	68,0	76,1	97,07	0,43
Вовна, т	128,0	119,0	126,0	99,0	84,0	65,63	3,10
Мед, т	215,0	158,0	162,0	172,0	138,0	64,19	0,24
Господарства населення							
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	924,6	928,5	938,4	948,1	907,8	98,18	41,64
Молоко, тис. т	9031,9	8840,1	8842,3	8905,7	8485,3	93,95	78,29
Яйця, млн шт.	6802,7	6951,6	7133,1	7380,6	7051,1	103,65	37,55
Вовна, т	3482,0	3230,0	3168,0	3050,0	2223,0	63,84	84,58
Мед, т	69253,0	68815,0	68717,0	72390,0	65539,0	94,64	98,05

Джерело: за даними Держкомстату України.

Таблиця 4. Продуктивність худоби та птиці в Україні

Види продукції	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2010 р.
Середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні, відгодівлі та нагулі, г	461	481	504	508	525	113,88
Середньодобові прирости свиней на вирощуванні та відгодівлі, г	375	414	448	474	481	128,27
Середній річний удій молока від однієї корови, кг	4082	4174	4361	4446	4508	110,44
Середня річна несучість однієї курки-несучки, шт.	281	286	293	289	276	98,22
Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг	3,4	3,4	3,3	3,2	3,0	88,24

Джерело: за даними Держкомстату України

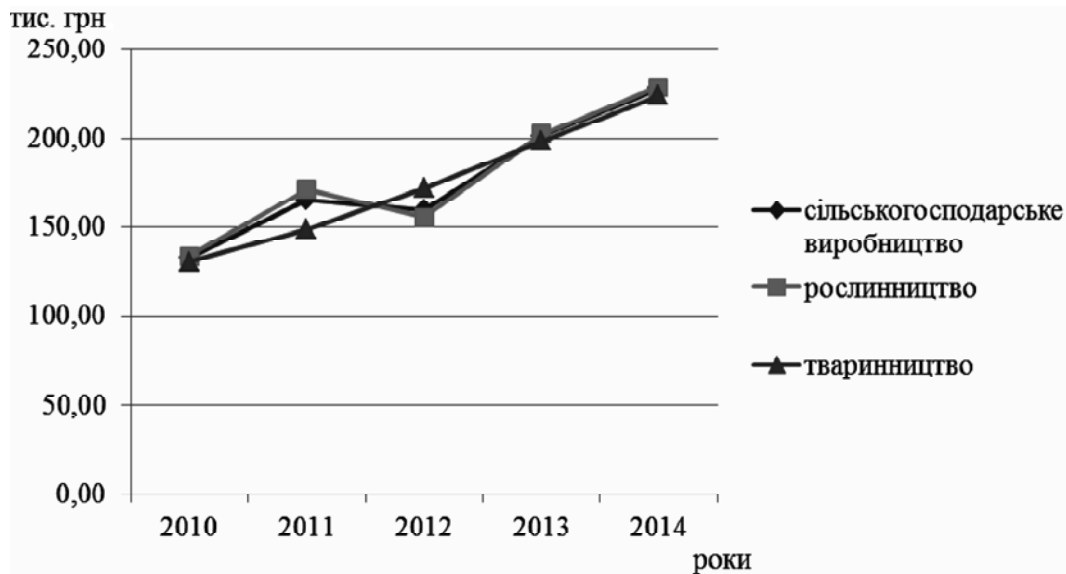

Рис. 1. Динаміка продуктивності праці в сільському господарстві України, %

Джерело: за даними Держкомстату України.

Аналіз даних виявив, що у сільськогосподарських підприємствах провідною галуззю залишається рослинництво, частка якої в 2014 році становила 105529,5 млн грн., або 75,89%. Аналогічне становище склалося і в господарствах населення — 72178,4 млн грн. (64,23%).

Тобто в обох категоріях господарств галузь рослинництва є провідною, оскільки забезпечує швидку окупність інвестицій та забезпечує високий рівень рентабельності. В той же час частка галузі тваринництва в сільськогосподарських підприємствах протягом 2010—2014 років знизилась з 29,00% до 24,11%. За аналогічний період частка галузі тваринництва в господарствах населення знизилась з 42,72% до 35,77%. Фактично в останні роки переважна кількість тваринницької продукції виробляється саме в господарствах населення.

Для сфери сільського господарства, коли для фінансування виробничої діяльності сільськогосподарськими товаровиробниками використовується залучений капітал, особливого значення набуває якісний аналіз та об'єктивна оцінка основних показників та результатів діяльності, для зовнішніх користувачів: фінансових органів, комерційних банків, податкових органів, акціонерів. Прийняття рішення інвестором про фінансування виробничої діяльності сільськогосподарського товаровиробників або рішення банків про надання кредиту базується на вивченні фінансових результатів діяльності підприємства. Для власника оцінка результатів діяльності має важливе значення інформаційна база про потенційні можливості збільшення прибутку, або виявлення причин збитковості (табл. 6).

За даними таблиці видно, що в 2014 році чистий прибуток по сільськогосподарським підприємствам порівняно з 2010 роком зростає на 3009,3 млн грн., або на 17,44%. Треба відмітити також, що за останні п'ять років зростає частка прибуткових підприємств на 15,2 відсоткових пунктів, збільшуються і їх прибутки — майже в 2,5 рази. Що стосується частки збиткових підприємств — то у 2014 році їх питома вага склала 15,2%, а загальна сума збитку від сільськогосподарської діяльності — 30686,9 млн грн., що майже в 6 разів більше порівняно з 2010 роком. Відповідно і зменшується рівень рентабельності операційної діяльності до 21,1%.

Вивчаючи основні показники ефективності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах в розрізі окремих галузей, видно, що найбільш прибутковою галуззю є рослинництво (табл. 7).

Загальна сума прибутку від реалізації продукції рослинництва у 2014 році становила 29527,5 млн грн., що більше як в 2,5 рази більше ніж в 2010 році. Рівень рентабельності також зростає з 26,7% до 29,2%. В тваринництві показники ефективності сільськогосподарського виробництва продукції також зростають, ще більш швидкими темпами, ніж в рослинництві. Так, загальна сума прибутку від реалізації продукції тваринництва у 2014 році склала 3756,2 млн грн., що більше як в 2,7 рази порівняно з 2010 роком. При цьому рівень рентабельності склав 13,4%.

ВИСНОВКИ

Проведений економічний аналіз сільського господарства України загалом показав, що для аграрного виробництва України характерна стабільність результатів господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників та незначне поліпшення їх у динаміці. Навіть у кризу виробництво валової продукції сільського господарства в Україні не зазнало значного спаду і по деяких напрямках виробництва збереглося на рівні попередніх років. Разом з тим, фінансові показники господарської діяльності в сільському господарстві завдяки сприятливій кон'юктурі цін на внутрішньому та зовнішньому продовольчих ринках поліпшилися. Це сприяло не тільки нарощуванню власних коштів товаровиробників та приросту інвестицій в сільське господарство регіонів, а й підвищенню показників ефективності аграрного бізнесу та віддачі вкладених ресурсів. Завдяки цьому фінансові результати діяльності сільського господарства в 2014 році помітно перевищують показники минулих років.

Література:

1. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Кернасук Ю. Де чекають українського аграрія / Ю. Кернасук // Агробізнес. — 2015. — № 3 (298). — С. 10—14.

Таблиця 5. Валова продукція сільського господарства за категоріями господарств у постійних цінах 2010 року в Україні, млн грн.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2010 р.
Усі категорії господарств						
Валова продукція – всього	194886,5	233696,3	223254,8	252859,0	251438,6	129,02
у тому числі						
продукція рослинництва	124554,1	162436,4	149233,4	175895,2	177707,9	142,68
продукція тваринництва	70332,4	71259,9	74021,4	76963,8	73730,7	104,83
Сільськогосподарські підприємства (включаючи фермерські господарства)						
Валова продукція – всього	94089,0	121053,7	113082,3	136590,9	139058,4	147,79
у тому числі						
продукція рослинництва	66812,7	92138,4	82130,2	103127,8	105529,5	157,95
продукція тваринництва	27276,3	28915,3	30952,1	33463,1	33528,9	122,92
Господарства населення						
Валова продукція – всього	100797,5	112642,6	110172,5	116268,1	112380,2	111,49
у тому числі						
продукція рослинництва	57741,4	70298,0	67103,2	72767,4	72178,4	125,00
продукція тваринництва	43056,1	42344,6	43069,3	43500,7	40201,8	93,37

Джерело: за даними Держкомстату України.

Таблиця 6. Основні показники фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств (включаючи фермерські господарства) в Україні

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2010 р.
Чистий прибуток (збиток), млн грн.	17253,6	25267,0	26728,4	14925,7	20262,9	117,44
Підприємства, які одержали чистий прибуток						
у % до загальної кількості	69,6	83,5	78,6	80,3	84,8	+15,20 в.п.
фінансовий результат, млн грн.	22094,9	30182,3	33570,1	26186,6	50949,8	230,60
Підприємства, які одержали чистий збиток						
у відсотках до загальної кількості	30,4	16,5	21,4	19,7	15,2	-15,20 в.п.
фінансовий результат, млн грн.	4841,3	4915,3	6841,7	11260,9	30686,9	633,86
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	24,7	22,8	11,7	21,1	-3,40 в.п.

Джерело: за даними Держкомстату України.

Таблиця 7. Ефективність сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах (включаючи фермерські господарства) в Україні

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2010 р.
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн.	12750,5	19926,0	20199,4	11804,3	33283,7	261,04
у тому числі						
продукції рослинництва	11375,9	17322,7	17029,8	8977,8	29527,5	259,56
продукції тваринництва	1374,6	2603,3	3169,6	2826,5	3756,2	273,26
Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, %	21,1	27,0	20,5	11,2	25,8	+4,70 в.п.
продукції рослинництва	26,7	32,3	22,3	11,1	29,2	+2,50 в.п.
продукції тваринництва	7,8	13,0	14,3	11,3	13,4	+5,60 в.п.

Джерело: за даними Держкомстату України.

3. Павленко Олексій: Розвиток агропромислового комплексу — ключ до соціально-економічної і фінансової стабільності нашої країни [Електронний ресурс]. — Режим доступу до інформації: <http://www.agroua.net/news/index.php?nd=20&monthsel=04&yearsel=2015>

4. Покровська О.В. Трудові ресурси підприємства і шляхи підвищення ефективності їх використання у сільському господарстві [Електронний ресурс] / О.В. Покровська. — Режим доступу: <http://repository.vsaou.org/getfile/2819.pdf>

5. Сегеда С.А. Сільське господарство як основна складова аграрно-продовольчого ринку України / С.А. Сегеда // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2013. — Вип. 1 (6). — Т 1. — С. 227—234.

6. Сільське господарство Вінниччини: тенденції змін ефективності господарської діяльності різних організаційно-правових форм господарювання (за матеріалами вибіркового сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств Вінницької області): Колективна монографія. — Вінниця: Вінницький національний аграрний університет. — 2011. — 368 с.

7. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2012. — 182 с.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2016), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 July 2016).

2. Kernasiuk, Yu. (2015), "Where waiting for Ukrainian agrarian", *Ahrobiznes*, vol. 3 (298), pp. 10—14.

3. Pavlenko, O. (2015), "The development of agriculture — the key to socio-economic and financial stability of our country", available at: <http://www.agroua.net/news/index.php?nd=20&monthsel=04&yearsel=2015> (Accessed 20 July 2016).

4. Pokrovs'ka, O.V. (2011), "Manpower company and ways to improve their use in agriculture", available at: <http://repository.vsaou.org/getfile/2819.pdf> (Accessed 20 July 2016).

5. Sehed S.A. (2013), "Agriculture as a major component of the agro-food market of Ukraine", *Visnyk Poltav'skoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 1(6), no, 1, pp. 227—234.

6. (2011), *Sil's'ke hospodarstvo Vinnychchyny: tendentsii zmin efektyvnosti hospodars'koi diial'nosti riznykh orhanizatsijno-pravovykh form hospodariuvannia (za materialamy vybirkovykh sil's'kohospodars'kykh pidpryemstv ta osobystykh selians'kykh hospodarstv Vinnyts'koi oblasti)* [Agricultural Vinnitsa region, trends in economic efficiency of the various types of business entity (based on sampling of agricultural enterprises and private farms Vinnitsya region)], *Vinnyts'kyj natsional'nyj ahrarnyj universytet, Vinnitsia, Ukraine*.

7. Lupenko, Yu.O. and Mesel'-Veseliak, V.Ya. (2012), *Stratehichni napriamy rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [The strategic directions of development of agriculture of Ukraine till 2020], *NNTs "IAE"*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 11.08.2016 р.

О. В. Шинкарьук,

к. е. н., докторант, Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки Мінекономрозвитку та торгівлі України

СТАНОВЛЕННЯ ПЕРЕДУМОВ ВПРОВАДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ¹ (ВІД ЦІЛЕЙ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ ДО ЗАВДАНЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ)

O. Shinkaryuk,

PhD in economics, doctoral candidate, Research Institute Information and Modeling Economic, Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine

FORMATION OF PREREQUISITES FOR INTRODUCTION OF STATE REGULATION OF REGIONAL HUMAN DEVELOPMENT IN UKRAINE¹ (THE GOALS OF HUMAN DEVELOPMENT FOR OBJECTIVES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT)

Систематизовано етапи освоєння стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіонів на рівні обласних державних адміністрацій в контексті досягнення національних завдань Цілей Розвитку тисячоліття та Цілей сталого розвитку людства в Україні. На прикладі Хмельницької області узагальнено досвід рейтингового аналізу Індексу регіонального людського розвитку як основи розробки Регіональної програми людського розвитку, що повинно передувати визначенню пріоритетів та завдань Програм сталого соціально-економічного розвитку області. До передумов впровадження державного регулювання регіонального людського розвитку віднесені: наявність висококваліфікованих спеціалістів та уточнених повноважень обласних державних адміністрацій щодо вирішення соціальних проблем; патріотично налаштована активна громадськість; інформаційно-статистичне та аналітичне забезпечення заходів покращення Індексу регіонального людського розвитку; економічні преференції Об'єднаним територіальним громадам; організаційно-комунікаційні складові розробки Стратегій регіонального розвитку та Планів заходів з їх практичної реалізації.

The author systematized the stages of development of strategic planning of socio-economic development of regions at the level of regional state administrations in the context of achieving the national tasks of the Millennium Development Goals and Objectives of sustainable human development in Ukraine. The author also generalized the experience of the rating analysis of regional index of human development (for example, Khmelnytsky region) as a basis for development of the Regional program human development. The development of the aforementioned program should be preceded by definition of the priorities and objectives of the Program of sustainable socio-economic development of the region. We have related the prerequisites of the implementation of state regulation of regional human development the following conditions: availability of highly qualified specialists and clarified the powers of regional state administrations on solution of social problems; public-spirited and active community; information, statistical and analytical support for improvement of Index of regional human development; economic preferences of the United territorial communities; organizational and communications components of the development of regional development Strategies and Action plans for their implementation.

Ключові слова: людський розвиток, сталий розвиток, соціально-економічний розвиток, регіональний розвиток, прогнозування, програмування, бюджетування.

Key words: human development, sustainable development, social and economic development, regional development, forecasting, programming, budgeting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У Національній доповіді "Україна після 2015 року: майбутнє, якого ми прагнемо" було наголошено про те, що українське суспільство пропонує світовій спільноті

новий погляд на пріоритети розвитку після 2015 року, який відповідає методологічним положенням Концепції сталого людського розвитку.

У доповіді підкреслено, що розвиток держави на засадах сталого розвитку можливе за умови узгодженого вирішення соціальних, економічних й екологічних питань за наступними напрямками: здорове довкілля; модерна

¹ З конкретизацією на прикладі Хмельницької області.

економіка і розвинена інфраструктура; рівність і справедливості для всіх, ефективна охорона здоров'я, доступна та якісна освіта, гідна праця; прозора і справедлива влада.

Науково-експертне середовище нашої держави сформувало наступну ієрархію цілей та основні пріоритети розвитку України після 2015 року [1, с. 12—14]:

- підвищення якості освіти як головної передумови нарощування людського й соціального капіталу України;

- поліпшення людського розвитку як провідної ланки системи державного регулювання та соціального розвитку держави в цілому;

- підвищення ефективності державного, місцевого й приватного управління та регулювання в бізнес-середовищі за участю структур громадянського суспільства з викориненням корупції й зменшенням масштабів тінізації економіки та легалізації прибутків;

- модернізація виробництва з запровадженням інноваційних енерго-, ресурсо-, матеріалозберігаючих технологій як економічного підґрунтя поліпшення якості життя населення;

- ефективний соціальний захист, у т.ч. захист працюючих, що зрештою забезпечить подолання бідності та досягнення гідного рівня життя населення;

- захист довкілля та підпорядкування процесів перетворення природних ресурсів на матеріальні та духовні блага, виходячи з завдань людського розвитку.

Пріоритети соціально-економічного розвитку держави, які визначені українським суспільством і які згруповані за напрямками сталого людського розвитку, вимагають зосередження уваги перед усім на якості управління, підвищення якого покликане забезпечити поліпшення рівня життя населення. Необхідною умовою для реалізації завдань за усіма пріоритетами стає покращення соціальної сфери і якості життя на основі соціалізації економічного розвитку.

У Національній доповіді "Україна після 2015 року: майбутнє, якого ми прагнемо" підкреслено, що "Інвестиції в людський капітал мають забезпечити послідовне збільшення його вартості, що надасть змогу поєднувати зростання доходів працюючих з підвищенням національної конкурентоспроможності" [1, с. 12].

Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, яка була затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України 1 квітня 2014 року № 333-р, передбачається створення механізмів здійснення місцевими державними адміністраціями обласного та районного рівнів державного контролю за відповідністю рішень органів місцевого самоврядування вимогам Конституції та Законів України.

Реформування системи органів публічної влади на місцях націлено на те, щоб обласні державні адміністрації були зорієнтовані на координацію діяльності територіальних органів виконавчої влади (податкової, архітектурно-будівельної, екологічної інспекції, міліції) та ефективний державний контроль за участю територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ) за дотриманням органами місцевого самоврядування соціальних стандартів і норм якісного надання населенню публічних послуг.

У новій, запровадженій з 2015 року, моделі формування місцевих бюджетів з Державного бюджету України обласним, районним бюджетам та безпосередньо Об'єднаним територіальним громадам (ОТГ) були передбачені освітянська (1,1 млрд грн.) і медична субвенція (0,8 млрд грн.), субвенція на здійснення державних програм соціального забезпечення (1,8 млрд грн.) та субвенція на підготовку робітничих кадрів (0,1 млрд грн.).

У структурі Обласної державної адміністрації (ОДА) Хмельницької області діють Департамент освіти, Департамент охорони здоров'я та Департамент соціального захисту населення, які взаємодіють відповідно з Міністерством освіти і науки України, Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством праці та соціальної політики України. Тобто наявні об'єктивні можливості контролю ОДА за дотриманням соціальних стандартів в сфері освіти, охорони здоров'я та соціального захисту і соціальної допомоги населенню області.

Хмельницька обласна державна адміністрація, здійснюючи контроль освоєння освітньої, медичної субвенцій та субвенцій на соціальний захист населення області, як соціальних інвестицій, повинна бути наділена повноваженнями (правами та відповідальністю) щодо отримання відповідних цільових трансфертів з Державного бюджету України для фінансового забезпечення загальнонаціональних соціальних стандартів, норм і нормативів у житті населення області.

В умовах становлення парламентсько-президентської системи державного управління "життям по-новому" Хмельницька ОДА, наділена такими повноваженнями, буде спроможна нести відповідальність за дотриманням органами виконавчої влади на місцях положень Конституції України та Законів України щодо прав і свобод населення області шляхом організації та координації розробки та реалізації Програми сталого соціально-економічного розвитку та Регіональної програми людського розвитку Хмельниччини на середньо- та довгострокові періоди (3, 5, 10 років).

АНАЛІЗ

ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПРОБЛЕМИ

У Передмові "Наукові основи подальшого розвитку та вдосконалення концептуальних положень оновленого Бюджетного кодексу України", яка міститься в Науково-практичному коментарі до Бюджетного кодексу України (2011 р.) і рецензентами якого виступили науковці Інституту демографії і соціальних досліджень ім. М.В. Птухи (академік НАНУ Лібанова Е.М.), Київського національного університету імені Тараса Шевченка (д.е.н., професор Ковальчук А.Т.), Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економіки і торгівлі України (чл.-кор. НАНУ Манцуров І.Г., д.е.н., професор Найдюнов В.С.) та Науково-дослідного фінансового інституту Міністерства фінансів України (д.е.н. Павлюк К.В.) було вперше запропоновано розробляти Національну та Регіональні програми людського розвитку в якості центральних у складі середньо- та довгострокових Програм соціально-економічного розвитку держави та регіонів, Державного та місцевих бюджетів [2, с. 16].

Ознаками виділення підпрограми цих програм були визначені дев'ять аспектів людського розвитку на загальнонаціональному (демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут населення, умови проживання, рівень освіти, стан та охорона здоров'я, соціальне середовище, екологічна ситуація, фінансування людського розвитку) та п'ять аспектів людського розвитку на регіональному рівні (макроекономічна ефективність, фінансова сфера, зовнішньоекономічна діяльність, економічна інфраструктура, інвестиційна привабливість регіону).

Слід підкреслити, що в заключному розділі V "Контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за порушення бюджетного законодавства" оновленого Бюджетного кодексу України передбачалось розробити Основні положення щодо впровадження відповідальності вищих органів державної і місцевої влади та органів місцевого самоврядування за недофінансування за нормативами бюджетної забезпеченості Національної програми людського розвитку та регіональних програм людського розвитку.

У зв'язку з відсутністю процедур підготовки й прийняття загальнодержавних рішень з обов'язковим використанням рекомендацій й пропозицій вітчизняної економічної науки запропоновані зміни до оновленого Бюджетного кодексу України в контексті людського розвитку, на жаль, не були прийняті, незважаючи на їх позитивні оцінки науковими рецензентами та фахівцями Міністерства фінансів України.

Запропоновані у 2011 році зміни до оновленого у 2010 році Бюджетного кодексу України за своїм змістом та призначенням розкривали сутність бюджетної децентралізації в Україні як унітарної держави. Місцеві органи влади формували б обсяги та структуру власних фінансових ресурсів у місцевих бюджетах за джерелами забезпечення простого регіонального відтворення шляхом досягнення завершеності їх економічного обігу в Програ-

мах сталого соціально-економічного розвитку регіонів, розроблених на базі завдань Регіональних програм людського розвитку. Центральні органи виконавчої влади надавали б додаткові фінансові ресурси з державного бюджету для розширеного регіонального відтворення відповідно до потреб, завдань і структури загальнонаціональних відтворювальних процесів (за цілями Національної програми людського розвитку).

Прийняття у 2012 році розроблених рекомендацій щодо практичного розроблення Національної та регіональних програм людського розвитку сприяло б не тільки збереженню, а й укріпленню територіальної цілісності нашої держави, тому що усі регіони діяли б в однакових умовах фінансово-економічної самостійності стосовно формування і використання власних та отримання додаткових фінансових ресурсів. Тобто були б законодавчо усунуті всі підстави зародження у 2014 році так званого "сепаратизму" на Сході України в межах окупованої бандрформуваннями частин Луганської і Донецької областей та винесення на порядок денний законотворчої діяльності Верховної Ради України у 2016 році "особливого статусу" Донбасу.

Рекомендації та пропозиції щодо розробки з 2012 року Національної та Регіональних програм людського розвитку співпали у часі з проведеними уточненнями у 2010 році Цілей Розвитку Тисячоліття в Україні, які були встановлені у 2003 році і розраховані на досягнення у 2015 році.

Так, ще у 2005—2006 рр. Луганська та Донецька області на Сході України та Львівська області на Заході країни першими серед решти адміністративних областей України підготували Аналітичні доповіді "Локалізація Цілей Розвитку Тисячоліття в області". Крім того, Львівська та Донецька області були єдиними за перші чотири роки реалізації Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів" від 8 вересня 2005 року № 2856-IV, які уклали Угоди щодо регіонального розвитку з Кабінетом Міністрів України.

Тобто не випадковим стало зайняття Львівською областю за Індексом регіонального людського розвитку (ІРЛР)² 3-ого місця у 2013 році та 4-ого місця у 2014 році серед решти областей. Це залежить від кваліфікації кадрів ОДА та рівня планово-аналітичної і фінансово-бюджетної роботи за участю національних і регіональних науково-освітнянських установ (під координацією НАН України), а також представників бізнесу і громадськості Львівщини.

У 2011—2012 рр. була здійснена локалізація Цілей Розвитку Тисячоліття в Україні і в Чернівецькій області, й АР Крим.

Наступним кроком (після "Революції гідності") вдосконалення методологічного та організаційного супроводу розробки Національної та Регіональних програм людського розвитку стала публікація в 2014 році в Економічному віснику Академії економічних наук України програмних статей "Провідні складові механізму державного управління "життям по-новому" (в умовах децентралізації влади)" та "Науково-освітнянське забезпечення механізму державного управління "життям по-новому" (в умовах децентралізації влади)" [4; 5].

У цих статтях були розкриті, по-перше, оцінки глобального, національного та регіонального виміру життя в Україні; по-друге, порядок переходу до розробки Національної та Регіональних програм людського розвитку; по-третє, перерозподіл повноважень між центральними та місцевими органами влади у фінансуванні регіонального людського розвитку; по-четверте, складові науково-освітнянського забезпечення системи Прогнозування — Програмування — Бюджетування (ППБ) людського розвитку на національному та регіональному рівнях при загальному керівництві та координацією Відділенням економіки НАН України.

У той же час потребують подальших наукових методичних рішень проблеми ППБ людського розвитку в умовах децентралізації влади та створення Об'єднаних територіальних громад як базового рівня державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Державна служба статистики України в Передмові до щорічних статистичних бюлетеней "Регіональний людський розвиток" постійно розкриває сутність та зміст людського розвитку, його роль та місце в соціально-економічному розвитку регіонів та держави в цілому.

Людський потенціал розкривається як найважливіший чинник реформування держави і суспільства, що прагнуть включитися у світові потоки сучасних технологічних, інфраструктурних, інституціональних, соціально-гуманітарних і інших перетворень.

Людський розвиток визначається як надання людям можливості повністю розвивати свій потенціал, жити продуктивно і творчо в гармонії з їхніми потребами та інтересами.

У наведеній Передмові статистичного бюлетеня "Регіональний людський розвиток" констатується, що нині Україна дуже відстає від більшості європейських країн за рівнем багатьох показників економічного розвитку. Водночас слід визнати, що економічний розвиток сам по собі не вирішить усіх соціальних проблем України.

Глобальний досвід, включно з українським, свідчить, що економічне зростання супроводжується зростаючими диспропорціями в регіональному розвитку та збільшенням нерівності в доходах і обидві ці проблеми потрібно вирішувати за допомогою дієвих заходів державної політики.

Зростання обсягу виробництва важливо для забезпечення ресурсів, необхідних для розвитку суспільства, але само по собі мало чим допомагає розвитку людського потенціалу. Недооцінка впливу людського розвитку на економічне зростання є ключовою, хоча й не єдиною причиною розриву в розвитку між Україною та іншими країнами.

У вказаній Передмові наголошується також, що перетворення України на державу з демократичною системою, громадянським суспільством і соціально-орієнтованою ринковою економікою вимагає, щоб влада на всіх рівнях (особливо на місцевому) визнала, що людський розвиток є як кінцевою, так і ключовою метою.

Видатки на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист слід розглядати не просто як "витрачання" бюджетних коштів, а й як соціальні інвестиції (особливо у поєднанні з необхідними реформами), які могли б суттєво і тривало вплинути на розвиток України. Більше того, увагу слід зосередити не стільки на регулярному наданні допомоги нужденним, скільки на заохоченні їх особистого розвитку, посиленню їх ролі в суспільстві та розширенню їх можливостей щодо вибору свого майбутнього, водночас дбаючи, щоб вони брали на себе відповідальність як за свій вибір, так і за його реалізацію.

На початку нового тисячоліття за Індексом регіонального людського розвитку (за винятком м. Києва та м. Севастополя) лише 3 області (Львівська, Полтавська та Харківська) мали середній рівень розвитку. Натомість низький рівень цього показника був характерний як економічно розвинутого Донбасу, так і для поліської Чернігівщини, подільської Хмельниччини та сільськогосподарської Вінниччини [3, с. 58].

Саме тому, в Концепції державної регіональної політики від 4 липня 2008 року був викладений новий погляд на єдність держави через регіональний розвиток. Згідно з Концепцією нова державна регіональна політика мала б бути орієнтована, насамперед, на людину, а всі інструменти реалізації цієї політики мати кінцевим результатом забезпечення високої якості життя людини у процвітаючому регіоні процвітаючої країни. Люди стають епіцентром соціального прогресу, тому що людський розвиток є не лише ключовою метою, а й найбільшим важливим детермінантом і чинником соціального й економічного розвитку [3, с. 58].

У 2012 році було затверджено нову Методику вимірювання регіонального людського розвитку в Україні. До розрахунку Індексу регіонального людського розвитку включено 33 показники (22 показники-стимулятори та 11 показників-дестимуляторів) людського розвитку, які

² Індекс регіонального людського розвитку — інтегральний показник, який відображає якість життя людини в кожному регіоні порівняно з іншими регіонами України [3, с. 61].

були об'єднані у 6 блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта. Фахові розрахунки регіонального людського розвитку за цією методикою були здійснені починаючи з 2004 року [10].

За результатами рейтингової оцінки ІРАР Державною службою статистики України в 2012 році за 6 основними аспектами регіонального людського розвитку були отримані такі результати. Перше місце упродовж 2004—2009 років займала Закарпатська область, яка посідала перші позиції за інтегральним індексом комфортного проживання. У 2010—2012 роках перше місце належало Харківській області. Високий ранг області пояснюється найкращими показниками освіти та добробуту населення, а також комфортним соціальним середовищем в регіоні (за даними складовими ІРАР область посідала відповідно 3, 2 та 4 місця).

Наступне місце належить Чернівецькій області (перші позиції за розвитком соціального середовища та добробуту).

Натомість на останніх місцях розташовані Житомирська область (найгірші показники добробуту, освіти, ринку праці та відтворення населення), Кіровоградська область (низькі показники відтворення населення та соціального середовища) та Херсонська область (низькі показники соціального середовища, добробуту та відтворення населення).

За висновками Державної служби статистики України у 2010—2012 роках Хмельницька область була віднесена до регіонів, що тяжіють до стабільності. Маючи достатньо високі рейтинги за соціальним середовищем та демографічним розвитком, Хмельниччина спроможна шляхом перегляду порядку та джерел фінансування складових людського розвитку забезпечити вагомий результат щодо підвищення загального рівня людського розвитку.

Таким чином, результати розрахунків Індексу регіонального людського розвитку можуть служити основою для визначення ключових проблем та пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку для кожного регіону та держави в цілому.

Як наголошували вчені Інституту демографії і соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, диференціація регіонів України за рівнем людського розвитку — це найбільш комплексний індикатор оцінки ефективності державної регіональної політики, яка здійснюється за основними складовими людського розвитку: станом охорони здоров'я та демографічною ситуацією, рівнем освіти та розвитком системи освіти, станом ринку праці та рівнем добробуту. При цьому показники соціально-економічного розвитку регіону стають не тільки функцією виключно природних ресурсів, капіталу та організаційно-технічних факторів, й результатом реалізації соціального капіталу: освіченості, здоров'я, культури, історичної спадщини населення, свідомості здійснення екологізації виробництва й управління в підприємницькій діяльності та інше.

Кількісні значення складових ІРАР певною мірою відображають також ефективність діяльності органів державної влади щодо розвитку людського потенціалу відповідного регіону, особливо в умовах переходу України до парламентсько-президентської моделі побудови системи державної влади, проведення адміністративно-територіальної реформи і пов'язаним з цим зростанням ролі місцевих органів влади та місцевого самоврядування в регіональному людському розвитку, як провідна ланка в соціально-економічному розвитку регіонів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування нового алгоритму розробки Програм сталого соціально-економічного розвитку регіонів на 3—5 років на основі оцінки динаміки та структури складових Індексу регіонального людського розвитку за попередні роки, виходячи із завдань його покращення та мобілізації резервів підвищення рівня і якості життя населення регіонів відповідно до національних завдань Цілей Розвитку Тисячоліття в Україні.

Виявлення негативних тенденцій у прояві показників-дестимуляторів при розрахунках Індексу регіонального людського розвитку і обґрунтування відповідних заходів та інвестиційних пропозицій щодо зменшення їх негативного впливу на рівень та динаміку людського розвитку стає головною задачею розробки Регіональної програми людського розвитку на перспективу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади основними повноваженнями органів місцевого самоврядування обласного рівня повинно стати забезпечення: регіонального розвитку; охорони навколишнього природного середовища; розвитку обласної інфраструктури (насамперед, обласних автомобільних доріг, мережі міжрайонних та міжобласних маршрутів транспорту загального користування); професійно-технічної освіти; надання високо спеціалізованої медичної допомоги; розвитку культури, спорту і туризму [6].

Хмельницька область за Інтегральним індексом регіонального людського розвитку у 2014 році займала 18 місце з 22 областей України (за даними Державної служби статистики України; статистика за АР Крим, Луганську та Донецьку області — відсутня) [7].

Індекс регіонального людського розвитку був розрахований за 6 блоками:

Блок 1. "Відтворення населення": 5 показників (4:1); стандартизоване каліброве значення (СКЗ) дорівнювало 0,6934; ранг серед областей — 14.

Блок 2 — "Соціальне середовище": 6 показників-дестимуляторів розвитку; СКЗ? 0,4848, ранг — 9.

Блок 3 — "Комфортне життя": 6 показників-стимуляторів розвитку; СКЗ — 0,5389, ранг — 19.

Блок 4 — "Добробут": 5 показників (4:1); СКЗ — 0,6028, ранг — 13.

Блок 5 — "Гідна праця": 6 показників (3:3); СКЗ — 0,5320, ранг — 12.

Блок 6 — "Освіта": 5 показників-стимуляторів розвитку; СКЗ — 0,8345, ранг — 12.

По кожному з блоків вимірювання регіонального людського розвитку фахівцями Держкомстату України та науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України здійснено оцінки СКЗ та відповідних показників з їх рангами по кожній області за 2004—2014 рр. [10]. Це дозволяє оцінити динаміку відповідних складових, а також виявити і мобілізувати резерви покращення Індексу регіонального людського розвитку Хмельницької області у порівнянні з іншими регіонами України.

Так, по Блоку 1 "Відтворення населення" 18 ранг області з 22 обумовлений показником "Дитяча смертність".

По Блоку 2 "Соціальне середовище":

— 21 ранг з 22 обумовлений показником "Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом: алкоголізм і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин";

— 15 ранг з 22 за показником "Коефіцієнт підліткової народжуваності";

— 11 ранг з 22 за показником "Кількість померлих від навмисного самоубиття";

По Блоку 3 "Комфортне життя":

— 21 ранг із 22 за показником "Обсяг реалізованих населенню послуг";

— 20 ранг з 22 за показником "Питома вага житла, обладнаного централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості";

— 19 ранг з 22 за показником "Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів";

— 13 ранг з 22 за показником "Забезпечення житлом у міських поселеннях".

Блок 4 "Добробут":

— 18 ранг з 22 за показником "Кількість мінімальних продуктивних кошків, які можна придбати за середньодушовий дохід";

— 18 ранг з 22 за показником "Наявність базового набору товарів тривалого користування";

— 15 ранг з 22 за показником "Валовий регіональний продукт на одну особу";

— 11 ранг з 22 за показником "Рівень бідності за відносним критерієм".

Блок 5 "Гідна праця":

— 17 ранг з 22 за показником "Рівень зайнятості населення";

— 15 ранг з 22 за показником "Частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам";

— 15 ранг з 22 за показником "Рівень охоплення соціальним страхуванням";

— 10 ранг з 22 за показником "Рівень безробіття";

— 10 ранг з 22 за показником "Співвідношення середньої та мінімальної заробітної плати".

Блок 6 "Освіта":

— 17 ранг з 22 за показником "Частка осіб із освітою не нижче базова вища серед населення 25 +";

— 11 ранг з 22 за показником "Середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО)".

Натомість, саме за цим блоком у 2014 році Хмельниччина мала:

— 3 ранг з 22 за показником "Чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3 — 5 років проти 1-го рангу з 22 за цим показником у 2013 році;

— 5 ранг з 22 за показником "Охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку" у 2013 році.

По Блоку 1 "Відтворення населення" Хмельниччина мала:

— 5 ранг з 22 за показником "Ймовірність жінок дожити від 20 до 65 років";

— 6 ранг з 22 "Середня очікувана тривалість життя при народженні".

По Блоку 2 "Соціальне середовище" Хмельниччина мала:

— 4 ранг з 22 по показнику "Коефіцієнт злочинності";

— 8 ранг з 22 по показнику "Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування".

По Блоку 3 "Комфортне життя" Хмельниччина мала:

— 6 ранг з 22 за показником "Питома вага жигла, обладнаного централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у сільській місцевості;

— 7 ранг з 22 за показником "Стан навколишнього природного середовища".

По Блоку 4 "Добробут" Хмельниччина мала 6 ранг з 22 за показником "Питома вага домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість".

По Блоку 5 "Гідна праця" Хмельниччина мала 6 ранг з 22 за показником "Частка працівників, які отримують зарплату менше 1,5 прожиткових мінімуми".

Розробляючи заходи щодо зменшення негативного впливу показників-дестимуляторів на людський розвиток в області, необхідно не погіршувати позитивний вплив показників-стимуляторів.

Таким чином, оцінка соціально-економічного статусу Хмельницької області за рівнем та динамікою Індексу регіонального людського розвитку у ранговому порівнянні з іншими областями України стає одним з провідних критеріїв оцінки ефективності та результативності діяльності виконавчої влади на місцевому та регіональному рівнях.

Перші 10 місць за Індексом регіонального людського розвитку у 2014 році займали наступні області: Харківська, Чернівецька, Закарпатська, Львівська, Запорізька, Київська, Одеська, Тернопільська, Полтавська та Миколаївська. Аналогічно, перші 10 місць за Індексом регіонального людського розвитку у 2013 році займали Харківська, Чернівецька, Львівська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Полтавська, Одеська, Черкаська і Тернопільська області.

Тобто Хмельницькій ОДА та органам місцевого самоврядування Хмельниччини доцільно використовувати досвід перелічених областей щодо впровадження ними відповідних стратегій, програм, бюджетів, проектів та конкретних заходів.

Слід підкреслити, що обґрунтування нового алгоритму формування поточних і середньострокових Програм

сталого соціально-економічного розвитку передбачає узагальнення досвіду Хмельницької ОДА щодо розробки Стратегії регіонального розвитку (ССР) на довгостроковий період та щорічних Програм соціально-економічного розвитку.

На початковому етапі освоєння стратегічного планування в Хмельницькій ОДА були використані положення Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів" від 08.09.2005 р. № 2850-IV, який визначив основні підходи щодо розроблення та прийняття СРР (набрав чинності з 1 січня 2006 р.). Обласна рада Хмельницької області у 2005 році прийняла Стратегію економічного і соціального розвитку Хмельницької області на 2004—2015 роки [8].

Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на період до 2020 року розроблялася Робочою групою із розробки Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області за фінансовою допомогою та технічного сприяння з боку проекту Європейського Союзу "Підтримка сталого регіонального розвитку" (з листопада 2010 р. по липень 2011 р.).

Погодження напрацювань до проекту Стратегії здійснювалося Керівним комітетом, до складу якого входили:

1. Голова ОДА — співголова керівного комітету.
2. Голова облради — співголова керівного комітету.
3. Профільний заступник голови — заступник співголів керівного комітету.
4. Представник громадськості, обраний із числа робочої групи.
5. Представник бізнесу, обраний із числа робочої групи.
6. Представник торгово-промислової палати.
7. Експерт із розробки стратегії.
8. Представник секретаріату.

До повноважень Керівного комітету був віднесений розгляд напрацьованих матеріалів, участь в обговоренні спірних питань, прийняття рішень.

До складу Робочої групи входили:

1. Заступник голови ОДА — співголова робочої групи.
2. Заступник голови облради — співголова робочої групи.
3. Начальник Головного управління економіки ОДА — заступник співголів робочої групи.
4. Представники влади (зацікавлені начальники структурних підрозділів ОДА, ін. територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади, голови постійних комісії облради, представники райдержадміністрацій, міськвиконкомів). Відповідні робочі групи створюються на місцях (РДА, МВК).
5. Представники опозиції.
6. Представники бізнесу (члени галузевої ради, представники бізнес асоціацій, керівники крупних бюджетотворюючих підприємств тощо).
7. Представники громадськості (очільники активних зацікавлених громадських організацій, керівники профільних ВУЗи, ЗМІ, громадяни краю з активною позицією).
8. Експерти із розробки стратегії (вітчизняні та закордонні).

До повноважень Робочої групи були віднесені аналіз поточної ситуації, висунення та обговорення пропозицій, напрацювання матеріалів на перспективу (SWOT-аналіз, вироблення бачення, операційних цілей, завдань та заходів).

Секретаріат Робочої групи та Керівного Комітету, основними функціями якого були організація їх засідань, опрацювання наданих матеріалів, забезпечення тісної співпраці між Робочою групою та Керівним комітетом, а також інформаційного супроводу процесів розробки СРР, складався з працівників Головного управління економіки ОДА.

Слід особливо підкреслити, що з метою забезпечення належного рівня організації роботи Робочої групи та Керівного Комітету, а також налагодження інформаційного забезпечення було розроблено і реалізовано Комунікаційну стратегію розробки проекту Стратегії регіо-

нального розвитку Хмельницької області на 2011—2017 роки.

Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області розроблялася із використанням кращого європейського на українського досвіду у ході низки семінарів та дискусій у період із жовтня 2010 року до травня 2011 року.

Однією з цілей цього процесу було налагодження партнерства між обласною державною адміністрацією, обласною радою, районними адміністраціями, міськими та районними радами, університетами та інститутами, а також широким колом організацій громадянського суспільства для того, щоб згодом забезпечити вирішити завдання сталого соціально-економічного розвитку регіону.

Цей процес колективної роботи різних суб'єктів регіонального розвитку у рамках Робочої групи дозволив залучити до розробки Стратегії понад 120 активних людей Хмельницької області із різних секторів суспільства, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, наукових установ та громадських організацій.

Реалізація зазначеної Стратегії зорієнтована на становлення сталого просторового розвитку області, диверсифікації економіки, розвитку агропромислового комплексу як високоефективного експортоспроможного сектору економіки, формуванню туристичної та курортно-рекреаційної інфраструктури, зростання добробуту населення.

Задля якісної підготовки Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011—2020 роки проведено соціально-економічний аналіз, під час якого бралися до уваги показники щодо географії і топографії, транспортних комунікацій, населення та демографії, науково-кадрового потенціалу, професійних кадрів, студентів, стану економіки і підприємництва, сільського господарства, туризму та оздоровлення населення.

Був виконаний аналіз соціальних питань, аналіз різних перспектив для жінок/чоловіків, дітей/молоді/похилих та інших груп зацікавлених осіб, а також визначена місія майбутнього розвитку Хмельницької області.

У Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011—2020 рр., яка була затверджена обласною радою 18 травня 2011 року, передбачені стратегічні цілі, операційні цілі та завдання, які спрямовані на вирішення проблемних питань. Стратегічні цілі розвитку Хмельниччини були визначені наступним чином:

1. Диверсифікація структури економіки області та покращення діяльності економічних суб'єктів.
2. Реалізація туристичного потенціалу регіону.
3. Розвиток сільських територій та територій навколо міст регіону.
4. Забезпечення росту регіонального потенціалу (вирішення наскрізних проблем).

Слід підкреслити те, що тільки зазначена четверта стратегічна ціль відповідає напрямам національних завдань Цілей Розвитку Тисячоліття в Україні, визначених за участю ПРООН, а три перші стратегічні цілі були визначені за рекомендаціями фахівців та експертів ЄС. Останні орієнтували розвиток господарства Хмельниччини в основному як сировинної бази, а не технологічно оновленого виробництва з випуском наукомісткої продукції та наданням інтелектуальних послуг з високою доданою вартістю.

25 травня 2011 року відбувся Форум із мобілізації ідей проєктів до Плану реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011—2014 роки як п'яте засідання Робочої групи із залученням активних представників бізнесу, влади та громадських організацій, а також представників райдержадміністрацій та виконкомів міських (міст обласного значення) рад, районних рад; регіональних галузевих рад підприємців.

Цей захід став першим кроком у розробці Плану реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011—2014 роки. Для його формування були використані пропозиції жителів області (фізичних та представників юридичних осіб) щодо конкретних ідей проєктів. Розроблення даних проєктів призвано забез-

печити гідний розвиток краю та підвищити рівень добробуту мешканців Хмельниччини.

4—7 липня 2011 року у місті Кам'янець-Подільський за участі Леоніда Гураля — тодішнього заступника голови Хмельницької облдержадміністрації, співголови Робочої групи із розробки Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011—2020 роки та експертів проєкту ЄС "Підтримка сталого регіонального розвитку в Україні" чотирма фокус-групами опрацьовано ідеї проєктів регіонального розвитку, які стали основою Плану реалізації Стратегії на 2011—2014 роки.

Всього надійшло майже 250 ідей від жителів Хмельниччини і серед них вдалося віднайти багато цікавих, які були "матеріалізовані" у проєктах розвитку області та стали конкретними заходами реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011—2020 роки.

План реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2014 роки був затверджений розпорядженням Голови ОДА від 26 грудня 2011 року № 504/2011-р., а План заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2015—2017 роки був затверджений Рішенням обласної ради від 28 травня 2015 року № 2-32/215, на контролі якої станом на 21 квітня 2016 року знаходилось також 58 цільових програм соціально-економічного розвитку області.

Наступним етапом становлення передумов впровадження державного регулювання регіонального людського розвитку в Хмельницькій області стали, по-перше, уточнення та доробка Стратегії регіонального розвитку на 2015—2017 рр. на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385 "Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року" (в термін до 6 лютого 2015 року). По-друге, підведення підсумків Плану реалізації Стратегії регіонального розвитку на 2011—2014 рр. і розробка заходів такого Плану на 2015—2017 рр.

Необхідно також відмітити послідовну реалізацію фахівцями Хмельницької ОДА головних цілей людського розвитку в щорічних Програмах соціально-економічного розвитку області на протязі 2010—2016 рр. (табл. 1).

У процесі реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Хмельницькій області у 2015 році було створено 22 Об'єднані територіальні громади (з 159 ОТГ в цілому по Україні — 13,8%) внаслідок добровільного об'єднання 213 місцевих рад (490 населених пунктів), що складало 36% від загальної площі області та 23% — від загальної чисельності населення області. Місцевим бюджетам ОТГ Хмельниччини на 2016 рік було передбачено з Державного бюджету України освітньої субвенції в обсязі 347,0 млн грн. та медичної субвенції — 184,0 млн грн.

Нова модель формування місцевих бюджетів в 2015—2016 рр. передбачає визначення базової (трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій), реверсної (кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій) та стабілізаційної дотації (додаткової дотації з державного бюджету для покриття можливих фактичних диспропорцій при запровадженні нової моделі взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами), а також додаткової дотації на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок надання пільг, встановлених державою та субвенції (освіта, охорона здоров'я тощо).

У 2016 році 19 об'єднаних територіальних громад Хмельницької області отримують з Державного бюджету України базову дотацію, місцеві бюджети Гуменецької та Розсошанської громад затверджені з реверсною дотацією, а бюджет Волочинської громади затверджений без дотацій. Всього ОТГ області отримують 64 млн грн. базової дотації.

У результаті утворення ОТГ обсяг власних ресурсів місцевих бюджетів порівняно із 2015 роком зріс на 175 млн грн., у тому числі завдяки введенню нового джерела

Таблиця 1. Структура Програм соціально-економічного розвитку Хмельницької області*

2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
1. Створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіону	1. Стійкий економічний розвиток	1. Створення умов для соціально-економічного розвитку	1. Підвищення соціальних стандартів	1. Підвищення конкурентоспроможності економіки та покращення інвестиційного клімату	1. Створення сприятливого середовища для бізнесу та інвестицій	1. Розвиток людини та підвищення соціальних стандартів життя
2. Людина і стійкий розвиток	2. Підвищення стандартів життя	2. Модернізація виробництва та інфраструктури	2. Економічний розвиток	2. Сталий економічний розвиток	2. Розвиток реального сектору економіки	2. Формування конкурентоспроможної економіки
1. Технологічний розвиток в індустрії	3. Поліпшення бізнес-клімату та залучення інвестицій	3. Підвищення соціальних стандартів	3. Підвищення конкурентоспроможності регіону	3. Збереження і розвиток людського та соціального капіталу	3. Розвиток інфраструктури	3. Розвиток інфраструктурних секторів
3. Розвиток інфраструктури та інформаційного простору	4. Розвиток промисловості та інфраструктури	4. Посилення ролі регіонів та їх відповідальності у розв'язанні соціальних проблем	4. Результати виконання програми	4. Результати виконання програми	4. Розвиток людського капіталу	4. Результати виконання програми
4. Забезпечення ефективної роботи АПК	5. Ефективне функціонування АПК	5. Розвиток міжнародного співробітництва та євроінтеграція			5. Результат виконання програми	
1. Створення сучасної інноваційної системи	6. Регіональний економічний розвиток	6. Результати виконання Програми				
5. Розвиток міжнародного співробітництва та євроінтеграція	7. Міжнародна інтеграція і співпраця	7. Основні напрями розвитку на 2013-2014 рр.				

* Рішення Хмельницької обласної ради: 2010 р. — від 26.05.2010 р. № 6-28/2010; 2011 р. — від 02.03.2011 р. № 21-3/2011; 2012 р. — 21.12.2011 р. № 17-7/2011; 2013 р. — 28.03.2013 № 19-15/2013; 2014 р. — від 30.04.2014 р. № 12-23/2014; 2015 р. — 07.04.2015 р. № 18-31/2015; 2016 р. — від 21.04.2016 р. № 21-5/2016.

їх формування (податок на доходи фізичних осіб) — на 164 млн грн.

При збереженні методології розрахунків власних ресурсів місцевих бюджетів ОТГ 2015 року їх обсяг у 2016 році збільшився всього на 8 відсотків (без врахування темпів інфляції — 48%). А обсяги медичної та освітньої субвенцій для бюджетів ОТГ були визначені виходячи з реально можливих обсягів трансфертів з Державного бюджету України, а не виходячи з соціальних стандартів і фінансових норм їх бюджетного забезпечення.

Тобто подальшого методичного вирішення потребують питання як розробки відповідних соціальних стандартів, так і їх фінансового забезпечення при формуванні наступних ОТГ. Ці соціальні стандарти повинні бути розробити Головні розпорядники бюджетних коштів при обґрунтуванні обсягів медичної та освітньої субвенції.

Планова різниця між обсягами цих субвенцій, що розраховані по соціальних стандартах та виходячи з реально можливих ресурсів Державного бюджету України, може бути компенсованою в регіонах шляхом активізації інституту державно-приватного партнерства на місцях. При цьому, якщо представницькі органи місцевої влади будуть змушені спиратися на власні фінансові можливості, то обласні місцеві адміністрації повинні добиватись виділення фінансової допомоги з Державного бюджету України відповідно до необхідності забезпечення фінансуванням соціальних стандартів.

Саме в цьому вбачаються нові проблеми розмежування повноважень щодо державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів між ОДА та створеними ОТГ, а також з тими, що будуть створюватись.

Накопичення досвіду роботи ОДА та ОТГ на основі соціальних стандартів буде сприяти формуванню соціально- і економічно-спроможних територіальних громад як базового рівня системи державного управління "життям по-новому".

Утворені в Хмельницькій області ОТГ отримали субвенцію з Державного бюджету України на формування своєї інфраструктури в обсязі 216 млн грн., що становить 21,6 % від загального обсягу по Україні. Найбільший обсяг субвенцій складає 22,8 млн грн. у Новоушицькій ОТГ, а найменший — 3 млн грн. у Понінківській ОТГ.

Крім того, ОТГ мають можливості отримувати кошти і з Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР). Тому необхідно вдосконалювати методичне забезпечення формування власних фінансових ресурсів ОТГ, в залежності від їх ролі і місця в реалізації стратегій розвитку області та держави в цілому.

План заходів щодо реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на період до 2020 року на найближчі два роки (2015—2017 рр.) включає чотири програми:

1. Диверсифікація структури економіки області та покращення діяльності економічних суб'єктів (включала 21 проект, або технічне завдання).

2. Забезпечення росту регіонального потенціалу (вирішення наскрізних проблем у складі 19-ти проектів та технічних завдань).

3. Розвиток сільських територій та територій навколо міст регіону (13 проектів та технічних завдань).

4. Розвиток туризму (10 проектів та технічних завдань).

І, найголовніше, що доцільно підкреслити. До плану заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2015—2017 роки для забезпечення спроможності територіальних громад було відібрано 36 інфраструктурних проектів, що відповідали стратегічним цілям розвитку області, а також умовам фінансування за рахунок коштів ДФРР у 2015 році на загальну суму 124,8 млн грн.

Залучення коштів для фінансування проектів із Державного фонду регіонального розвитку завдяки удосконаленню формули розподілу (зміни статті 24-1 Бюджетного кодексу України) стало більш схожим на європейський механізм фінансування регіонального розвитку:

— 80 % коштів розподіляється між усім регіонами пропорційно частці населення регіону у загальній чисельності населення України;

— 20 % коштів розподіляється пропорційно населенню, між регіонами, рівень Валового Регіонального Продукту (ВРП) на душу населення яких менше 75 % від середнього українського.

Менш економічно спроможні регіони отримують додаткові кошти на розвиток.

Хмельницька ОДА орієнтує ОТГ за кошти ДФРР фінансувати проекти стратегічного довгострокового характеру, а не поточні потреби. Завдання органів місцевого самоврядування повинно полягати в тому, щоб використовувати кошти ДФРР в першу чергу на проекти, які створюють інфраструктуру і що веде до капіталізації земель, формування доданої вартості, зростання доходів домогосподарств.

Завдяки цим орієнтирам ОТГ області реалізували можливість підготувати та подати проекти на фінансування з ДФРР на 2017 рік. Позитивний вплив інвестиційних проектів ОТГ на економіку області та держави в цілому досягається на основі: по-перше, забезпечення відповідності пріоритетам, визначених у Державній стратегії регіонального розвитку, Стратегіях розвитку регіонів та у Планах заходів з їх реалізації; по-друге, впровадження інвестиційних програм і проектів як проектів співробітництва територіальних громад; по-третє, підтримки добровільно об'єднаних територіальних громад.

Таким чином, напрями, пріоритети, завдання та заходи Програм соціально-економічного розвитку Хмельницької області у 2010—2016 рр. засвідчують про достатньо високий та належний рівень планово-економічної та фінансово-бюджетної роботи фахівців ОДА. За ініціативою Голови Хмельницької ОДА Корнійчука О.О. вони розробляють вперше в Україні Регіональну програму людського розвитку у Хмельницькій області на 2017—2020 роки як основу формування Програми сталого соціально-економічного розвитку області на 2017—2020 роки. Це стає головною передумовою реального впровадження державного регулювання регіонального людського розвитку в області.

Ознаками виділення підпрограм Регіональної програми людського розвитку у Хмельницькій області на 2017—2020 роки визначені ті аспекти людського розвитку в області, які регламентовані повноваження ОДА у провідних складових соціальної сфері: "Освіта", "Охорона здоров'я", "Соціальний захист населення", "Культура й мистецтво", "Фізичне виховання та спорт". Вихідною підпрограмою Регіональної програми людського розвитку на Хмельниччині визнана підпрограма "Відтворення населення", показники демографічного потенціалу якої є одночасно засобами та кінцевою метою розробки та реалізації зазначених програм.

Алгоритм розробки Регіональної програми людського розвитку у Хмельницькій області на 2017—2020 роки побудований за наступною логічною схемою:

— обґрунтування заходів щодо зменшення негативного впливу на людський розвиток тих соціальних факторів, які обумовлювались показниками-дестимуляторами розвитку на протязі 2004—2014 рр.;

— кількісна (натуральна та вартісна) оцінка цих заходів та їх імплементація в інвестиційних пропозиціях та проектах, включаючи інфраструктурні проекти Об'єднаних територіальних громад (ОТГ);

— перегрупування заходів Плану реалізації Стратегії регіонального розвитку на 2015—2017 роки та розробки нових заходів такого Плану на 2018—2020 роки, виходячи із завдань покращення Індексу регіонального людського розвитку Хмельницької області в 2017—2020 рр.;

— інвентаризація проектів цільових програм національного та обласного виміру, моніторинг яких знаходиться на контролі Кабінету Міністрів України та обласної ради, їх уточнення та доопрацювання, виходячи із завдань покращення Індексу регіонального людського розвитку Хмельницької області в 2017—2020 рр.;

— формування пріоритетних напрямів та досягнення гармонізації економічного, екологічного і соціального розвитку Хмельниччини на 2017—2020 роки, ви-

ходячи із завдань покращення Індексу регіонального людського розвитку Хмельницької області в 2017—2020 рр.

Одночасно з розробкою Регіональної програми людського розвитку у Хмельницькій області на 2017—2020 роки здійснюється формування Програми сталого соціально-економічного розвитку Хмельницької області на 2017—2020 роки, виходячи із завдань покращення Індексу регіонального людського розвитку Хмельницької області в 2017—2020 рр.

При цьому намічено досягти балансової узгодженості показників економічного, екологічного та соціального розвитку Хмельницької області у 2017—2020 роках в контексті досягнення сталого регіонального розвитку Хмельниччини. Виконання цієї роботи відбувається з використанням показників інвестиційного, екологічного та соціального паспорту Хмельницької області станом на 2015 рік.

Розробка базового варіанту Програми сталого соціально-економічного розвитку Хмельницької області на 2017—2020 роки, виходячи із завдань покращення Індексу регіонального людського розвитку Хмельницької області в 2017—2020 рр. відбувається відповідно до Цілей Розвитку Тисячоліття в Україні з локалізацією конкретних завдань, заходів і індикаторів для області [9; 10]:

Ціль 1. Подолання бідності (в цілому по Україні 3 завдання, 5 індикаторів).

Ціль 2. Забезпечення якісної освіти впродовж життя (2 завдання, 6 індикаторів).

Ціль 3. Забезпечення гендерної рівності (2 завдання, 4 індикатори).

Ціль 4. Зменшення дитячої смертності (1 завдання, 2 індикатори).

Ціль 5. Поліпшення здоров'я матерів (1 завдання, 2 індикатори).

Ціль 6. Обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їх масштабів (2 завдання, 6 індикаторів);

Ціль 7. Сталий розвиток довкілля (4 завдання, 8 індикаторів).

ВИСНОВКИ

В умовах становлення парламентсько-президентської системи державного управління "життям по-новому" Обласні державні адміністрації будуть нести відповідальність за дотриманням органами виконавчої влади на місцях положень Конституції України та законів України щодо прав і свобод населення області шляхом організації та координації розробки та реалізації Регіональної програми людського розвитку області та Програми сталого соціально-економічного розвитку на середньо- та довгострокові періоди (3, 5, 10 років).

Обласні державні адміністрації спроможні також контролювати хід виконання Національних програм людського розвитку завдяки реалізації загальнодержавних інвестиційних проектів.

Розробку Програм сталого соціально-економічного розвитку адміністративних областей на основі Регіональних програм людського розвитку необхідно та доцільно розглядати як провідний ланцюжок механізму реалізації сучасної державної регіональної політики.

Повноваження Обласних державних адміністрацій щодо забезпечення розробки та виконання Програм сталого соціально-економічного розвитку областей та Регіональних програм людського розвитку в області повинні визначатися на основі забезпечення ними соціальних норм, нормативів і стандартів у житті населення, а повноваження Обласних рад — на основі регламентації складових механізмів забезпечення сталого соціально-економічного розвитку в межах власних та запозичених фінансових ресурсів.

В умовах децентралізації влади Обласні державні адміністрації будуть здійснювати контроль освоєння освітньої, медичної субвенції та субвенції на соціальний захист населення області й мати право отримувати відповідні цільові трансферти з Державного бюджету України для забезпечення загальнонаціональних соціальних стандартів у житті населення.

Обласні державні адміністрації, відповідаючи за соціально-економічний розвиток своїх територій (в тому числі на підставі розробки балансів трудових, матеріально-фінансових та інших ресурсів, місцевих будівельних матеріалів та палива) повинні мати повноваження не тільки стосовно методичного керівництва розроблення ОТГ інфраструктурних проектів соціальної сфери, а й їх експертної оцінки за "точками економічного зростання", створення нових робочих місць та аналізу впливу на покращення Індексу регіонального людського розвитку в цілому.

Виходячи з аналізу досвіду роботи ОТГ Хмельницької області, особливої уваги набули питання наділення ОДА повноваженнями щодо забезпечення збалансованості фінансових ресурсів області та тих адміністративних районів, де створені ОТГ.

Підвищенню науково-освітнянського забезпечення формуванню системи державного регулювання людського розвитку в регіонах буде сприяти обґрунтування тематики випускних дипломних робіт бакалаврів та магістрів державних та приватних ВНЗ економічного профілю областей з проблем розробки сталого соціально-економічного розвитку адміністративної області, міст обласного значення, Об'єднаних територіальних громад, адміністративних районів, області в цілому, а також заходів реалізації Стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року та Плану заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку областей до 2020 року, виходячи із завдань покращення Індексу регіонального людського розвитку областей.

Випускники ВНЗ за місцем написання та захисту випускних кваліфікаційних робіт матимуть можливість працювати у відповідних місцевих органах виконавчої влади.

Основними напрямками подальших наукових досліджень з розглянутої проблеми є обґрунтування системи показників, індикаторів і критеріїв для обласних державних адміністрацій щодо моніторингу:

— Стратегії регіонального розвитку областей до 2020 року;

— Плану заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку областей до 2020 року на 2015—2017 та на 2018—2020 роки;

— Регіональних програм людського розвитку областей, зокрема, для Хмельницької області на 2017—2020 роки;

— Програми сталого соціально-економічного розвитку областей, зокрема, для Хмельницької області на 2017—2020 роки;

— оцінки діяльності облдержадміністрацій, райдержадміністрацій та аналізу результатів діяльності ОТГ областей України щодо людського розвитку в контексті досягнення національних завдань Цілей Розвитку Тисячоліття та Цілей сталого розвитку людства.

Методичні рішення та конкретні пропозиції облдержадміністрації щодо проведення моніторингу доцільно буде направити в Адміністрацію Президента України, Кабінет Міністрів України та Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України для практичного використання.

Література:

1. Україна після 2015 року: Майбутнє, якого ми прагнемо / Національна доповідь [Лібанова Е.М., Балакірева О.М., Єрмолаєва А.В. та ін.]. — К.: 2013.

2. Наукові основи подальшого розвитку та вдосконалення концептуальних положень оновленого Бюджетного кодексу України / Науково-практичний коментар до Бюджетного Кодексу України / Кол. авторів, заг. редакція Ф.О. Ярошенка, науковий редактор — Василь Столярів. 2-е вид., доп. та перероб. — К.: ДНУ АФУ; УДУФМТ, 2011. — 560 с. (35 д.а.) — С. 12—27.

3. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід. Видання друге, доповнене / За заг. ред. А. Ткачука. — К.: Леста, 2011. — 260 с.

4. Столярів В.Ф., Шинкарюк О.В. Провідні складові механізму державного управління "життям по-новому" (в умовах децентралізації влади) // Вісник економічної науки України. — Донецьк, 2014. — № 2. — С. 131—140.

5. Столярів В.Ф., Шинкарюк О.В. Науково-освітнянське забезпечення механізму державного управління "життям по-новому" (в умовах децентралізації влади) // Вісник економічної науки України / Наук. ред. О.І. Амоша. — Донецьк, 2014. — № 3 (27). — С. 113—126.

6. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. — Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>

7. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень. — Київ: Державна служба статистики України, 2014 р. — 51 с.

8. Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2011—2020 рр. / Робоча група із розробки Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області до 2020 року, за редакцією Т. Забуковець-Ковачич, А. Ткачука, Ю. Третяка, В. Кашевського, М. Павлиці. — К.: Сталь, 2011. — 208 с.

9. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2015. — 356 с.

10. Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна — 2013. Національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України / ПРООН. — К. — 2013 — 176 с.

References:

1. Libanova, E.M. Balakirjeva, O.M. and Yermolaieva (2013), *Ukraine pislia 2015 roku: Majbutnie, iakoho my prahnemo*. Natsional'na dopovid' [Ukraine after 2015: The future which we aspire. National report], Kyiv, Ukraine.

2. Yaroshenka, F.O. (2011), *Naukovi osnovy podal'shoho rozvytku ta vdoskonalennia kontseptual'nykh polozhen' onovlenoho Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy*. Naukovo-praktychnyj komentar do Biudzhethnoho Kodeksu Ukrainy [Scientific basis for further development and improvement of the conceptual provisions of the revised Budget Code of Ukraine], 2nd ed., DNU AFU; UDUFMT, Kyiv, Ukraine.

3. Tkachuk, A. (2011), *Rehional'na polityka: pravove rehuliuвання*. Svitovij ta ukraїns'kyj dosvid [Regional policy: legal regulation. Worldwide and Ukrainian experience], 2nd ed., Lesta, Kyiv, Ukraine.

4. Stoliarov, V.F. and Shynkariuk, O.V. (2014), "Leading components of mechanism of public administration "life in a new way" (in conditions of decentralization of power)", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol.2, pp. 131—140.

5. Stoliarov, V.F. and Shynkariuk, O.V. (2014), "Scientific and educational provision of mechanism of public administration "life in a new way" (in conditions of decentralization of power)", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol. 3, pp. 113—126.

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "The concept of reform of local government and territorial organization of power"", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-r> (Accessed 18 June 2016).

7. State Statistics Service of Ukraine (2014), "Rehional'nyj liud's'kyj rozvytok. Statystychnyj biuletень" [Regional human development. Statistical Bulletin]. Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

8. Zabukovets'-Kovachych, T. Tkachuk, A. Tretiak, Yu. Kashevs'kiy, V. and Pavlytsia, M. (2011), *Stratehiia rehional'noho rozvytku Khmel'nyts'koi oblasti na 2011-2020 rr.* [Regional Development Strategy of Khmelnytsky region for 2011—2020], Stal', Kyiv, Ukraine.

9. Libanova, E.M. (2015), *Liud's'kyj rozvytok v Ukraini. Modernizatsiia sotsial'noi polityky: rehional'nyj aspekt* [Human development in Ukraine. Modernisation of social policy: a regional aspect], In-t demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

10. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy (2013), *Tsili Rozvytku Tysiacholittia. Ukraina ? 2013*. Natsional'na dopovid' [Millennium Development Goals. Ukraine — 2013. National Report.], Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy/PROON, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2016 р.

УДК 336.1

О. В. Баранецька,
к. е. н., доцент кафедри фінансово-економічної безпеки та інтелектуальної власності,
Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль
Я. Г. Бучковська,
к. е. н., викладач Кам'янець-Подільського планово-економічного технікуму,
м. Кам'янець-Подільський

АНАЛІЗ БЮДЖЕТОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

O. Baranetska,
Candidate of Economics, Associate Professor of Department of financial and economic security and intellectual property,
Ternopil National Economic University, Ternopil
Y. Buchkovska,
Candidate of Economics, Teacher of Kamenets-Podolsk Economic Planning College, Kamenets-Podolsk

ANALYSIS OF CREATION OF BUDGET IN UKRAINE

У статті здійснено аналіз бюджетотворення в Україні. Досліджено проблеми бюджетного процесу, охарактеризовано окремі бюджетні показники. Виявлено основні вади бюджетної сфери, які перешкоджають стабільному розвитку національної економіки та негативно впливають на рівень бюджетної безпеки України.

There is making the analyzes of creation of budget in Ukraine in the article. It research the problems of the budget process, characteristic of some budget figures. It discover the basic shortcomings of public sector that hinder the sustainable development of the national economy and has adversely affect to the level of budgetary security of Ukraine.

Ключові слова: бюджет, бюджетна система, бюджетний процес, доходи бюджету, видатки бюджету, бюджетний дефіцит, державний борг, податковий борг, трансферти.

Key words: budget, budget system, budget process, budget revenues, expenditures, budget deficit, public debt, tax debt, transfers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Реалізація оптимальної бюджетної політики є передумовою стабільного та динамічного економічного зростання будь-якої держави. Однією із значних проблем національної економіки є неефективність та наявність численних суперечностей в організації та реалізації власної бюджетної політики, що створює перешкоди для функціонування усього господарського комплексу та забезпечення нормальної життєдіяльності країни. Тому реформування бюджетної сфери в контексті підвищення її бюджетної безпеки, яке попереду вимагає достеменного дослідження бюджетних показників з метою виявлення "слабких сторін" процесу бюджетотворення в Україні, є важливим актуальним завданням сьогодення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика бюджетної сфери досліджується багатьма науковцями, зокрема, питання бюджету висвітлені у працях О. Барановського [9], А. Бабич [1], В. Федосова [3], О. Щербини [10], С. Юрія [3] та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає в дослідженні й аналізі окремих бюджетних показників з метою з'ясування проблем процесу бюджетотворення та бюджетної сфери загалом.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Забезпечення бюджетної безпеки України на належному рівні має пряму пропорційну залежність ефективності функціонування її бюджетної системи та процесу бюджетотворення.

Дослідження та моніторинг бюджетної сфери України дозволяє виокремити ряд негативних моментів, які створюють значні перешкоди стабільності, стійкому пошукванню та зростанню національної економіки й характеризуються численними деліктами та дисбалансами, що охопили провідні ланки системи публічних фінансів.

По-перше, недосконалість правової бази з питань бюджету, неоднозначність трактувань дослідження однакових економічних явищ в різних законодавчих документах; систематичність правопорушень законодавчих норм, у тому числі при організації та реалізації бюджетного процесу.

Формально Бюджетний кодекс — єдиний документ, що охоплює всю сукупність правовідносин учасників бюджетного процесу (держави, платників податків, бюджетодержувачів і контрольних органів). Проте він недостатньо ефективно орієнтує їх на побудову бюджетної системи, яка максимально відповідала б реальним умовам ринкової економіки в Україні.

Бюджетний кодекс України не дозволяє визначити систему критеріїв оцінки нормативно-правових актів,

Таблиця 1. Статистика термінів реалізації окремих етапів бюджетного процесу в Україні протягом 2004–2016 рр.

Бюджетний рік	Дата подання проекту ЗУ «Про Державний бюджет України» КМУ до ВРУ	Дата реєстрації проекту ЗУ «Про Державний бюджет України» ВРУ	Дата прийняття ЗУ «Про Державний бюджет України»	Кількість редакцій (внесених змін до прийнятого ЗУ «Про Державний бюджет України»)
2004	09. 09. 2003 р.	10. 09. 2003 р.	27. 11. 2003 р.	9
2005	14.09. 2004 р.	13. 12. 2004 р.	23. 12. 2004 р.	9
2006	14.09. 2005 р.	15. 09. 2005 р.	20. 12. 2005 р.	8
2007	14. 09. 2006 р.	12. 12. 2006 р.	19. 12. 2006 р.	7
2008	11. 09. 2007 р.	26.12. 2007 р.	28. 12. 2007 р.	10
2009	13. 09. 2008 р.	23.12. 2008 р.	26. 12. 2008 р.	15
2010	12. 09. 2009 р.	15.09. 2009 р.	27. 04. 2010 р.	8
2011	08.12. 2010 р.	10. 12. 2010 р.	23. 12. 2010 р.	15
2012	14. 09. 2011 р.	15. 09. 2011 р.	22. 12. 2011 р.	15
2013	12. 09. 2012 р.	3. 12. 2012 р.	06. 12. 2012 р.	12
2014	11. 09. 2013 р.	14. 09. 2013 р.	16. 01. 2014 р.	10
2015	12. 12. 2014 р.	12. 12. 2014 р.	28. 12. 2014 р.	10
2016	14.09.2015 р.	22.12.2015 р.	25.12.2015 р.	Станом на 04.08.2016 р. - 6

Джерело: побудовано на основі [5].

що видаються в різних соціально-економічних сферах, але змінюють бюджетні правовідносини, що, по суті, означає зниження пріоритету прямої дії бюджетних законів [9, с. 629].

При цьому варто звернути увагу на численні зміни законодавства, що регламентує бюджетний процес. Так, після затвердження закону про державний бюджет на відповідний бюджетний рік, як правило, вносяться зміни, які зумовлені правками законодавства в оподаткуванні. Також норми окремих правових актів з питань бюджету, які регулюють тотожні бюджетні відносини, іноді є неоднозначними і суперечливими між собою, як логіка Бюджетного кодексу не відповідає логіці закону про місцеве самоврядування.

Вагомою проблемою бюджетного процесу є систематичне порушення бюджетної дисципліни його учасниками. Аналізуючи окремі стадії бюджетного процесу в Україні упродовж 2004–2015 р., можна констатувати факт хронічного несвоєчасного виконання органами державної влади своїх функціональних обов'язків (табл. 1).

Звісно, така діяльність, або ж бездіяльність уповноважених державних органів призводить до розбалансування бюджету через порушення термінів реєстрації проекту Закону України "Про Державний бюджет України" та його прийняття, а також через недоопрацювання на належному рівні самого документу, що робить його неефективним і зумовлює здійснення масштабних змін.

Важливою вадою бюджетного процесу в Україні, що виникає на стадії прийняття і виконання, є його недостатня прозорість. У 2015 р. перший крок щодо підвищення відкритості, прозорості та публічності бюджетного процесу було здійснено шляхом прийняття Закону України "Про відкритість використання публічних коштів". Однак введення цього закону в дію відкладалося. Крім того, замість прозорості виникла парадоксальна ситуація: відповідно до змін Бюджетного кодексу, виключно Міністерство фінансів України зобов'язується публікувати інформацію від місячних до річних показників виконання бюджету. З січня 2015 р. Державне казначейство України припинило розміщення на своєму офіційному сайті відповідну інформацію, а Міністерство фінансів України публікує такі дані із запізненням на місяць, що не дозволяє оперативно оцінювати поточний стан публічних фінансів. Відсутність інформації щодо відповідності планових показників фактичним, не дає можливості оцінити ефективність бюджетного планування та виконання бюджету [10].

Досить часто порушуються самі норми чинного законодавства: перевищення граничного розміру бюджетного дефіциту та державного боргу, надмірне викорис-

тання фінансових ресурсів бюджету або ж їх спрямування на цілі, що не передбачені законом, неефективне використання бюджетних коштів і їх розпорощення, недофінансування окремих витрат і т.д.

По-друге, недосконалість бюджетного планування та прогнозування, застосування "ручного режиму" у плануванні й адмініструванні бюджету.

Як відомо, формування державного бюджету та проведення бюджетних розрахунків здійснюється на основі макроекономічних показників. Ідеальним є варіант, за якого їх фактичні значення відповідали б прогнозом, що, на жаль, на практиці трапляється досить рідко. Як правило, існує значний розрив між плановими та фактичними даними. До того ж, досить часто такі показники є недостатньо обґрунтованими й не відповідають економічним реаліям і тенденціям.

Планові показники бюджетних надходжень зазвичай занадто оптимістичні, а видатки — недооцінені й значно перевищують можливості акумулювання коштів. Це сприяє виникненню ризиків невиконання бюджету, збільшенню боргового тягара, здійснення секвестрування.

Розрахунки проектів бюджету недостатньо базуються на мінімальних соціальних стандартах. Окрім того, порушується принцип формування бюджету зниження догори; ні в державному, ні в місцевих бюджетах немає частини, яка б реально могла бути бюджетом розвитку; держбюджет не містить пріоритетів соціально-економічного розвитку країни; структура бюджетних видатків є непрозорою; дуже низьким є методичний рівень розроблення проектів місцевих бюджетів; доходи від державної власності і підприємницької діяльності держструктур, науково-технічної і зовнішньоекономічної діяльності плануються, як правило, у недостатніх відносно потенціалу обсягах. Поряд із цим сам факт виділення в бюджеті захищених статей свідчить про те, що вже на стадії його складання розробники впевнені у нереальності прогнозних параметрів [9, с. 630].

Зауважимо, що ще однією вадою бюджетного планування є залежність програмно-цільового методу та середньострокового бюджетного планування та прогнозування від політичної та економічної кон'юнктури. Внаслідок цього: закони про Державний бюджет України ухвалюються з хронічним запізненням (див. табл. 1); звичною практикою стало ухвалення законів про бюджет у пакеті з іншими законодавчими актами, які суттєво змінювали податкове середовище чи засади діяльності розпорядників бюджетних коштів; Основні напрями бюджетної політики у 2013, 2014 та 2015 рр. не ухвалювалися; прогноз Державного бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди останніми роками не застосовується у бюджетному процесі [2].

Таблиця 2. Доходи і видатки державного бюджету у 2004–2015 рр. (млрд грн.)

Найменування	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Доходи												
Заплановано	65,2	106,1	127,5	157,3	238,6	255,3	254,9	313,4	383,4	349,5	395,3	514,0
Фактично виконано	70,3	105,3	133,5	165,9	231,7	225,4	240,6	314,6	346,0	337,6	354,8	531,5
% виконання плану	107,9	99,3	104,7	105,5	97,1	88,2	94,4	100,4	90,4	96,6	89,8	103,4
Видатки												
Заплановано	72,2	117,4	140,2	174,6	263,4	284,6	307,7	354,2	427,4	433,0	462,4	599,6
Фактично виконано	79,5	112,9	137,3	175,8	241,5	242,4	303,6	333,5	395,7	403,5	430,1	576,8
% виконання плану	110,0	96,2	97,9	100,6	91,7	85,1	98,7	93,8	92,7	93,2	93,0	96,2

Джерело: побудовано за даними [7; 8].

Окрім того, при реалізації бюджетного процесу застосовуються елементи "ручного управління", як результат неякісних макропрогнозів, слабкої системи прогнозування дохідної частини бюджету, недостатньої якості державного фінансового контролю, елементів "політичного популізму" [2]:

— на етапі формування проекту бюджету: рівень асигнувань розпорядникам визначається Міністерством фінансів України, виходячи з міркувань розподілу обмежених коштів, замість обґрунтованого визначення головними розпорядниками потреб коштів;

— на етапі прийняття бюджету: Верховною Радою видаткова частина збільшується внаслідок політичного компромісу, а не як результат обґрунтованого бачення можливостей економіки;

— на етапі виконання бюджету: затверджений бюджет неодноразово піддається змінам.

Не спостерігається потрібного симбіозу між бюджетною та соціально-економічною стратегією держави. Хоча частка соціальних видатків в структурі бюджету є високою, але вона не забезпечує належного соціального захисту і відповідної якості життя населення. Принагідно зауважимо, що модель соціальної політики України потрібно будувати, орієнтуючись на економічне зростання, забезпечення добробуту нації і розвитку людського капіталу загалом.

По-третє, критичність окремих бюджетних показників, що негативно впливає на бюджетну сферу та загальний рівень забезпечення бюджетної безпеки України.

Таблиця 3. Доходи та видатки Зведеного й державного бюджетів України у 2004–2015 рр.

Найменування	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Номинальний ВВП, млрд грн.	345,1	441,5	544,2	720,1	948,1	913,3	1082,6	1302,1	1411,2	1454,9	1586,9	1979,5
Зведений бюджет												
Доходи, млрд грн.	91,5	134,2	171,8	219,9	297,8	273,0	314,5	398,6	445,5	442,7	455,9	652,0
Доходи, % до ВВП	26,5	30,4	31,6	30,5	31,4	29,8	29,1	30,6	31,6	30,4	28,7	32,9
Видатки, млрд грн.	101,4	141,7	175,3	226,0	309,2	307,3	377,8	416,8	492,4	505,8	523,0	679,8
Сальдо доходів та видатків*, млрд грн.	-11,0	-7,8	-3,7	-7,7	-14,2	-37,3	-64,7	-23,1	-50,7	-63,6	-72,0	-31,7
Державний бюджет												
Доходи (з урахуванням міжбюджетних трансфертів), млрд грн.	70,3	105,3	133,5	165,9	231,7	225,3	240,6	314,6	346,1	339,2	357,0	534,6
Видатки (з урахуванням міжбюджетних трансфертів), млрд грн.	79,5	113,0	137,1	174,2	241,5	242,4	303,6	333,4	395,7	403,5	430,1	576,8
Сальдо доходів та видатків*, млрд грн.	-10,2	-7,9	-3,8	-9,8	-12,5	-17,0	-64,3	-23,6	-53,4	64,7	-78,0	-45,5
Сальдо доходів та видатків*, % до ВВП	-3,0	-1,8	-0,7	-1,4	-1,3	-1,8	-5,9	-1,8	-3,8	-4,4	-4,9	-2,3

*При розрахунку сальдо доходів та видатків враховується кредитування бюджету.

Джерело: побудовано за даними [4; 7; 8].

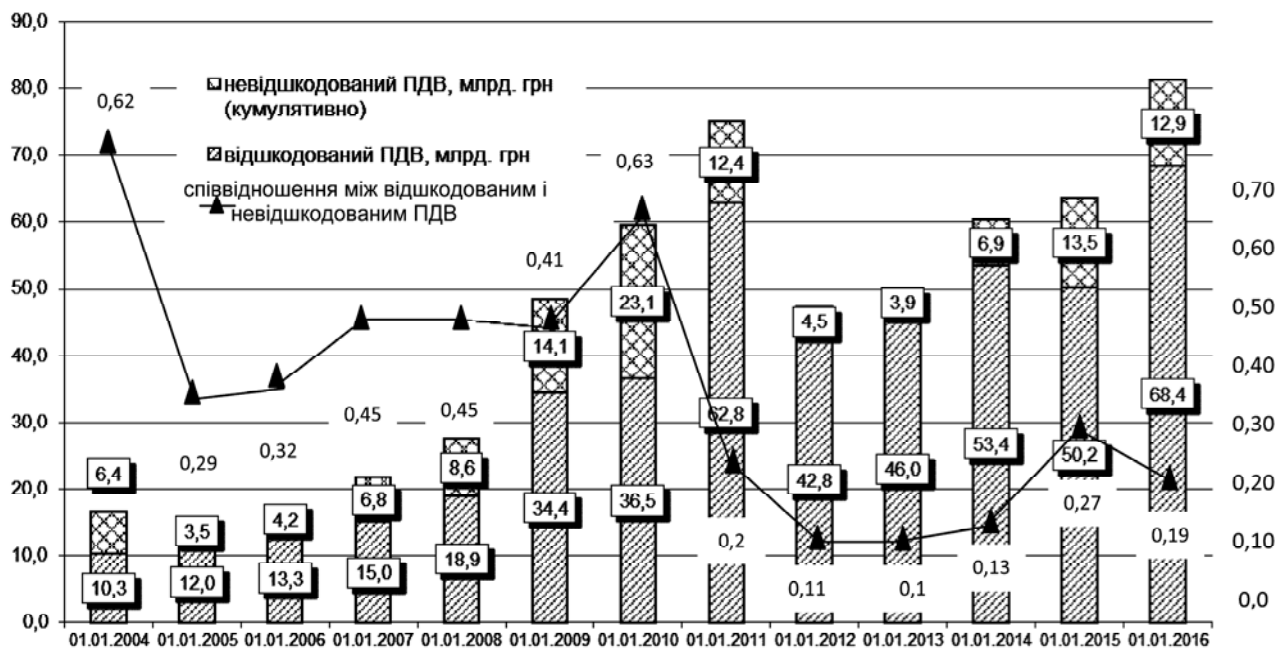

Рис. 1. Динаміка обсягів відшкодованого та невідшкодованого ПДВ у 2004–2015 рр.

Джерело: побудовано за даними [6].

Як зазначалося попередньо, розбіжності між прогнозними та фактичними вихідними економічними макропоказниками зумовлюють внесення змін до зафіксованих бюджетних показників на поточний рік. Актуальною залишається проблема виконання Закону України "Про державний бюджет".

Дані таблиці 2 засвідчують ідентифікацію загрози бюджетній безпеці з огляду на забезпечення держави фінансовими ресурсами.

Упродовж 2012–2014 рр. спостерігається значне невиконання дохідної частини державного бюджету. Найкритичнішим таким показником був у 2014 році, коли обсяг недоотриманих надходжень до Державного бюджету України становив 21,0 млрд грн. План не було виконано практично за усіма основними податковими джерелами надходжень. Зокрема, податок на доходи фізичних осіб не виконано на 1,5 млрд грн., або на 10,9 %; податок на додану вартість — на 10,9 млрд грн., або на 7,3 %; акцизний податок з вироблених в Україні товарів — на 3,8 млрд грн., або на 12,0 %; ввізне мито — на 3,2 млрд грн., або на 20,7 %; платежі за користування надрами — на 2,2 млрд грн., або на 10,7 %. Перевиконання річного планового показника спостерігалося за акцизним податком із ввезених на територію України товарів — на 3,8 млрд грн., або на 30 % більше, ніж було заплановано.

Річний план дохідної частини Державного бюджету у 2015 р. виконано 103,4 %, що є позитивним для функ-

ціонування бюджетної сфери. Перевиконання плану відбулося в частині неподаткових надходжень (+25,0 %), податкові надходження виконано майже в повному обсязі — на 99,9 %. Так, податок на доходи фізичних осіб виконано на 105,8 %; податок на додану вартість виготовлених в Україні товарів і послуг — на 101,9 %; акцизний податок — на 105,1 %; ввізне мито — на 106,6 % тощо [7].

Видатки державного бюджету показують стабільність до невиконання (див. табл. 2).

Дослідження окремих бюджетних показників України за 2004 — 2015 рр. продемонстровано у таблиці 3.

Дані таблиці 3 засвідчують факт збільшення такого показника як частка перерозподілу ВВП через зведений бюджет у 2015 році до 32,9 %. Основним поясненням такому збільшенню фіскального тиску на економіку є зміни до Податкового кодексу України, яким передбачено збільшення ставок деяких податків [7].

Виконання дохідної частини зведеного бюджету у 2015 р. становило 652,0 млрд грн., 77,9 % з яких надійшло за рахунок податкових надходжень. Зазначимо, що у структурі податкових надходжень переважає частка непрямих податків (ПДВ, акцизи, мита), яка постійно зростає: 28,3% доходів Зведеного бюджету в 2002 р., 38,2% — у 2015 р., 45,5% (план) — у 2016 р. Непрямі податки не пов'язані з ефективністю діяльності бізнесу та більш обтяжливі для виробництва з більшою доданою вартістю, зручні для отримання "інфляційного" та "девальваційного" "податків".

Таблиця 4. Державний та гарантований державою борг України у 2004 — 2015 рр.

Роки	Державний борг		Гарантований державою борг		Разом	
	млрд грн.	% до ВВП	млрд грн.	% до ВВП	млрд грн.	% до ВВП
2004	67,7	19,6	17,7	5,1	85,4	24,7
2005	63,1	14,3	15	3,4	78,1	17,7
2006	66,1	12,1	14,4	2,7	80,5	14,8
2007	71,3	9,9	17,5	2,4	88,8	12,3
2008	130,7	13,8	58,7	6,2	189,4	20,0
2009	211,6	23,2	89,8	9,8	301,4	33,0
2010	323,5	29,5	108,8	9,9	432,3	39,4
2011	357,3	27,2	115,8	8,8	473,1	36,0
2012	399,2	28,3	116,3	8,3	515,5	36,6
2013	480,2	33,0	104,2	7,1	584,4	40,1
2014	946,7	59,7	153,8	9,6	1100,5	69,3
2015	1333,9	67,4	237,9	12	1571,8	79,4

Джерело: побудовано за даними [7; 8].

Таблиця 5. Державні запозичення та платежі за державним боргом України у 2004–2015 рр.

Найменування	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011р.	2012р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Запозичення до державного бюджету, млрд грн.	10,3	13,7	11,9	10,5	33,3	105,3	124,3	80,7	109,8	160,9	322,4	534,1
Погашення державного боргу, млрд грн.	9,2	14,3	9,8	6,5	6,0	31,3	26,7	45,6	68,1	79,8	120,8	416,6
Обслуговування державного боргу, млрд грн.	3,0	3,1	3,1	3,3	3,8	9,1	15,6	23,1	24,2	34,4	51,0	86,8
Видатки Зведеного бюджету*, млрд грн.	101,4	141,7	175,3	226,0	309,2	307,3	377,8	416,9	492,4	505,8	523,0	679,8
Боргове навантаження на бюджет, %	12,0	12,3	7,4	4,3	3,2	13,1	11,2	16,5	18,7	22,6	32,8	74,1

* Видатки з наданням кредитів.

Джерело: побудовано за даними [7; 8].

Податкове стимулювання вимушено зосереджено на непрямих податках (насамперед, ПДВ), що не сприяє ціловому спрямуванню наявних пільг та робить їх предметом політико-економічної конкуренції [2].

Значні дисбаланси української економіки під час фінансової кризи загострювалися внаслідок максимізації невідшкодованих сум ПДВ, розмір яких упродовж 2008—2009 рр. набув найбільших значень — 14,1 та 23,1 млрд грн. відповідно (рис. 1).

Виконання видаткової частини зведеного бюджету у 2015 р. становило 679,8 млрд грн. (див. табл. 3). Варто зауважити, що постійно зростає орієнтація бюджетних видатків на виконання поточних завдань та задоволення невідкладних потреб соціально-економічного розвитку на протиположні стратегічним завданням розвитку та цілям структурної перебудови економіки. Так, частка капітальних видатків у загальному обсязі видатків зведеного бюджету зменшилася з 10,1 % у 2011 р. до 6,9 % у 2015 р.; частка коштів державного та місцевих бюджетів у джерелах фінансування капітальних інвестицій зменшилася з 10,5 % у 2011 р. до 3,3 % у 2014 р., але у 2015 р. зросла до 7,4 % [2].

Зміцненню бюджетної безпеки сприяло скорочення у 2015 р. рівня дефіциту державного бюджету до 2,3 % ВВП (див. табл. 3). Хоча, тут варто згадати і про прихований дефіцит. Практика фінансування окремих заходів шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики (рекапіталізація банків, поповнення статутного капіталу НАК "Нафтогаз України") призводить одночасно до максимізації обсягу державного боргу й перевищення його граничного обсягу (табл. 4).

Загалом рівень боргового навантаження на бюджет у 2015 р. сягнув найкритичнішого значення за аналізований нами період (див. табл. 5).

Дані таблиці 5 засвідчують факт того, що основна сума залучених коштів спрямовується переважно на споживання та повернення попередніх боргів замість розвитку та структурної перебудови національної економіки. Отож, прослідковується хронічна залежність бюджету від позикового фінансування.

Ще одним вагомим показником, який має вплив на стан бюджетної сфери, є податковий борг як небажане

явище, що виникає внаслідок несплати у встановлені терміни суми податкових зобов'язань. Звісно, на суму податкового боргу відбувається скорочення податкових надходжень певного бюджетного року, що провокує проблему недостатності централізованих ресурсів задля здійснення державних видатків й розглядається нами як потенційна загроза стану бюджетній безпеці (див. табл. 6).

Дані таблиці 6 засвідчують факт стрімкого зростання податкового боргу за податковими зобов'язаннями платників податків.

Так, відношення податкового боргу до ВВП у 2013 р. становило 1%. За підсумками 2014 р. податковий борг за податковими зобов'язаннями платників податків до Зведеного бюджету України в обсязі номінального ВВП за 2014 р. склав близько 2,0 %.

За підсумками 2015 р. податковий борг за податковими зобов'язаннями платників податків до Зведеного бюджету України в обсязі номінального ВВП за 2015 р. склав 2,4 %. Тобто, спостерігається явна загроза бюджетній безпеці через накопичення податкового боргу.

Важливим, з погляду оцінювання рівня бюджетної безпеки, є дослідження муніципальних фінансів та питання фіскальної децентралізації. Зокрема варто дослідити частку міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів та загального обсягу трансфертів з державного бюджету до ВВП, що дозволить сформулювати бачення стосовно самостійності місцевих органів влади та обтяжливості державного бюджету за рахунок трансфертних платежів.

Дані таблиці 7 демонструють розмір абсолютних та відносних показників трансфертних платежів з державного бюджету України. Більшість місцевих бюджетів є дотаційними. Після 2010 р. спостерігається перевищення частки трансфертів з державного бюджету над часткою власних доходів місцевих бюджетів. Дотаційність місцевих бюджетів сягає близько 60%.

Особливістю міжбюджетних відносин у 2015 р. є створення нової бюджетної системи, основною метою якої є запровадження нової моделі фінансового забезпечення місцевих бюджетів. Разом із запровадженими

Таблиця 6. Податковий борг України у 2004–2015 рр.

Найменування	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Податковий борг, млрд грн.	15,8	17,4	12,5	11,9	19,2	12,2	16,7	18	15,2	14,4	28,8	47
Відношення податкового боргу до ВВП, %	4,6	3,9	2,3	1,7	2	1,3	1,5	1,4	1,1	1	1,9	2,4

Джерело: побудовано за даними [6].

Таблиця 7. Обсяг трансфертів з державного бюджету України у 2004–2015 рр.

Найменування	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Всього трансфертів з державного бюджету до місцевих, млн грн.	16502,8	23361,1	34150,3	44655,9	59112,7	62180,1	77766,2	94875,0	124459,6	115843	130600,7	173980
Обсяг трансфертів з державного бюджету, % ВВП	4,8	5,3	6,3	6,2	6,2	6,8	7,2	7,3	8,9	8,0	8,2	8,8
Обсяг трансфертів у доходах місцевих бюджетів, %	42,1	43,5	46,1	43,4	44,5	46,7	49,1	52,3	55,2	52,4	56,8	59,1

Джерело: побудовано за даними [7; 8].

змiнами до Бюджетного кодексу України, прийнятими законом від 28 грудня 2014 р. № 79-VIII, зазнали змін також інші правові документи, зокрема і Податковий кодекс України.

Головною новацією нової системи вирівнювання є скасування дотації вирівнювання та запровадження базової (реверсної) дотації, а також освітньої субвенції, субвенції на підготовку робітничих кадрів, медичної субвенції, субвенції на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру. Таким чином, держава через надання субвенції бере на себе фінансування поточних видатків бюджетних установ освітньої та медичної сфер, фінансове забезпечення яких загалом належать до повноважень місцевих бюджетів. Саме тому частка міжбюджетних трансфертів у структурі місцевих доходів зросла до 59,1 % (див. табл. 7).

Зміни до Бюджетного кодексу України впроваджені з метою забезпечення децентралізації влади і суттєвого розширення повноважень територіальних громад, що передбачає перерозподіл завдань, повноважень і ресурсів на національному, регіональному та місцевому рівнях, підвищення фінансової самостійності місцевих бюджетів.

Зауважимо, що бюджетній децентралізації з метою її ефективної реалізації має передувати проведення адміністративно-територіальної реформи.

По-четверте, бюджетна система України зорієнтована перш за все на забезпечення виконання фіскальної функції, тобто на збільшення масштабів акумулювання коштів до бюджетів різних рівнів. Вона не зорієнтована на структурну перебудову економіки, яка забезпечила б економічне зростання.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, бюджетна сфера характеризується численними негараздами, які зумовлені недосконалістю правової бази, розбалансованістю бюджетного процесу, наявністю нераціональних, нереальних та незбалансованих бюджетів. Недореформованість бюджетного сектору призводить до марнування значної частки фінансових ресурсів держави. Існуюча бюджетна політика не сприяє економічному зростанню та потребує формування належної бюджетної стратегії.

Дослідження проблем процесу бюджетотворення в Україні дозволило з'ясувати вектор подальших наукових досліджень у даній сфері через визначення напрямів й інструментів реформування бюджетної системи та шляхів оптимізації бюджетної політики.

Література:

1. Бабич Л.М. Актуальні проблеми реформування бюджетної системи України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://publications.ntu.edu.ua/visnyk/30_2_econ_2014/016-022.pdf
2. Бюджетна політика: прагматичні підходи до стратегічних рішень (основні положення) / Інституту су-

спільно-економічних досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ises.org.ua/about>

3. Бюджетна система: підручник / за наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. — К.: ЦУЛ: Т.: Економ. Думка, 2012. — 871 с.

4. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Офіційний портал Верховної ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rada.gov.ua>

6. Офіційний портал Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/>

7. Офіційний сайт Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/news/414/>

8. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>

9. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. / О.І. Барановський. — К.: УБС НБУ, 2014. — Т. 1: Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. — 831 с.

10. Щербина О.В. Бюджетний процес в Україні в контексті змін бюджетного законодавства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=840>

References:

1. Babych, L.M. (2014), "Actual problems of reforming the budget system of Ukraine", available at: http://publications.ntu.edu.ua/visnyk/30_2_econ_2014/016-022.pdf (Accessed 20 July 2016).
2. Institute for Social & Economic Studies (2016), "Fiscal policy: pragmatic approaches to strategic decisions (fixed position)", available at: <http://ises.org.ua/about> (Accessed 20 July 2016).
3. Fedosov, V. M. and Yuriy, S. I. (2012), *Biudzhetna systema: pidruchnyk* [The budget system], Ekonom. Dumka, Kyiv, Ukraine.
4. State Statistics Service of Ukraine (2016), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 July 2016).
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), available at: <http://rada.gov.ua/> (Accessed 20 July 2016).
6. State Fiscal Service of Ukraine (2016), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> <http://sfs.gov.ua/> (Accessed 20 July 2016).
7. Institute for Budgetary and Socio-Economic Research (2016), available at: <http://www.ibser.org.ua/news/414/> (Accessed 20 July 2016).
8. Ministry of Finance of Ukraine (2016), available at: <http://www.minfin.gov.ua/> (Accessed 20 July 2016).
9. Baranovs'kyj, O. I. (2014), *Filosofia bezpeky* [The philosophy of security], UBS NBU, Kyiv, Ukraine.
10. Shcherbyna, O. (2015), "The budget process in Ukraine in terms of amending the budget legislation", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, vol.4, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=840> (Accessed 20 July 2016).

Стаття надійшла до редакції 19.08.2016 р.

Ж. В. Прокопенко,
к. е. н., докторант кафедри обліку і аудиту
Житомирського державного технологічного університету, м. Житомир

СУЧАСНИЙ СТАН РИНКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ: ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ІНВЕСТИЦІЇ ТА ЛІЗИНГ

CURRENT MARKET NBFIS, PENSIONS, INVESTMENTS AND LEASING

Zh. Prokopenko,
Ph.D., doctoral student of Accounting and Auditing Zhytomyr State Technological University, Zhitomir

Досліджено сучасний стану ринку небанківських фінансових установ у розрізі пенсійного забезпечення, інвестицій та лізингу, що дозволяє стверджувати про загальне погіршення економічної ситуації в країні та на ринку небанківських фінансових установ, зокрема. Україна є досить привабливою для залучення інвестицій, хоча інвестиційний клімат у країні залишається несприятливим. З огляду на це, необхідними шляхами для подолання зазначеної ситуації є: — вдосконалення нормативно-правової бази; створення механізмів протидії корупції; — забезпечення доступності та вдосконалення системи розкриття інформації про інвестиційний ринок країни. З'ясовано, що для подальшого розвитку ринку фінансового лізингу в Україні потрібно зосередитися на удосконаленні чинного законодавства, зокрема: вирішення проблемних питань, які виникають у разі порушення істотних умов договору, його дострокового розірвання, а також неповернення предмету лізингу; удосконалення порядку подання лізингодавцями звітності та розробка алгоритму заповнення звітних форм; співпраця з банківськими установами щодо сприяння у кредитуванні лізингових угод.

Research current state of the market nonbank financial institutions in terms of pension, investment and leasing, which suggests worsening of the general economic situation in the market and non-bank financial institutions in particular. Ukraine is very attractive for investment, even investment climate in the country remains poor. With this in mind, the necessary ways to overcome this situation are: — improving the regulatory framework; — Establishment of mechanisms for combating corruption; — Ensuring access to and improving the system of disclosure of the investment market of the country. It was found that the market for further development of financial leasing in Ukraine need to focus on improving existing legislation, including: solving problems arising in substantial breach of contract, its early termination and failure to return the leased asset; improving the order of presentation lessors reporting and develop an algorithm filling reporting forms; cooperation with banks to promote lending to leasing transactions.

Ключові слова: небанківські фінансові установи, фінансові установи, інвестиції, лізинг, пенсійне забезпечення, пенсійне страхування.

Key words: non-bank financial institutions, financial institutions, investments, lysine, pensions, pension insurance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дослідження проблем управління та обліково-аналітичного забезпечення управлінських рішень у діяльності небанківських фінансових установ вимагає з'ясування тенденцій розвитку даного виду бізнесу. Адже саме від специфіки діяльності та її стану залежить

стратегія діяльності небанківських фінансових установ й відповідно формування організаційно-методологічних положень бухгалтерського обліку та економічного аналізу як інформаційних систем управління ними. Вивчення сучасного стану діяльності небанківських фінансових установ дозволить визначити їх місце на фінансо-

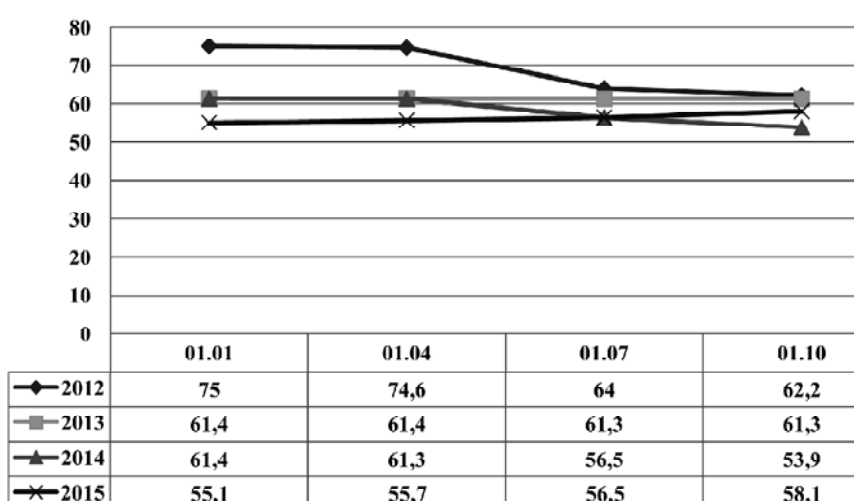

Рис. 1. Динаміка кількості укладених пенсійних контрактів за період 2012–2015 рр. (тис. шт.)

вому ринку та ринку фінансових послуг й відповідно сформувати комплекс їх взаємодії між різними учасниками господарських відносин. Це в свою чергу визначає особливості складу фінансової послуги, яка надається різними суб'єктами небанківських фінансових установ, які представлені в класифікації (п. 1.1).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання участі банківських та небанківських установ на ринку фінансових послуг досліджували в своїх працях А. Ільченко-Сюйва, О. Ящишак, С. Румянцева, А. Баланюк, О. Картамішева та ін. Проблеми сутності фінансових інструментів, що обертаються на ринку фінансових послуг піднімалися в працях В. Яроцького, К. Масляєвої, І. Плахінової, В. Гостюка, С. Половко та ін. Однак науковцями розглядалися окреслені питання з правової точки зору, тому доцільним, в контексті здійснення дослідження, є вивчення проблематики фінансових послуг з огляду на діяльність небанківських фінансових установ.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження сучасного стану ринку небанківських фінансових установ: пенсійне забезпечення, інвестиції та лізинг.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інформаційною базою дослідження сучасного стану діяльності небанківських фінансових установ є: аналітичні доповіді міжнародних та вітчизняних агентств [1], [6], [3], [5], офіційні данні Міністерства фінансів Ук-

раїни, Державного комітету статистики [2], Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [4], Асоціація "Українське об'єднання лізингодавців" [8] та інші.

Дослідження стану діяльності небанківських фінансових установ здійснено за наступними напрямками: розвиток недержавного пенсійного страхування в Україні, стан та перспективи розвитку інвестиційного сектору в Україні, сучасний стан та тенденції розвитку ринку лізингу в Україні.

Розвиток недержавного пенсійного страхування в Україні. Однією з послуг, що надається банківськими та іншими фінансовими установами є укладання пенсійних контрактів, тобто договору між пенсійним фондом та учасником фонду, відповідно до якого здійснюватиметься недержавне пенсійне забезпечення. Динаміку кількості укладених пенсійних контрактів за період 2012–2015 рр. наведено на рисунку 1.

Відповідно до даних наведених на рисунку 1, динаміка кількості укладених пенсійних контрактів за період 2012–2015 рр. має тенденцію до зниження та ймовірніше викликана недовірою потенційних вкладників до цієї послуги. Зокрема станом на 01.01.2012 р було укладено 75 тис контрактів, а станом на 01.01.2013 року цей показник зменшився на 13,6 тис. шт., та склав 61,4 тис. шт. Такий же показник кількості укладених пенсійних контрактів спостерігається і станом на 01.01.2014 року. В свою чергу, станом на 01.01.2015 року показник знизився на 6,3 тис. шт. порівняно з попереднім роком та складає 55,1 тис шт. За період 2012–2015 року динаміка кількості укладених пенсійних контрактів знизилася на 36,1 %, що свідчить про значне погіршення фінансового стану на ринку недержавного пенсійного забезпечення.

Що стосується кількості учасників за укладеними пенсійними контрактами, то слід відзначити, що ко-

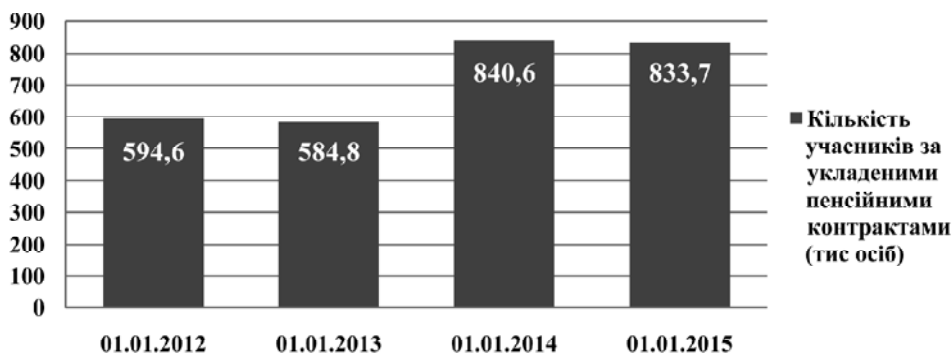

Рис. 2. Динаміка кількості учасників за укладеними пенсійними контрактами (тис. осіб)

Таблиця 1. Динаміка внесків до недержавних пенсійних фондів за період 2012–2015рр., млн грн.

01.01.12	01.04.12	01.07.12	01.10.12	01.01.13	01.04.13	01.07.13	01.10.13	01.01.14	01.04.14	01.07.14	01.10.14	01.01.15	01.04.15	01.07.15	01.10.15
<i>Внески від юридичних осіб</i>															
1051,2	1098,1	1143,0	1191,9	1254,9	1309,6	1379,8	1436,4	1520,5	1542,3	1608,3	1668,8	1736,1	1739,7	1770,5	1788,1
<i>Внески від фізичних осіб-підприємців</i>															
0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
<i>Внески від фізичних осіб</i>															
50,6	53,0	53,8	56,0	58,6	60,7	62,7	64,3	66,5	112,9	114,0	69,0	71,4	72,9	74,9	77,8
<i>Пенсійні внески всього</i>															
1102,00	1151,3	1197,1	1248,1	1313,7	1370,5	1442,7	1501,2	1587,5	1655,8	1722,8	1738,4	1808,2	1813,1	1845,6	1865,9
<i>Темп приросту сукупних внесків, %</i>															
3,9%	4,5%	4,0%	4,3%	5,3%	4,3%	5,3%	4,1%	5,7%	4,3%	4,0%	0,9%	4,0	0,3%	1,8%	1,1%

жен вкладник може укласти як один так, і декілька пенсійних контрактів як з одним, так і з кількома пенсійними фондами. Динаміку кількості учасників за укладеними пенсійними контрактами наведено на рисунку 2.

За період 2012–2015 рр., кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами збільшилася. Зокрема, станом на 01.01.2012 року, кількість учасників становила 594,6 тис осіб, однак станом на 01.01.2013 року, даний показник зменшився на 9,8 тис. осіб, та становив 584,8 тис. осіб. Суттєво збільшився показник кількості учасників за укладеними пенсійними контрактами та за аналізований період має максимальне значення станом на 01.01.2014 року — 840,6 тис. осіб, що на 43,74 % більше від показника 2013 року. Проте, станом на 01.01.2015 року, кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами зменшилася на 6,9 тис. осіб та становить 833,7 тис. осіб.

Важливим показником, який характеризує розвиток недержавних пенсійних фондів, є сплачені пенсійні вно-

ски. Динаміку внесків до недержавних пенсійних фондів наведено в табл.1.

Найбільшу питому вагу внесків у НПФ складають внески від юридичних осіб, упродовж 2012–2013 рр. вони мають тенденцію до зростання. На кінець 2012 року вони збільшилися на 140,7 млн грн. у порівнянні з початком цього ж року. На кінець 2013 року — на 181,5 млн грн. у порівнянні з початком 2013 року, та на 244,5 млн грн. збільшилися порівняно з кінцем 2012 року.

Пенсійні внески від фізичних осіб є значно меншими, хоча також мають тенденцію до зростання. На кінець 2013 року збільшилися на 8,3 млн грн. відповідно з аналогічним періодом попереднього року.

Незмінною залишається величина пенсійних внесків від фізичних осіб-підприємців, які складають 0,2 млн грн. За 2013 рік темп приросту сукупних внесків був вищим, ніж за 2012 рік. При аналізі динаміки сплачених пенсійних внесків слід зазначити, що їх розмір на кінець 2014 року збільшився на 232,4 млн грн., порівняно з 01.10.2013 р., і становить 1 668,8 млн грн. На кінець 2015 року

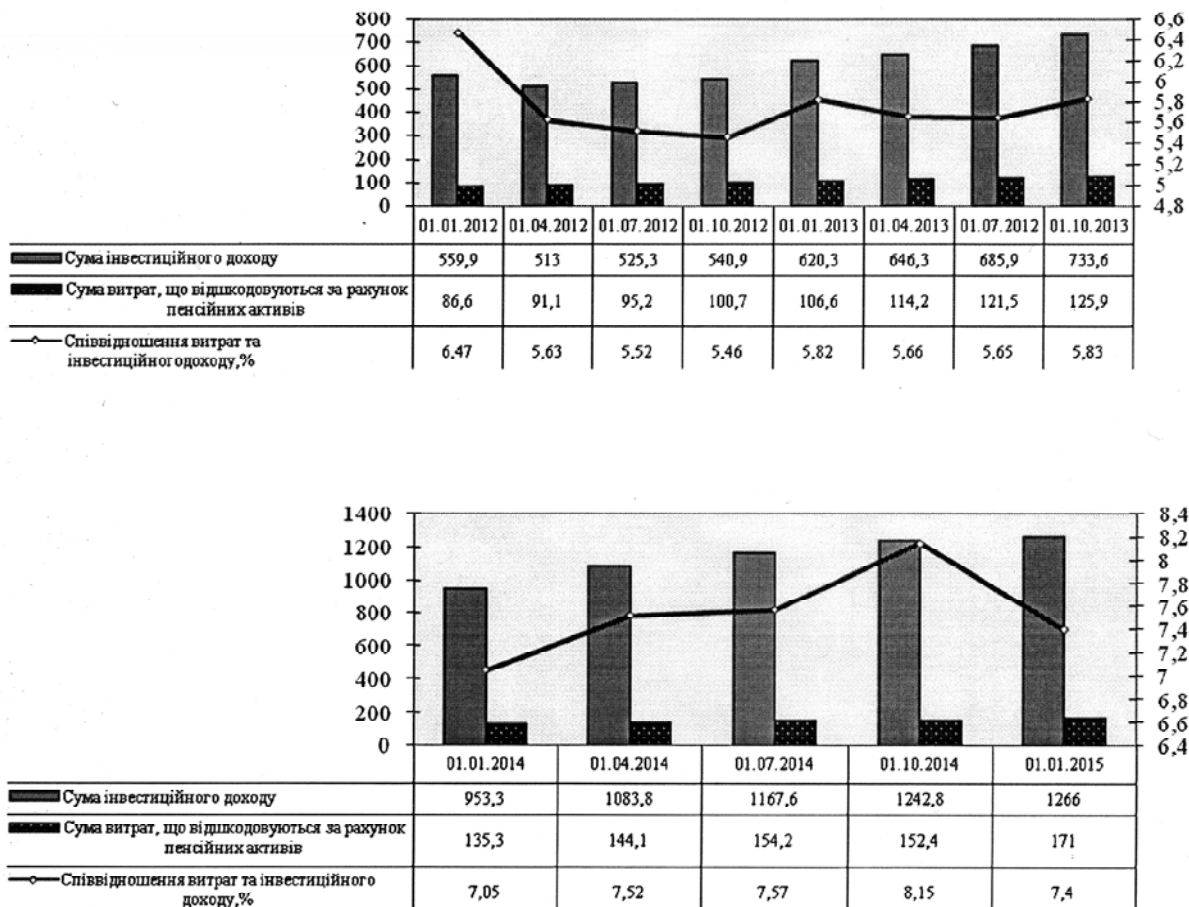

Рис. 3. Динаміка інвестиційного доходу та витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів за 2012 – 2015 рр., млн грн.

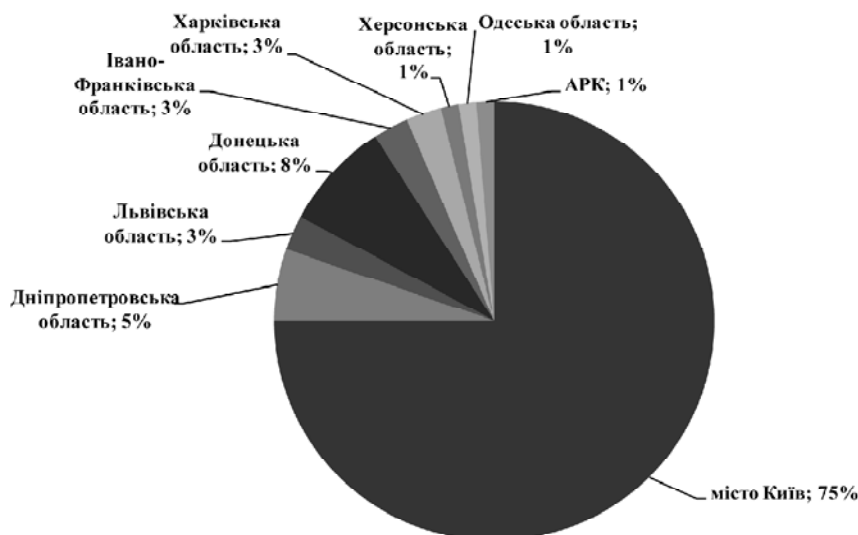

Рис. 4. Територіальний розподіл НПФ (шт.)

кількість внесків становить 1788,1 млн грн., що порівняно з аналогічним періодом попереднього року збільшились на 119,3 млн грн.

У свою чергу, динаміка інвестиційного доходу та витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів за період 2012 — 2015 рр наведено на рисунку 3.

Сума інвестиційного доходу на кінець 2012 року збільшилась на 19 млн грн. порівняно з початком аналогічного року, що є позитивною тенденцією і свідчить про позитивний розвиток недержавних пенсійних фондів. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що НПФ мають достатньо коштів для інвестування і отримання прибутку.

Сума інвестиційного доходу значно перевищує суму витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, що є позитивним для НПФ. Упродовж 2013 р. дохід постійно зростає, та на кінець періоду складає 733,6 млн грн., що у порівнянні з початком аналогічного року збільшився на 113,3 млн грн.. Сума доходу, отриманого від інвестування пенсійних активів, станом на початок 2014 року становила 953,3 млн грн., збільшившись протягом 2013 року на 333 млн грн., що є позитивною тенденцією і свідчить про покращення стану фінансового ринку. Сума інвестиційного доходу НПФ за підсумками 2014 року більша ніж витрати за аналогічний період. Витрати на початок 2014 року становлять 953,3 млн грн., а на кінець збільшились на 289,5 млн грн. і складають 1242,8 млн грн. Витрати, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, станом на початок 2015 року зросли на 45,1 млн грн. у порівнянні з кінцем 2013 року і становлять 171,0 млн грн. На початок 2015 року сума інвестиційного доходу становила 1266,0 млн грн., збільшившись у порівнянні з кінцем 2014 року на 23,2 млн грн.

Важливим показником при аналізі ринку недержавного пенсійного забезпечення є територіальний розподіл недержавних пенсійних фондів (рис. 4).

Найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві — 75,0% від загальної кількості НПФ, а найменша — у Одеській, Херсонській областях та АРК та складає 1% від загальної кількості.

Відповідно до даних наведених на рисунку 4, найбільша кількість недержавних пенсійних фондів зосереджена в м. Києві, а саме: 75% від загального обсягу даних організацій. Також значна частина зосереджена у Донецькій та Дніпропетровській областях — 8% та 5% від загального обсягу недержавних пенсійних фондів відповідно. Натомість, по 3% недержавних пенсійних фондів припадає на Львівську, Івано-Франківську та Харківську області. Найменша частка в загальній структурі займає Херсонська, Одеська області та АР Крим — по 1%. Однак слід зазначити, що недержавні пенсійні фонди, відповідно до наведених даних, зосереджені лише в дев'яти регіонах країни та є найбільш поширеними серед більш розвинених областей, що свідчить про нерівномірний розподіл даних організацій на території України.

У свою чергу, розподіл учасників недержавного пенсійного забезпечення за період 2013—2015 рр. наведено на рисунку 5.

Таким чином, станом на 30.09.2013 р. серед учасників НПФ переважають особи віком від 25 до 50 років, їх кількість становить 63,9%, та особи від 50 до 60 років, що становить 24,4%. Частка учасників НПФ старше 60 років складає 7,9%, групи до 25 років — 3,8%.

Станом на 31.03.2015р. більшість учасників НПФ становили особи віком від 25 до 50 років, а саме 63,7%, та особи від 50 до 60 років, що складають 25,6%. Частка учасників НПФ вікової групи старше 60 років становила 6,9%, до 25 років — 3,8%.

Розподіл учасників недержавного пенсійного забезпечення наведено на рисунку 6.

Серед учасників НПФ, у розрізі вікових груп станом 30.09.2013 р., переважають чоловіки. До 25 років

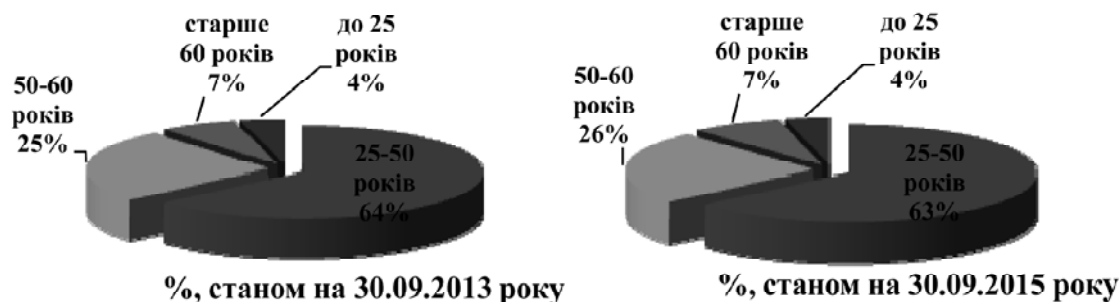

Рис. 5. Розподіл учасників НПФ за період 2013—2015 рр.

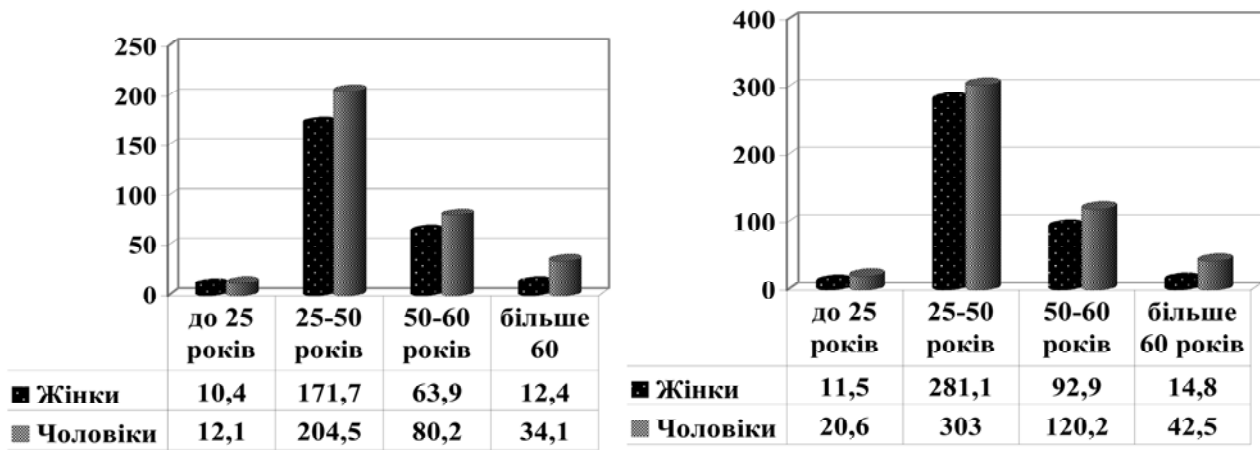

Рис. 6. Кількість учасників НПФ за статевою ознакою у розрізі вікових груп

Джерело: [7].

різниця за статевою ознакою не значна. Слід зазначити, що у віковій групі старше 60 років кількість чоловіків перевищує кількість жінок більш ніж удвічі. Станом на 31.03.15 у кожній віковій групі переважають чоловіки. Причому у групі старше 60 років їх кількість майже у тричі.

Що стосується пенсійних виплат, то їх динаміку за період 2013—2015 рр. наведено на рисунку 7.

Одноразові пенсійні виплати та виплати на визначений строк станом на 31.03.2015 становили 467,4 млн грн., що на 149,8 млн грн. більше в порівнянні з аналогічним періодом 2014 року. Упродовж 2013 — 2015 рр. одноразові пенсійні виплати значно перевищують пенсійні виплати на визначений строк.

У свою чергу, при аналізі ринку недержавного пенсійного забезпечення одними із основних показників, що характеризують його стан є показники пенсійних внесків, пенсійних активів та пенсійних виплат, динаміку яких наведено на рисунку 8.

Загальна вартість активів має тенденцію до зростання, станом на 31.03.2015 становить 2 352,7 млн грн., що на 89,8 млн грн. більше в порівнянні з аналогічним періодом 2014 року та на 527,5 млн грн. більше в порівнянні з аналогічним періодом 2013 року.

Пенсійні виплати станом на 31.03.2015 р. становлять 467,4 млн грн., що на 206,6 млн грн. збільшились у порівнянні з аналогічним періодом 2013 року та на 149,8 млн грн. порівняно з 31.03.2014 р. Пенсійні внески упродовж аналізованого періоду мають тенденцію до зростання і станом на 31.03.2015 р. складають 1 813,1 млн грн. Станом на 31.03.2015 р. важливими напрямками інвестування пенсійних активів стали депозити в банках (40,5% інвестованих активів), облігації підприємств, емі-

тентами яких є резиденти України (23,8%), цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (16,4%), акції українських емітентів (10,0%).

До інших активів віднесено: об'єкти нерухомості (3,0%); цінні папери, доходи за якими гарантовано Радою міністрів АРК, місцевими радами відповідно до законодавства (0,3%); кошти на поточних рахунках (1,65); банківські метали (0,8%); дебіторська заборгованість (2,5%); активи, не заборонені законодавством України (1,1%).

Метою інвестування пенсійних активів є збереження пенсійних заощаджень громадян. Загальний дохід, отриманий від інвестування пенсійних активів, станом на 31.03.2015 становив 1 184,9 млн грн., збільшившись у порівнянні з 31.03.2014 на 101,1 млн грн.

Основна частина витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, станом на 31.03.2015 припадає на оплату послуг з управління активами НПФ — 66,7% від загальної суми витрат.

Найменша частина витрат увійшли в інші: оплата інших послуг, надання яких передбачено чинним законодавством з НПЗ (0,9%); оплата послуг, пов'язаних із здійсненням операцій з пенсійними активами, які надаються третім особам (1,4%); оплата послуг з планових аудиторських перевірок НПФ (1,1%).

Стан та перспективи розвитку інвестиційного сектору в Україні. За результатами 2014 р. до десятки основних країн — інвесторів входять: Кіпр — 15,12 млрд дол. США, Німеччина — 5,77 млрд дол. США, Нідерланди — 5,21 млрд дол. США, РФ — 2,96 млрд дол. США, Австрія — 2,68 млрд дол. США, Велика Британія — 2,33 млрд дол. США, Віргінські Острови — 2,01 млрд дол. США, Франція — 1,65 млрд дол. США, Швей-

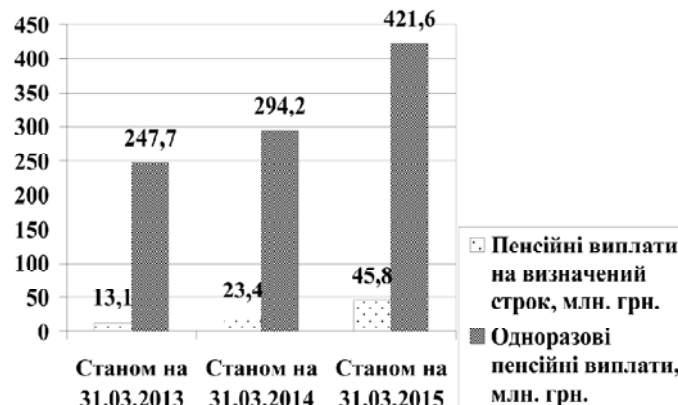

Рис. 7. Пенсійні виплати за період 2013—2015 рр.

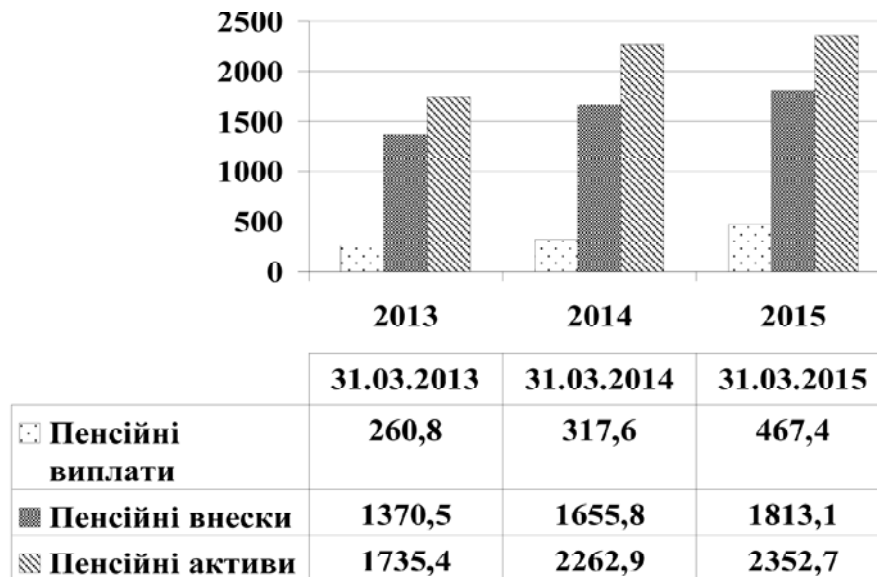

Рис. 8. Динаміка основних показників системи НПЗ (млн грн.)

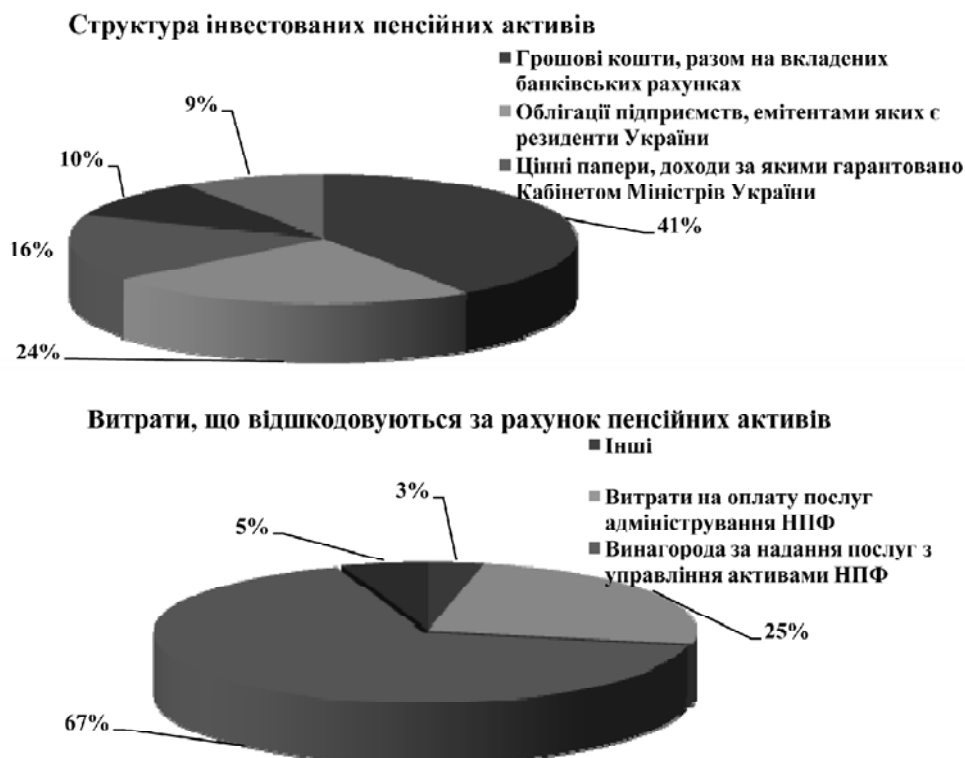

Рис. 9. Структура інвестованих пенсійних активів та структура витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів станом на 31.03.2015 року

Таблиця 2. Фактори впливу на іноземні інвестиції в Україні

Привабливість для іноземних інвесторів	Перешкоди для потенційних інвесторів	Стимулювання іноземних інвестицій
1	2	3
Географічне положення в Європі	Економічна та політична нестабільність	Визначення пріоритетів інвестування
Велика чисельність робочої сили	Застаріла законодавча та нормативна база	Підвищення дієвості інститутів державної влади
Сприятливі погодні умови	Відсутність державних гарантій для іноземних інвестицій	Розвиток системи страхування іноземних фірм
Великий за розмірами ринок для реалізації продукції	Відсутність дієвої системи страхування іноземних інвестицій	Забезпечення прав захисту власності
Високий рівень кваліфікації робочої сили	Складна процедура отримання віз та прикордонний контроль	Підтримка з боку держави організаціям, які сприяють інвестиціям в українську економіку
Значний промисловий і сільськогосподарський потенціал	Податкова система, невизначеність роботи податкової інспекції	Створення умов для спільних підприємств

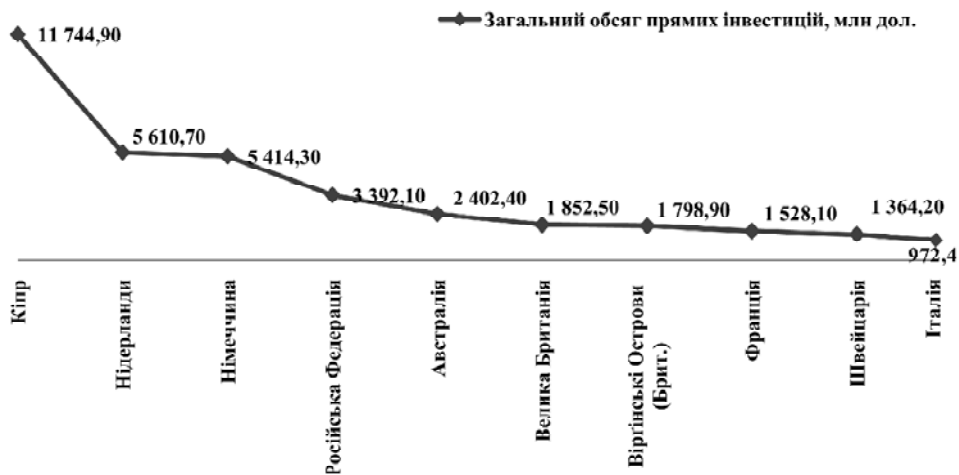

Рис. 10. Десятка основних країн-інвесторів за 2015 рік за обсягом прямих інвестицій

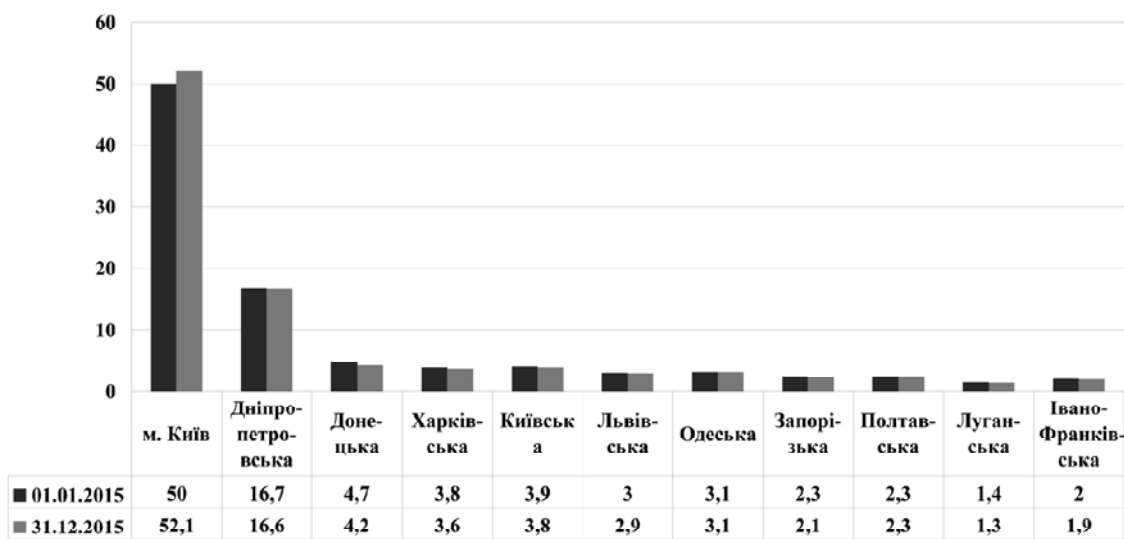

Рис. 11. Десятка регіонів за обсягами залучених прямих іноземних інвестицій (млрд грн.).

царя — 1,39 млрд дол. США та Італія — 1,05 млрд дол. США. Найнижчий показник інвестиційної привабливості спостерігається у 2013 році, на кінець періоду він становить 1,81, що зменшився на 0,31 порівняно з початком 2013 року. Найвищий рівень індексу привабливості спостерігаємо у 2014 році, на початок періоду складав 2,72, а на кінець зменшився на 0,22 і становить 2,5.

На початок 2015 року індекс становить 2,51, що на 0,21 зменшився на початок 2014 року. На кінець 2015 року індекс привабливості дорівнює 0, що є негативною тенденцією і може бути спричинене безробіттям, інфляційними коливаннями, погіршенням політичної ситуації.

Згідно з методикою Європейської Бізнес-Асоціації, індекс інвестиційної привабливості набуває різних характеристик в залежності від значень. Так, якщо значення індексу від 0 до 3, то відповідно до методики Європейської Бізнес-Асоціації характеризується як негатив-

не. В свою чергу, значення 3 — нейтральне, а за умови, що індекс інвестиційної привабливості дорівнює 5 — характеризується як позитивне.

Залучення іноземних інвестицій є позитивним для економіки країни. В сучасних умовах для іноземних інвесторів склалася несприятлива ситуація, що зумовлено нестабільною політичною, економічною ситуацією в Україні, недосконалим законодавством, а також боевими діями на території країни. Вплив факторів на обсяг іноземних інвестицій наведено у таблиці 2.

Зважаючи на перешкоди для потенційних інвесторів, виникла негативна тенденція обсягів залучених іноземних інвестицій за період 2012—2014 рр., що є спричинене економічними та політичними ризиками. Зокрема, капітальні інвестиції за 2012 рік склали 244214,6 млн грн., в 2013 році даний показник зменшився на 5,57 % — до рівня 231322,6 млн грн. У 2014 році цей показник становив 135476,8 млн грн., що на 108 737,8 млн грн. менше

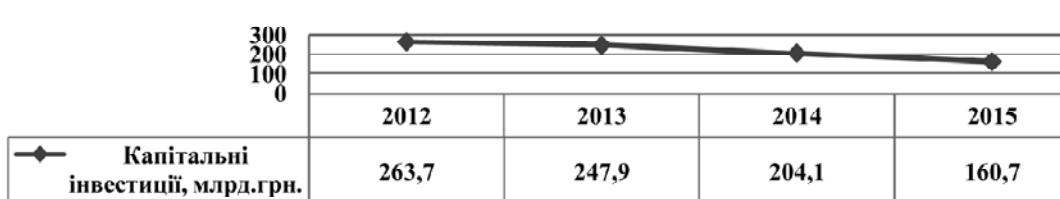

Рис. 11. Обсяги залучення капітальних інвестицій підприємств України

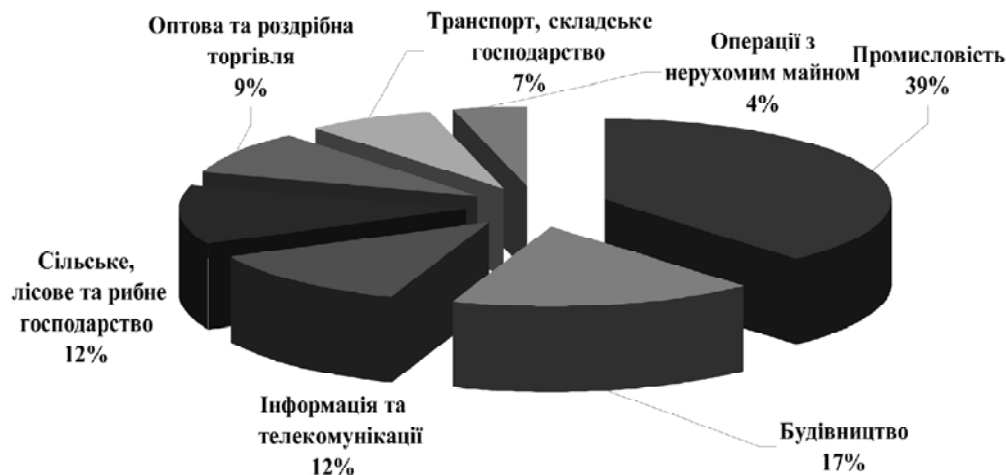

Рис. 13. Основні сфери економічної діяльності, за обсягами залучення капітальних інвестицій, у січні – вересні 2015 року

Таблиця 3. Динаміка обсягів наданих послуг з фінансового лізингу

Показник	2012 рік	2013 рік	2014 рік
Вартість договорів укладених фінансовими компаніями (млн грн.)	1,7	16,5	257,4
Вартість договорів укладених юридичними особами (млн грн.)	14708,8	31536,6	7181,0
Кількість договорів фінансового лізингу укладеними фінансовими компаніями, од.	6	32	26
Кількість договорів фінансового лізингу укладеними юридичними особами, од.	10826	11051	8940

порівняно з 2012 роком, тобто відбулося зниження обсягів залучених капітальних інвестицій за період 2012—2014 рр. на 80,26 %. Натомість прямі іноземні інвестиції за 2012 та 2013 роки склали 4687,9 та 2677,5 млн дол. США відповідно.

Зменшення обсягів іноземних інвестицій в Україну має негативну тенденцію і спричинене погіршенням економічного клімату в країні та активними бойовими діями на окремих її територіях. За 2015 рік обсяг залучених інвестицій у звітному періоді становив 3,8 млн дол. США, що на 1,3 млн дол. США більше ніж в аналогічному періоді попереднього року. На кінець 2015 року обсяг становить 43,4 млн дол. США, що на 2,3 млн дол. США менше ніж на кінець 2014 року.

Значна кількість прямих іноземних інвестицій з України була зосереджена до Кіпру, а саме: 11 744,90 млн дол. США. Найменше інвестицій було спрямовано до Італії — 972,4 млн дол. США (рис. 10).

Серед десятки регіонів майже 50 % всіх залучених прямих іноземних інвестицій надійшло до м. Київ. Найменша частка припадає на Луганську область.

Обсяг капітальних інвестицій має тенденцію до зменшення. Обсяги залучення капітальних інвестицій у 2015 році складають 160,7 млрд грн., що на 43,4 млрд грн. зменшилися порівняно з попереднім роком.

Основними сферами діяльності, за обсягами залучення капітальних інвестицій у 2015 році є промисловість, яка складає 55,4 млрд грн. та будівництво — 24,7 млрд грн.

Найменші обсяги спостерігаються у таких сферах, як транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність — 10,7 млрд грн. та операції з нерухомим майном — 5,9 млрд грн. (рис. 13).

Обсяг залучених прямих іноземних інвестицій в економіку України станом на 01.07.2015 р. складав 42851,3 млн дол. США (без урахування тимчасово окупованої

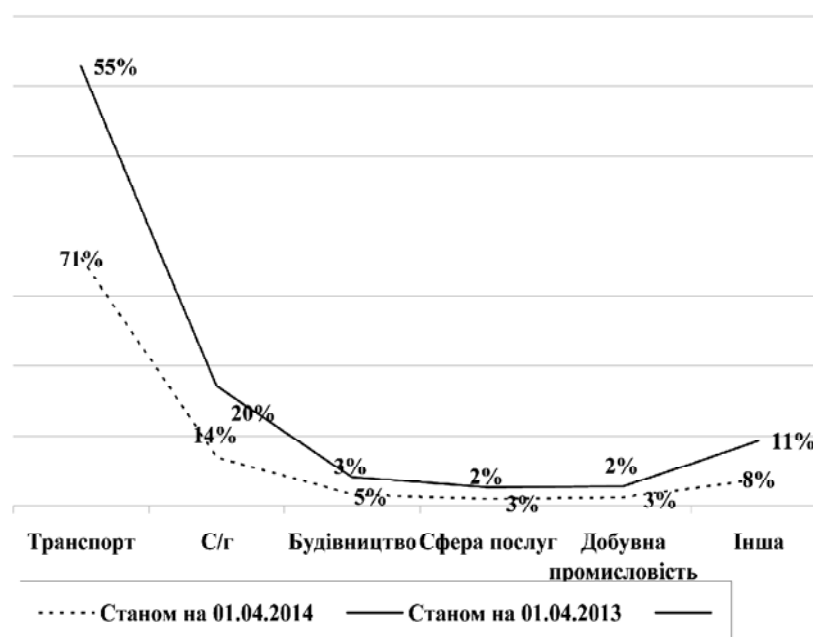

Рис. 14. Розподіл споживачів лізингових послуг за галузями

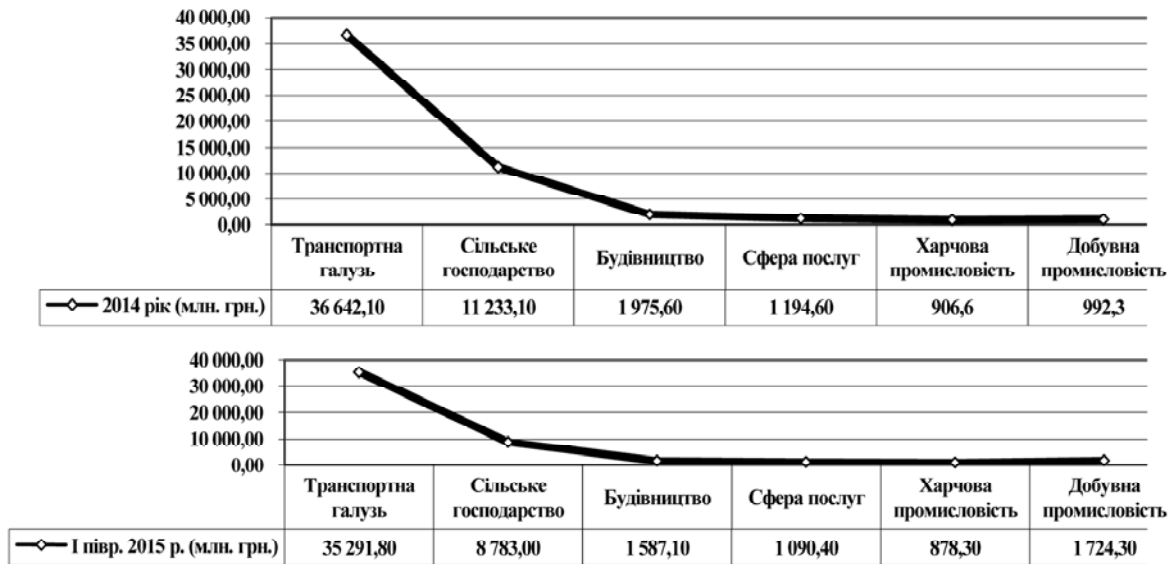

Рис. 15. Споживачами лізингових послуг за період 2014—2015 рр.

території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції). У січні — червні 2015 р. в економіку України іноземними інвесторами вкладено 1042,4 млн дол. та вилучено 351,3 млн дол. прямих інвестицій. Із країн ЄС із початку року внесено 33154,9 млн дол. інвестицій, з інших країн світу — 9696,4 млн дол. У 2014 році спостерігається негативна динаміка вартості договорів, укладених юридичними особами, відбулось значне зменшення їх кількості на 2 117 одиниць у порівнянні з 2013 роком. При цьому їх вартість зменшилась на 24 114,7 млн грн.

Проте слід зазначити, що вартість договорів укладених фінансовими компаніями має стрімку тенденцію до збільшення. Так, у 2014 році їх вартість становить 257,4 млн грн., що на 240,9 млн грн. більше порівняно з 2013 роком. Кількість договорів укладеними фінансовими компаніями у 2014 році зменшилась на 6 од. порівняно з попереднім роком і становить 26 од.

Сучасний стан та тенденції розвитку ринку лізингу в Україні. Протягом аналізованого періоду майже 100% усіх послуг фінансового лізингу надається юридичними особами, які не є фінансовими установами (табл. 3).

Найбільшими споживачами лізингових послуг у розрізі галузей є транспортна галузь та сільське госпо-

дарство. Проте станом на 01.04.2014 р. % транспортної галузі зменшився на 16% порівняно з аналогічним періодом попереднього року та сільського господарства — на 6%.

Частка інших галузей у загальному обсязі лізингу є незначною (рис. 14).

За 2013 рік загальний обсяг фінансування лізингових операцій становив 23 915,0 млн грн., що на 12 736,3 млн грн. більше порівняно з відповідним періодом 2012 року. Слід зазначити, що за період 2012—2013 рр., у структурі джерел фінансування переважають позичкові кошти. Так, у 2013 році вони складають 20 083,8 млн грн., що на 10 016,0 млн грн. або на 99,5% більше ніж у 2012 році. Власні кошти збільшились на 2 720,4 млн грн., що є позитивним для фінансових компаній і становлять у 2013 році 3 831,3 млн грн.

За підсумками 2014 року найбільшими споживачами лізингових послуг є транспортна галузь, вартістю договорів 36 642,1 млн грн. та сільське господарство — 11 233,10 млн грн. Найменшими — харчова промисловість, вартістю договорів 906,6 млн грн. та добувна — 992,3 млн грн. (рис. 15).

За підсумками I півріччя 2015 р. найбільшими споживачами лізингових послуг є транспортна галузь, вартість договорів становить 35 291,8 млн грн., а най-

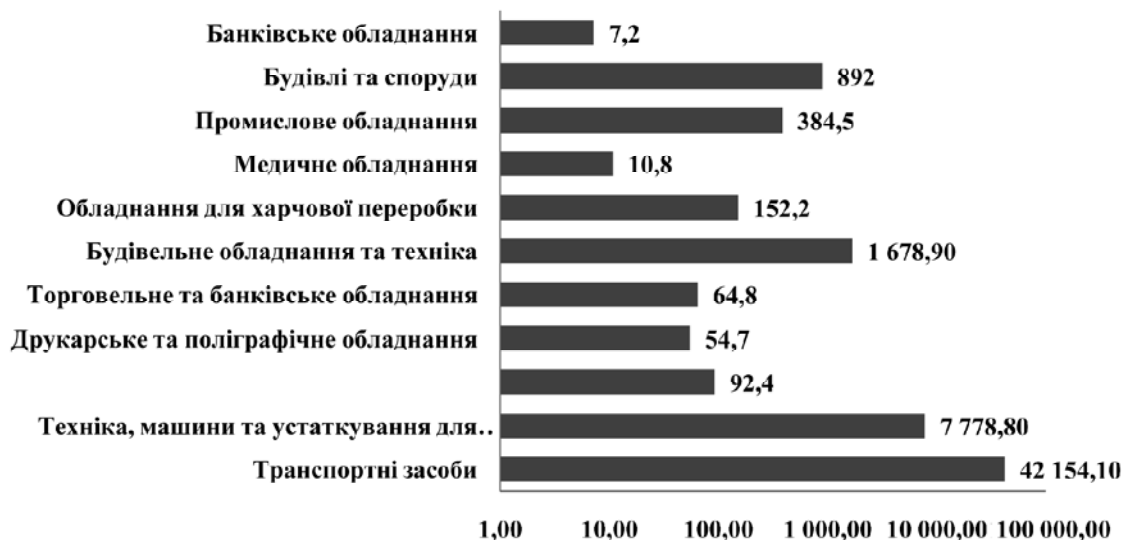

Рис. 16 . Основні об'єкти фінансового лізингу за I півріччя 2015 р.

Таблиця 4. Динаміка основних показників діяльності юридичних осіб (лізингодавців)

Показник	Станом на 31.03.13	Станом на 31.03.14	Станом на 31.03.15	Темпи приросту, %	
				31.03.14/ 31.03.13	31.03.15/ 31.03.14
Кількість зареєстрованих установ	248	256	266	3,2	-14,8
Вартість діючих договорів фінансового лізингу, (млн грн.)	41 325,7	66 626,2	34 167,2	61,2	-48,7
Кількість діючих договорів фінансового лізингу, (од.)	22 456	24 952	19 555	11,1	-21,6
Вартість договорів фінансового лізингу (млн грн.), укладених за звітний період	1 725,2	1 339,8	1 044,7	-22,3	-22,1
Кількість договорів фінансового лізингу (од.), укладених за звітний період	2 209	1 686	407	-23,7	-75,9

меншими — харчова промисловість, вартість договорів становить 878,3 млн грн. Частка інших галузей в сукупному обсязі лізингових операцій залишається незначною. Так, за підсумками I півріччя 2015 року у порівнянні з I півріччям 2014 року, вартість договорів зростає у галузі добувної промисловості, проте спостерігається зменшення в інших галузях. Так, вартість договорів лізингу у сфері будівництва скоротилась на 6 288,5 млн грн., у сільськогосподарській галузі — на 2 450,1 млн грн., транспортній — на 1 350,3 млн грн., у сфері послуг — на 104,2 млн грн. (рис. 16).

За підсумками I півріччя 2015 р. основним об'єктом фінансового лізингу є транспортні засоби — 42154,1 млн грн. Незначними об'єктами є медичне обладнання — 10,8 млн грн. та банківське обладнання — 7,2 млн грн. За даними 2013—2014 рр. основним джерелом фінансування лізингових операцій є позичкові кошти. Проте їх кількість у 2014 зменшилась на 15 764,1 млн грн. або на 78,5% та становила 4319,7 млн грн. Власні кошти для фінансування лізингових операцій мають тенденцію до зменшення. У 2014 р. порівняно з попереднім роком власні кошти зменшились на 2273,7 млн грн. або на 59,3% та складають 1557,6 млн грн.

Динаміку основних показників діяльності лізингодавців (юридичних осіб) наведено в таблиці 4.

Зазвичай, послуги фінансового лізингу надають юридичні особи — лізингодавці. Їх кількість має тенденцію до зростання, та станом на 31.03.2015 р. складає 266 осіб.

Фінансових компаній, що надають фінансові послуги значно менше, хоча з кожним роком їх кількість збільшується. Так, станом на 31.03.2015 спостерігаємо 215 компаній, що на 54 компанії більше у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року. За період 2013—2015 рр, кількість фінансових компаній, що надають послуги фінансового лізингу збільшилась на 91,96%. Однак за результатами I кварталу 2015 року спостерігається зменшення вартості договорів фінансового лізингу, укладених юридичними особами, на 295,1 млн грн. порівняно з відповідним періодом попереднього року. При цьому кількість договорів зменшилась на 1 279 од.

Що стосується кількості договорів фінансового лізингу, укладених фінансовими компаніями та іншими юридичними особами, то за період 2013—2015 рр, їх динаміка має негативну тенденцію. Так, зокрема, станом на перший квартал 2013 року, юридичними особами було укладено 2209 договорів, крім того 3 договори укладено фінансовими установами. В свою чергу, показник кількості укладених договорів юридичними особами станом на перший квартал 2014 року зменшився порівняно з аналогічним періодом 2013 року на 523 одиниці, та складає — 1686 договорів. Натомість кількість договорів укладених фінансовими компаніями за перший квартал 2014 року становить 5 одиниць. Суттєво зменшився показник кількості укладених договорів фінансового лізингу юридичними особами станом на перший квартал 2015 року, порівняно з першим кварталом 2013 року

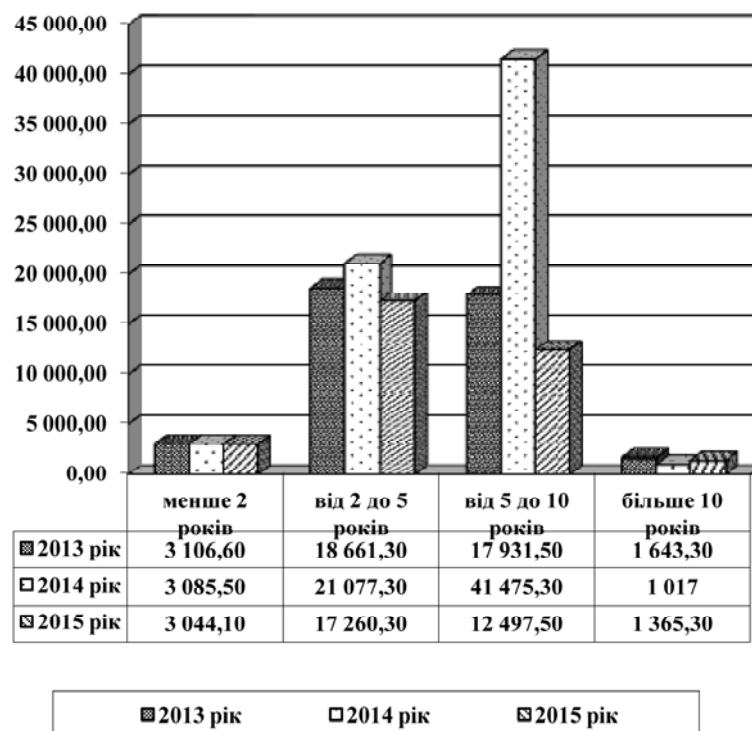

Рис. 17. Розподіл вартості договорів фінансового лізингу за терміном їх дії за період 2013-2015 рр. (млн грн.)

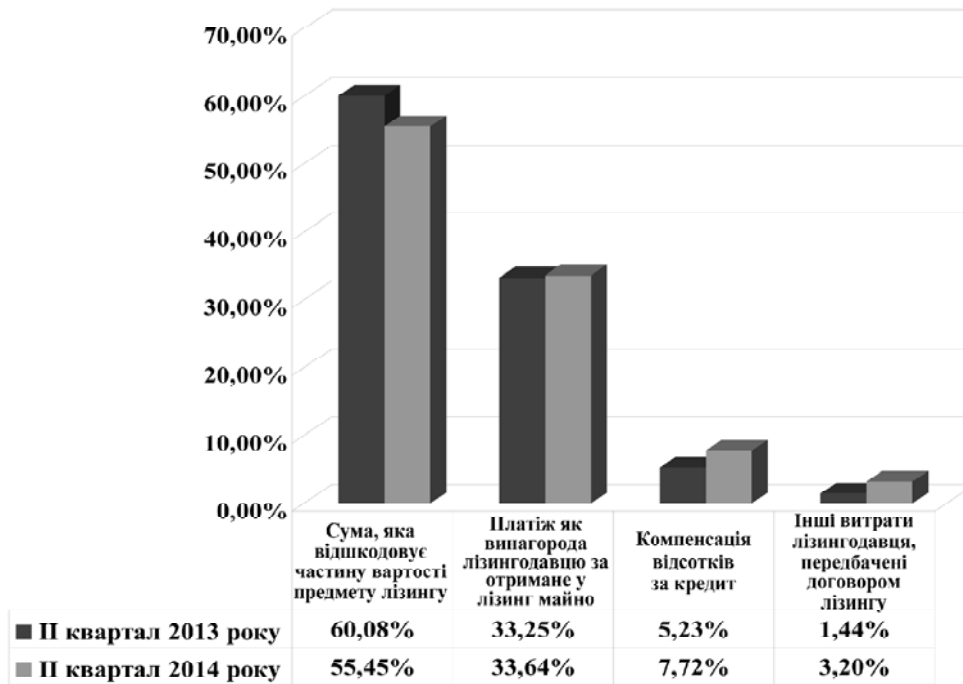

Рис. 18. Вартісний розподіл лізингових платежів за 2 кв. 2013–2014 рр.

— на 442,75% , а порівняно з 2014 роком — на 314,25% та складає 407 одиниць. Слід відзначити про відсутність договорів, укладених фінансовими компаніями за перший квартал 2015 року. Що стосується вартості договорів фінансового лізингу за аналізований період, то на кінець звітного періоду вона значно перевищує вартість договорів, укладених за звітний період, що є позитивною тенденцією і свідчить про розвиток ринку фінансового лізингу.

Слід зазначити, що найбільша вартість договорів у 2013 році припадає на 01.07.2013 р. і складає 26,4 млрд грн., що на 41,9 млрд грн. збільшилась на кінець цього ж періоду. На початок 2015 року вартість договорів становить 1 млрд грн. проте, на кінець збільшилась на 33,2 млрд грн. Це найгірша ситуація за даними аналізованого періоду. За підсумками I кварталу 2015 року найбільшими споживачами лізингових послуг є: транспортна галузь, вартість договорів становить 14 111,4 млн грн. і сільське господарство, вартість договорів становить 8 124,5 млн грн. Відповідно, найменшими споживачами є: медичне обслуговування, вартість договорів становить 25,7 млн грн. і комп'ютерна та телекомунікаційна сфера, вартість договорів становить 17,5 млн грн. Станом на 31.03.2014 р. найбільшим споживачем лізингових послуг є транспорт, вартість договорів якого складає 47 252,1 млн грн., а найменшим — металургія, вартість договорів складає 51,5 млн грн. Проте слід зазначити, що були відсутні договори з медичного обслуговування і комп'ютерної та телекомунікаційної сфери.

Незважаючи на це, загальна вартість договорів більша станом на 31.03.2014 р., та станом на аналогічний період попереднього року зменшилась на 32 487,8 млн грн. За I квартал 2015 року найбільша вартість договорів спостерігається за транспортної галузі — 14 111,4 млн грн., а найменша — у комп'ютерній сфері, вартість договорів становить 17,5 млн грн. Найбільша частка вартості чинних договорів фінансового лізингу за 2014 рік спостерігається транспортній галузі та складає 14 111,10 млн грн., друге місце посідає будівництво, а третє — добувна промисловість. На 2015 рік вартість договорів у транспортній галузі збільшилась на 33 140,7 млн грн. Найбільша вартість договорів за терміном їх дії спостерігається від 5 до 10 років, а найменша — більше 10 років. Вартість договорів від 5 до 10 років у 2014 складає 41 475,3 млн грн. і є найбільшою з аналізованого періоду.

Вартість договорів фінансового лізингу строком більше 10 років є найменшою та станом на 31.03.15 зменшилась у порівнянні з 31.03.13 на 278 млн грн. Проте за 2015 рік найбільша вартість договорів від 2 до 5 років і становить 17 260,30 млн грн., що на 3 817 млн грн. зменшилась у порівнянні з попереднім роком. Найменша вартість припадає на договори строком дії більше 10 років і складає 1 365,30 млн грн., що на 348,3 млн грн. збільшилась у порівнянні з попереднім роком (рис. 17).

Вартість договорів фінансового лізингу найбільша за транспортом і складає на 41.03.2014 р. 50 500,3 млн грн., що збільшилась на 25 735,3 млн грн. у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року. Станом на початок 2013 — 2014 рр. договори фінансового лізингу були відсутні за будівельним обладнанням та технікою, обладнанням для харчової переробки, медичним, банківським та промисловим обладнанням. Проте станом на 31.03.2015 р. за цими обладнаннями почались укладатися договори. Найбільша вартість серед них спостерігається за будівельним обладнанням та технікою та складає 1 440,3 млн грн., а найменша — за медичним обладнанням, їх вартість складає 5,2 млн грн. За I квартал 2015 року лізингові операції фінансуються тільки за рахунок юридичних осіб, бо фінансові компанії не були у цьому задіяні. Найчастіше кошти фінансуються на власний капітал, що складає 466,6 млн грн. або 59,9%. Проте не було фінансування на випуск цінних паперів, кошти міжнародних фінансових організацій, кошти державного та місцевого бюджетів, їх частка становить 0%. Загальне фінансування за I квартал 2015 року складає 778,6 млн грн.

Вартісний розподіл лізингових платежів за другим кварталом 2013 та 2014 рр. наведено на рисунку 18.

Дані рисунка 18 свідчать про тенденцію до зменшення суми, що відшкодовує частину вартості предмета лізингу та збільшення комісій, винагороди лізингодавцю та інших витрат, передбачених договором. Що може свідчити про погіршення умов лізингового фінансування, спричинене нестабільною економічною ситуацією в країні.

За II квартал 2014 року сума, що відшкодовує частину вартості предмета лізингу становить 55,46%, що у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року зменшилась на 4,63%. Найменшу частку займають інші витрати лізингодавця, передбачені договором та становлять

на II квартал 2014 рік 3,20%, що у свою чергу збільшилось на 1,76% у порівнянні з II кварталом 2013 року.

Таким чином, з огляду на проаналізовані дані можна зробити наступні висновки. В першу чергу, слід зазначити, що загальна кількість укладених пенсійних контрактів за період 2012—2015 рр. є спадною, хоча кількість учасників на початок 2015 року збільшилась на 239,1 тис. осіб у порівнянні з початком 2012 року і складає 833,7 тис. осіб. Така динаміка є негативною, що могло бути викликано недовірою клієнтів і, у результаті, свідчить про погіршення фінансового стану НПФ на ринку. В свою чергу, внески до недержавних пенсійних фондів фізичними особами — підприємцями за аналізований період є стабільними і складають 0,2 млн грн. Майже 100% внесків надходять від юридичних осіб, їх кількість на кінець 2015 року збільшилась на 596,2 млн грн. порівняно з аналогічним періодом 2012 року. Внески від фізичних осіб є незначними, але упродовж періоду збільшуються, на кінець 2015 року — на 21,8 млн грн. порівняно з 01.10.2012 р. Натомість, сума доходу недержавних пенсійних фондів постійно підвищується і значно перевищує витрати, що є позитивним. Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів є незначною, але має позитивну тенденцію до збільшення: на початок 2015 року — на 84,4 млн грн. у порівнянні з аналогічним періодом 2012 року і складають 171 млн грн.

Найбільша кількість зареєстрованих НПФ знаходяться у Києві і складають 75% від загальної кількості, а найменше у Одеській та Херсонській областях — 1%.

Найбільшу кількість учасників НПФ станом на 31.03.2015 р. займають особи від 25 до 50 років, що становлять 63,7%, а найменшу — до 25 років і складають 3,8%. Серед всіх учасників переважають чоловіки. Найчастішими для НПФ є одноразові пенсійні виплати, їх кількість на 31.03.2015 р. складає 421,6 млн грн. Недержавні пенсійні фонди інвестують свої активи у грошові кошти, разом на депозитних банківських рахунках, які складають станом на 31.03.2015 р. — 40,5%. Основна частина витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів станом на 31.03.2015 р. припадає на оплату послуг з управління активами недержавних пенсійних фондів — 66,7% від загальної суми витрат.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Зважаючи на проведений аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів, можемо зробити висновок, що дані організації знаходяться в стрімкому розвитку. Натомість стримуючими факторами є: низька інформованість громадян щодо пенсійної реформи; низька довіра громадян до фінансових інститутів; низький розвиток фондового ринку; відсутність фінансової підтримки з боку держави; низька зацікавленість більшості підприємців створювати корпоративні пенсійні фонди через великі відрахування до недержавних пенсійних фондів; низький рівень доходів громадян, викликаний економічною та політичною нестабільністю у країні.

У свою чергу, зважаючи на події, що проходять на території України, на кінець 2015 року індекс інвестиційної привабливості дорівнює 0, що є негативною тенденцією, яка супроводжується і є спричинена безробіттям та інфляційними коливаннями. Основними сферами діяльності, за обсягами залучення капітальних інвестицій у 2015 році є промисловість, яка складає 55,4 млрд грн.

Події, які відбулися 2013—2014 рр. в Україні, значно погіршили економічну ситуацію. Україна є досить привабливою для залучення інвестицій, хоча інвестиційний клімат у країні залишається несприятливим. З огляду на це, необхідними шляхами для подолання зазначеної ситуації є: вдосконалення нормативно-правової бази; створення механізмів протидії корупції; забез-

печення доступності та вдосконалення системи розкриття інформації про інвестиційний ринок країни.

Для подальшого розвитку ринку фінансового лізингу в Україні потрібно зосередитися на удосконаленні чинного законодавства, зокрема:

— вирішення проблемних питань, які виникають у разі порушення істотних умов договору, його дострокового розірвання, а також неповернення предмету лізингу;

— удосконалення порядку подання лізингодавцями звітів та розробка алгоритму заповнення звітних форм;

— співпраця з банківськими установами щодо сприяння у кредитуванні лізингових угод.

Література:

1. Аналітичний огляд ринку небанківських фінансових послуг України за 2013 рік // Національне рейтингове агентство "Рюрик". — С. 27—31.

2. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

3. Інвестиційна діяльність в Україні у січні — червні 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua>

4. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/>

5. Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) за I квартал 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nfp.gov.ua/files/sector/FK_I%D0%BA%D0%B2_2015.pdf

6. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nfp.gov.ua/files/INFO/NFP_I%20piv%202015.pdf

7. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2013 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>

8. "Українське об'єднання лізингодавців" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uul.com.ua/>

References:

1. Riurik (2014), Analytychnyj ohliad rynku nebankiv's'kykh finansovykh posluh Ukrainy za 2013 rik [Analytical review of the market of non-bank financial services Ukraine for 2013], Natsional'ne rejtynhove ahentstvo "Riurik", Kyiv, Ukraine.

2. State Statistics Service of Ukraine (2016), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 July 2016).

3. docviewer.yandex.ua (2015), "Investment activity in Ukraine in January — June 2015", available at: <https://docviewer.yandex.ua> (Accessed 20 July 2016).

4. The National Commission for State Regulation of Financial Services Markets (2016), available at: <http://nfp.gov.ua/> (Accessed 20 July 2016).

5. The National Commission for State Regulation of Financial Services Markets (2015), "Results of financial companies, pawnshops and entities (lessors) for the I quarter of 2015", available at: http://nfp.gov.ua/files/sector/FK_I%D0%BA%D0%B2_2015.pdf (Accessed 20 July 2016).

6. The National Commission for State Regulation of Financial Services Markets (2015), "The results of private pensions as of 30.06.2015", available at: http://nfp.gov.ua/files/INFO/NFP_I%20piv%202015.pdf (Accessed 20 July 2016).

7. The National Commission for State Regulation of Financial Services Markets (2013), "The results of private pensions as of 30/09/2013", <http://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html> (Accessed 20 July 2016).

8. Ukrainian Union of Lessors (2016), available at: <http://www.uul.com.ua/> (Accessed 20 July 2016).

Стаття надійшла до редакції 22.08.2016 р.

УДК 657

Л. В. Сироватченко,

к. е. н.,

ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

ВОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

L. Syrovatchenko,

PhD, Kiev National Economic University named after Vadym Hetman, Kiev

WATER CONSUMPTION IN UKRAINE: FEATURES AND CURRENT STATE

Обґрунтовано теоретичні положення бухгалтерського обліку та економічного аналізу витрат на утримання та поліпшення водогосподарських об'єктів та встановлено сучасний стан управління водогосподарськими організаціями. З метою встановлення специфіки діяльності водогосподарських організацій було вивчено особливості функціонування системи водокористування України. Встановлено, що система водокористування складається з об'єктів (об'єкти водного господарства та водні споруди), суб'єктів (водоспоживачі та водокористувачі), напрямів водокористування (спеціальне та загальне). Зазначене визначає специфіку управління водогосподарською організацією та її обліково-аналітичного забезпечення. Так, що стосується об'єктів, то в системі обліку відображаються водні споруди в складі необоротних активів, відповідно на їх утримання та експлуатацію водогосподарська організація несе відповідні витрати. Що стосується суб'єктів, то ними виступають юридичні особи, які є контрагентами водогосподарської організації.

Theoretical provision of accounting and economic analysis of the cost of maintaining and improving water management facilities and installed modern state management water management organizations. In order to establish the specifics of water management organizations studied the features of the system water Ukraine. Established that the water system is made up of objects (objects of water management and water structures), actors (water users and water users), areas of water use (special and general). The above determines the specific control of water management organization and its accounting and analytical support. Thus, with regard to facilities, the accounting system displays water facilities as part of fixed assets, according to their maintenance and operation of water management organization bears the costs. As for the actors, then they are the entities that are contracting water management organizations.

Ключові слова: водні ресурси, водокористування, управління водними ресурсами, очисна споруда, об'єкти водного господарства, водні споруди, водоспоживачі, водокористувачі.

Key words: water resources, water use, water management, sewage treatment plants, water conservancy facilities, water facilities, water consumers, water users.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Забезпечення сталою розв'язкою економіки України вимагає налагодження ефективного механізму водокористування, адже цей природний ресурс є стратегічно важливим як з економічної точки зору, так і необхідним для забезпечення життєдіяльності. Так, М.Є. Стадник зазначає: "водні ресурси — ресурс, що має надзвичайно велике значення для життя людей й економіки, дедалі активніше використовується практично в усіх сферах сільського господарства, енергетики, промислового виробництва та побутового водокористування" [7]. В умовах ірраціонального використання водних ресурсів необхідним є вивчення особливостей водогосподарської системи та специфіки функціонування водогосподарських організацій, що стане основою розробки механізму управління їх діяльністю та удосконалення його обліково-аналітичного забезпечення. Це актуалізує наступні напрями дослідження:

— визначення особливостей функціонування водогосподарської системи як основи формування порядку її фінансування з державного бюджету;

— вивчення стану водокористування в Україні;

— вивчення особливостей функціонування водогосподарських організацій та порядку фінансування їх діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ, НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР

Питання економіки водокористування стали об'єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: П.Й. Атамас, В. Граса, Р.Т. Джога, О.В. Дишкант, Т.В. Канєв, І.О. Кондратюк, С.С. Котов, О.В. Кравченко, С.О. Левицька, В.Т. Александров, А.В. Бабенко, Т. Боголіб, М.А. Болюх, Ю.Г. Горбатовська, Е. Данилов, І.Ф. Лобачев.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статі є визначення особливостей функціонування водогосподарських організацій та характеристика сучасного стану використання водних ресурсів.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Водні ресурси — є основою соціального, екологічного благополуччя та економічного розвитку [2], що обумовлює необхідність вивчення всього комплексу системи водокористування. З цього приводу варто погодити-

Таблиця 1. Основні показники використання водних ресурсів України

Рік	Забрано води, млн куб. м	Темп зростання		Спожито свіжої води, млн куб. м	Темп зростання	
		Абсолютний	Відносний, %		Абсолютний	Відносний, %
1991	34905	-710	-1,99	28206	-1995	-6,61
1992	32461	-2444	-7,00	26924	-1282	-4,55
1993	24380	-8081	-24,89	24521	-2403	-8,93
1994	29499	5119	21,00	23468	-1053	-4,29
1995	25852	-3647	-12,36	20338	-3130	-13,34
1996	23477	-2375	-9,19	18668	-1670	-8,21
1997	21091	-2386	-10,16	15623	-3045	-16,31
1998	19027	-2064	-9,79	13836	-1787	-11,44
1999	19748	721	3,79	14285	449	3,25
2000	18282	-1466	-7,42	12991	-1294	-9,06
2001	17577	-705	-3,86	12168	-823	-6,34
2002	16299	-1278	-7,27	11589	-579	-4,76
2003	15039	-1260	-7,73	11034	-555	-4,79
2004	14694	-345	-2,29	9973	-1061	-9,62
2005	15083	389	2,65	10188	215	2,16
2006	15327	244	1,62	10245	57	0,56
2007	16352	1025	6,69	10995	750	7,32
2008	15729	-623	-3,81	10265	-730	-6,64
2009	14478	-1251	-7,95	9513	-752	-7,33
2010	14846	368	2,54	9817	304	3,20
2011	14651	-195	-1,31	10086	269	2,74
2012	14651	0	0,00	10507	421	4,17
2013	13625	-1026	-7,00	10092	-415	-3,95

ся з Вишневським В.І., який зазначає, що "водні ресурси — є національним багатством будь-якої країни і однією з найважливіших засад її економічного розвитку" [1].

Управління водними ресурсами є невід'ємною функцією державного управління, оскільки саме від їх ефективної реалізації залежать перспективи розвитку національного господарства кожної країни світу. У глобальному вимірі до водних ресурсів відносять придатні до використання запаси вод Світового океану та суходолу, підземних вод, ґрунтової вологи, льоду, снігового покриву та їх механічна або теплова енергія [7, с. 23].

Роль держави особливо посилюється при екстенсивному використанні водних ресурсів, що представлено в таблиці 1.

У 2003 році забрано 15039 млн куб. м води, що порівняно з 2002 роком на 1260 млн куб. м менше. За 2003 рік спожито 11 034 млн куб. м води, що на 4,79 % менше, ніж у 2002 році. Протягом 2004 року збереглася тенденція до зменшення кількості забраної води, а саме на 345 млн куб. м, тобто складала 14694 млн куб. м, що на 2,29 % менше, порівняно з 2003 роком. Свіжої води за 2004 рік спожито на 9,62 % менше, ніж протягом 2003 року. За 2005 рік забрано на 389 млн куб. м води більше ніж за 2004 рік, а саме 15083 млн куб. м, що на 2,65 % більше порівняно з попереднім роком. Щодо стану кількості спожитої свіжої води, то протягом 2005 року спожито 10188 млн куб. м води, що на 215 млн куб. м (2,16 %) більше у порівнянні з 2004 роком. У 2006 році збереглася тенденція збільшення кількості забраної, а також спожитої свіжої води. Забрано 15327 млн куб. м, що на 1,62 % більше, порівняно з попереднім роком. Щодо спожитої свіжої води, то її кількість становила 10245 млн куб. м, що на 57 млн куб. м води більше ніж за 2005 рік.

Аналізуючи дані 2007 року, бачимо, що забрано 16352 млн куб. м води, тобто порівняно з 2006 на 1025 млн куб. м (6,69 %) більше. Спожито 10995 млн куб. м, що на 7,32 % більше, ніж попереднього року, тобто на 750 млн куб. м води. Протягом 2008 року забрано 15729 млн куб. м води, що на 623 млн куб. м менше ніж за 2007 рік. Спожито свіжої води на 730 млн куб. м менше порівняно з попереднім роком, тобто у 2007 на 6,64 % спожито більше, ніж за період, який аналізується. У 2009 забрано 14478 млн куб. м води, що на 1251 млн куб. м менше порівняно з попереднім періодом. Особливістю періоду, що аналізується, є найбільший відносний показник темпу зростання, який показує відсоткове значення зміни показника, який аналізується, порівняно з показником за аналогічний період попереднього року, тобто за 2009 рік забрано на 7,95 % більше, ніж 2008 року. Цього року спожито 9513 млн куб. м свіжої води, що на 7,33 %, тобто на 752 млн куб. м води менше, ніж попереднього року.

За 2010 рік забрано 14846 млн куб. м води, що порівняно з 2009 на 368 млн куб. м або на 2,54 % більше. Щодо спожитої свіжої води, то даний показник мав також тенденцію до збільшення (на 3,2%) та склав 9817 млн куб. м, що на 304 млн куб. м більше, ніж попереднього 2009 року. Забір води 2011 року склав 14 651 млн куб. м, що на 195 млн куб. м менше за попередній рік, а спожито свіжої води, навпаки, більше, ніж 2010 року, на 269 млн куб. м, тобто на 2,74%.

Дані забору води 2012 року дорівнюють показникам за попередній 2011 рік. Але показник, який стосується спожитої свіжої води протягом 2012 року має тенденцію до збільшення, а саме на 2,74 %, і становить 10 086 млн куб. м, а в попередньому періоді — 9 817 млн куб. м води, тобто на 269 млн куб. м. більше, ніж в 2011 році. Протягом 2013 року забрано 13625 млн куб. м води, що порівняно з попереднім періодом на 7 % менше, тобто на 1026 млн куб. м.

Споживання свіжої води за 2013 рік також зменшилось на 415 млн куб. м, що становить 3,95 % порівняно з 2012 роком.

Протягом 1991—2013 рр. показник забору води в загальному має тенденцію до зменшення (якщо 1991 р. забір води складав 34 905 млн куб. м води, то в 2013 — 13 625 млн куб. м), протягом тільки декількох років (1995, 1999, 2005, 2006, 2007, 2010) спостерігалось незначне збільшення показника. Щодо споживання свіжої води, то до 2004 року спостерігаємо значне зменшення даного показника та за останні дев'ять років споживання води стабілізувалося, коливання відбуваються в межах 1 млн куб. м води.

Така тенденція пов'язана зі зменшенням обсягів виробництва, а отже зі зменшенням забору води на промислові та сільськогосподарські цілі, особливо це стосується меліоративних робіт. Проте в загальному експлуатація міжгосподарських меліоративних систем залишалася на одному рівні протягом аналізованого періоду.

Крім того, вагоме значення при використанні водних ресурсів має їх охорона, а саме водовідведення зворотних вод. Аналіз статистичних даних водовідведення зворотних вод за останні 22 роки представлено в таблиці 2.

У 2003 році загальне відведення зворотних вод становило 9459 млн куб. м, що порівняно з 2002 на 564 млн куб. м менше, тобто на 5,34 %, у тому числі забруднених менше на 88 млн куб. м, а нормативно-очищених на 3 %. Потужність очисних споруд становила 7733 млн куб. м води. Протягом 2004 року збереглася тенденція до зменшення кількості загального відведення зворотних вод, а саме на 394 млн куб. м, тобто склало 9065 млн куб. м, що на 5,46 % менше, порівняно з 2003 роком. У тому числі забруднених вод на 12,82 % більше, менше без очищення

Таблиця 2. Основні показники охорони водних ресурсів України

	Загальне відведення зворотних вод, млн куб. м	Темп зростання		У тому числі			Потужність очисних споруд, млн куб. м
		Абсолютний	Відносний, %	забруднених		нормативно-очищених	
				усього	без очищення		
1991	19126	-1135	-5,60	4291	701	2532	7937
1992	17872	-1254	-6,56	4008	951	3207	8854
1993	16650	-1222	-6,84	4652	1196	2611	8134
1994	15869	-781	-4,69	4873	1053	2075	8775
1995	14981	-888	-5,60	4652	912	1936	8419
1996	13998	-983	-6,56	4109	980	2304	8281
1997	12534	-1464	-10,46	4233	763	1798	8271
1998	11040	-1494	-11,92	4228	813	1644	8284
1999	11488	448	4,06	3920	748	1743	8018
2000	10964	-524	-4,56	3313	758	2100	7992
2001	10569	-395	-3,60	3008	746	2188	7790
2002	10005	-564	-5,34	2920	782	2111	7546
2003	9459	-546	-5,46	2948	804	1946	7733
2004	9065	-394	-4,17	3326	758	1492	7740
2005	8900	-165	-1,82	3444	896	1315	7688
2006	8824	-76	-0,85	3891	1427	1304	8104
2007	8917	93	1,05	3854	1506	1245	7768
2008	8655	-262	-2,94	2728	616	1357	7518
2009	7692	-963	-11,13	1766	270	1711	7581
2010	8141	449	5,84	1744	312	1760	7425
2011	8044	-97	-1,19	1612	309	1763	7687
2012	8081	37	0,46	1521	292	1800	7577
2013	7722	-359	-4,44	1717	266	1452	7592

на 46 млн куб. м та нормативно-очищених на 23,33 %, ніж минулого року. Потужність очисних споруд складала 7740 млн куб. м води, що на 7 млн куб. м більше, ніж у 2003 році. За 2005 рік загальне відведення зворотних вод зменшилось на 165 млн куб. м води порівняно з попереднім роком. У тому числі всього забруднених вод на 117 млн куб. м більше, менше без очищення — на 138 млн куб. м та Потужність очисних споруд складала 7688 млн куб. м води, що на 52 млн куб. м менше, ніж 2004 року. У 2006 році збереглася тенденція до зменшення кількості загального відведення зворотних вод, тобто відведено 8824 млн куб. м води, що на 0,85% менше, порівняно з 2005 роком, у тому числі більше всього забруднених вод — на 12,98 %, без очищення — на 59,26 %, та нормативно-очищених — на 0,84% менше, ніж у попередньому періоді. Потужність очисних споруд складала 8104 млн куб. м води, що на 5,41 % більше, ніж минулого року.

За даними таблиці 2 у 2007 році загальне відведення зворотних вод становить 8917 млн куб. м, що в порівнянні з 2006 роком на 93 млн куб м (1,05 %) менше. У тому числі забруднених вод на 37 млн куб. м менше, без очищення на 79 млн куб. м більше, та нормативно-очищених на 59 млн куб. м менше, ніж у 2006 році. Потужність очисних споруд складала 7768 млн куб. м води, що на 336 млн куб. м менше, ніж минулого року. Протягом 2008 року загальне відведення зворотних вод зменшилось на 262 млн куб. м води порівняно з попереднім роком. У тому числі, всього забруднених вод зменшилося на 29,22 %, без очищення — на 59,1% та нормативно-очищених збільшилося на 9%, нормативно-очищених — на 11,86 %, ніж у минулому році. Потужність очисних споруд становить 7518 млн куб. м води, що на 3,22 % менше, ніж 2007 року. У 2009 збереглася тенденція до зменшення кількості загального відведення зворотних вод, тобто відведено 7692 млн куб. м води, що на 11,13 % менше у порівнянні з 2008 роком, у тому числі всього забруднених вод на 962 млн куб. м менше, без очищення — на 56,17% менше та нормативно-очищених на 26,09% більше ніж у попередньому періоді. Цього року визначений найбільший абсолютний та відносний показник темпу зростання. Потужність очисних споруд складала 7581 млн куб. м води, що на 63 млн куб. м води більше, ніж минулого року.

За 2010 рік загальне відведення зворотних вод становить 8141 млн куб. м що порівняно з 2009 роком на 449 млн куб. м (5,84%) більше.

У тому числі забруднених вод на 22 млн куб. м менше, без очищення на 42 млн куб. та нормативно-очищених на 49 млн куб. м більше, ніж у 2009 році. Потужність очисних споруд складала 7425 млн куб. м води, що на 2,06 %

менше, ніж минулого року. Загальне відведення зворотних вод 2011 року становило 8044 млн куб. м, що порівняно з 2010 на 97 млн куб. м менше, тобто на 1,19 %, у тому числі забруднених — на 22 млн куб. менше, без очищення на 15,56 % та нормативно-очищених на 2,86 % більше, ніж 2010 року. Потужність очисних споруд у 2011 році становила на 0,98 % більше, ніж в попередньому періоді. Протягом 2012 року загальне відведення зворотних вод зменшилось на 37 млн куб. м води порівняно з попереднім роком. У тому числі всього забруднених вод зменшилося 5,65 %, без очищення на 5,5 % та нормативно-очищених збільшилося на 2,1 %. Потужність очисних споруд становить 7577 млн куб. м води, що на 1,43 % менше, ніж 2011 року.

За 2013 рік загальне відведення зворотних вод зменшилось на 359 млн куб. м і становило 7722 млн куб. м. У тому числі всього забруднених вод збільшилось на 196 млн куб. м, зменшилось без очищення на 26 млн куб. м та нормативно-очищених — на 348 млн куб. м. Потужність очисних споруд складала 7592 млн куб. м води, що на 15 млн куб. м більше, ніж у минулому році.

Базою раціонального водокористування виступає система економічних оцінок, об'єктивне визначення яких є важливим завданням економіки водокористування — міждисциплінарної науки, сфера діяльності якої спрямована на регулювання взаємовідносин між соціально-економічним розвитком суспільства і використанням водних ресурсів. Основним завданням економіки водокористування як науки є: дослідження економічних закономірностей використання суспільством обмежених водних ресурсів з метою задоволення своїх потреб; розробка методів оцінки водних ресурсів з метою включення в економічні розрахунки їх вартості; створення економічних механізмів управління раціональним використанням водних ресурсів і їх охорони; визначення перспектив розвитку виробництва з урахуванням екологічних факторів; прогноз змін стану водних ресурсів; комплексне використання водних ресурсів [3, с. 13].

У цілому система водокористування складається з об'єктів (об'єкти водного господарства та водні споруди), суб'єктів (водоспоживачі та водокористувачі), напрямів водокористування (спеціальне та загальне). Характеристика цих складових наведена в таблиці 3.

Водні ресурси — це всі води гідросфери, тобто води рік, озер, каналів, водоймищ, морів й океанів, підземні води, ґрунтова волога, вода (льоди) гірських і полярних льодовиків, водяні пари атмосфери [4].

До складу водного фонду входять всі водні об'єкти розташовані на території України, тобто річки, водосхо-

Таблиця 3. Складові системи водокористування України

ВОДОГОСПОДАРСЬКА СИСТЕМА – це сукупність об'єктів водного господарства, водокористувачів, організаційно пов'язаних для забезпечення раціонального використання, відтворення, збереження та охорони від забруднення водних ресурсів. Вона складається з множини елементів, призначених для задоволення соціальних, економічних, екологічних потреб суспільства у воді потрібної кількості та якості	
ОБ'ЄКТИ ВОДОГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ	
<i>ОБ'ЄКТИ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА</i>	<i>ВОДНІ СПОРУДИ</i>
об'єкти природного походження (річки, озера, ставки, моря та стічні води)	водозабори, канали, водоводи, регулюючі споруди, водопостачання та каналізування, водоочисні споруди, рекреаційні споруди, споруди проти шкідливої дії води, споруди для відновлення запасів води
-	<i>є об'єктами бухгалтерського обліку та відображають в складі необоротних активів</i>
СУБ'ЄКТИ ВОДОГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ	
<i>Водоспоживання</i>	<i>Водокористування</i>
Водоспоживачі	Водокористувачі
забирають воду з водних об'єктів, при цьому частина води втрачається безповоротно, оскільки вона входить до складу промислової та сільськогосподарської продукції, а також випаровується в процесі використання, а інша частина повертається у водойму. До водоспоживачів належать промислове і комунальне водопостачання, зрошення, теплова та атомна енергетики тощо	не забирають воду з водних об'єктів, а лише використовують її для виконання різних операцій. До них належать гідроенергетика, водний транспорт, лісосилав, рибне господарство, водний туризм. Слід зазначити, що часто спеціалісти вживають один термін водокористування і розуміють під цим усі галузі господарства без поділу на водоспоживачів і водокористувачів
<i>Виступають контрагентами водогосподарської організації, розрахунки з якими відображаються в складі кредиторської заборгованості водогосподарської організації</i>	-
НАПРЯМИ ВОДОКОРИСТУВАННЯ	
<i>Загальне водокористування</i>	<i>Спеціальне водокористування</i>
спрямоване на задоволення потреб громадян безкоштовно. Цей процес здійснюється без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів. Управління загальним водокористуванням обмежується встановленням норм санітарного нагляду, який спрямований на охорону життя і здоров'я громадян, та правил, що запобігають погіршенню якості навколишнього природного середовища внаслідок небального поводження, забруднення або засмічення водних об'єктів	передбачає забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів (ст. 48 Водного Кодексу України). Воно здійснюється на підставі дозвільної системи та на платній основі. Порядок, правила, норми та оплата кожного напрямку спеціального водокористування встановлюються комплексом нормативно-законодавчих актів на загальнодержавному рівні та залежить від соціальної, економічної і екологічної політики держави

Джерело: сформовано на основі [3].

вища, канали, струмки, джерела, озера, болота, ставки, льодовики, внутрішні морські води, прибережні морські води, а також підземні водоносні горизонти і місцезнаходження питних, лікувальних, термальних вод.

В Україні налічується 63,1 тис. річок і струмків загальною довжиною 206 тис. км, із них — 9 великих і 81 середніх. Обсяги водних ресурсів України характеризуються нерівномірним просторовим та сезонним розподілом. 58 % ресурсів зосереджено в річках басейну Дунаю в прикордонних районах України. Найменш забезпечені водними ресурсами Донбас, Криворіжжя, Крим та південні області — там, де зосереджена найбільша кількість підприємств-водокористувачів [6].

У свою чергу, на водних об'єктах є величезна кількість різного роду водогосподарських споруд: греблі, шлюзи, дамби, водозабори та ін., які знаходяться на балансах Державного агентства водних ресурсів України. Середній термін експлуатації гідротехнічних споруд становить 30-40 років, але є греблі, термін експлуатації яких перевищує 100 років. Переважна більшість гідротехнічних споруд потребує поточного ремонту.

Так, спеціально уповноваженою інституцією державної виконавчої влади в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів є Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство), до основних завдань якого відносяться:

- підготовка пропозицій щодо формування державної політики у галузі водного господарства та меліорації земель;
- встановлення режимів роботи водоймищ комплексного призначення і водогосподарських систем;
- регулювання і перерозподіл водних ресурсів;
- попередження та усунення шкідливого впливу вод;
- ведення радіологічного і гідрохімічного моніторингу водних об'єктів комплексного призначення;
- ведення державного обліку використання вод;
- проектування, будівництво і експлуатація водогосподарських систем і об'єктів;
- міжнародне співробітництво у галузі використання і охорони природних вод;

— здійснення контролю за раціональним використанням водних ресурсів і вирішення інших питань у галузі водного господарства [5, с. 35].

До складу Державного Агентства водних ресурсів входять наступні водогосподарські організації:

- басейнові управління. Басейнове управління водними ресурсами — це сучасний підхід до управління водними ресурсами, де основним суб'єктом управління виступає річковий басейн. Причому річковий басейн виступає в якості системи із установленими соціальними, економічними та екологічними зв'язками. Даний підхід надає можливість передбачити наслідки людської діяльності для завчасного попередження екологічних та техногенних катастроф [3, с. 37]. В Україні функціонують наступні басейнові управління водними ресурсами: Басейнове управління водних ресурсів річки Південний Буг, Басейнове управління водних ресурсів річки Рось, Басейнове управління водних ресурсів річки Тиси, Деснянське басейнове управління водних ресурсів, Дніпровське басейнове управління водних ресурсів, Дністровсько-Прутське басейнове управління водних ресурсів, Дунайське басейнове управління водних ресурсів, Західно-Бузьке басейнове управління водних ресурсів, Сіверсько-Донецьке басейнове управління водних ресурсів;

- управління каналами: Управління Головного Каховського магістрального каналу, Управління каналу Дніпро-Донбас, Управління каналу Дніпро-Інгулець, Управління каналів Інгулецької зрошувальної системи, Управління Північно-Кримського каналу;

- обласні управління водними ресурсами: Волинське обласне управління водних ресурсів, Дніпропетровське обласне управління водних ресурсів, Донецьке обласне управління водних ресурсів, Житомирське обласне управління водних ресурсів, Запорізьке обласне управління водних ресурсів, Івано-Франківське обласне управління водних ресурсів, Кіровоградське обласне управління водних ресурсів, Луганське обласне управління водних ресурсів, Львівське обласне управління водних ресурсів, Миколаївське обласне управління водних ресурсів, Одеське обласне управління водних ресурсів,

Таблиця 4. Міжнародні принципи управління водними ресурсами відповідно до європейського протоколу "Вода і здоров'я"

Принцип 1	Характеристика 2
Принцип обережності	Дії, спрямовані на запобігання, регулювання або зменшення захворювань, пов'язаних із водою, не можуть відкладатися на пізніший час тому, що науковими дослідженнями ще не повністю доведено причинний зв'язок між чинником, на який ця дія спрямована, з одного боку, і потенційним внеском цього чинника у виникнення хвороби, пов'язаної з водою — з іншого
Принцип запобігання	Запобігання краще, ніж лікування
Принцип справедливості	Водними ресурсами слід управляти так, щоб потреби нинішнього покоління задовольнялися без загрози можливості задоволення власних потреб прийдешніх поколінь
Принцип плати та забруднення	Усі витрати, пов'язані із запобіганням, регулюванням і зменшенням забруднення, повинні відшкодувати забруднювачі
Принцип багатогранності цінності води	Воду слід розглядати як таку, що має соціальну, економічну та екологічну цінності, і нею потрібно управляти так, щоб оптимально реалізувати збалансовану комбінацію цих цінностей
Принцип збереження води	Ефективне використання води досягається, наприклад, шляхом застосування ефективних механізмів плати за неї
Принцип прозорості	Органи влади забезпечують доступ громадськості до екологічної інформації і пов'язаної з нею інформації про стан здоров'я населення в межах, установлених законодавством
Принцип участі громадськості	Зацікавлену громадськість інформують про головні риси важливих запропонованих рішень стосовно довкілля і здоров'я населення на початкових стадіях процесу прийняття рішення з дотриманням вимог щодо адекватності, своєчасності та потенційної дієвості цієї інформації, а також забезпечують участь представників громадськості в підготовці та прийнятті рішень
Інтеграційний (екосистемний) принцип	Водними ресурсами слід управляти, наскільки це можливо, в інтегрований спосіб у межах басейнів для пов'язання соціального й економічного розвитку з охороною природних екосистем, а також екосистемного управління із заходами щодо регулювання якості повітря та використання землі в межах усієї водозбірної території, у тому числі прилеглих прибережних морських вод і підземних водоносних горизонтів
Принцип уразливості	Особливу увагу слід приділяти тим, хто більш уразливий щодо захворювань та ушкоджень, пов'язаних із водою
Принцип справедливого доступу до води	Справедливий доступ до води, адекватний з огляду як на її кількість, так і на її якість, має надаватися всім членам суспільства, особливо тим, хто відчуває певні негаразди або соціальні обмеження
Принцип взаємної відповідальності	З одного боку, додержання всіх прав фізичних та юридичних осіб, пов'язаних із водою, забезпечується законом; з іншого — ці особи несуть юридичні й моральні зобов'язання щодо свого внеску в охорону вод і збереження водних ресурсів
Принцип локалізації	Місцеві проблеми, потреби та знання відображаються в усіх рішеннях про управління водами
Принцип делегування повноважень	Рішення приймаються на найнижчому з можливих рівнів

Полтавське обласне управління водних ресурсів, Рівненське обласне управління водних ресурсів, Сумське обласне управління водних ресурсів, Тернопільське обласне управління водних ресурсів, Управління водних ресурсів у м. Києві та Київській області, Харківське обласне управління водних ресурсів, Херсонське обласне управління водних ресурсів, Хмельницьке обласне управління водних ресурсів, Черкаське обласне управління водних ресурсів.

Найбільш ефективним методом управління водними ресурсами та водогосподарськими об'єктами є басейнові управління. Так, басейновий механізм управління водними ресурсами найбільше відповідає принципам, передбаченим Європейським протоколом "Вода і здоров'я". Склад та характеристика даних принципів представлено в таблиці 4.

На підставі узагальнення європейського досвіду визначаються такі функції системи басейнового управління: 1) створення басейнових методик розрахунків і розмірів грошових зборів за: забір води з водного об'єкта; скидання до водного об'єкта нормованих речовин; пропуск води через турбіни ГЕС; використання водного об'єкта водним транспортом; видобування корисних копалин у межах земель водного фонду; користування водними об'єктами для потреб рибного й мисливського господарств; 2) стягнення з водокористувачів грошових зборів за ці види водокористування; 3) розробка водних кадастрів, водно-господарських балансів і п'ятирічних планів управління річковим басейном; 4) прийняття рішень про видачу позик і надання субсидій водокористувачам, які ефективно зменшують шкідливий вплив на довкілля; 5) проведення аналізу географічних, геологічних, гідрографічних і демографічних характеристик басейну, а також аналізу землекористування та економічної діяльності; 6) вивчення екологічного впливу людської діяльності на стан поверхневих, підземних і морських прибережних вод басейну; 7) проведення економічного аналізу використання води в межах басейну; 8) виявлення всіх ділянок (зон) водних об'єктів, які вико-

ристовуються для забору питної води; 9) складання реєстру всіх ділянок, які визначені чинним законодавством як такі, що підлягають особистій охороні; 10) розробка програми моніторингу стану всіх поверхневих, підземних і морських прибережних вод; 11) розробка програми додаткового моніторингу стану ділянок (зон), що підлягають особливій охороні; 12) встановлення екологічних нормативів (стандартів або категорій) якості води; розробка програми заходів, спрямованих на досягнення екологічних цілей, у тому числі нормативів гранично допустимих скидів (ГДС) і регламентів періодичного водовідведення; 13) забезпечення громадськості інформацією щодо проектів плану управління річковим басейном і врахування зауважень; 14) участь у співпраці з іншими компетентними органами в заходах запобігання або зменшення наслідків аварій, які призводять до забруднення вод [3, с. 38].

Весь комплекс водогосподарських організацій, які входять до складу Державного агента водних ресурсів, фінансуються з державного бюджету, а тому, видатки та порядок їх фінансування є особливим об'єктом управління та бухгалтерського обліку. Так, відповідно до державного бюджету України, держава здійснює фінансування наступних складових діяльності Державного агентства водних ресурсів та водогосподарських організацій, які входять до його складу:

- керівництво та управління у сфері водного господарства;
- прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державним замовленням у сфері розвитку водного господарства;
- підвищення кваліфікації кадрів у сфері водного господарства;
- експлуатація державного водогосподарського комплексу та управління водними ресурсами;
- захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь;
- комплексний протипаводковий захист у басейні р. Тиса у Закарпатській області;

Таблиця 5. Структура видатків на управління водними ресурсами України, передбачених Законами України про державний бюджет (2011–2014 рр.)

Код програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету	Найменування згідно з відомчою і програмною класифікаціями видатків та кредитування державного бюджету	Рік	Загальний фонд					Спеціальний фонд					Разом
			Всього	видатки споживання	з них			Всього	видатки споживання	з них			
					оплата праці	комунальні послуги та енергоносії	видатки розвитку			оплата праці	комунальні послуги та енергоносії	видатки розвитку	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
2407000	Державне агентство водних ресурсів України	2014	1412229,6	1411910,2	723075,6	218318,8	319,4	1133962,8	578113,4	49178,8	325163,3	555849,4	2546192,4
		2013	1445284,4	1401145,6	682522,1	218318,8	44138,8	690751,2	516359,1	40210,6	295326,5	174392,1	2136035,6
		2012	1471234,0	1365477,6	651016,9	206110,7	105756,4	597335,1	448572,3	36379,5	244854,3	148762,8	2068569,1
		2011	1172914,1	1071827,5	575467,5	189219,7	101086,6	506900,7	449059,3	35177,5	262122,9	57841,4	1679814,8
2407010	Керівництво та управління у сфері водного господарства	2014	11171,7	11171,7	7854,7	206,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	11171,7
		2013	6743,9	6743,9	4644,6	155,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	6743,9
		2012	6486,0	6486,0	4399,2	155,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	6486,0
		2011											
2407020	Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державним замовленням у сфері розвитку водного господарства	2014	255,3	0,0	0,0	0,0	255,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	255,3
		2013	510,6				510,6						510,6
		2012	785,5				785,5						785,5
		2011	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
2407040	Підвищення кваліфікації кадрів у сфері водного господарства	2014	2790,7	2790,7	1916,8	186,7	0,0	1259,7	1256,7	427,0	322,4	3,0	4050,4
		2013	2677,6	2677,6	1812,6	186,7	0,0	1259,7	1256,7	427,0	322,4	3,0	3937,3
		2012	2550,7	2550,7	1718,1	175,8	0,0	1259,7	1256,7	512,2	350,2	3,0	3810,4
		2011	2205,2	2205,2	1475,5	159,8	0,0	1259,7	1240,4	512,2	346,4	19,3	3464,9
2407050	Експлуатація державного водогосподарського комплексу та управління водними ресурсами	2014	1191067,9	1191003,8	713304,1	217925,5	64,1	643093,1	576856,7	48751,8	324840,9	66236,4	1834161,0
		2013	1189130,4	1145502,2	676064,9	217977,1	43628,2	566084,1	515102,4	39783,6	295004,1	50981,7	1755214,5
		2012	1098095,9	1093125,0	644899,6	205779,0	4970,9	506075,4	447315,6	35867,3	244504,1	58759,8	1604171,3
		2011	970420,6	970220,6	569205,8	188920,1	200,0	504141,0	447818,9	34665,3	261776,5	56322,1	1474561,6
2407070	Захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь	2014	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	344710,0	0,0	0,0	0,0	344710,0	344710,0
		2013						87900,0				87900,0	87900,0
		2012						90000,0				90000,0	90000,0
		2011	100000,0					100000,0	1500,0			1500,0	101500,0
2407080	Комплексний протипаводковий захист в басейні р. Тиса у Закарпатській області	2014	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	144900,0	0,0	0,0	0,0	144900,0	144900,0
		2013						35507,4				35507,4	35507,4
		2012	100000,0					100000,0					100000,0
		2011											
2407130	Виконання боргових зобов'язань за кредитом, залученим ДП «Львівська обласна дирекція з протипаводкового захисту» під державну гарантію	2014	206944,0	206944,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	206944,0	
		2013	246221,9	246221,9									246221,9
		2012	263315,9	263315,9									263315,9
		2011	89285,0	89285,0									89285,0

— виконання боргових зобов'язань за кредитом, залученим ДП "Львівська обласна дирекція з протипаводкового захисту" під державну гарантію.

Фінансування зазначених складових державним бюджетом за останні 4 роки наведено таблиці 5.

Законом України про державний бюджет (2011–2014 рр.) передбачено видатки на управління водними ресурсами Державному агентству водних ресурсів України. Видатки на 2011 рік передбачено на суму 1679814,8 тис. грн., з них 1172914,1 (69,8 %) — видатки загального фонду, 506900,7 (30,2 %) — видатки спеціального фонду. Із загального фонду видатки споживання складають 91,38 % коштів, з яких оплата праці — 49,06 %, комунальні послуги — 16,13 %, видатки розвитку становлять 8,62 %.

Зі спеціального фонду видатки споживання складають 88,6 %, з них на оплату праці відведено 6,94 %, на комунальні послуги та енергоносії — 51,72 %, а видатки розвитку — 11,4 %. На 2012 рік передбачено 2068569,1 тис. грн. видатків на управління водними ресурсами (на 23 % більше, ніж попереднього року). З них на загальний фонд припадає 1471234,0 тис. грн. (71,12 %), що на 25 % більше, ніж у 2011 році, а на спеціальний — 597335,1 тис. грн. (28,88 %), що перевищує на 18 % суму видатків попереднього року. На видатки споживання із загального фонду отримано 1365477,6 тис. грн., з яких 53,69 % — оплата праці та 15,09 % — комунальні послуги та енергоносії, на видатки розвитку відведено 105756,4 тис. грн., що складає 7,19 % видатків загального фонду. Видатки споживання спеціального фонду становлять 75,1 % (448572,3 тис. грн.), а видатки розвитку — 24,9 % (148762,8 тис. грн.). У 2013 році 2136035,6 тис. грн. держбюджету припадає на видатки

з управління водними ресурсами на Держводагентство, що на 67466,5 тис. грн. більше, ніж у 2012 році. На загальний фонд віднесено 67,66 % суми видатків, що на 25949,6 тис. грн. менше, ніж попереднього року. Цього року збільшено видатки споживання на 3 %, підвищивши заробітну плату на 4,8 % та видатки на комунальні послуги та енергоносії — на 6 %, за рахунок значного зменшення видатків розвитку (на 58 %). На спеціальний фонд виділено 690751,2 тис. грн., що на 16 % більше, ніж 2012 року, зокрема на видатки споживання — 516359,1 тис. грн. (на 15 % більше попереднього року) та на видатки розвитку 174392,1 тис. грн. (на 17 % більше, ніж в минулому періоді). На 2014 рік Держводагентству заплановано видатків на суму 2546192,4 тис. грн. На загальний фонд передбачено 1412229,6 тис. грн., що на 2 % менше, ніж минулого року, з яких 98 % припадає на видатки споживання, а видатки розвитку скорочені у 138 разів та склали 319,4 тис. грн. Спеціальний фонд складає 44,5 % загальної суми видатків на управління водними ресурсами, які припадають на Держводагентство, з яких на видатки споживання виділено 51 % (більше на 12 %, ніж попереднього періоду), а інші кошти віднесені на видатки розвитку, які на 218 % перевищують суму видатків 2013 року.

На Держводагентство припадає найбільша частина видатків на управління водними ресурсами, зокрема, на загальний фонд. Провівши аналіз структури видатків загального та спеціального фондів, визначено тенденцію щодо щорічного підвищення суми видатків на споживання та значного зниження видатків розвитку в загальному фонді та підвищення як суми видатків споживання, так і суми видатків розвитку спеціального фонду.

Розглянувши структуру видатків на управління водними ресурсами, які виділені на Керівництво та управління у сфері водного господарства, зроблено наступні висновки: видатки заплановані на загальний фонд, зокрема, тільки на видатки споживання, які мають тенденцію до збільшення, так в 2012 році видатки складають 6486 тис. грн., у 2013 р. сума зросла на 3,98 %, а в 2014 р., порівняно з 2013 — на 66 %.

Щодо прикладних наукових та науково-технічних розробок, виконання робіт за державним замовленням у сфері розвитку водного господарства, то в 2012 р. із загального фонду тільки на видатки розвитку виділено 785,5 тис. грн., у 2013 р. — на 274,9 тис. грн. менше, ніж попереднього року, а в 2014, на 50 % менше, ніж у 2013 р., тобто уряд скорочує видатки на розвиток водного господарства.

Видатки на підвищення кваліфікації кадрів у сфері водного господарства протягом 2011—2014 рр. мають тенденцію до збільшення в загальному фонді та щорічно стабільні в спеціальному фонді складають 1259,7 тис. грн., з яких на видатки споживання виділено 99,76 % (на оплату праці в 2012 р. віднесено 512,2 тис. грн., та у 2013—2014 рр. — 427,0 тис. грн., на комунальні послуги та енергоносії в 2012 — 350,2 тис. грн., та у 2013—2014 рр. на 27,8 тис. грн. менше) та видатки розвитку — 3,0 тис. грн.

Також слід відмітити, що значна частина видатків припадає на експлуатацію державного водогосподарського комплексу та управління водними ресурсами, які мають тенденцію до збільшення протягом 2011—2014 рр., причому більша частина коштів віднесена на видатки загального фонду (наприклад, у 2014 р. на спеціальний фонд виділено 35 % всіх коштів), зокрема, на видатки споживання.

Найбільш вагоме значення мають такі роботи, як захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь та експлуатація державного водогосподарського комплексу та управління водними ресурсами, що полягає в експлуатації міжгосподарських меліоративних систем, а також роботи, пов'язані з протидією шкідливій дії вод та ліквідацією їх наслідків. Саме ці роботи є найбільш витратомісткими та пов'язані з використанням значних обсягів бюджетних коштів, що в умовах дефіциту бюджету вимагає налагодження ефективної системи управління ними.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Протягом періоду (1991—2013 рр.) показник забору води в загальному має тенденцію до зменшення (якщо 1991 р. забір води складав 34 905 млн куб. м води, то в 2013 — 13 625 млн куб. м), протягом тільки декількох років (1995, 1999, 2005, 2006, 2007, 2010) спостерігалось незначне збільшення показника. Щодо споживання свіжої води, то до 2004 року відбувалось значне зменшення даного показника та за останні дев'ять років споживання води стабілізувалося, коливання відбуваються в межах 1 млн куб. м води. Така тенденція пов'язана зі зменшенням обсягів виробництва, а отже зі зменшенням забору води на промислові та сільськогосподарські цілі, що особливо стосується меліоративних робіт. Проте в загальному експлуатація міжгосподарських меліоративних систем залишалася на одному рівні протягом аналізованого періоду.

2. За 2010 р. загальне відведення зворотних вод становить 8141 млн куб. м, що, порівняно з 2009 роком, на 449 млн куб. м (5,84 %) більше. У тому числі забруднених вод на 22 млн куб. м менше, без очищення на 42 млн куб. м та нормативно-очищених на 49 млн куб. м більше, ніж у 2009 р. Потужність очисних споруд складала 7425 млн куб. м води, що на 2,06 % менше, ніж минулого року. Загальне відведення зворотних вод 2011 р. становило 8044 млн куб. м, що порівняно з 2010 р. на 97 млн куб. м менше, тобто на 1,19 %, у тому числі забруднених — на 22 млн куб. м менше, без очищення — на 15,56 % більше, нормативно-очищених — на 2,86 % більше, ніж 2010 р. Потужність очисних споруд в 2011 р. становила на 0,98 % більше, ніж у

попередньому періоді. Протягом 2012 року загальне відведення зворотних вод зменшилось на 37 млн куб. м води порівняно з попереднім роком. У тому числі всього забруднених вод зменшилось 5,65 %, без очищення — на 5,5 % та нормативно-очищених збільшилось на 2,1 %. Потужність очисних споруд становить 7577 млн куб. м води, що на 1,43 % менше, ніж 2011 року. За 2013 р. загальне відведення зворотних вод зменшилось на 359 млн куб. м і становило 7722 млн куб. м. У тому числі, всього забруднених вод збільшилось на 196 млн куб. м, зменшилось без очищення на 26 млн куб. м та нормативно-очищених на 348 млн куб. м. Потужність очисних споруд складала 7592 млн куб. м води, що на 15 млн куб. м більше, ніж у минулому році.

3. З метою встановлення специфіки діяльності водогосподарських організацій було вивчено особливості функціонування системи водокористування України. Встановлено, що система водокористування складається з об'єктів (об'єкти водного господарства та водні споруди), суб'єктів (водоспоживачі та водокористувачі), напрямів водокористування (спеціальне та загальне). Зазначене визначає специфіку управління водогосподарською організацією та її обліково-аналітичного забезпечення. Так, що стосується об'єктів, то в системі обліку відображаються водні споруди в складі необоротних активів, відповідно на їх утримання та експлуатацію водогосподарська організація несе відповідні витрати. Що стосується суб'єктів, то ними виступають юридичні особи, які є контрагентами водогосподарської організації.

Література:

1. Вишневецький В.І. Річки і водойми України. Стан і використання: підручник / В.І. Вишневецький. — К.: Віпол, 2000. — 375 с.
2. Екологія Львівщини 2003. — Львів: Сполом, 2004. — 78 с.
3. Економіка водокористування: навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни / В.І. Павлов, О.Ю. Лесняк, А.В. Шашук, Т.В. Семещук. — Рівне: НУВГП, 2014. — 247 с.
4. Калініченко Л.І. Управління водогосподарськими комплексами / Калініченко Л.І., Карук Б.П., Тищенко О.І. — К.: ДІУЕВР, 2000. — 328 с.
5. Павлов В.І. Басейнове управління водними ресурсами: досвід та пріоритети / В.І. Павлов, А.В. Шашук. — Рівне: НУВГП, 2013. — 334 с.
6. Снакин В.В. Термины и определения в сфере водных ресурсов / В.В. Снакин, В.Н. Акимов. — М.: НИИ-Природа, 2004. — 244 с.
7. Стадник М.Є. Вода як важливий елемент продовольчої безпеки / М.Є. Стадник // Науковий вісник НЛТУ України. — 2011. — Вип. 21.3. — С. 69—74.

References:

1. Vyshnevs'kyj, V.I. (2000), *Richky i vodojmy Ukrainy. Stan i vykorystannia* [Rivers and reservoirs Ukraine. State and use], Vipol, Kyiv, Ukraine.
2. Spolom (2003), *Ekolohiia L'vivschyny* [Ecology Lviv], Spolom, L'viv, Ukraine.
3. Pavlov, V.I., Lesniak, O. Yu. Stashuk, A.V. and Semeschuk, T. V. (2014), *Ekonomika vodokorystuvannia: navchal'nyj posibnyk dlia samostijnoho vyvchennia dystsypliny* [Economics water Use], NUVHP, Rivne, Ukraine.
4. Kalinichenko, L.I. Karuk, B.P. and Tyschenko, O.I. (2000), *Upravlinnia vodohospodars'kymy kompleksamy* [Managing water complex], DIUEVR, Kyiv, Ukraine.
5. Pavlov, V.I. and Stashuk, A.V. (2013), *Basejnovе upravlinnia vodnymy resursamy: dosvid ta priorityty* [Basin water management: experiences and priorities], NUVHP, Rivne, Ukraine.
6. Snakin, V.V. and Akimov, V.N. (2004), *Terminy i opredelenija v sfere vodnih resursov* [Terms and definitions in the field of water resources], NIA-Prigoda, Moscow, Russia.
7. Stadyuk, M.Ye. (2011), "Water is an important element of food security", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, Vol. 21.3, pp. 69—74.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2016 р.

УДК 336.71

А. О. Дрозд,

асистент кафедри математичного моделювання економічних систем,
НТУУ "КПІ", м. Київ

В. О. Капустян,

д. ф.-м. н., професор кафедри математичного моделювання економічних систем,
НТУУ "КПІ", м. Київ

ЧИСЕЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЦІНОУТВОРЕННЯ БАНКУ ЗА УМОВИ ВИПАДКОВОГО ЗАПІЗНЕННЯ ПРИ ПОВЕРНЕННІ КРЕДИТІВ

A. Drozd,

assistant at mathematical modelling of economic systems department, NTUU "KPI"

V. Kapustyan,

D.Sc., professor at mathematical modelling of economic systems department, NTUU "KPI"

NUMERICAL BANK PRICING MODELLING UNDER RANDOM TIME LAG CREDIT RETURN CONDITION

У статті розглядається загальна потокова модель комерційного банку, що враховує випадкове запізнення при поверненні кредитів. Пропонується використовувати таку модель для ціноутворення банку. Було проведено чисельне моделювання в умовах фіксованого та випадкового запізнення, досліджено вплив параметрів функцій попиту на кредити та пропозиції депозитів, терміну керування, розміру запізнення при поверненні кредитів та депозитів, кредитної та депозитної ставки та обсягів виданих кредитів та залучених депозитів до початку періоду керування, капіталу банку та схеми повернення кредиту на оптимальні кредитну та депозитну ставку, обсяги виданих та повернутих кредитів, залучених та повернутих депозитів, прибуток та капітал банку на кінець періоду керування. Було отримано оптимальні кредитну та депозитну ставки та запропоновано підхід до ціноутворення, що зменшує ризик втрати ліквідності банку і збільшує капітал банку на кінець періоду керування.

Paper shows the bank flow model which includes random lag of loans returning. We propose to use this model for bank pricing. We made numerical modelling under the conditions of constant and random lag of loans returning. We researched the changes in loan and deposit rate, loans volume and deposits volume, profit and bank capital at the end of control period from changes of loans demand function and deposits supply function parameters, control period, lag of loans and deposits returning, loan and deposit rates and volumes before the control period, capital and loan returning scheme. We calculated the optimal loan rate and optimal deposit rate and proposed approach to bank pricing that lower the risk to lost bank liquidity and increase bank capital at the end of control period.

Ключові слова: комерційний банк, банківська діяльність, ціноутворення, кредитна ставка, депозитна ставка, оптимальне керування, потокова модель банку, модель банку.

Key words: bank, banking, pricing, loan rate, deposit rate, optimal control, bank flow model, bank model.

ВСТУП

Банки є важливими фінансовими посередниками в економіці країни. Результат їх діяльності впливає на всю економіку: швидкість розвитку виробництва через механізми кредитування та інвестування, забезпечення валютних операцій експорту-імпорту та різноманітних платежів, збереження та примноження заощаджень. Прибуткова і стабільна діяльність банків таким чином впливає на стабільність соціально-економічної ситуації в країні та швидкість економічного зростання.

Проте ця прибуткова і стабільна діяльність банків базується на чіткому виконанні зобов'язань, які беруть на себе кредитори банку. У випадку, коли кредитори повертають взяті кредити невчасно (із деяким запізненням), це ставить банк у ситуацію відсутності коштів у конкретний момент для виконання взятих зобов'язань щодо зберігання депозитів та повернення їх в певний момент, а також зменшення прибутковості від упущеної вигоди інвестування чи кредитування повернутих коштів. Штрафи за невчасне повернення, які практикують банки, щоб зменшити це явище, по суті не вирішують його, таким способом банки лише компенсують зусилля із додаткового залучення коштів для виконання зобов'язань. Водночас штрафи не захищають від ситуації, якщо потрібно виконувати зобов'язання, але кредит не був повернений вчасно і банк не має змоги залучити кошти для виконання своїх зобов'язань.

Ціноутворення — одна із ключових задач у банківській діяльності, і від неї залежить чи врахує банк наявні на ринку ризики, чи буде прибутковим. Питаннями ціноутворення в банківській діяльності займалися українські та зарубіжні дослідники: Андерсон Р. [2], Арпінг С. [4], Волошин І.В. [5], Волошин М.І. [6], Вруок П. [7], Гришин [8, 9], Іваненко В.І. [16], Ільченко К.О. [18], Капустян В.О. [17], Кляйн М. [19], Куц О.В. [16], Лім К. [20], Марроу В. [21], Монті М. [22], Осипенко Д.В. [23], Пан К. [24], Фрейксас В. [25], а також автори в попередніх роботах [3; 10—15; 17]. Актуальність моделювання ціноутворення комерційного банку із врахуванням запізнення при поверненні кредитів та депозитів пов'язана із тим, що підходи до ціноутворення, що застосовуються на практиці не враховують це запізнення при ціноутворенні, і таким чином, зменшують наслідки явища та реагують, коли воно вже станеться, замість превентивного врахування при ціноутворенні. Оскільки банки тісно пов'язані в банківській системі і з економікою країни, такі помилки можуть призводити до значних негативних соціально-економічних наслідків.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є чисельне моделювання ціноутворення банку в умовах випадкового невчасного запізнення при поверненні кредитів за допомогою розробленої еко-

номіко-математичної моделі банку. Відповідно до поставленої мети, завданнями статті є формулювання загальної потокової моделі банку, що призначена для оптимального ціноутворення кредитної та депозитної ставки банку, її дискретизація для чисельного моделювання, аналіз оптимального ціноутворення банку та впливу різних ринкових параметрів на ціноутворення банку в ситуаціях без запізнення та із запізненням, в тому числі випадковим.

МЕТОДОЛОГІЯ

Методологічною основою при формулюванні загальної економіко-математичної моделі банку слугувала розроблена авторами концептуальна модель, що базується на основі мікроекономічної теорії банківської діяльності, теорії оптимального керування, теорії виробничої фірми, економіки та системної динаміки Форрестера. Функції попиту на кредити та пропозиції депозитів пропонується підбирати для кожного банку на основі статистичної інформації попередніх періодів методом регресійно-кореляційного аналізу, потокову модель банку було сформульовано у вигляді інтегродиференційного рівняння, оптимальні кредитну і депозитну ставку було отримано шляхом чисельного моделювання за допомогою математичного середовища Matlab.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сімейство поточкових моделей банку, що призначені для оптимального ціноутворення кредитної та депозитної ставок, формулюється так [14]:

$$\begin{aligned}
 J(u_K, u_D) &= \int_0^T F_0(x(t), u_K(t), u_D(t), t) dt + \\
 &+ F_1(x(T)) \rightarrow \max_{u_K(t), u_D(t)}, \\
 \dot{x}(t) &= \int_{t_0 - n \cdot T_K - \max(\theta_{ij})}^T \int_1^n \left[\mu_{tij} \cdot \left(\frac{1}{n} f_K(i, u_K(i), x(i)) + \right. \right. \\
 &+ \left. \left. \frac{j}{n} f_K(i, u_K(i), x(i)) \cdot u_K(i) \right) \right] dj di - \\
 &- f_K(t, u_K(t), x(t)) + f_D(t, u_D(t), x(t)) - \\
 &- \int_{t_0}^T [\mu_{ti} \cdot f_D(i, u_D(i), x(i)) \cdot (1 + u_D(i))] \\
 \mu_{tij} &= \begin{cases} 1, & i + j \cdot T_K + \theta_{ij} = t, \\ 0, & i + j \cdot T_K + \theta_{ij} \neq t, \end{cases} \\
 \mu_{ti} &= \begin{cases} 1, & i + T_D + \theta_i = t, \\ 0, & i + T_D + \theta_i \neq t, \end{cases} \\
 x(0) &= x_0 \geq 0 \quad 0 \leq t \leq T \\
 x(\xi) &= \varphi(\xi) \quad \xi \in [t_0 - \max(n \cdot T_K + \max(\theta_{ij}), T_D + \max(\theta_i)), t_0] \\
 u_K(\xi) &= \tilde{u}_K(\xi) \quad \xi \in [t_0 - n \cdot T_K - \max(\theta_{ij}), t_0] \\
 u_D(\xi) &= \tilde{u}_D(\xi) \quad \xi \in [t_0 - T_D - \max(\theta_i), t_0] \\
 \text{де} & \\
 u_K(t) &\text{— кредитна ставка в момент часу } t; \\
 u_D(t) &\text{— депозитна ставка в момент часу } t; \\
 F_i, i = \overline{0, 1} &\text{— досить гладкі функції своїх аргументів;} \\
 x(t) &\text{— капітал комерційного банку в момент часу } t; \\
 t_0 &\text{— початковий момент керування банком;}
 \end{aligned}$$

- T — кінцевий момент керування банком;
- $\dot{x}(t)$ — приріст капіталу в момент часу t ;
- t_{k1} — початок відносного періоду, в який повертається кредит частинами;
- t_{k2} — закінчення відносного періоду, в який повертається кредит частинами;
- $f_K(\cdot)$ — функція попиту на кредити;
- T_K — період, через який відбувається виплата кредиту;
- n — кількість періодів виплати кредиту;
- $f_D(\cdot)$ — функція пропозиції депозитів;
- t_{d1} — початок відносного періоду, в який забирається депозит рівними частинами;
- t_{d2} — закінчення відносного періоду, в який забирається депозит рівними частинами;
- T_D — період, на який залучається депозит;
- θ — випадкова величина, що характеризує випадкове запізнення при поверненні кредиту;
- μ — змінна, що визначає чи буде в певному періоді повернення частини кредиту, що був виданий раніше.

Через значну складність аналітичного розв'язання цієї задачі пропонується вирішувати її чисельно шляхом комп'ютерного моделювання. Для цього інтегродиференційне рівняння слід записати через різниці рівняння.

Відповідно до цього перетворення, функції неперервного аргументу стануть функціями дискретного аргументу, інтеграли замінюються на суми, а диференціали — на прирости за дискретний час, тобто різницю між значеннями функції в різні моменти часу, поділену на різницю між цими ж моментами часу.

Якщо брати крок дискретизації диференціалу та інтегралів як деяку одиницю часу (в банківській діяльності такою логічною одиницею часу є банківський день — робочий день, протягом якого банк здійснює банківські операції), то задача набуває вигляду:

$$\begin{aligned}
 J(u_K, u_D) &= \sum_{i=t_0}^T F_0(x(i), u_K(i), u_D(i), i) + \\
 &+ F_1(x(T)) \rightarrow \max_{u_K(i), u_D(i)}, \\
 i &= t_0, t_0 + 1, t_0 + 2, \dots, T \quad i, t_0, T \in \mathbb{Z}, T \geq 0 \\
 x(i+1) &= x(i) + \\
 &+ \sum_{i=t_0 - nT_K - \max(\theta_{ij})}^T \sum_{j=1}^n \left[\mu_{tij} \cdot \left(\frac{1}{n} f_K(i, u_K(i), x(i)) + \right. \right. \\
 &+ \left. \left. \frac{j}{n} f_K(i, u_K(i), x(i)) \cdot u_K(i) \right) \right] - \\
 &- f_K(t, u_K(t), x(t)) + f_D(t, u_D(t), x(t)) - \\
 &- \sum_{t_0}^T [\mu_{ti} \cdot f_D(i, u_D(i), x(i)) \cdot (1 + u_D(i))] di, \\
 \mu_{tij} &= \begin{cases} 1, & i + j \cdot T_K + \theta_{ij} = t, \\ 0, & i + j \cdot T_K + \theta_{ij} \neq t, \end{cases} \\
 \mu_{ti} &= \begin{cases} 1, & i + T_D + \theta_i = t, \\ 0, & i + T_D + \theta_i \neq t, \end{cases} \\
 T_K, T_D, \theta_i, \theta_{ij} &\in \mathbb{Z} \quad \theta_i, \theta_{ij} - \text{в. в.} \\
 x(j) &= \varphi(j) \quad j \in [t_0 - \max(nT_K + \max(\theta_{ij}), T_D + \max(\theta_i)), t_0],
 \end{aligned}$$

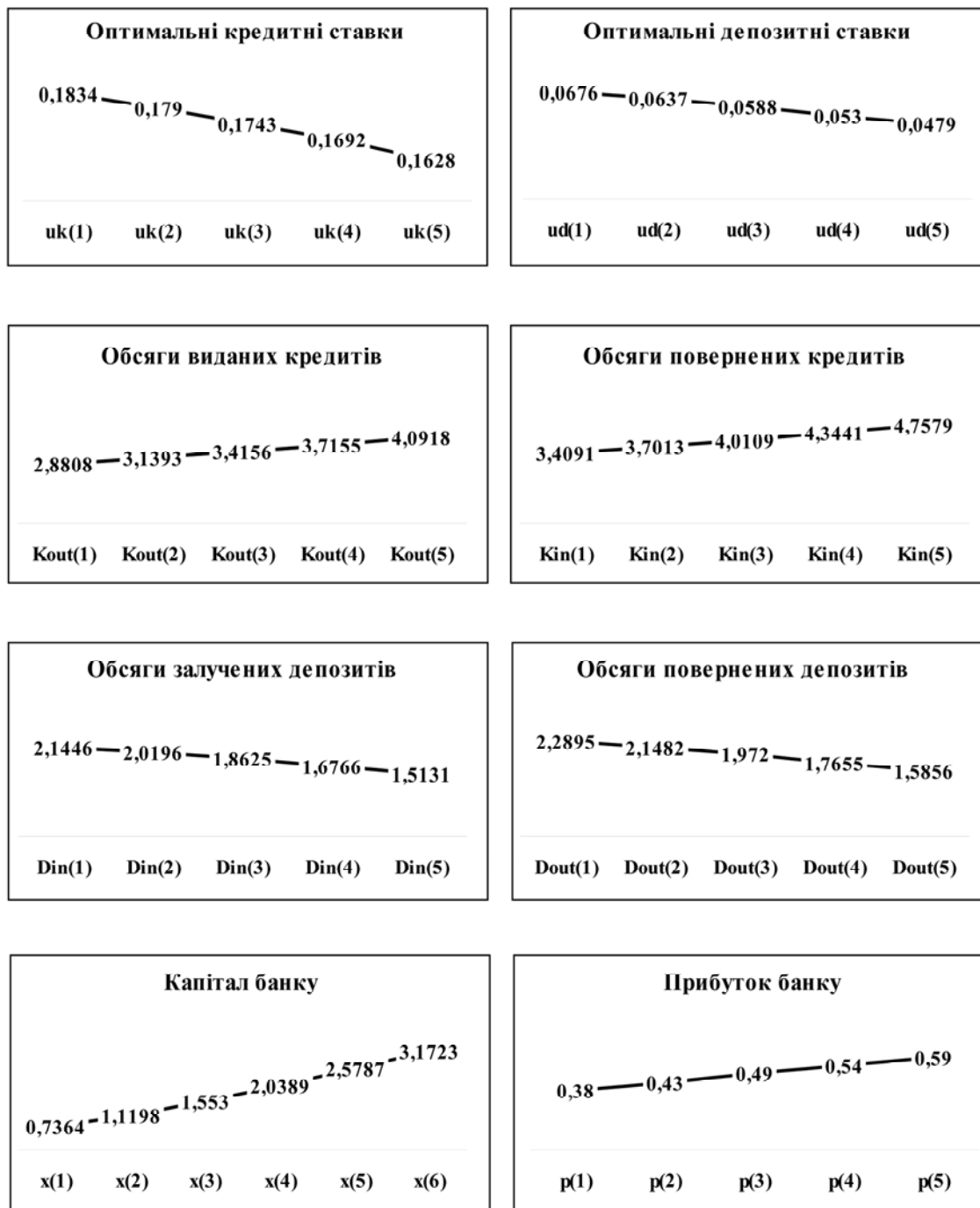

Рис. 1. Графіки зміни оптимальних кредитної та депозитної ставки, обсягів кредитів та депозитів, прибутку та капіталу банку за незмінних ринкових умов з терміном повернення у наступному періоді

$$u_K(j) = \tilde{u}_K(j) \quad j \in [t_0 - nT_K - \max(\theta_{ij}), t_0],$$

$$u_D(j) = \tilde{u}_D(j) \quad j \in [t_0 - T_D - \max(\theta_i), t_0].$$

Тепер наведену дискретну задачу можна розв'язати шляхом комп'ютерного моделювання. Для моделювання задачі було обрано математичний пакет Matlab (версія R2010a), оскільки даний математичний пакет оптимізований для великих математичних обчислень та матричних операцій. В задачі оптимізації кредитних та депозитних ставок доцільно використовувати одновимірні матриці для операцій над ставками протягом періоду керування. Пошук оптимальних кредитних та депозитних ставок було вирішено здійснювати методом перебору з пам'яттю.

За критерій можна взяти максимізацію прибутку банку в поточний момент часу, максимізацію інтегрального (сумарного) прибутку за період часу, максимізацію капіталу банку на певний момент часу у майбутньо-

му. Функції попиту на кредити та пропозиції депозитів пропонується підбирати для кожного банку індивідуально на основі статистичної інформації попередніх періодів шляхом регресійно-кореляційного аналізу.

Така загальна модель враховує кредитну та депозитну діяльність, різний вигляд індивідуальних функцій попиту на кредити і пропозиції депозитів для конкретного банку, можливість вибору різних критеріїв оптимізації ціноутворення, запізнення в часі при поверненні кредитів та депозитів, повернення кредитів та депозитів частинами, врахування часткового повернення кредитів та депозитів, або повного неповернення, проте потребує глибоких математичних знань для застосування на практиці. Тому доцільним виглядає використання більш простих моделей в деяких часткових випадках.

При моделюванні ціноутворення комерційного банку за кредитами і депозитами з терміном повернення у наступному періоді та з обмеженим власним капіталом

та лінійними функціями попиту на кредити та пропозиції депозитів, було виявлено (див. рис. 1), що за незмінних ринкових умов (K, b, D, a) оптимальні кредитна та депозитна ставка зменшуються у часі: кредитна ставка до рівня $K/2b$, а депозитна ставка до нуля. Обсяги виданих і повернених кредитів при цьому зростають, обсяг виданих кредитів до рівня $K/2$ і не перевищує його, а обсяг повернених кредитів — до рівня $(K/2) \cdot (1 + K/2b)$. Обсяги залучених і повернених депозитів зменшуються до нуля. Прибуток та капітал банку при цьому зростає, прибуток зростає до рівня $K^2/4b$ і не перевищує його.

При збільшенні власного капіталу банку на початок періоду керування, вищевказані характеристики банківської діяльності відповідають цим же графікам, лише початок періоду керування припадатиме правіше по осі часу, а при зменшенні власного капіталу — лівіше.

Зміна ринкових умов проявляється у зміні коефіцієнтів функції попиту на кредити (K, b) та функції пропозиції депозитів (D, a). В короткостроковій перспективі за стабільної економіки можна припускати що ці ринкові умови незмінні. В довгостроковій же їх обов'язково слід враховувати, бо ці зміни впливають і на оптимальні ставки, і на обсяги кредитних та депозитних потоків, і, зрештою, на прибуток та власний капітал банку (якщо він збільшується за рахунок долі з прибутку).

При збільшенні ділової активності, інвестиційних очікувань, кількості бажаючих взяти кредити, коефіцієнт K зростатиме. При зростанні K , за інших незмінних умов, зростає і оптимальна кредитна ставка, як було виявлено в результаті комп'ютерного моделювання. Відповідно, при зменшенні K , оптимальна кредитна ставка зменшуватиметься (до рівня не менше $K/2b$). Причому при більшому K процентна ставка зменшується в часі швидше, на більшу кількість процентних пунктів.

Цікаво, що оптимальна кредитна ставка при збільшенні коефіцієнта K зростає не до рівня, щоб відповідати новій функції попиту на кредити, а до меншого — бо залучаються додаткові депозити і таким чином збільшується обсяг виданих кредитів та прибуток банку. За рахунок такого механізму, збільшення коефіцієнта K тягне за собою і збільшення депозитної ставки.

Оскільки кредитна ставка при незмінних ринкових умовах з часом зменшується, а при збільшенні ділової активності (що відбувається регулярно в економіці, що розвивається циклічно) зростає, можлива ситуація, в якій через вплив обох цих факторів оптимальна кредитна ставка буде залишатися незмінною чи зростати (за відповідного зростання ділової активності), проте при стабілізації ринкової ситуації — буде неодмінно зменшуватися.

При збільшенні коефіцієнта K , оптимальна депозитна ставка теж збільшується, хоч на перший погляд функціонально і не залежить від функції попиту на кредити, темп зменшення депозитної ставки у часі теж збільшується. Аналогічно, при зростанні економіки, можлива ситуація коли оптимальна депозитна ставка в часі буде залишатися незмінною чи навіть зростати, але при стабільній економічній ситуації буде зменшуватися.

Відповідно до впливу зміни коефіцієнта K функції попиту на кредити на оптимальні кредитну та депозитну ставки, він впливає і на обсяги кредитно-депозитної діяльності. При збільшенні коефіцієнта K , збільшуються обсяги виданих та повернених кредитів, обсяги залучених та повернених депозитів. При більшому K , більшими будуть темпи збільшення обсягів виданих та повернених кредитів та більшими будуть темпи зменшення обсягів залучених та повернених депозитів. Капітал банку на кінець періоду керування буде більшим при більшому K , та зростатиме швидше, відповідно і прибуток банку буде більшим. Відповідно, при меншому K , капітал банку на кінець періоду керування матиме мен-

шу величину і зростатиме повільніше протягом періоду керування.

Аналогічно розглянемо вплив коефіцієнта b , що непрямо виражає більшу чи меншу еластичність попиту на кредити в залежності від кредитної ставки, більший чи менший рівень конкуренції на ринку (при більшій конкуренції при збільшенні кредитної ставки, клієнт може піти в інший банк в пошуках меншої кредитної ставки).

При зростанні b , за інших незмінних умов, оптимальна кредитна ставка зменшується (до рівня не менше $K/2b$). Це може пояснюватися тим, що при зростанні конкуренції на ринку банк змушений зменшувати кредитну ставку, бо при більшій ставці потенційні клієнти просто перейдуть до конкурентів. Відповідно, при зменшенні b , оптимальна кредитна ставка збільшуватиметься (до рівня не більше K/b). Темпи зменшення оптимальної кредитної ставки вищі у випадку більш низького b .

Виходить, як це не парадоксально, що і великий рівень конкуренції на банківському ринку і малий рівень ризиків призводять до менших депозитних ставок, ніж певний рівень конкуренції між ними. На противагу очікуванням, що при більшій конкуренції банки мусили б підняти депозитні ставки щоб залучати депозити (демонструючи підвищений попит на ринку депозитів), моделювання показує, що депозитні ставки будуть зменшуватися слідом за зменшеннями кредитними ставками.

Капітал банку на кінець періоду керування буде більшим при меншому b , та зростатиме швидше, відповідно і прибуток банку буде більшим. Відповідно, при більшому b , капітал банку на кінець періоду керування матиме меншу величину і зростатиме повільніше протягом періоду керування. Тобто напружена конкурентна ситуація не дозволить банку отримувати великі прибутки і швидко нарощувати власний капітал.

При збільшенні кількості людей, що вкладають гроші у депозити, зростанні доходів та добробуту населення, коефіцієнт D зростатиме. Його значення показує обсяг депозитів, який залучив би банк при нульовій депозитній ставці. В економіці з дефляцією це число може бути додатнім, але зазвичай є від'ємним, оскільки показує, що при нульовій депозитній ставці не буде бажаючих відкрити депозити, і такі з'являться лише з певного рівня депозитної ставки (не менше $-D/a$).

При зростанні D , за інших незмінних умов, оптимальна кредитна ставка зменшується. Таким чином, банк може залучати більшу кількість грошей, видавати більші обсяги кредитів за меншою депозитною ставкою. Оптимальна депозитна ставка при цьому теж зменшується, проте ставка по депозитам більш чутлива до змін цього показника, в той час як кредитна ставка змінюється не так сильно. При більшому D , темпи зменшення оптимальних кредитної та депозитної ставки у часі також є більшими.

Капітал банку на кінець періоду керування буде більшим при більшому D , та зростатиме швидше, відповідно і прибуток банку буде більшим. При меншому D , капітал банку на кінець періоду керування матиме меншу величину і зростатиме повільніше протягом періоду керування. Проте прибуток і капітал банку на кінець періоду керування не дуже чутливі до зміни коефіцієнта D . Тобто збільшення грошових ресурсів на депозитному ринку не призводитиме до значного росту прибутку та капіталу банку, хоч і впливатиме на це.

При збільшенні конкуренції на ринку депозитів, коефіцієнт a зростатиме. Цей коефіцієнт показує більшу чи меншу еластичність пропозиції депозитів (при більшій конкуренції на ринку депозитів банк може значно привабити клієнтів запропонувавши трохи більшу депозитну ставку).

При зростанні a , за інших незмінних умов, оптимальна кредитна ставка зменшується. Таким чином, банк може залучати більшу кількість грошей, видавати більші обсяги кредитів за меншою депозитною ставкою, бо зможе залучити більшу кількість грошей за тієї ж став-

Рис. 2. Графіки зміни оптимальних кредитної та депозитної ставки за незмінних ринкових умов з запізненням при поверненні кредитів та депозитів

ки, що раніше дозволяла залучити менші суми. Оптимальна депозитна ставка при цьому теж зменшується, проте ставка по депозитам більш чутлива до змін цього показника, в той час як кредитна ставка змінюється не так сильно. При більшому a , темпи зменшення оптимальних кредитної та депозитної ставки у часі також є більшими.

Капітал банку на кінець періоду керування буде більшим при більшому a , та зростатиме швидше, відповідно і прибуток банку буде більшим. При меншому a , капітал банку на кінець періоду керування матиме меншу величину і зростатиме повільніше протягом періоду керування. Проте прибуток і капітал банку на кінець періоду керування не дуже чутливі до зміни коефіцієнта a . Тобто збільшення грошових ресурсів на депозитному ринку не призводитиме до значного росту прибутку та капіталу банку, хоч і впливатиме на це.

Запізнення при поверненні кредитів та депозитів суттєво впливає на оптимальні кредитні та депозитні ставки, що максимізують капітал банку на кінець періоду керування.

Було виявлено (див. рис. 2), що за незмінних ринкових умов (K, b, D, a), сталого запізнення в 1 період, та нульових обсягів депозитної та кредитної діяльності до періоду керування, оптимальні кредитна та депозитна ставка демонструють складну поведінку: по-перше, за ту ж кількість періодів від кінця періоду керування, на яку є стале запізнення з повернення кредитів та депозитів (в даному випадку за 1 період з кінця), оптимальні кредитні та депозитні ставки демонструють суттєво іншу поведінку, ніж від початку періоду керування до цього моменту.

За 1 період часу до кінця періоду керування оптимальна кредитна ставка стає рівною K/b , оскільки в рамках періоду керування немає сенсу видавати кредити, що будуть повернені поза цим періодом керування і не будуть враховані як вхідні потоки. А оптимальна депозитна ставка стає максимально можливою, наскільки дозволяє обмеження згори на депозити, з цієї ж логіки — залучення коштів відбувається в межах періоду керування, а повернення — поза періодом керуванням.

Крім того, оптимальні кредитна та депозитна ставки змінюються певними інтервалами — на протязі двох періодів часу ставки знаходяться приблизно на одному рівні, а потім змінюються і знову на протязі двох періодів знаходяться на деякому одному рівні. Якщо порівнювати значення цих рівнів, то з плином часу (за виключенням 1 періоду часу до кінця

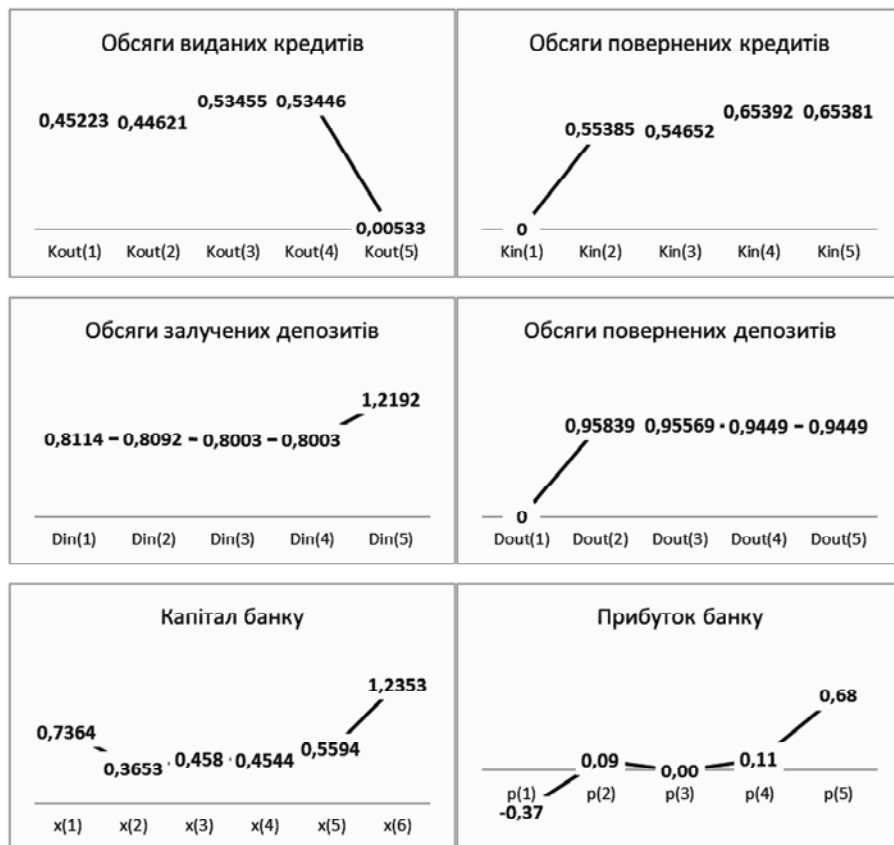
періоду керування), оптимальна кредитна та депозитна ставки знижуються; кредитна ставка до рівня $K/2b$, а депозитна ставка до нуля.

Обсяги виданих кредитів від початку періоду керування до моменту за 1 період часу до кінця періоду керування ростуть (див. рис. 3), теж інтервалами по 2 періоди, подібно до кредитних ставок (але ростуть не вище рівня $K/2$). А за 1 період до кінця періоду керування зменшуються практично до нуля — таким чином не видаються кредити, які будуть по-

вернені тільки після періоду керування і враховуються лише як вихідний потік по відношенню до прибутку та капіталу банку на кінець періоду керування.

Аналогічно, обсяги залучених депозитів від початку періоду керування до моменту за 1 період часу до кінця періоду керування зменшуються (не нижче 0), інтервалами в 2 періоди часу. А за 1 період до кінця періоду керування збільшуються до максимально можливої величини — що відповідає максимально допустимій депозитній ставці.

Обсяги повернених кредитів з початку періоду керування до 1 (тобто до періоду часу що рівний запізненню при поверненні кредитів) залежать від обсягу виданих кредитів у періоді часу, що передували періоду керування. Якщо в попередні періоди не було виданих кредитів, як в розглянутому прикладі, то і обсяг повернених кредитів буде рівний нулю. А починаючи з моменту часу що дорівнює початку періоду керування + запізненню при поверненні кредитів і до кінця періоду керування обсяги повернених кредитів ростуть, теж інтервалами по 2 періоди (але не більше рівня $(K/2) \cdot (1 + K/2b)$), що відповідає обсягам виданих кредитів і поверненню із фіксованим запізненням.

Рис. 3. Графіки зміни обсягів кредитів та депозитів, прибутку та капіталу банку за незмінних ринкових умов з запізненням при поверненні кредитів та депозитів

Обсяги повернених депозитів з початку періоду керування до 1 (тобто до періоду часу що рівний запізненню при поверненні депозитів) залежать від обсягу виданих кредитів у періоді часу, що передували періоду керування. Якщо в попередні періоди не було залучених депозитів, як в розглянутому прикладі, то і обсяг повернених кредитів буде рівний нулю. А починаючи з моменту часу що дорівнює початку періоду керування + запізненню при поверненні депозитів і до кінця періоду керування обсяги повернених депозитів зменшуються, теж інтервалами по 2 періоди (не нижче нуля), що відповідає обсягам залучених депозитів і поверненню із фіксованим запізненням.

Капітал банку на початок періоду керування становить певну величину. В перші періоди часу (за виключенням періоду від $T-1$ до кінця періоду керування) обсяг капіталу буде менший від початкового рівня, оскільки частина капіталу через запізнення буде виданою у вигляді кредитів. З плином часу він переважно збільшується. А за 1 період до кінця періоду керування він доволі різко збільшується до свого максимального значення за рахунок всіх вхідних потоків, що повертаються в рамках періоду керування.

Прибуток банку при цьому з початку періоду керування до 1 (тобто до періоду часу що рівний запізненню при поверненні кредитів та депозитів) залежить від обсягу виданих кредитів та залучених депозитів у періоді часу, що передували періоду керування. Якщо в попередні періоди не було виданих кредитів та залучених депозитів, як в розглянутому прикладі, то і вхідних та вихідних потоків, пов'язаних з ними не буде в перші періоди часу. Але буде вихідний потік у вигляді виданих кредитів за рахунок капіталу банку. Тому в нашому прикладі прибуток в перші періоди часу є від'ємним. Починаючи з 1 періоду часу (що рівний запізненню при поверненні кредитів) і до моменту за 1 період часу до кінця періоду керування, прибуток банку становить певну величину, і може коливатися, залишаючись переважно додатним. А з моменту до кінця періоду керування, прибуток буде найбільшим, бо включає лише вхідні грошові потоки, а вихідних потоків не включає, бо їх недоцільно здійснювати в цьому періоді.

Банк демонструє суттєво різну поведінку в залежності від того, парне чи непарне число періодів керування він здійснює. При непарному числі періодів керування кредитна ставка поступово зменшується (рівнями по два періоди, як було описано вище) (див. рис. 4).

При цьому при збільшенні періодів, оптимальні кредитні ставки є однаковими для різних значень кінця періоду керування, окрім кредитної ставки останнього періоду яка є максимально можливою — K/b , що означає що банк не видає кредити, оскільки вони будуть поверненні уже після закінчення періоду керування через наявність запізнення при поверненні кредитів.

Міркування щодо ставок в останній період часу в рамках періоду керування є актуальними і для випадків коли кінець періоду керування є парним числом. Проте в цьому випадку оптимальні кредитні ставки не знижуються попарно, а демонструють чергування нижчих і вищих ставок (і відповідних їм більших і менших обсягів виданих кредитів). Якщо брати лише парні чи непарні ставки, то в цілому вони теж демонструють зниження з часом, окрім ставки в останній період часу.

Цікаво, що оптимальні кредитні ставки і для парних періодів керування і для непарних періодів є такими, що відповідні їм обсяги виданих кредитів в сумі для двох періодів (за виключенням останнього) є однаковими і для парних і для непарних випадків. Просто для парних вони перерозподіляються більш нерівномірно.

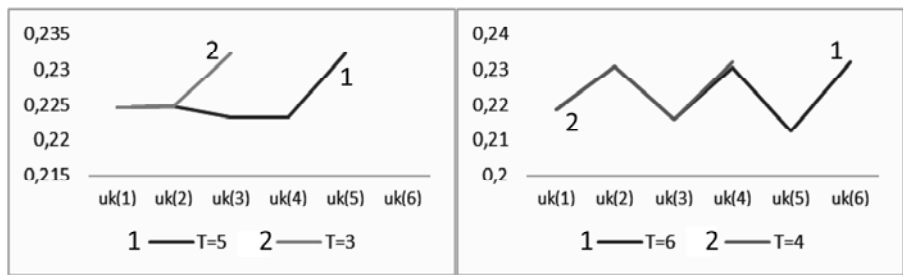

Рис. 4. Графіки зміни оптимальної кредитної ставки за незмінних ринкових умов з запізненням при поверненні кредитів та депозитів

Якщо б запізнення було б не 1 період (і відповідно видача не перші два періоди, а більше), тоді ми бачили б подібну поведінку: якщо період керування — кратне число до (запізнення + 1), то оптимальні ставки будуть приблизно рівномірними з поступовим ступінчастим зниженням. А для некратних чисел — нерівномірне, із ставками що відповідають більшим обсягам виданих кредитів у періоді, які повернуться до кінця періоду керування, і з ставками що відповідають меншим обсягам у періоді, які повернуться після періоду керування.

Аналогічні результати спостерігаються для поведінки оптимальної депозитної ставки та обсягів виданих та повернених кредитів, залучених та повернених депозитів, прибутку банку та капіталу на кінець періоду керування.

Якщо до початку періоду керування були ненульові обсяги кредитної та депозитної діяльності, оптимальне керування відбувається відповідно до розглянутого вище аналізу: якщо обсяги виданих кредитів були однакові разом з іншими періодами до початку керування, або включно з деякими періодами на початку, і кількість таких періодів рівна запізненню при поверненні кредитів, то оптимальна кредитна ставка буде змінюватися рівнями по кілька ставок (розмір запізнення + 1 період підряд). Якщо ж обсяги були неоднаковими, то аналогічно такому випадку оптимальні кредитні ставки будуть відповідати цим обсягам по періодам кратним розміру запізнення.

Тому якщо задача керування банком ставиться не з початку його діяльності (коли "історичних ставок" просто не було, і не було попередньої діяльності) — це відповідає випадку, коли капітал банку на початок періоду керування оптимальним чином розподіляється між періодами видачі кредитів. А якщо керування банком починається уже з певною історією, банк матиме більші кумулятивні прибутки та капітал банку на кінець періоду керування. Обсяги кредитних та депозитних операцій при цьому будуть більшими. Але так само спостерігається зміна поведінки за деяку кількість періодів до кінця періоду керування (що рівна величині запізнення + 1): кредити видаватися не будуть, а депозити будуть залучатися максимально можливою величиною.

Тому можлива ситуація коли критерій керування банком з терміном керуванням 2^*n даватиме кращі результати (більший капітал на кінець періоду керування), ніж одне керування з терміном n , і потім наступне після нього (вважаючи що результати попереднього — "історичні" ставки та обсяги) теж з терміном n , оскільки в такому разі буде здійснюватися максимальне залучення депозитів та нульова видача кредитів наприкінці першого періоду керування, що проявиться на початку другого періоду керування у відсутності процентного доходу від кредитної діяльності та завеликим процентним витратам при поверненні завищеного обсягу залучених депозитів.

При практичному застосуванні моделі більш імовірна ситуація, коли банк не починає свою роботу на ринку, а вже функціонує деякий час, тому обов'язково слід враховувати "історичні" ставки та обсяги з попередніх

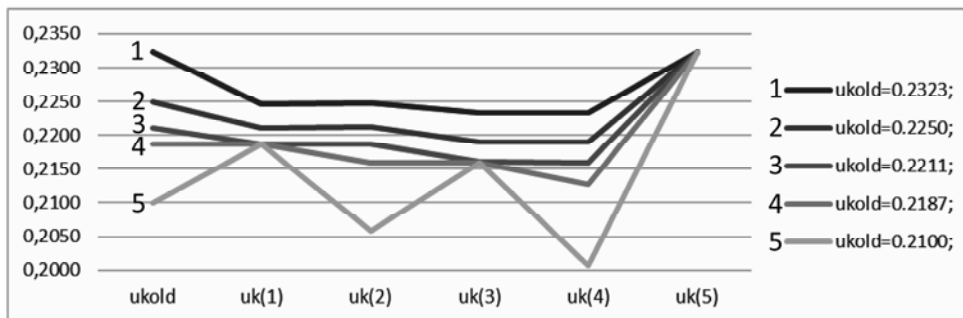

Рис. 5. Графік зміни оптимальної кредитної ставки за незмінних ринкових умов в залежності від "історичної" кредитної ставки

до початку керування періодів, оскільки це значно впливає на оптимальне ціноутворення банку.

Від "історичних" кредитних та депозитних ставок (i , відповідно, обсягів виданих кредитів та залучених депозитів у періодах, що передують періоду керування; а кредитні та депозитні ставки однозначно визначають і обсяг власного капіталу, що був виданий через кредити) залежить подальше оптимальне ціноутворення кредитів та депозитів банку в рамках періоду керування. В такому разі ситуація, наприклад з керуванням протягом 5 періодів із запізненням при поверненні кредитів та депозитів в 1 період, можна розглядати як ситуацію керування протягом 6 періодів із тим же запізненням, але при якому в 1 періоді банк не може обирати кредитні та депозитні ставки. Аналогічно до розглянутого вище аналізу, при такій ситуації оптимальним є розподіл капіталу банку таким чином, щоб в непарні періоди видавались більші обсяги кредитів, а в парні періоди — менші.

Тому, якщо "історичні" ставки відповідають такому розподілу обсягів виданих кредитів, то відповідна ситуація буде і продовжуватися — кредитні та депозитні ставки зменшуватися в часі по парним та непарним періодам окремо, і відрізнятися в парні і непарні періоди таким чином, що кредитна ставка в непарні періоди буде менша за кредитну ставку в парні періоди.

Якщо ж "історичні" ставки відповідають ситуації, що до періоду керування обсяг виданих кредитів був меншим за капітал банку на початок періоду керування, то в рамках періоду керування оптимальні кредитні ставки будуть незмінними протягом періоду тривалістю (термін запізнення + 1), потім зменшаться і будуть незмінними протягом такого ж інтервалу і так далі будуть зменшуватися інтервалами.

При цьому більший обсяг капіталу банку на кінець періоду керування буде більший у випадку якщо історичні ставки відповідали нерівномірному розподілу обсягів капіталу що був виданий через кредити.

Якщо термін видачі кредитів більший за термін залучення депозитів ($Tk > Td$), що більш поширено в банківській практиці, то оптимальні кредитні та депозитні ставки мають відмінну поведінку, порівняно із випадком, коли ці терміни однакові. Так, за Tk періодів до кінця періоду керування, видача кредитів припиняється, а оптимальна кредитна ставка становить K/b . Аналогічно, за Td періодів до кінця періоду керування, залучення депозитів припиняється, а оптимальна депозитна ставка становить максимум із допустимих.

У період від $(T - Tk)$ до $(T - Td)$, оптимальна депозитна ставка становить $-D/a$, оскільки немає сенсу залучати депозити, оскільки в цей період уже не будуть видаватися кредити, відповідно не буде генеруватися процентний дохід і тому недоцільно генерувати і процентні витрати від залучення депозитів. У період від початку керування до $(T - Tk)$ доцільно видавати кредити і кредитна ставка визначатиметься тим, чи будуть залучатися депозити, та кількістю періодів, коли кредити ви-

даються, та терміном на який видаються кредити (чи кратну кількість разів будуть видаватися кредити). Депозити в цей період залучатися будуть лише за умови, що кредитна ставка буде в кілька разів більшою за депозитну — так, щоб залучивши депозити, банк міг видати більший обсяг кредитів, потім повернути депозити із депозитною ставкою за рахунок нових залучених депозитів, а коли термін видачі кредитів закінчиться, то повернені кредити з кредитною

ставкою мають бути більшими за процентні витрати з залучених депозитів. У разі ж, якщо таке співвідношення не виконується, депозити залучатися не будуть, і оптимальна депозитна ставка буде рівна $-D/a$.

За умови, що у попередні до періоду керування періоди видавалися кредити (i , відповідно, очікуються повернення кредитів в рамках періоду керування), це може змінити оптимальне ціноутворення банку. Навіть за умови, що депозити повертаються швидше, ніж кредити, вони можуть повертатися за рахунок кредитів виданих до періоду керування, але збільшити обсяги виданих кредитів в рамках періоду керування, і відповідно, прибуток та капітал банку на кінець періоду керування. Тому в такому разі, оптимальна депозитна ставка буде більшою за $-D/a$. А кредитна ставка буде меншою порівняно із випадком, коли залучення депозитів не відбувається.

Якщо термін видачі кредитів менший за термін залучення депозитів ($Tk < Td$), то оптимальні кредитні та депозитні ставки мають відмінну поведінку, порівняно із випадком, розглянутим вище, та випадком, коли ці терміни рівні. В такому випадку оптимальні кредитні ставки банку будуть меншими, а оптимальні депозитні ставки будуть більшими. Депозитні ставки можуть навіть бути більшими за кредитні, оскільки в даному випадку вони встигнуть бути виданими банком кілька разів замість одного, тому в результаті капіталізації відсотків депозитна ставка все одно буде меншою за капіталізований дохід за рахунок кредитів, хоч і більша за окремі кредитні ставки.

Як було розглянуто вище, за умов що а) термін залучення депозитів менший, ніж термін видачі кредитів, б) тіло кредиту разом з відсотками повертається в кінці терміну, в) кредитна ставка суттєво вища за депозитну ставку, г) в деякі періоди, коли потрібно повертати залучені депозити з відсотками, не очікується повернення раніше виданих кредитів, можлива ситуація (точніше, це оптимальна поведінка для банку), що банк діятиме як напівпіраміда — залучатиме депозити та повертатиме їх за рахунок інших залучених депозитів.

На цей момент поширеною є ситуація, що терміни залучення депозитів в Україні менші за терміни видачі кредитів. Ця ситуація менш вигідна банку, порівняно із випадком, коли б терміни залучення депозитів були більшими за терміни видачі кредитів. Тому слід очікувати активізації банків в напрямку зменшення термінів кредитування та поступового збільшення частки кредитів, у яких термін видачі менший за типовий термін залучення депозитів. Деякі приклади такої поведінки ми можемо спостерігати уже зараз — кредитні картки з термінами кредитування від кількох днів до двох місяців, при тому, що поширеними термінами залучення депозитів в Україні є від трьох місяців до одного року. Ця ситуація вигідна, як банку, так і його вкладникам — банк може залучати депозити за порівняно вищою депозитною ставкою. Водночас, імовірно, залишатиметься і деяка частка кредитів з довгими термінами видачі, що пов'язано з великим терміном реалізації доданої вартості,

наприклад, у будівництві, при інвестуванні в масштабні проекти, в тому числі, інфраструктурні. Або, альтернативно банк може залучати депозити на більший термін. В Україні ця практика не є поширеною, імовірно через високі процентні ризики на даний момент. Банки виставляють найбільшу депозитну ставку на депозити терміном один рік, стимулюючи клієнтів вкладати саме на такі терміни, і лише деякі банки залучають депозити на терміни до 3 років, то того ж при меншій депозитній ставці.

У випадку, якщо депозити залучаються на менший термін, ніж видаються кредити, і кредити про цьому повертаються у кожному періоді за класичною схемою (рівномірно протягом терміну кредитування — частина тіла кредиту, та відсоток від неповерненого тіла кредиту), то вхідні потоки від кредитної діяльності будуть наступати одразу ж з наступного місяця, вони можуть бути використані для видачі нових кредитів, тому в цілому при такій ситуації банк матиме більший прибуток та капітал банку на кінець періоду керування.

Оскільки депозити повертаються в кінці терміну залучення депозитів (тіло депозиту + відсотки), то оптимальна депозитна ставка в цілому відповідає поведінці, що описана вище в залежності від різних факторів. По-перше, за $(T - Td)$ періодів до кінця періоду керування депозити будуть залучатися за максимально допустимою депозитною ставкою. По-друге, в ті періоди, коли кредити не будуть видаватися, депозитна ставка становитиме мінімально допустиму $\max(0; -D/a)$. По-третє, в ті періоди коли кредити будуть видаватися, оптимальна депозитна ставка залежатиме від функції виданих та повернених кредитів, тому буде трохи відмінною від випадку, коли кредити повертаються в кінці терміну видачі кредитів.

Оптимальна кредитна ставка буде мати складну поведінку. По-перше, за $(T - 1)$ період до кінця періоду керування кредити не будуть видаватися, а оптимальна кредитна ставка становитиме K/b . В період часу від початку періоду керування до $(T - Tk)$ видані кредити матимуть достатньо часу до кінця періоду керування, щоб повернути і тіла кредитів, і нараховані відсотки. Тому в ці періоди, кредитування буде здійснюватися, оптимальна кредитна ставка знаходитиметься у межах від $K/2b$ до K/b , і буде залежати від ряду факторів — терміну кредитування, періоду керування, обсягів кредитів, залучених у попередні до керування періоди та параметрів функцій попиту на кредити та пропозиції депозитів. У період між $(T - Tk)$ до $(T - 1)$ видані кредити не матимуть достатньо часу в рамках терміну керування, щоб повністю повернулося тіло кредиту (наприклад, з 60 періодів, може пройти лише 59), тому оптимальна кредитна ставка банку може бути як такою, при якій буде відбуватися видача кредитів, так і такою, щоб не видавалися кредити в залежності від співвідношення — чи процентні доходи від тих періодів протягом яких буде повертатися кредит, виданий в цьому періоді будуть більшими від частки неповерненого тіла кредиту (іншими словами, якщо навіть не повністю повернений кредит з відсотками буде більшим ніж початковий обсяг виданих кредитів). У відповідні періоди, залежно від параметрів, обсяги залучених депозитів можуть бути як нульовими так і не нульовими.

Випадкове запізнення при поверненні кредитів та депозитів суттєво впливає на поведінку банку — збільшує невизначеність щодо майбутніх грошових по-

Рис. 6. Частоти періодів, в які були повернені кредити, видані на 5 років, за нullo взято п'ятий рік повернення

токів, збільшує ризик втрати ліквідності і банкрутства. Для ілюстрації цих фактів, розглядалася ситуація за незмінних ринкових умов (K, b, D, a), наявності "історії" — певних обсягів виданих кредитів у попередні до періоду керування періоди, класичної схеми повернення кредиту (тіло кредиту повертається рівними частинами, а відсотки нараховуються на розмір неповерненого тіла кредиту), депозити залучаються на 1 період, а кредити видавалися на 3 періоди із поверненнями частинами у кожен з трьох періодів, що йдуть після періоду, коли кредит був виданий, проте могли повертатися невчасно — в момент часу, який був запланований + випадкова величина, що має логнормальний розподіл.

Принцип моделювання випадкової величини був вибраний наступним чином: на основі історичних даних банку було виявлено, що більша частина кредитів повертаються завчасно — до того терміну, на який були видані, найбільша частота повернень відбувалася рівно в термін і невелика — поверталася з запізненням чи не поверталася взагалі (див. рис. 6).

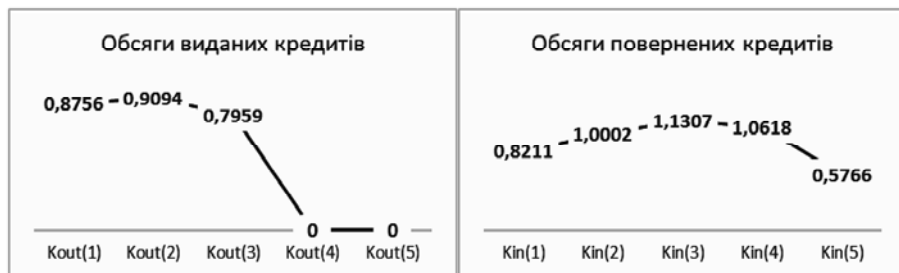
Оскільки частота повернень не була симетричною відносно піку, недоцільно було використовувати нормальний розподіл. Тому для моделювання принципу було взято логнормальний розподіл з такими параметрами локалізації та масштабу, щоб він повертав біля 30% значень близьких до 0, біля 60% значень від'ємних та біля 10% додатніх. Такий розподіл був вибраний, щоб мати деякий універсальний правдоподібний розподіл, що дозволяв би робити узагальнення для різних банків, але при моделюванні конкретного банку можна задавати розподіл, що максимально детально відповідає частотам повернення кредитів цього банку на основі статистичної інформації. Логнормальний розподіл моделювався через функцію експоненти від нормального розподілу з мат.сподіванням $-0,35$ та середнім квадратичним відхиленням $0,45$, отримане значення потім заокруглювалося до цілого числа, оскільки при комп'ютерному моделюванні доводиться дискретизувати періоди часу і їх значення мають бути цілими.

Моделювання повернення кредиту здійснювалося таким чином, що коли кредит розбивався на деяку кількість частин, наступна частина не могла бути повернена, поки не була повернена попередня. Тому по відношенню до попередньої поверненою частини, час повернення наступної міг бути лише нульовим чи вищі, і не був від'ємним. Ситуація, коли цей час був від'ємним, відповідала випадку дочасного повернення чергової частини кредиту. Повернені відсотки в такому разі були меншими, ніж у випадку, якби чергова частина кредиту поверталася б в наступному періоді і на неповернене тіло кредиту були б нараховані додаткові відсотки.

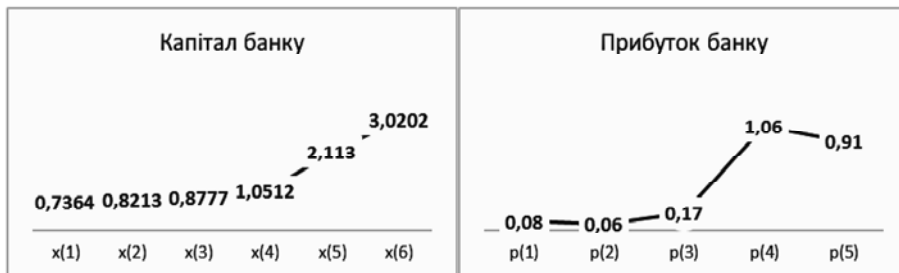
Одноразове моделювання за таких параметрів може бути не показовим, оскільки ми будемо мати справу лише з деякою реалізацією випадкових величин. Тому поширеною практикою є використання методу Монте-Карло — значної кількості експериментів, де випадкові

Рис. 7. Графіки зміни оптимальних апріорних кредитної та депозитної ставки за незмінних ринкових умов з випадковим запізненням при поверненні кредитів та сталим запізненням при поверненні депозитів

Рис. 8. Графіки зміни математичних сподівань обсягів виданих і повернутих кредитів за оптимальних апріорних кредитної та депозитної ставки за незмінних ринкових умов з випадковим запізненням при поверненні кредитів та сталим запізненням при поверненні депозитів

Рис. 9. Графіки зміни обсягів капіталу та прибутку банку за оптимальних апріорних кредитної та депозитної ставки за незмінних ринкових умов з випадковим запізненням при поверненні кредитів та сталим запізненням при поверненні депозитів

величини набувають своїх значень відповідно до їх розподілів, а результируючий показник певним чином враховує всю множину цих реалізацій, зазвичай через усереднення. Відповідно до цього підходу, було зроблено 5000 експериментів для різних комбінацій кредитних та депозитних ставок. Для кожної комбінації кредитних та депозитних ставок рахувалося середнє значення капіталу банку на кінець періоду керування — усереднення усіх капіталів банку на кінець періоду керування для 5000 експериментів.

Через так зване "прокляття розмірності" — в даному випадку експоненційне зростання необхідної кількості експериментів, щоб забезпечити достатньо точність результатів, довелося використовувати кредитні та депозитні ставки в комбінаціях із кроком 0,25 відсоткових пунктів. Хоча кращою була б точність 0,01 відсоткових пунктів, бо до такої точності банки задають свої відсоткові ставки в кредитних та депозитних договорах, але при такій точності на недостатній кількості експериментів не буде спостерігатися статистична значущість переважання однієї комбінації кредитних та депозитних ставок над іншою. Тому як компроміс між точністю та можливістю реалізації комп'ютерного моделювання даної задачі були вибрані саме такі значення кроку ставок та кількості експериментів. Оскільки більшість банків обирають кредитні та депозитні став-

ки з точністю до половини процентного пункту, рідше до 0,25.

У результаті моделювання було виявлено (див. рис. 7), що комбінація кредитних та депозитних ставок, що приводить до максимального середнього капіталу банку на кінець періоду керування демонструє поведінку, в загальному схожу до випадку без випадкових запізнень. Ці ставки будемо називати оптимальними апріорними кредитною та депозитною ставками, оскільки це відповідає ситуації, коли банк визначає їх одразу для всіх моментів часу протягом періоду керування і вони в середньому приводять до найбільшого капіталу банку на кінець періоду керування, незалежно від того якими були реалізації випадкового запізнення при поверненні кредитів.

По-перше, кредитні ставки демонструють різну поведінку у двох періодах — у першому кредити будуть видаватися і кредитні ставки будуть такими, щоб обсяги виданих кредитів були ненульовими, а в другому періоді кредитні ставки будуть рівні K/b , тому що за цієї кредитної ставки обсяги виданих кредитів будуть нульовими, і в цих періодах недоцільно видавати кредити, оскільки до кінця періоду керування повернеться менша частина кредиту з відсотками, ніж виданий обсяг кредиту. При випадковому поверненні кредитів, відповідно, математичне сподівання повернення кредиту з відсотками є критерієм того, чи будуть видаватися кредити в деякому періоді часу. В першому ж періоді, коли будуть видаватися кредити, кредитна ставка буде знижуватися в довгостроковому періоді за незмінних параметрів функції попиту на кредити, проте в короткостроковому періоді значний вплив матиме тривалість періоду керування і термін, на який видаються кредити.

Ставки можуть понижатися як відносно плавно, деякими рівнями так і хвилеподібно — підвищуватися і знижуватися (хоч і знижуватися в довгостроковому періоді) — це залежить від терміну керування, терміну, на який видаються кредити та наявності виданих кредитів у періодах, що передують періоду керування, аналогічно до випадку, коли повернення кредитів відбувалося б із сталим запізненням.

По-друге, депозитні ставки демонструють різну поведінку у трьох періодах. У першому вони будуть більшими за $\max(-D/a; 0)$, якщо у банку недостатньо власних коштів для видачі кредитів за оптимальної кредитної ставки і рівними $\max(-D/a; 0)$ у протилежному випадку. В другому періоді вони будуть рівні $\max(-D/a; 0)$, за умови, що термін видачі кредитів буде більшим за термін залучення депозитів. Якщо ж термін залучення депозитів буде рівним чи більшим за термін виданих кредитів, то цього другого періоду не буде. В третьому періоді депозитна ставка буде максимально можливою (відповідати верхній межі допустимих депозитних ставок), бо залучені в цих періодах депозити не будуть повертатися протягом періоду керування.

Відповідно до цих оптимальних апріорних кредитної та депозитної ставки, обсяг виданих кредитів буде ненульовим у періоді з оптимальною апріорною кре-

дитною ставкою меншою за K/b (див. рис. 8). Відповідно до різних реалізацій випадкового запізнення при поверненні кредитів, банк буде мати різний обсяг пасивів і зможе видавати різні обсяги кредитів, тому на графіку показані уже математичні сподівання обсягів виданих кредитів.

Капітал банку за оптимальних апріорних кредитної та депозитної ставок, у середньому буде зростати (див. рис. 9).

Проте в залежності від різних реалізацій випадкового запізнення при поверненні кредитів розкид значень капіталу може бути досить значним, аж до від'ємних значень, що означає вихідні потоки більші, ніж наявні кошти та вхідні потоки, іншими словами — втрату ліквідності банку, що є передумовою банкрутства.

Прибуток банку також має значну варіацію значень. Часто більша дохідність інвестицій чи певних рішень пов'язана із більшим ризиком. Якщо під ризиком розуміти середньоквадратичний ухил капіталу банку на кінець періоду керування, можна бачити, що більший середній капітал банку на кінець періоду керування теж пов'язаний із більшим ризиком. Окрім достатньо класичного підходу до врахування ризику у вигляді середньоквадратичного ухилу від дохідності, в банківській діяльності доцільно також враховувати ризик втрати ліквідності банку — випадків, через які банк може збанкрутувати, що може тягнути за собою важкі соціально-економічні наслідки для національної чи навіть світової економіки. З моделювання видно, що для тих же показників капіталу банку ризик втрати ліквідності може бути доволі високим, і його можна зменшити з 20—80% до майже нуля за умови правильного ціноутворення. Це доводить необхідність врахування випадкового запізнення при ціноутворенні кредитів та депозитів.

В апріорних оптимальних ставок є недолік — оскільки вони задаються наперед для всього періоду керування, то вони налаштовуються під імовірні комбінації випадкових запізнень, і за деяких реалізацій випадкового запізнення банк може втрачати ліквідність. У реальності ж у банку є інформація щодо того якою була реалізація випадкового запізнення у попередні періоди

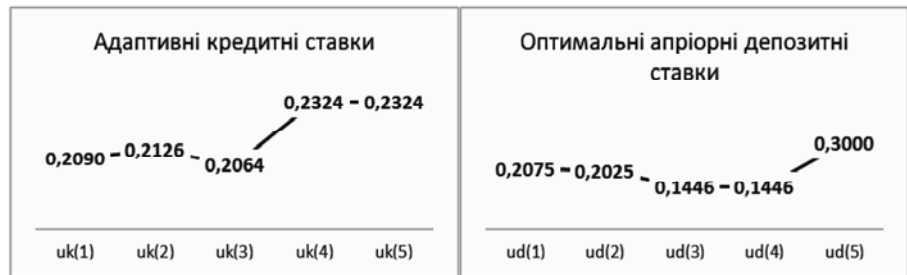

Рис. 10. Графіки зміни середніх адаптивних кредитної та депозитної ставок за незмінних ринкових умов з випадковим запізненням при поверненні кредитів та сталим запізненням при поверненні депозитів

часу, і він може адаптувати кредитні та депозитні ставки відповідно. Наприклад, у 5-й момент часу періоду керування, відомо якими були запізнення при поверненні кредитів у попередні періоди, відповідно відомо, якими були обсяги повернутих кредитів і які кошти доступні для видачі нових кредитів.

Кредитні ставки, що враховують відомі значення реалізацій випадкових запізнень у попередні періоди будемо називати адаптивними кредитними ставками. Середні адаптивні кредитні ставки для 5000 експериментів за тих же параметрів функції попиту на кредити та пропозиції депозитів та параметрів запізнення зображені на рисунку 10. Можна зробити висновок, що адаптивні кредитні ставки в середньому нижчі за оптимальні апріорні кредитні ставки у відповідні моменти часу.

Капітал банку за адаптивних кредитної та депозитної ставок, протягом моментів часу, коли видаються кредити, буде зменшуватися майже до нуля і стрімко зростати в період ближчий до кінця періоду керування. Прибуток банку відповідно буде найбільшим ближче до кінця періоду керування. Варіативність капіталу і прибутку в перші моменти часу низька, а ближче до кінця періоду керування вони можуть набувати різних значень з великою дисперсією.

При адаптивних кредитних ставках були отримані середньоквадратичний ухил капіталу банку на кінець періоду керування на 5000 експериментах рівний $0,6 \cdot 10^6$, а відсоток втрат ліквідності рівний нулю, за рахунок врахування реалізацій випадкового запізнення у попередні періоди.

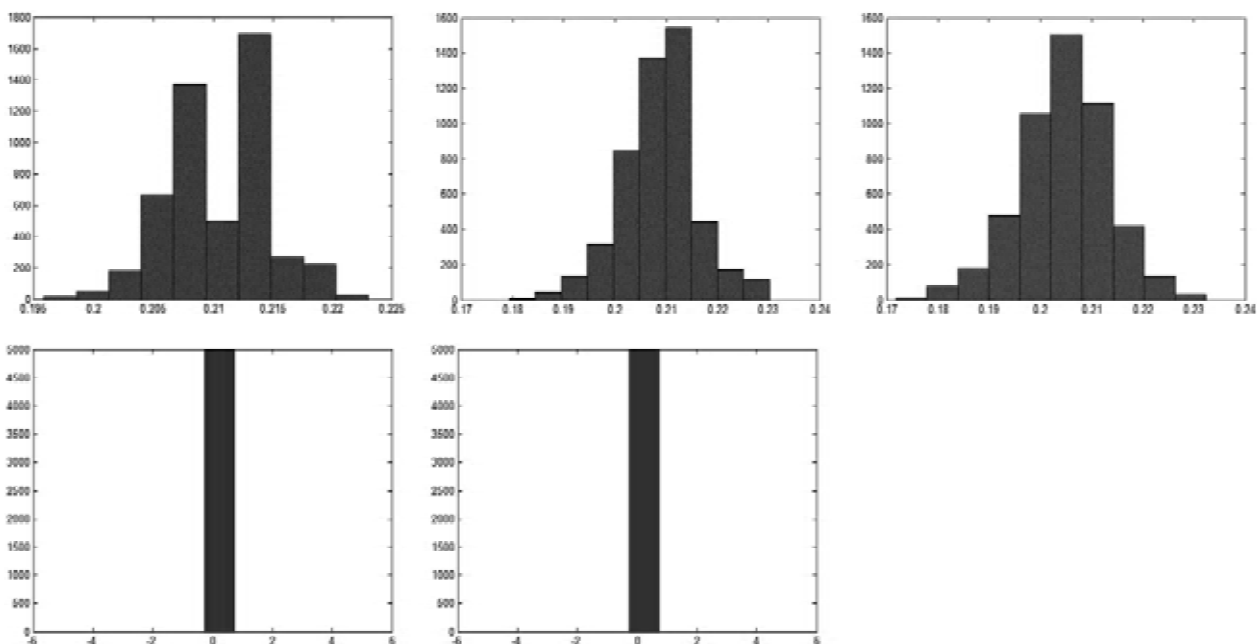

Рис. 11. Адаптивні ставки (з 5000 експериментів) у перші п'ять моментів часу за незмінних ринкових умов з випадковим запізненням при поверненні кредитів та сталим запізненням при поверненні депозитів

Адаптивні кредитні ставки для 5000 експериментів зображені на рисунку 11. З рисунка видно, що за різних реалізацій випадкового запізнення, значення адаптивних кредитних ставок змінюються доволі суттєво.

Якщо порівняти ціноутворення за допомогою оптимальних апіорних кредитної та депозитної ставки з ціноутворенням за допомогою адаптивних кредитних ставок, то можна бачити, що за адаптивних кредитних ставок середній капітал банку на кінець періоду керування збільшився на 11,5%, а відсоток випадків із втратою ліквідності зменшився з 0,72% до нуля, середньоквадратичний ухил капіталу на кінець періоду керування збільшився ж з $0,51 \cdot 10^6$ до $0,6 \cdot 10^6$, в той час як середній капітал збільшився на $0,35 \cdot 10^6$.

При погіршенні параметрів випадкового запізнення, — збільшення математичного сподівання випадкового запізнення в бік більш невчасного повернення кредитів, — адаптивні кредитні ставки мають все ще 0 відсотків випадків із втратою ліквідності, хоча капітал банку на кінець періоду керування став трохи меншим.

Тому доцільним буде рекомендувати банкам використовувати адаптивні кредитні ставки порівняно з оптимальними апіорними, бо вони зменшують до нуля ризик втрати ліквідності, дозволяють наростити більший капітал банку на кінець періоду керування та є достатньо робастними відносно параметрів випадкового запізнення при поверненні кредитів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у статті було удосконалено підходи до врахування запізнення при поверненні кредитів для ціноутворення на кредити та депозити за допомогою поточкових моделей банку. Було приведено загальну модель ціноутворення за умови випадкового запізнення при поверненні кредитів, наведено дискретизовану модель, на основі якої проводилось чисельне моделювання.

Проаналізовано вплив на поведінку моделі збільшення та зменшення параметрів функцій попиту на кредити та пропозиції депозитів. Було виявлено, що зміна параметрів функцій впливає не лише на кредитну чи депозитну діяльність відповідно, а впливає на всі розглянуті показники банку. Кредитна та депозитна ставки змінюються синхронно і однонаправлено. Зростання параметрів K, D , а веде до збільшення кредитної та депозитної ставки, а зростання параметру b , капіталу банку на початок періоду керування та часу веде до зменшення кредитної та депозитної ставки.

Виявлено, що на оптимальні кредитну та депозитну ставки, обсяги кредитів та депозитів, прибуток та капітал банку впливають не лише параметри функцій попиту на кредити та пропозиції депозитів, капітал банку на початок періоду керування та час, а й тривалість періоду керування, величина запізнення при поверненні кредитів та депозитів, різниця між величиною запізнення при поверненні кредитів та депозитів, кредитні ставки та обсяги кредитів та депозитів до початку періоду керування, схема повернення кредиту. Виявлено, що зміни параметрів функцій попиту на кредити та пропозиції депозитів впливають на поведінку моделі таким же чином, як і у випадку без запізнення.

Було досліджено характер випадкового запізнення на прикладі українського банку, з використанням цього запізнення отримано оптимальні апіорні кредитні та депозитні ставки що максимізують математичне сподівання капіталу банку на кінець періоду керування, було описано поведінку моделі, розподіли обсягів кредитів та депозитів, прибутку та капіталу. Запропоновано альтернативний спосіб ціноутворення, що зменшує ризик втрати ліквідності банку і збільшує капітал банку на кінець періоду керування.

Загальність сімейства поточкових моделей банку і врахування в них багатьох факторів розкриває перс-

пективи подальших досліджень у цьому напрямку у шляху визначення оптимального ціноутворення для різних функцій попиту на кредити та пропозиції депозитів, із врахуванням запізнення при поверненні депозитів, часткового чи повного неповернення кредитів.

Література:

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність": за станом на 7 груд. 2000 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К.: Відомості Верховної Ради України, 2015. — №5. — С. 37 — (Бібліотека офіційних видань).
2. Anderson R. The influence of product age on pricing decisions: An examination of bank deposit interest rate setting / R. Anderson, J.K. Ashton, R.S. Hudson // Journal of International Financial Markets, Institutions and Money. — Elsevier, 2014. — Vol. 31. — P. 216—230.
3. Andros S. A Design of Optimal Interest Rate is on Credit for Receipt of Maximal Profit of Commercial Bank / S. Andros, A. Drozd // Management & Sustainable Development. — Sofia: University of Forestry, 2012. — P. 102—107.
4. Arping S. Bank Competition, Loan Pricing, and Financial Stability [Електронний ресурс] / S. Arping. — 2013. — Режим доступу: <http://ssrn.com/abstract=2306513>
5. Voloshyn I.V. Integrated Risk Management in a Commercial Market-Maker Bank Using the "Cash Flow at Risk" Approach. [Електронний ресурс] / I.V. Voloshyn, M.I. Voloshyn. — 2013. — Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2205570
6. Волошин І.В. Ціноутворення роздрібних вкладів з урахуванням ризику перевкладення / І.В. Волошин // Вісник Національного банку України. — К.: Національний Банк України, 2011. — №6 (184). — С. 32—35.
7. Wruuk P. Pricing in retail banking / P. Wruuk // Scope for boosting customer satisfaction. — Frankfurt am Main: Deutsche Bank AG, 2013. — P. 1—20.
8. Гришин А.Г. Постановка задачі оптимізації управління комерційним банком / А.Г. Гришин, Д.В. Козак, А.В. Умрик, В.И. Иваненко // Вестник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". — Харків: НТУ "ХПИ", 2001. — Ч. 2. — С. 154—157.
9. Гришин О.Г. Стратегічне планування та керування діяльністю банківської установи на основі математичної моделі комерційного банку. / О.Г. Гришин // Економіка та підприємництво. — К.: КНЕУ, 2004. — Вип. 12. — С. 261—266.
10. Дрозд А.О. Ефективне керування рекламними витратами банку / А.О. Дрозд, В.О. Капустян // Міжнародний науково-практичний журнал "Економіка та держава". — Київ: ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава", 2010. — № 6. — С. 65—67.
11. Дрозд А.О. Керування основною діяльністю банку із власним капіталом, достатнім для задоволення максимального попиту на кредити / А.О. Дрозд // Матеріали II Міжнародної конференції молодих вчених ЕМ-2011. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. — С. 244—245.
12. Дрозд А.О. Оптимальні кредитні та депозитні ставки багатопродуктового комерційного банку / А.О. Дрозд, В.О. Капустян // Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". — К.: ВПК "Політехніка", 2013. — № 10. — С. 537—542.
13. Drozd A. Optimal Behavior of the Bank with Capital Sufficiency for Meeting Demand on Its Loans / A. Drozd // Collection of Papers 2012. — Prague: Oeconomica Publishing house, 2012. — P. 17—27.
14. Дрозд А.О. Застосування сімейства поточкових моделей банку у банківській діяльності / А.О. Дрозд, О.Є. Сокульський // Економіка і держава. — Київ, 2015. — №4. — С. 103—106.

15. Дрозд А. О. Оптимальне ціноутворення кредитного та депозитного продуктів комерційного банку // Бізнес Інформ. — 2015. — № 5. — С. 100—108.

16. Іваненко В.І. До управління фінансами в комерційних банках / В.І. Іваненко, О.В. Куц, О.Г. Гришин // Моделювання та інформаційні системи в економіці. — К.: КНЕУ, 2007. — Т. 84. — С. 220—230.

17. Капустян В.О. Оптимальні кредитні та депозитні ставки двопродуктового комерційного банку / В.О. Капустян, А.О. Дрозд // Збірник наукових праць "Економічний аналіз". — Вип. 11, Ч 1. — Тернопіль: ВПЦ ТНЕУ "Економічна думка", 2012. — С. 356—361.

18. Капустян В.О. Моделювання прибутку банківської установи в умовах кризи / В.О. Капустян, К.О. Ільченко // Бізнес-Інформ. — Харків: Видавничий дім "ІНЖЕК", 2010. — № 4. — С. 92—95.

19. Klein M.A. Theory of banking firm / M.A. Klein // Journal of Money. — Ohio: Ohio State University Press, 1971. — Vol. 3. — P. 205—218.

20. Lim C.Y. Bank accounting conservatism and bank loan pricing / C.Y. Lim [et al.] // Journal of Accounting and Public Policy. — Elsevier, 2014. — Vol. 33, Issue 3. — P. 260—278.

21. Marrouch W. Bank Pricing Under Oligopsony-Oligopoly: Evidence from 103 Developing Countries [Електронний ресурс] / W. Marrouch, R. Turk Ariss // BOFIT Discussion Paper. — Helsinki: Bank of Finland: 2012. — no. 1. — Режим доступу: <http://ssrn.com/abstract=2004294>.

22. Monti M. Deposit, credit, and interest rate determination under alternative bank objectives / M. Monti // Mathematical methods of finance. — Amsterdam, North-Holland, 1972 — P. 430—454.

23. Осипенко Д.В. Динамічна модель комерційного банку / Д.В. Осипенко // Фінанси України. — К.: Міністерство фінансів України, 2005. — № 11. — С. 87—92.

24. Pan L. RAROC Loan Pricing Model Based on Corporate loan Perspective [Електронний ресурс] / L. Pan, D. Jiang // Systems Engineering. — Hunan: Hunan University, 2014. — Vol. 3. — Режим доступу: http://en.cnki.com.cn/Article_en/CJFDTOTAL-GCXT201403007.htm

25. Freixas X. Microeconomics of banking / X. Freixas, J-S. Rochet. — 2nd ed. — MIT Press, 1999. — 392 p.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "On Banks and Banking", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/ed20150426> (Accessed 1 March 2015).

2. Anderson, R. Ashton, J. K. and Hudson, R. S. (2014), "The influence of product age on pricing decisions: An examination of bank deposit interest rate setting", Journal of International Financial Markets, Institutions and Money, vol. 31, pp. 216—230.

3. Andros, S. and Drozd, A. (2012), "A Design of Optimal Interest Rate is on Credit for Receipt of Maximal Profit of Commercial Bank", Management & Sustainable Development, pp. 102—107.

4. Arping, S. (2013), "Bank Competition, Loan Pricing, and Financial Stability", Loan Pricing, and Financial Stability, [Online], available at: <http://ssrn.com/abstract=2306513> (Accessed 1 March 2015).

5. Voloshyn, I. V. and Voloshyn, M. I. (2013), "Integrated Risk Management in a Commercial Market-Maker Bank Using the "Cash Flow at Risk" Approach", [Online], available at: <http://ssrn.com/abstract=2205570>

6. Voloshyn, I. V. (2011), "Pricing of retail deposits taking into account rollover risk", Visnyk NBU, no. 6 (184), pp. 32—35.

7. Wruuk, P. (2013), "Pricing in retail banking. Scope for boosting customer satisfaction & profitability", Deutsche Bank AG: Frankfurt am Main, [Online], available at: https://www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_EN-PROD/PROD000000000304766/Pricing+in+retail+banking%3A+Scope+for+boosting+cust.PDF (Accessed 1 March 2015).

8. Gryshyn, A. G. Kozak, D. V. Umrik, A. V. and Ivanenko, V. I. (2001), "Statement of optimization problem of commercial bank management", Vestnik Nacional'nogo tehničeskogo universiteta "Har'kovskij politehničeskij institute", vol. 2, pp. 154—157.

9. Gryshyn, O. G. (2004), "Strategic planning and control of bank's activity on the basis of mathematical model of commercial bank", Economics and entrepreneurship, vol. 12, pp. 261—266.

10. Drozd, A. O. and Kapustian, V. O. (2010), "Effective management of bank advertisement expences", Ekonomika ta derzhava, no. 6, pp. 65—67.

11. Drozd, A. O. (2011), "Control of main activity of bank with enough equity capital for fulfilling maximal demand on loans", Proceedings of the International Conference of Young Scientists "ECONOMICS&MANAGEMENT2011", Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine, pp. 244—245.

12. Drozd, A. O. and Kapustian, V. O. (2013), "Optimal loan and deposit rates of multiproduct commercial bank", Economic bulletin of National technical university of Ukraine "Kyiv polytechnical institute", no. 10, pp. 537—542.

13. Drozd, A. (2012), "Optimal Behavior of the Bank with Capital Sufficiency for Meeting Demand on Its Loans", Collection of Papers 2012, The 13th Doctoral Conference in Accounting and Finance, University of Economics, Prague, Czech Republic, pp. 17—27.

14. Drozd, A. O. (2015), "Bank flow models family application in banking", Ekonomika ta derzhava, no. 4, pp. 103—106.

15. Drozd, A. O. (2015), "Optimal commercial bank credit and deposit products pricing", Biznes-Inform, no. 5, pp. 100—108.

16. Ivanenko, V. I. Kuts, O. V. and Gryshyn, O. G. (2011), "On management of finances in commercial bank", Modeling and informational systems in economics, vol. 84, pp. 220—230.

17. Kapustian, V. O. and Drozd, A. O. (2012), "Optimal loan rates and deposit rates of two-product commercial bank", Collection of Papers "Economic Analysis", vol. 11, no. 1, pp. 356—361.

18. Kapustian, V. O. and Ilchenko K. O. (2010), "Modelling of bank profit in case of crisis", Biznes-Inform, no. 4, pp. 92—95.

19. Klein, M. A. (1971), "Theory of banking firm", Journal of Money, vol. 3, pp. 205—218.

20. Lim, C. Y. et al. (2014), "Bank accounting conservatism and bank loan pricing", Journal of Accounting and Public Policy, vol. 33, Issue 3, pp. 260—278.

21. Marrouch, W. and Turk Ariss, R. (2012), "Bank Pricing Under Oligopsony-Oligopoly: Evidence from 103 Developing Countries", BOFIT Discussion Paper, no. 1, [Online], available at: <http://ssrn.com/abstract=2004294> (Accessed 1 March 2015).

22. Monti, M. (1972), "Deposit, credit, and interest rate determination under alternative bank objectives", Mathematical methods of finance, Amsterdam, North-Holland, pp. 430—454.

23. Osipenko, D. V. (2005), "Dynamic model of commercial bank", Finances of Ukraine, no. 11, pp. 87—92.

24. Pan, L. and Jiang, D. (2014), "RAROC Loan Pricing Model Based on Corporate loan Perspective", Systems Engineering, Volume 3, [Online], available at: http://en.cnki.com.cn/Article_en/CJFDTOTAL-GCXT201403007.htm (Accessed 1 March 2015).

25. Freixas, X. and Rochet, J. S. (1999), "Microeconomics of banking", MIT Press, London, England.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2016 р.

О. П. Зоря,

*к. с. н., доцент кафедри обліку та оподаткування,
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя*

І. Я. Максименко,

*к. е. н., доцент кафедри обліку та оподаткування,
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя*

Я. О. Добренька,

магістрант 6 курсу, Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМИ ТА МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

O. Zorya,

cand. sc. (soc.), assistant professor of department of "Accounting and taxation" Zaporozhye National Technical University

I. Maksymenko,

cand. sc. (econ.), assistant professor of department of "Accounting and taxation" Zaporozhye National Technical University

Y. Dobrenka,

master, the 6th course, Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya

FEATURES OF ACCOUNTING AND ANALYTIC VIEW OF INVENTORY WITH NATIONAL AND INTERNATIONAL STANDARDS IN ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

Доведено, що якість управління виробничими запасами є основним джерелом формування системи бухгалтерського обліку.

Визначено, що ефективна система управління виробничими запасами дозволяє керівництву підприємства отримувати якісну інформацію про наявність та рух запасів. Від правильності ведення обліку виробничих запасів залежить достовірність даних про отриманий підприємством прибуток та збереження самих запасів.

На підставі дослідження положень П(С)БО 9 та МСБО 2 зроблено висновок, що вітчизняні та міжнародні положення не суперечать один одному, але де-які протиріччя все ж таки існують.

Обґрунтовано, що достовірний облік виробничих запасів на підприємстві є невід'ємною частиною управління, без якого неможливе досягнення поточних та довгострокових цілей підприємства.

Proved quality management of inventory, which is based on timely and accurate information, the main source of which is the accounting system.

It was determined that an effective system of inventory management will enable it to receive quality information on the presence and movement of stocks. From the correctness of accounting of inventory depends on the accuracy of earnings received now and save most stocks.

According to the research, regulations P(S) 9 and IAS 2 concluded that national and international provisions do not contradict each other, but where — that contradictions still exist.

Proved that the accurate accounting of inventory in the company is an integral part of management, without which the achievement of current and long-term goals of the company.

Ключові слова: активи, виробничі запаси, звітність, облікове відображення, міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, національні стандарти бухгалтерського обліку, ресурсний потенціал.

Key words: assets, inventories, statements, Customer registration display, international accounting standards, national accounting standards, resource potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Головним завданням управління виробничими запасами є відображення їх як складової ресурсного потенціалу підприємства, оскільки саме ефективне управління запасами дозволяє зменшити рівень поточних витрат на їх зберігання, знизити рівень трансакційних витрат з їх закупівлі, виво-

лити з поточного господарського обороту частину фінансових засобів, реінвестує їх в інші активи.

Саме проблеми обліку виробничих запасів в умовах реформування економіки набувають особливої актуальності в зв'язку з необхідністю отримання точної та достовірної інформації.

Добре побудований, належним чином організований облік виробничих запасів, тобто якісна поінформо-

Таблиця 1. Порівняльна характеристика П(С)БО 9 "Запаси" та МСБО 2 "Запаси"

П(С)БО 9 «Запаси»	МСБО 2 «Запаси»
Визначення	
Запаси - активи, які: — утримуються для подальшого продажу за умов звичайної господарської діяльності; — перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва; — утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством	Запаси – це активи, які: — утримуються для продажу у звичайному ході бізнесу; — перебувають у процесі виробництва для такого продажу; — існують у формі основних чи допоміжних матеріалів для споживання у виробничому процесі або при наданні послуг
Визнання запасів	
Запаси визнаються активом, якщо існує імовірність того, що підприємство отримає в майбутньому економічні вигоди, пов'язані з їх використанням, та їх вартість може бути достовірно визначена	Запаси, як і інші активи, повинні визнаватися, якщо вони відповідають визначенню запасів і критеріям визнання. Критерії визнання для будь-яких активів такі: — існує ймовірність надходження в компанію майбутніх економічних вигід, що належать до цього активу; — вартість активу може бути достовірно оцінена
Визначення первісної вартості запасів	
Первісною вартістю запасів, що виготовляються власними силами підприємства, визнається їхня виробнича собівартість. Первісною вартістю запасів, що внесені до статутного капіталу підприємства, визнається погоджена засновниками (учасниками) підприємства їх справедлива вартість. Первісною вартістю запасів, одержаних підприємством безоплатно, визнається їх справедлива вартість. Первісна вартість одиниці запасів, придбаних у результаті обміну на подібні запаси, дорівнює балансовій вартості переданих запасів. Первісною вартістю запасів, що придбані в обмін на неподібні запаси, визнається справедлива вартість отриманих запасів	Первісна вартість запасів формується із собівартості запасів яка складається з: — витрат на придбання; — витрат на переробку; — інших витрат, понесених під час доставки запасів у їх справжнє місцезнаходження та приведення їх у теперішній стан
Оцінка запасів	
Придбані (отримані) або вироблені запаси зараховуються на баланс підприємства за первісною вартістю. Первісною вартістю запасів, що придбані за плату, є собівартість запасів, яка складається з таких фактичних витрат: суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцю), за вирахуванням непрямих податків	Запаси оцінюються за меншою з таких двох величин: собівартість та чиста вартість реалізації. Собівартість запасів повинна включати всі витрати на придбання, витрати на переробку та інші витрати, понесені під час доставки запасів до їх теперішнього місцезнаходження та приведення їх у теперішній стан
Оцінка запасів на дату балансу	
Запаси відображаються в бухгалтерському обліку і звітності за найменшою з двох оцінок: первісною вартістю або чистою вартістю реалізації	Оцінюються за чистою вартістю реалізації
Розкриття інформації про запаси в примітках до фінансової звітності	
У примітках до фінансової звітності наводиться інформація про: — методи оцінки запасів; балансову (облікову) вартість запасів у розрізі окремих класифікаційних груп; балансову (облікову) вартість запасів, які відображені за чистою вартістю реалізації; — балансову (облікову) вартість запасів, переданих у переробку, на комісію, в заставу; суму збільшення чистої вартості реалізації, за якою проведена оцінка запасів	У фінансовій звітності розкривають: облікові політики, прийняті для оцінки запасів, включаючи використані формули собівартості; — загальну балансову вартість запасів та балансову вартість згідно з класифікаціями, прийнятими для суб'єкта господарювання; — балансову вартість запасів, відображених за чистою вартістю реалізації мінус витрати на продаж; — суму запасів, визнаних як витрати протягом періоду; — суму будь-якого часткового списання запасів, визнану як витрати протягом періоду; — суму будь-якого сторнування будь-якого часткового списання, визнану як зменшення суми запасів, яка визнана як витрати періоду; — обставини або події, що спричинили сторнування часткового списання запасів; — балансову вартість запасів, переданих під заставу для гарантії зобов'язань
Вибуття запасів	
Оцінка кожної операції з вибуття запасів може здійснюватись за середньозваженою собівартістю діленням сумарної вартості таких запасів на дату операції на сумарну кількість запасів на дату операції	Коли запаси реалізовані, їхня балансова вартість повинна визнаватися витратами періоду, в якому визнається відповідний дохід. Сума будь-якого часткового списання запасів до їх чистої вартості реалізації та всі втрати запасів повинні визнаватися витратами періоду, в якому відбувається часткове списання або збиток. Сума будь-якого сторнування будь-якого часткового списання запасів, що виникає в результаті збільшення чистої вартості реалізації, повинна визнаватися як зменшення суми запасів, визнаної як витрати в періоді, в якому відбулося сторнування

Джерело: складено авторами.

ваність про їх наявність та рух, має істотне значення в управлінні виробничою діяльністю кожного підприємства. Тому сьогодні об'єктивно виникли умови для перегляду існуючої практики організації обліку виробничих запасів.

Обліково-аналітичне дослідження виробничих запасів стає все більш актуальним в сучасних умовах і має практичне значення. При аналізі виробничих запасів підприємства досліджується рух матеріалів, їх оцінка, а також правильне відображення в

регістрах бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням обліку виробничих запасів присвячено цілу низку праць вітчизняних науковців, серед яких слід відзначити Ф.Ф. Бутинця, Ю.А. Вериги, О.А. Сопко, Н.В. Хоменко та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити основну мету управління виробничими запасами на підприємствах України. Обґрунтувати положення П(С)БО 9 та МСБО 2 та зробити висновок щодо виявлених суперечень у вітчизняних та міжнародних положеннях.

Довести роль ефективності обліково-аналітичного відображення виробничих запасів у регістрах бухгалтерського обліку та фінансової звітності задля ефективності управління підприємством.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У умовах інтеграції економіки України до міжнародних глобалізаційних процесів все більшої актуальності набувають питання адаптації вітчизняного обліку до міжнародних стандартів.

Виробничі запаси є основним оборотним активом більшості підприємств. Оскільки виробничі запаси є основною матеріальною складовою виробничого циклу, їх облік виключно важливий для всіх рівнів обліку та його користувачів.

Правильний облік виробничих запасів також дуже важливий внаслідок істотного впливу правильності розрахунку виробничих запасів на фінансову звітність і фінансовий результат підприємства в цілому. Ефективність використання активів господарюючого суб'єкта більшою мірою залежить від ефективності використання виробничих запасів.

Одним із елементів концепції розвитку бухгалтерського обліку в Україні є розвиток та удосконалення даних бухгалтерського обліку та їх відображення в фінансовій звітності.

На сьогодні більшість положень вітчизняних П(С)БО та МСБО не суперечать один одному, але деякі протиріччя все ж таки існують.

Методологічні засади про формування інформації про запаси визначається національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку П(С)БО 9 "Запаси" та міжнародним стандартом бухгалтерського обліку МСБО 2 "Запаси".

П(С)БО 9 "Запаси" має ряд відмінностей від МСФЗ 2 "Запаси". Основні відмінності між П(С)БО 9 та МСБО 2 наведені в таблиці 1.

Таким чином, відображення запасів за національними стандартами сформувало власні підходи до обліку виробничих запасів, які багато в чому навіть перевершують норми МСФЗ з позиції зацікавленого користувача релевантною інформацією.

Отже, проведене дослідження показує, що в цілому підходи до обліку та відображення у податковій звітності матеріалів за національними стандартами максимально близькі до вимог МСФЗ. Але деякі частини П(С)БО 9 зберігають деякі відмінності від МСФЗ 2 практично за всіма проаналізованими ознаками порівняння. Ці відмінності можуть привести до того, що, незважаючи на спільність підходів до обліку запасів, їх показники в звітності, складеній за національними і міжнародним стандартам, будуть відрізнятися.

В умовах гармонізації бухгалтерського обліку до міжнародних стандартів застосування МСФЗ в якості альтернативної системи бухгалтерського та фінансового обліку і звітності зростає. Національні стандарти в областях оцінки, бухгалтерського обліку, аудиту і далі будуть гармонізуватись з їх міжнародними аналогами.

Ефективність управління виробничими запасами має велике значення, особливо на підприємствах, де зосереджуються великі потоки матеріальних цінностей. Здійснення діяльності в умовах ринкових відносин вима-

гає розробки і впровадження нововведень по організації обліку виробничих запасів на складах підприємств і організації. Це зумовлює необхідність реалізації пропозицій щодо поліпшення організації обліку виробничих запасів на складах виробничих підприємств з метою досягнення найбільш ефективних результатів діяльності.

Отже, виробничі запаси є вагомою частиною активів виробничого підприємства, вони займають особливе місце у складі майна та домінуючі позиції у структурі витрат підприємств різних сфер діяльності; а також при визначенні результатів господарської діяльності та при висвітленні інформації про фінансовий стан. Це в свою чергу вимагає повної, достовірної інформації про наявність та рух виробничих запасів, яку може надати правильно організована система управління складським господарством, що генерує і інтерпретує всю базу інформаційного потоку, надану різними ринковими системами для ефективного управління виробничими запасами.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, головне місце в системі управління активами підприємства займають саме виробничі запаси.

Саме виробничі запаси є вагомою частиною активів виробничого підприємства, вони займають особливе місце у складі майна та домінуючі позиції у структурі витрат підприємств різних сфер діяльності, а також при визначенні результатів господарської діяльності та при висвітленні інформації про фінансовий стан.

Таким чином, правильне управління виробничими запасами вимагає повної, достовірної інформації про наявність та рух виробничих запасів, яку може надати правильно організована система управління обліком на підприємстві, що генерує і інтерпретує всю базу інформаційного потоку, надану різними ринковими системами для ефективного управління виробничими запасами.

Тобто достовірний облік їх на підприємстві є невід'ємною частиною управління, без якого неможливе досягнення основної мети підприємства — отримання прибутку.

Література:

1. Податковий Кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. (із змінами та доповненнями).
2. Закон України № 996-XIV від 16.07.99 р. "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні" (із змінами та доповненнями).
3. Наказ Міністерства фінансів України 20 жовтня 1999 р. N 246. "Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 "Запаси".
4. Наказ Міністерства фінансів України 10.12.2007 N 2 "Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку запасів".
5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 2 "Запаси", від 01.01.2005 р.

References:

1. Tax Code of Ukraine available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 09 august 2016).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (Accessed 09 august 2016).
3. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "The situation (Standard) 9" Inventories", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> (Accessed 09 august 2016).
4. Ministry of Finance of Ukraine (2007), "On approval of guidance on accounting reserves": <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (Accessed 09 august 2016).
5. International Accounting Standards Committee (2005), International Accounting Standards 2 "Inventories", available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_021 (Accessed 09 august 2016).

Стаття надійшла до редакції 12.08.2016 р.

УДК 336.1

О. О. Січняк,
аспірант кафедри економічної теорії та історії економічної думки,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ

A. Sechnyak,
postgraduate student of department of economic theory and the history of economical thought,
Odessa I. I. Mechnikov National University

THEORETICAL BASIS OF STUDYING OF FORMING AND CLASSIFICATION OF THE FISCAL POLICY

У статті досліджується питання структури бюджетно-податкової політики, підходи до управління якою виникають, з одного боку, в процесі формування та реалізації бюджетно-податкової політики в практичній площині, а з іншого — в ході теоретизації досвіду та класифікації. На основі аналізу наукових публікацій висвітлені, проаналізовані та систематизовані різні точки зору на проблему класифікації бюджетно-податкової політики та принципів її побудови. Були виокремлені та впорядковані критерії класифікації бюджетно-податкової політики, а також запропоновані варіанти класифікації, що враховують аспекти, які не розглядалися в єдиній системі в інших спробах класифікації бюджетно-податкової політики.

In article the question of fiscal policy structure is studied. Approaches to management of this structure is appearing from one hand in moment of fiscal policy implementation on practice, from another — in the process of theorization of the experience and classification. Based on the analysis of scientific articles different points of view on the problem of classification of fiscal policy and principles of its implementation were reviewed, studied and systematized. Were divided and ordered criteria of fiscal policy classification, which take into account aspects, which were not considered in a single system in other attempts of fiscal policy classification.

Ключові слова: бюджетно-податкова політика, класифікація, структура, податки, державні витрати.
Key words: fiscal policy, classification, structure, taxes, government expenses.

ВСТУП

Кризові тенденції сучасності знову актуалізували і висунули на перший план методи бюджетно-податкового регулювання економіки. Піднімаються питання підвищення ефективності податкового механізму, оптимізації податкового навантаження, підвищення ефективності бюджетних видатків тощо. При цьому дискусія, що виникає досить хаотична, не має системного характеру, а тому повна протиріч. Однією з причин цього є, зокрема, відсутність загальноприйнятого розуміння бюджетно-податкової політики та підходів до її класифікації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є формування переліку класифікаційних ознак та пропозиція системи класифікації бюджетно-податкової політики.

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідженням питань бюджетно-податкової сфери займалися С.О. Булгакова, О.Д. Васирик, В.Г. Дем'янишин, Т.М. Ковальова, Т.Ф. Куценко, Л.В. Лисяк, І.Г. Лук'яненко, Ц.Г. Огонь, І.О. Плужніков, В. Федосов, І.Я. Чугунов, С.І. Юрій та інші. Більшість дослідників формують індивідуальну систему понять та трактувань, що відповідають їх баченням. Деякі автори, навпаки, намагаються систематизувати та вдосконалити існуючий матеріал.

У науковій дискусії присутні як мінімум два напрями щодо класифікації бюджетно-податкової політики: 1) за організаційно-функціональним пріоритетом

здійснення бюджетно-податкової політики; [1; 3] 2) за процесно-предметною ознакою. [4; 7] Можна виділити і синтетичний підхід, який намагається різним чином об'єднати два попередні [8—9].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З огляду на широкий спектр поглядів та трактувань змісту поняття "бюджетно-податкової політики" питання її класифікації є не менш дискусійними. Точкою консенсусу є згода більшості дослідників з тим, що бюджетно-податкова політика є частиною державної політики в цілому.

У попередніх роботах було запропоновано консолідоване бачення бюджетно-податкової політики та виявлено її основні прояви: як управлінської діяльності та як карти (плану) управлінського процесу [5]. Аби узгодити класифікацію та запропоноване бачення суті бюджетно-податкової політики необхідно звернутись до базових ознак, що використовуються при спробах класифікувати бюджетно-податкову політику. Серед наукових публікацій зустрічаються наступні базові критерії класифікації бюджетно-податкової політики: горизонт планування; цілі (задачі) реалізації; дискреційність; базовий пріоритет побудови; предметно-функціональна спеціалізація.

Традиційний погляд на бюджетно-податкову політику виділяє в ній два рівні: бюджетно-податкову стратегію та бюджетно-податкову тактику. Бюджетно-податкова тактика відповідає за зведення бюджету протягом одного бюджетного періоду (як правило, року).

Бюджетно-податкова стратегія відповідає за довгострокове системне планування впливу держави на економічну систему країни, виражаючи ці плани мовою показників бюджету в довгостроковій перспективі.

Напрямок класифікації, що підрозділяє бюджетно-податкову політику відповідно до цілей (або задач), які вона переслідує є недостатньо визначеним та невпорядкованим. Будучи продовженням державної політики, бюджетно-податкова політика повинна ретранслювати лише ті цілі (або їх фрагменти), які переслідує державна політика на вищому по відношенню до неї рівні.

Аналогічне твердження можна було б запропонувати і щодо задач бюджетно-податкової політики, оскільки задачі формуються на базі цілей. Але бюджетно-податкова політика охоплює певні сфери, що мають відповідну типологію, а тому незалежно від напрямку та необхідного результату впливу потребуватимуть розуміння своєї специфіки. До основних задач бюджетно-податкової політики відносять [6]:

— розроблення науково обґрунтованої концепції розвитку бюджету як важливого інструменту регулювання соціально-економічних процесів. Ця концепція формується на основі вивчення потреб стану суспільного розвитку, всебічного аналізу стану розвитку економіки і соціальної сфери глобальних тенденцій соціально-економічного розвитку та стратегічних пріоритетів держави;

— визначення основних напрямів мобілізації й використання бюджетних ресурсів на перспективу і поточний період; при цьому виходять із шляхів досягнення цілей, передбачених економічною політикою, враховуючи зовнішні і внутрішні чинники, можливості зростання бюджетних ресурсів;

— здійснення практичних дій по досягненню поставлених цілей.

Така класифікація не повною мірою відповідає на питання систематизації та опису специфічних сфер реалізації бюджетно-податкової політики і сформована більш під впливом ціннісного підходу. Так, погляд на "бюджет" як інструмент регулювання соціально-економічних процесів може бути сформульовано у двох фокусах: інформаційно-психологічний вплив на суспільство та фінансово-економічний важіль регулювання. А бюджетно-податкова політика стосується виключно прикладних задач та цілей державної політики в сфері оподаткування та видатків, тобто лежить виключно у площині фінансового регулювання.

Вбачається доцільним акцентувати увагу на наступному пункті щодо "визначення основних напрямів мобілізації й використання бюджетних ресурсів на перспективу і поточний період". Він хоча і дає досить загальну характеристику типовим задачам бюджетно-податкової політики, але при його розгортанні можна виокремити такі типові задачі бюджетно-податкової політики, які дозволятимуть більш системно розвивати її інструментарій. Визначення меж бази оподаткування, її потенціалу, структури, чутливих точок, важелів стимулювання тощо, а також прогнозування її розвитку є однією з базових задач. Наступним досить важливим елементом серед задач бюджетно-податкової політики є формування механізмів мобілізації фінансових коштів до бюджету. Слід наголосити, що поняття мобілізації включає в себе не тільки та не стільки збільшення податкового навантаження, скільки пошук спільних інтересів між державою та суспільством і розподілом як фінансового навантаження, так і ефекту від використання мобілізованого ресурсу.

Окремо слід освітити питання формування резервів, яке переважна більшість авторів обходить стороною. Загальновідомим фактом є циклічність економічного розвитку і навіть ідеально збалансована економічна система стикатиметься із кризовими ситуаціями з об'єктивних причин. Так, на певних проміжках часу виникають унікальні ситуації, коли економіка країни має значний ріст, позитивний торговельний баланс, високу ди-

наміку та технологічний рівень, високий рівень зайнятості тощо — все це перенасичує країну фінансами (капіталом). Але на певних проміжках часу виникають кризові ситуації, коли відбувається стрімкий відтік капіталу, скорочення обсягів виробництва, деградація інфраструктури тощо — дані фактори формують значний дефіцит фінансів (капіталу).

Такі коливання потребують механізму перенесення надлишків фінансів, які формуються у сприятливій періоді економічного циклу, у ситуації жорсткого дефіциту фінансів. На жаль, науковій розробці цієї проблеми, якщо не брати до уваги морально застарілі праці кейнсіанської та радянської марксистської школи середини 30-х років, майже не приділяється уваги.

Ефективна організація видатків, виявлення та недопущення організації таких форм видатків, які підривають економічну безпеку країни, — останній блок типових задач бюджетно-податкової політики. Питання забезпечення правильних форм реалізації бюджетних видатків, що дозволяють забезпечити найбільшу ефективність, є одним з ключових питань організації правильної роботи бюджетної системи.

Пункт щодо "здійснення практичних дій по досягненню поставлених цілей" не має якогось певного змістовного навантаження, але необхідний для забезпечення повноти класифікації задач, запропонованої Федосовим В.М.

Наступним критерієм класифікації є "дискреційність" здійснення бюджетно-податкової політики. Відповідно даного критерію бюджетно-податкова політика підрозділяється на:

— дискреційну (політика регулювання в "ручному режимі") — бюджетно-податкова політика, яка передбачає зміну податкового законодавства залежно від економічної кон'юнктури;

— недискреційну (автоматичну або політику "вбудованих стабілізаторів") — бюджетно-податкова політика, яка передбачає складний бюджетний механізм та нормативно-правову систему його забезпечення, в які закладені механізми стабілізаторів та противаги.

За критерієм "базового пріоритету побудови" виділяють наступні типи бюджетно-податкової політики: дохідна (можливості витрат визначаються в залежності від зібраних у бюджет коштів); витратна (бюджет мобілізує максимально можливі обсяги коштів для покриття запланованих витрат); контрольно-регулюючий тип (пріоритет надається регулюванню через диверсифікацію податкового навантаження та відчутну роль державного сектора у виробництві); комбінований тип (на певних рівнях включає в себе елементи кожного із попередніх типів).

Критерій "предметно-функціональної спеціалізації" підрозділяє бюджетно-податкову політику відповідно предмету регулювання: податкова; митна; соціальна (соціальні трансферти); науково-освітня; пенсійна; інвестиційна (державні інвестиції); інфраструктурна; оборонна тощо.

Наведені критерії можна умовно підрозділити на фундаментальні (або визначаючі), опціональні та індикативні. Фундаментальні критерії тісно корелюють із цілями побудови класифікації та визначають основну структуру класифікації, до фундаментальних критеріїв можна віднести: предметно-функціональний та цільовий. Опціональні критерії пропонують визначений набір опцій, які можна застосувати при структуризації об'єкта класифікації, відповідно до сутності самого критерію, до опціональних критеріїв були віднесені: горизонт планування та дискреційність. Базовий пріоритет побудови — є індикативним критерієм, що може визначити лише окремих найменший елемент класифікації.

Для того, щоб до обґрунтування класифікації необхідно здійснити ряд уточнень для певних критеріїв. Для управління на макрорівні, яким є бюджетно-податкова політика, можна виділити 3 горизонти управління:

1. Ціннісний або концептуальний (бюджетно-податкова доктрина) — на цьому рівні бюджетно-податкова

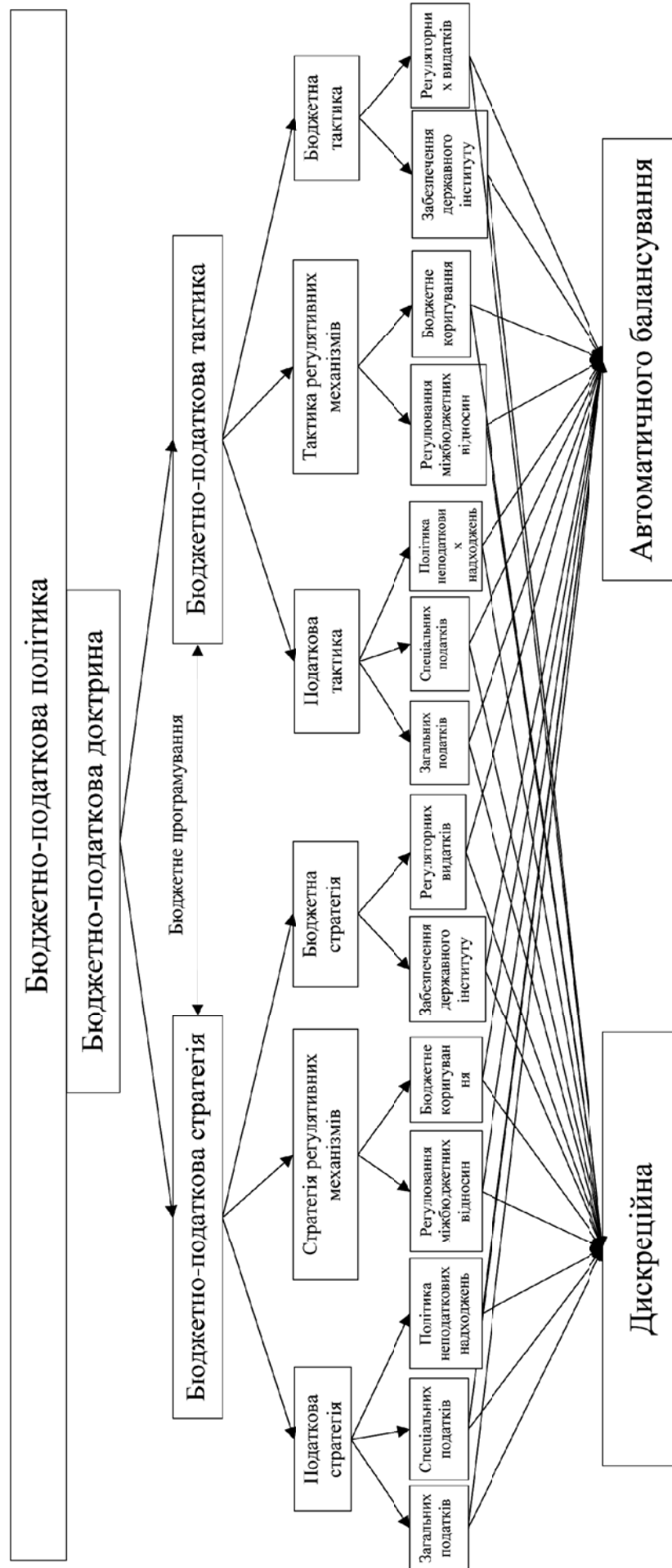

Рис. 1. Класифікація бюджетно-податкової політики фундаментального критерію предметно-функціональної спеціалізації з пріоритетом опціонального критерію горизонту управління

політика повинна мати повний взаємозв'язок із всім комплексом державної політики та, навіть, ідеології, використовуючи їх як джерело фундаментальних цілей.

2. Стратегічний (бюджетно-податкова стратегія) — на цьому рівні здійснюється побудова складної системи перманентного планування, що включає в себе моделювання бачення, викладеного у фундаментальних цілях, у вигляді структурних моделей бюджетної системи та механізму; розробка та впровадження методології таргетування найбільш важливих параметрів економічної системи; розробка та впровадження проміжних планів (управління змінами, бюджетне програмування).

3. Тактичний (бюджетно-податкова тактика) — на цьому рівні здійснюється реалізація конкретних заходів у бюджетно-податковій сфері і/або просто забезпечується оперативна робота бюджетного механізму. Слід відзначити, що бюджетно-податкова тактика не є суто ієрархічним продовженням бюджетно-податкової стратегії. На тактичному рівні вагомую роль відіграють і горизонтальні зв'язки, тому бюджетно-податкова тактика тісно пов'язана із реалізацією державою кроків в інших сферах.

Виділені рівні підкреслюють взаємозв'язок бюджетно-податкової політики із політикою держави на всіх рівнях, дозволяючи забезпечити при її здійсненні узгодженість з останньою.

Серед цільових критеріїв були визначені наступні: аналітичне забезпечення; формування механізмів мобілізації та накопичення фінансів; формування механізмів резервування; формування механізмів ефективного здійснення державних видатків. Аналітичне забезпечення передбачає визначення меж бази оподаткування, її потенціалу, структури, чутливих точок, важелів стимулювання тощо. Цю сферу не можна повною мірою віднести до бюджетно-податкової політики, значно більшою мірою вона пов'язана із системою організації статистичної звітності та державною аналітикою в цілому, що відноситься до публічного управління. Тому це питання слід залишити для подальшої дискусії. Всі інші елементи доцільно використовувати при побудові класифікації у рамках цільового критерія.

Найбільш дискусійним критерієм побудови класифікації бюджетно-податкової політики є критерій предметно-функціональної спеціалізації, який має досить велику кількість авторських трактувань. У якості референтного еталону буде взятий найбільш обґрунтований погляд [2; 8]. Виділимо три напрями предметно-функціональної спеціалізації бюджетно-податкової політики: 1) податкова політика; 2) бюджетна політика; 3) регулятивні (регламентаційні) механізми.

Слід відзначити, що всі три елементи дуже тісно переплітаються між собою. Так, не зважаючи на прямі зв'язки між податковою та бюджетною політикою, остання опосередковано визначає податкову базу та рівень ділової активності на бюджетний період. А регулятивні механізми є одночасно складовими елементами бюджетної та податкової системи.

ВИСНОВКИ ТА ПОДАЛЬШІ ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно критеріїв, які були визначені фундаментальними, можна побудувати 2 типи класифікацій відповідно: предметно-функціональної структури (рис 1) та цільової структури бюджетно-податкової політики. Опціональні критерії є інверсійними одне до одного та дозволяють побудувати деревоподібну структуру відповідно: горизонтів управління та дискреційності. Індикативний критерій використовується для визначення окремих, як правило, елементів найнижчого рівня класифікації.

Підходи до формування структури класифікації можуть також бути поширені загалом на структурування бюджетно-податкової політики в ході її реалізації.

У сучасних кризових умовах все більшого значення набуває регулятивна та стабілізуюча роль держави. Розвиток ефективних інструментів реалізації бюджетно-

податкової політики в умовах нових викликів відіграє в цьому суттєву роль. Вдосконалення класифікації бюджетно-податкової політики досить важливо для ефективного моделювання бюджетно-податкових систем та подальшого їх дослідження.

Література:

1. Василик О.Д., Павлюк К.В. Бюджетна система України: підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 544 с.
2. Дем'янишин В.Г. Теоретичні засади бюджетної політики // Світ фінансів. — 2007. — Вип. 1 (10). — С. 19—34.
3. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: монографія / Л.В. Лисяк. — К.: ДНУ АФУ, 2009. — 600 с.
4. Пасічник Ю.В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: монографія. — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, ЛТД" 2005. — 642 с.
5. Січняк О.О. Категоріальний аналіз сутності бюджетно-податкової політики в сучасній фінансовій теорії // О.О. Січняк. Вісник Одеського національного університету. — Т. 21, Вип. 6 (48). — 2016. — С. 8—11.
6. Федосов В., Опарін В., Львовчик С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: монографія / За наук. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2002. — 387 с.
7. Формування і функціонування бюджетної системи України: монографія / С.О. Булгакова, О.Т. Колодій, Л.В. Ермошенко та ін.; за заг. ред. А.А. Мазаракі. — К.: Книга, 2003. — 344 с.
8. Бюджетна система: підруч. / За ред. С.І. Юрія, В.Г. Дем'янишина, О.П. Кириленко. — Тернопіль: ТНЕУ, 2013. — 624 с.
9. Ярошенко Ф. О. Сім ключів успіху в розвитку системи державних фінансів України / Ф.О. Ярошенко, С.Д. Бушуєв // Фінанси України. — 2011. — № 6. — С. 3—12.

References:

1. Vasilik, O.D. and Pavlyuk, K.V. (2004), Budgetna systema Ukrayini [The budget system of Ukraine], Centr navchal'noyi literatury, Kiev, Ukraine.
2. Demyanishin, V.G. (2007), "Theoretical basis of budget policy", Finance world, vol. 1 (10), pp. 19—34.
3. Lisyak, L. V. (2009), Budgetnaya politika v sisteme reguluyvann'a socialno-ekonomichnogo rozvitu Ukrayini [Budget policy in system of government regulation of social and economic development of Ukraine], MFU Academy of financial managent, Kiev, Ukraine.
4. Pasichnik, Y.V. (2005), Budgetniy potincial ekonomichnogo zrostannya v Ukrayini [Budget potential of the economic growth in Ukraine], Yugo-Vostok Ltd, Donetsk, Ukraine.
5. Sechnyak, O.O. (2016), "Categorical analysis of fiscal policy essence in a modern financial theory", Visnik Odeskogo nacional'nogo universitetu, no. 21, vol. 6 (48), pp. 8—11.
6. Fedosov, V. Oparin, V. Lyovochkin, S. (2002), Finansova restrukturizaciya v Ukrayini: problemi i napryami [Financial restructuring in Ukraine: problems and trends], KNEU, Kiev, Ukraine.
7. Bulgakova, S.O. Kolodiy, O.T. Yermoshenko, L.V. (2003), Formuvannya I funkcionuvannya budgetnoyi sistemi Ukrayini [Forming and functioning of budget system of Ukraine], Kniga, Kiev, Ukraine.
8. Yuri, S.I. Demyanishin, V.G. Kirilenko, O.P. (2013), Budgetna sistema [The budget system], TNEU, Ternopil, Ukraine.
9. Yaroshenko, F.O. and Bushuyev, S.D. (2011), "Seven keys of success in development of government financial system of Ukraine", Finances of Ukraine, vol. 6, pp. 3—12.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2016 р.

К. О. Литвиненко,
аспірант, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ОЦІНКА МУЛЬТИПЛІКАТИВНОГО ВПЛИВУ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ СЕКТОР НА БАЗІ МОДЕЛІ МАТРИЦЬ СОЦІАЛЬНИХ РАХУНКІВ

К. Lytvynenko,
PhD student, Odessa National I. I. Mechnikov University

ESTIMATING THE MULTIPLIER EFFECTS OF EXOGENOUS SHOCKS ON THE BUSINESS SECTOR
BASED ON SOCIAL ACCOUNTING MATRICES MODEL

У роботі проаналізовано та описано методичний підхід до розрахунку мультиплікативних ефектів на підприємницький сектор. У якості економічного інструментарію запропоновано використання моделі матриці соціальних рахунків. Розглянуто її базову структуру, обмеження та переваги. Обґрунтовано обчислення чотирьох типів мультиплікаторів, які транслюють початкові зміни в екзогенному попиті у загальному обсязі виробництва та змін у доходах ендогенних рахунків. Розглянуті типи мультиплікаторів дозволяють виявити ступінь збільшення обсягів виробництва в основних та суміжних галузях, частку створеної доданої вартості, рівень зростання приватного споживання. Крім того, ці мультиплікатори дозволяють враховувати збільшення податкових надходжень від додаткового інвестування та спрогнозувати, скільки нових робочих місць в основних та суміжних галузях буде утворено та на скільки зростуть доходи домогосподарств.

The work analyzes and describes the methodical approach to estimate the multiplier effect on the business sector. As the use of economic instruments proposed the social accounting matrix model. There were considered the basic structure, limits and benefits of SAM. Grounded calculating four types of multiples, which transmit the initial changes in exogenous demand in total output and changes in endogenous income accounts. Considering the types of multiples can detect the degree of increase in output in major and related industries, the created value added growth rate of private consumption. In addition, these multipliers take into account the increase in tax revenues from the additional investment and predict how many new jobs in the main and related industries will be created and how to increase household income.

Ключові слова: підприємницький сектор, мультиплікативний ефект, матриця соціальних рахунків, мультиплікатор випуску, мультиплікатор ВВП, мультиплікатор доходу, мультиплікатор зайнятості.

Key words: business sector, multiplier effect, Social Accounting Matrix, output multiplier, GDP multiplier, income multiplier, employment multiplier.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Значна частка ВВП розвинених країн світу забезпечується за рахунок підприємницького сектору. В Україні поки ситуація дещо інша і виникає проблема ефективного стимулювання цього сектору та створення сприятливих умов для його діяльності. В період економічної кризи, сильного знецінення національної валюти та, як наслідок, значного зниження рівня купівельної спроможності населення на перший план виходять задачі поживлення сукупного споживчого попиту для подальшої активізації економіки. Безумовно без стимулювання підприємницького сектору вирішення цієї задачі неможливе. Лише поява нових підприємств, внаслідок чого збільшаться обсяг виробництва і податкових надходжень, а головне з'являться нові робочі місця та збільшаться доходи домогосподарств. Успіх у цьому питанні забезпечать ефективні джерела активізації підприємницького сектору. А їх пошук потребує більш детального вивчення методичних підходів, які б задовольнили очікування.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання ефективного функціонування та розвитку підприємницького сектору досліджують у своїх працях О. Альохін, А. Бутенко, Н. Шлафман та ін. Теоретичні та практичні аспекти оцінки мультиплікативних ефектів в економіці вивчали Дж. Кейнс, Дж. М. Кларк, В. Леонт'єв та інші.

НЕВИРІШЕНІ РАНІШЕ ПИТАННЯ

Вивченням мультиплікативних ефектів, які можуть спричинити інвестиції у ту чи іншу галузь, світова економічна думка займається вже майже століття. Проте ця тема досі не втратила своєї актуальності. Більш того, методичні підходи, які б оцінювали реальний внесок саме в розбудову підприємництва, ще й досі знаходяться на стадії розвитку. Необхідність аналізу факторів, що впливають на розвиток підприємницького сектору та пошуку методичних підходів до оцінки його мультиплікативного впливу обумовили вибір теми дослідження.

Таблиця 1. Базова структура Матриці соціальних рахунків

	Колонки витрат							
	Виробництво		Споживання		Накопичення	Торгівля		
	Ендогенні рахунки			Екзогенні рахунки				
			Додана вартість					
	Галузі [C1]	Товари та послуги [C2]	Фактори виробництва [C3]	Домогосподарства [C4]	Держава [C5]	Капітальні рахунки [C6]	Інший світ [C7]	Усього
Галузі [P1]		Внутрішні продажі					Дохід підприємств	
Товари та послуги [P2]	Проміжне споживання			Споживання домогосподарств (C)	Споживання уряду (G)	Нагромадження основного капіталу і зміна запасів (I)	Експорт (E)	Загальний попит
Фактори виробництва [P3]	Платежі валової доданої вартості факторам							Валовий дохід факторів
Домогосподарства [P4]			Заробітна плата та змішаний дохід		Поточні трансферти домогосподарствам		Чисті поточні трансферти від Іншого світу	Валовий дохід домогосподарств
Держава [P5]		Чисті податки на продукти		Прямі податки			Чисті поточні трансферти від іншого світу	Державні доходи
Капітальні рахунки [P6]				Заощадження домогосподарств	Урядові заощадження		Чисті капітальні трансферти від іншого світу	Валові заощадження
Інший світ [P7]		Імпорт (M)						Відтік іноземної валюти
Усього	Валовий випуск	Валова пропозиція	Валові витрати факторів	Валові витрати домогосподарств	Державні витрати	Валові інвестиційні витрати	Приток іноземної валюти	

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз методичного підходу до оцінки мультиплікативних впливів зовнішніх поштовхів на підприємницький сектор на базі матриць соціальних рахунків

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз основних підходів до аналізу мультиплікативних процесів у економіці, зокрема класичного мультиплікатора Кейнса, динамічних мультиплікаторів, мультиплікаторів-акселераторів, а також матричних, виявив, що ідеальної методики розрахунку повних мультиплікативних ефектів не існує. Обчислення мультиплікаторів на базі таблиць "витрати-випуск" В. Леонтьєва дозволяє враховувати не тільки прямі, а й зворотні мультиплікативні ефекти різних господарчих галузей. Проте таблиця "витрати випуск" має ряд обмежень. Зокрема враховує лише виробничі зв'язки, що виникають між різними галузями. Однак метою цього дослідження є вивчення впливу, що здійснюється саме на підприємницький сектор країни. В цьому випадку врахування тільки виробничих зв'язків — недостатньо. Адже, як відомо, базу бізнесу становлять не тільки безпосередньо галузі народного господарства, а й такий суб'єкт, як "Домогосподарства". Крім того, "Держава" та "Фінансовий сектор" також здійснюють прямий та опосередкований вплив на стан підприємств. Таким чином, для обчислення більш комплексного та коректного мультиплікатора необхідно враховувати не тільки виробничі, а й споживчі зв'язки, включати інституційні рахунки. Для цього найкращим інструментом може виступити Матриця Соціальних Рахунків (МСР). Сфера її застосування є доволі різною: вона може бути орієнтована на навколишнє середовище, робочу силу, інвестиції тощо [1, с. 58].

За поясненням творців матриці соціальних рахунків, МСР (або SAM — SocialAccountingMatrix) — це специ-

фічне представлення макро- і мезоекономічних рахунків соціально-економічної системи, які охоплюють трансакції та трансферти між усіма економічними агентами в системі [2; 3]. Базова структура представлена у таблиці 1. Разом з іншими системами економічного обліку вона враховує операції, що відбуваються протягом періоду, як правило, за один рік.

В основі розвитку МСР лежать три основних мотиви. По-перше, будівництво МСР допомагає об'єднати дані з багатьох різних джерел, які допомагають описати структурні характеристики економіки. Тобто МСР організовує інформацію, як правило, про економічну та соціальну структуру країни в за певні періоди, хоча це може також бути і регіон в країні, місто чи будь-який інший блок, що цікавить. Одиниця часу обирається довільно, але частіше за все — один рік [4, с. 17]. Виникнення матриці соціальних рахунків було обумовлено скаргами на непослідовність і ненадійність економічних і соціальних даних в країнах, що розвиваються. Існуюча інформація часто носила дисперсійний або фрагментарний характер, і не використовувалася через відсутність інструментарію, який би максимально використовував наявні дані і з більшою точністю і специфічністю визначав би характерні прогалини і невідповідності у них. МСР також може допомогти розширити спектр і підвищити якість обчислень шляхом виявлення потреб у даних і виявлення основних прогалин.

По-друге, МСР є не тільки надійним засобом відображення інформації, але й дозволяє визначити структурні взаємозалежності в економіці на макро- і мезорівнях та висвітлити їх простим і доступним, для інтерпретації та подальшого аналізу, чином. МСР ясно показує зв'язок між розподілом доходів і структурою економіки і, звичайно, це особливо важливо при визначенні стратегії розвитку окремих секторів економіки. По-третє, МСР являє собою корисну аналітичну базу для моделювання; тобто вона забезпечує безпосередній

вносок у цілий ряд моделей, включаючи моделі з фіксованою ціною і коефіцієнтами, і є також невід'ємною частиною базового набору даних, необхідних для перевірки обчислення загальної рівноваги (CGE) моделі [5, с. 330].

Як система обліку МСР не тільки повинна бути квадратною, а й відповідні підсумки рядків і стовпців у ній повинні бути тотожними. Очевидно, вдаючись до крайнощів, будь-який набір макроекономічних агрегатів може бути представлений у форматі матриці. Але це не буде "соціальною" матрицею обліку в тому сенсі, в якому цей термін зазвичай використовується. Основна особливість МСР у тому, що домогосподарства і групи домогосподарств знаходяться в центрі таблиці; і тільки якщо існують деякі деталі, що стосуються розподілу функцій сектора домашніх господарств, таблиця дійсно може стати матрицею "соціальних" рахунків (МСР). Крім того, МСР, як правило, показує набагато більше деталей про круговий потік доходів, у тому числі трансакції між різними інститутами (в тому числі різними групами домогосподарств) з урахуванням виробничої діяльності, і, зокрема враховуючи взаємодію між цими двома наборами агентів через ринки факторів виробництва і товарні ринки.

Таким чином, відповідним чином розроблена і дезагрегована МСР показує багато структурних особливостей і взаємозалежностей в економіці. Вона являє собою знімок трансакцій (потоків), що відбуваються в цьому році. МСР — таблиця мезорівня: вона служить в якості корисного моста між макро таблицями і більш докладними описами ринків та інститутів.

Як вже зазначалося вище, сфера застосування МСР досить широка і різниться залежно від мети дослідження. За допомогою цієї моделі можливо обчислювати наслідки податкових та соціальних реформ, проблеми урбаністики, моніторити стан добробуту населення, обчислювати наслідки екологічних катастроф або впровадження інновацій. В залежності від поставлених завдань і відповідна частина МСР буде більше задіяна у операціях. В нашому випадку за мету поставлено дослідження впливу саме на підприємницький сектор, тому акцент дослідження зміщується у перший рахунок матриці, а саме галузі, або в оригіналі — activities (пер. з англ. підприємства). Цей рахунок входить до групи виробничих рахунків.

Виробничі рахунки складаються з виробничих галузей (activities), товарів та послуг (commodities) і факторів виробництва (factors). Галузі використовують товари та послуги для створення інших товарів та послуг. Фактори виробництва відносяться до первинних факторів, що використовуються суспільством у виробничому процесі. Їх часто називають рахунками доданої вартості, які широко використовуються у аналізі "витрати-випуск". Традиційно вони включають працю та капітал. Іноді окремо виділяють землю. Галузі платять за фактори у процесі виробництва.

МСР відокремлює галузі та товари і послуги. Галузі виробляють товари та послуги. Вони розділені через те, що іноді одна галузь виробляє більше ніж один вид товарів чи послуг. Так само один товар або послугу можуть виробляти одразу декілька галузей. Вартість галузевих рахунків зазвичай вимірюється у цінах виробника.

Галузі виробляють товари та послуги поєднуючи різні фактори виробництва з проміжними витратами. Це відображено у стовпцях галузей МСР, де галузі сплачують факторам заробітну плату, ренту та дохід, що створюється протягом виробничого процесу (що і є доданою вартістю). Цей платіж від галузі до факторів з'являється у МСР як запис про додану вартість. Аналогічно, проміжний попит — це платіж від галузі товарам та послугам. Склавши додану вартість та проміжний попит отримуємо валовий випуск. Інформація про виробничі технології, що містяться в стовпці галузі, є вхідною

частиною типової таблиці "витрати-випуск", або фактором виробництва та проміжними витратами на одну одиницю випуску.

Головним результатом аналізу оснований на МСР мультиплікаторів є вивчення впливу реальних поштовхів на економіку, на розподіл доходів серед соціально-економічних груп домашніх господарств. Це може бути приватні, державні, вітчизняні або іноземні інвестиційні вливання, перерозподіл доходів внаслідок зміни у структурі економіки, впровадження інноваційних проектів тощо. Ще однією важливою особливістю мультиплікативного аналізу на основі МСР є те, що він легко піддається розкладанню, тим самим додаючи додатковий ступінь прозорості у розумінні природи зв'язків у країні, а також впливу зовнішніх поштовхів на розподіл і недостачу.

Обчислені на основі МСР мультиплікатори дають можливість оцінити рівень впливу досліджуваної галузі на розвиток підприємництва та виявити:

- ступінь збільшення обсягів виробництва в основних та суміжних галузях;
- частку створеної доданої вартості;
- рівень зростання приватного споживання.

Крім того, ці мультиплікатори дозволяють:

- враховувати збільшення податкових надходжень від додаткового інвестування;
- спрогнозувати, скільки нових робочих місць в основних та суміжних галузях буде утворено та на скільки зростуть доходи домогосподарств.

Важливою особливістю мультиплікативного аналізу на основі МСР є гнучкість його використання для отримання додаткового ступеню прозорості у розумінні природи зв'язків між різними агентами економіки країни, а також вплив зовнішніх поштовхів на розподіл ресурсів у суміжних галузях.

Мультиплікатори МСР є продовженням коефіцієнтів на базі класичної моделі "Витрати-випуск" Василя Леонтьєва. У той час як модель Леонтьєва концентрується на міжгалузевих виробничих зв'язках, модель МСР враховує також споживчі зв'язки. Споживачі зв'язки включені шляхом інтегрування таких ендогенних рахунків, як "домашні господарства" і "державна". Спосіб обчислення мультиплікаторів на базі МСР дозволяє використовувати інформацію про факторні доходи та їх розподіл. МСР мультиплікатори можуть використовуватися для широкого кола питань, від торговельної політики і макроекономічних потреб до зв'язків досліджуваного сектору або галузі з іншими галузями. Модель МСР мультиплікації може бути корисна для оцінки впливу змін екзогенного попиту у будь-якому рахунку матриці. Оскільки домогосподарства в даній моделі розглядаються як ендогенний рахунок, залишаються три можливих джерела екзогенного "шоку" попиту: експортний попит, державні витрати, та інвестиційний попит. Зовнішні зміни попиту в цих рахунках потім передаються до ендогенних рахунків, у тому числі у виробничих секторах та домогосподарствах [6, с. 7].

Модель мультиплікаторів МСР має ряд обмежень. Вона припускає, що ціни фіксовані, і що будь-які зміни попиту призвуть до змін у фізичному випуску, а не в цінах. Це, у свою чергу, вимагає додаткового припущення, що ресурси економіки необмежені, так що будь-яке збільшення попиту може супроводжуватися збільшенням поставок. Нарешті, модель мультиплікатора припускає, що на всі структурні відносини між секторами і домашніми господарствами в економіці впливають екзогенні зміни ("шоки") попиту. Іншими словами, зміни у діях виробників і у структурі споживання домашніх господарств залишаються незмінними (тобто зв'язок є лінійними, зміни у поведінці відсутні). У деяких випадках, ці обмеження є достатніми підставами використовувати більш складні методи, засновані на МСР, наприклад, такі як модель загальної рівноваги (CGE), в яких відсутні припущення про фіксовані ціни і необмежені ресурси. Тим

не менш, МСР мультиплікатори є важливим кроком на шляху до розуміння і цих більш складних методів.

Для розрахунку МСР мультиплікаторів використовується матрична алгебра. Остаточне рівняння мультиплікатора (1) узагальнює той факт, що при зростанні екзогенного попиту E рахунки $(I-M)^{-1}$ відчують прямий та непрямий мультиплікативні ефекти, внаслідок чого відбудеться зростання загального попиту, яке дорівнюватиме Z .

$$Z = (I - M)^{-1} E \quad (1)$$

Загальний попит = мультиплікативна матриця × екзогенний попит

Отже, для обчислення мультиплікативних ефектів за формулою (1) необхідно побудувати матрицю коефіцієнтів (M), одиничну матрицю (I) та вектор екзогенного попиту або "шоків" (E). Програмним забезпеченням для проведення матричних операцій рекомендується використовувати пакет MSExcel 2013. Наразі він є найбільш комплексним та гнучким інструментом для операцій з матричною алгеброю.

Фінальна матриця мультиплікаторів дозволяє виділити три типи мультиплікаторів, які демонструють рівень впливу зовнішніх поштовхів (інвестиційних вливань) на підприємницький сектор.

Мультиплікатор валового випуску (output multiplier) — поєднує прямі та непрямі (споживчі та виробничі) ефекти мультиплікатора та звітує про фінальне зростання у валовому випуску у всіх виробничих галузях.

Мультиплікатор ВВП (GDP multiplier) — вимірює загальну зміну доданої вартості або доходу від факторів виробництва, спричинену прямими та непрямыми ефектами.

Мультиплікатор доходу (income multiplier) показує валову зміну у доходах домогосподарств.

Для дослідження рівня впливу на підприємницький сектор необхідно також визначити кількість нових робочих місць, яку здатні створити інвестиційні вкладення у обрану для дослідження галузь та обчислити четвертий тип мультиплікаторів.

Мультиплікатор зайнятості (employment multiplier) — вимірює зміну чисельності робочих місць на гривню зміни попиту [7, с. 27].

Формула розрахунку мультиплікатору зайнятості виглядає наступним чином:

$$M_z = M_d * k_{zd} \quad (2)$$

де M_z — мультиплікатор зайнятості;

M_d — мультиплікатор доходу;

k_{zd} — коефіцієнт зайнятості/доходу.

Такі типи мультиплікаторів демонструють рівень впливу ринку будь-якої галузі на підприємницький сектор країни. Адже валовий випуск — це грошова вартість всіх товарів і послуг, вироблених підприємствами у середині країни, ВВП — це додана вартість цих товарів та послуг. А дохід у третьому типі мультиплікаторів представляє дохід домогосподарств, які в свою чергу становлять базу для підприємницької діяльності. Саме від рівня доходу і тих часток, що витрачаються домогосподарствами на споживання та заощадження залежить рівень економічної і ділової активності населення, а з ним і стан підприємницького сектору. Мультиплікатори валового випуску та доходу враховують зміни у податкових надходженнях, а саме податки на продукти та прямі податки, описані у таблиці 1. Мультиплікатор зайнятості демонструє зміни у кількості робочих місць.

ВИСНОВКИ

У роботі обґрунтовано доцільність використання інструменту матриці соціальних рахунків для обчислення мультиплікативного впливу від зовнішніх поштовхів на розвиток підприємництва. За допомогою цього економічного інструментарію можливо врахувати прямі та непрямі ефекти, що вкупі створюють мультиплікативний ефект на підприємницький сектор: наскільки прямий вплив посилюється або мультиплікується непрямыми ефектами. Чим сильніші прямі та непрямі виробничі зв'язки, тим більші значення мультиплікаторів.

У роботі доведено (або показано), що з кругообігу доходів у мультиплікативному процесі можливо виділити чотири типи мультиплікаторів. По-перше, мультиплікатор валового випуску об'єднує прямі і непрямі (споживчі та виробничі) ефекти, підсумовуючи їх на кожному наступному етапі взаємодії, і відображає фінальне зростання валового випуску у всіх виробничих галузях. По-друге, мультиплікатор ВВП вимірює загальну зміну доданої вартості і доходу від факторів виробництва, викликаного прямими і непрямыми ефектами. По-третє, мультиплікатор доходу показує валову зміну в доходах домогосподарств. Нарешті, мультиплікатор зайнятості демонструє зміни у чисельності робочих місць на гривню змін у попиті. Ці типи мультиплікаторів демонструють рівень впливу на підприємницький сектор країни. Мультиплікатори транслюють початкові зміни в екзогенному попиті у загальному обсязі виробництва та змін у доходах ендогенних рахунків.

Література:

1. Жалінська І.В. Орієнтована на працю матриця соціальних рахунків: можливості для аналізу / І.В. Жалінська // *Международный научный журнал*. — 2014. — № 2. — С. 58—62.
2. Pyatt G. Social Accounting Matrices: A Basis for Planning / G. Pyatt and J.I. Round. — Washington DC: The World Bank, 1985. — 281 p.
3. Reinert K. Social Accounting Matrices / K. Reinert, D. Roland-Holst // *Applied Methods for Trade Policy Analysis: A Handbook* / K. Reinert, D. Roland-Holst. — Cambridge: Cambridge University Press, 1997. — P. 94—121.
4. Benjamin B. King. What is a SAM? Social Accounting Matrices. A basic for planning/ ed. by Graham Pyatt and Jeffrey I. Round. — Washington: The World Bank, 1985. — 281 p.
5. Pyatt, G. A SAM Approach to Modelling / Graham Pyatt // *Journal of Policy Modelling*. — 1988. — 10(3). — P. 327—352.
6. Holland D. SAM Multipliers: Their Decomposition, Interpretation and Relationship to Input-Output Multipliers / David Holland, Peter Wyeth // *Research Bulletin of Washington State University. College of Agriculture and Home Economics Research Center*. — 1993. — XB1 027. — 43 p.
7. RIMS II. An essential tool for regional developers and planners/ The Bureau of Economic Analysis// U.S. Department of Commerce. — 2013. — 72 p.

References:

1. Zhalinska, I. V. (2014), "Social Accounting Matrix oriented on work: opportunities for analysis", *Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal*, vol. 2, pp. 58—62.
2. Pyatt, G. and Round, I. (1985), *Social Accounting Matrices: A Basis for Planning*, The World Bank, Washington DC, USA.
3. Reinert, K. and Roland-Holst, D. (1997), "Social Accounting Matrices", *Applied Methods for Trade Policy Analysis: A Handbook*, Cambridge University Press, pp. 94—121.
4. King, B. B. (1985), *What is a SAM? Social Accounting Matrices. A basic for planning*, The World Bank, Washington, USA.
5. Pyatt, G. A. (1988), "SAM Approach to Modelling", *Journal of Policy Modelling*, vol. 10(3), pp. 327—352.
6. Holland, D. and Wyeth, P. (1993), "SAM Multipliers: Their Decomposition, Interpretation and Relationship to Input-Output Multipliers", *Research Bulletin of Washington State University. College of Agriculture and Home Economics Research Center*, vol. XB1027.
7. The Bureau of Economic Analysis (2013), *RIMS II. An essential tool for regional developers and planners*, U.S. Department of Commerce, Washington, USA.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2016 р.

*Т. Ю. Назарова,
аспірант, Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут", м. Харків*

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ

*T. Nazarova,
graduate student, National Technical University 'Kharkiv Polytechnic Institute ', Kharkiv*

THE MECHANISM OF THE FINANCIAL POTENTIAL OF THE INDUSTRY BASED ON A SYNERGISTIC APPROACH

У статті проведено аналіз розуміння вітчизняними та зарубіжними вченими сутності понять "механізм", "механізм управління фінансовим потенціалом". Досліджено сутність фінансового потенціалу підприємства, розроблено концепцію управління фінансовим потенціалом з позиції синергетичного підходу. Представлений механізм управління фінансовим потенціалом промислових підприємств, ефективність якого залежить від того, наскільки механізм буде відповідати реалізованим у процесі функціонування підприємства цілям і задачам промислового підприємства.

The article analyzes the understanding of domestic and foreign scientists essence of the concepts of "mechanism", "mechanism of financial potential." The essence of the financial capacity of the company, developed the concept of the financial position of potential synergistic approach.

The mechanism of the financial potential of industrial enterprises, whose effectiveness depends on how the mechanism would be consistent implemented during the operation of the business goals and objectives of the industrial enterprise.

Ключові слова: фінансовий потенціал, механізм, синергетичний підхід, управління потенціалом, промислові підприємства.

Key words: financial potential, mechanism, synergistic approach, management potential.

ВСТУП

Ефективність діяльності підприємства залежить від якості інструментів, що використовуються при розробці та реалізації відповідних стратегій, програм, процедур. У якості подібних інструментів виступають відповідні механізми як сукупність станів і дій, які складають процес розробки і реалізації програми забезпечення ефективної діяльності підприємства.

Підприємство є первинною й тому ключовою ланкою розвитку господарської діяльності, де пробуджуються внутрішні мотиви й формується стимул для розвитку інноваційної економіки. В ньому поєднуються трудові, матеріальні та інформаційні ресурси для здійснення цієї діяльності. Тому особливо важливим є питання створення дієвого механізму управління фінансовим потенціалом промислового підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В економічній літературі питання елементів економічного механізму підвищення ефективності функціонування підприємства широко розглянуті як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Цим питанням присвячені роботи

В.С. Пономаренко, М.В. Афанасьєв, Е.С. Мінаєв, А. Кулман, Н.Ю. Брюховецька та інші.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка з позиції синергетичного підходу механізму управління фінансовим потенціалом підприємства, спрямованого на забезпечення його ефективної адаптації до змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі з урахуванням управління фінансовими ресурсами для досягнення і збереження стійкого функціонування підприємства.

РЕЗУЛЬТАТИ

На найвищому рівні абстракції для пояснення терміну "управління" доцільно спиратися на філософський аспект цього поняття, який полягає в узагальненні та відображенні сутності процесів упорядкування і регулювання у складних системах природи та суспільства. На рівні технологічного використання цієї категорії можна підтримати думку тих науковців [1; 2; 3], які вважають, що найкраще характеристиці сутнісного змісту управління відповідає термін "вплив", котрий відображає результат дії управління, тобто зміну керованого процесу, предмета чи явища, їх перетворення, перехід з одного стану в інший.

Здійснення процесу управління на практиці потребує формування та впровадження відповідного механізму, розробка якого неможлива без детального вивчення його економічної сутності.

Існує необхідність уточнення сутності поняття "механізм", оскільки при обговоренні даної предметної галузі виникають проблеми однозначного тлумачення цього терміну, пояснення закономірностей функціонування механізму. Уточнення змісту цієї категорії необхідно також для з'ясування шляхів та засобів створення такого механізму, застосування якого в практиці управління промисловими підприємствами дозволить отримувати максимальний прибуток та використовувати його ефективним чином.

Лауреат Нобелівської премії з економіки у 2007 р. А. Гурвиць розкриває сутність механізму таким чином: "механізм — це взаємодія між суб'єктами та центром, яка складається з 3 стадій: кожен суб'єкт в локальному порядку надсилає центру повідомлення m_i ; центр після отримання всіх повідомлень, визначає результат $Y=f(m_1, \dots, m_n)$; центр повідомляє результат Y та, при необхідності, втілює його" [4]; таке визначення є найзагальнішим і може бути застосованим до будь-якої взаємодії між економічними суб'єктами.

Великий економічний словник за ред. А.Н. Азріліяна [5] визначає механізм як, по-перше, послідовність станів, процесів, що визначають собою будь-які дії, явища; по-друге, систему, пристрій, що визначає порядок будь-якого виду діяльності; по-третє, внутрішню будову (систему ланок) машини, приладу, апарату, яка приводить їх у дію. Як слово іноземного походження, механізм тлумачиться як внутрішній устрій будь-чого; сукупність станів і процесів, із яких складається будь-яке явище.

Багато науковців намагаються дати поняттю "механізм" власні тлумачення, які, на думку автора, охоплюють лише деякі доповнення цієї складної категорії (наприклад, сукупність форм та методів впливу):

1) "... система основних форм та методів і важелів використання економічних законів, розв'язання суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, узгодження економічних інтересів суспільства та всебічного розвитку людини" [4];

2) "...сукупність засобів і форм регулювання виробничо-господарської діяльності, що забезпечує однонаправленість інтересів особи, колективу, населення, регіону, держави" [5];

3) "...інтегруюча система органічно взаємопов'язаних економічних, організаційних, правових, соціальних, інших форм та методів господарювання та апарату управління" [7];

4) "це механізм взаємодії систем що управляє та тієї, якою управляють, сукупність конкретних форм та методів свідомого впливу на економіку; сукупність способів, форм, методів, кількісних та якісних нормативів та показників, з допомогою яких використовуються об'єктивні закони виробничих та суспільних відносин" [8].

У науковій праці колективу авторів на чолі з В.С. Пономаренко "Механізм управління підприємством: стратегічний аспект" [9] механізм управління розглянуто як сукупність форм, структур, методів і засобів управління, об'єднаних єдністю мети, з допомогою яких здійснюється ув'язка і узгодженість суспільних, групових і особових інтересів, забезпечуються функціонування і розвиток підприємства як соціально-економічної системи.

Узагальнюючи результати монографічного аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників можливо виділити наступні підходи до визначення сутності економічної категорії "механізм":

1) механізм розглядається як система господарювання, яка включає управління економікою як уособлену функцію господарювання та виробничих відносин;

2) механізм розглядається як сукупність різних форм й методів господарювання, що розробляються і використовуються суб'єктом (органом управління) для свідомого цілеспрямованого впливу на економіку з метою її інтенсифікації й підвищення ефективності;

3) механізм розглядається як єдність економічних, організаційних, правових та інших форм й методів, правил, норм господарювання, що об'єднані в економічний механізм, й організаційної структури, яка використовує ці правила та заохочує людей до праці;

4) механізм розглядається як система економічних відносин, комплекс форм й методів управління соціально-економічною системою;

5) механізм розглядається як історично визначена система організації інструментів й методів ведення господарства, що обумовлена станом розвитку виробничих сил та відносин й є адекватною цілям, задачам й умовам соціально-економічного розвитку на даному етапі та ін.

Отже, механізм є складною економічною категорією і уособлює в собі: систему елементів, сукупність взаємодіючих між елементами, а також єдність законів, правил, методів, способів та інструментів управління з метою підвищення ефективності функціонування соціально-економічної системи.

Досліджуючи специфічну сутність механізму управління підприємством, можливо виділити такі притаманні йому складові (структурні елементи):

1) організаційний елемент, який характеризує форму взаємозв'язків, відносну зіставленість обсягів, якості, підпорядкованості параметрів системи на тому чи іншому рівні управління, тобто адміністративні, ієрархічні відносини управління. Організаційна складова механізму покликана визначити роль і взаємозв'язки кожної виробничої ланки, його задачі, функції, методи і способи функціонування;

2) економічний елемент, який характеризує внутрішню суть та якість взаємозв'язків, можливості, пропорційність параметрів витратання ресурсів, висвітлює проблеми функціонування та розвитку підприємства й забезпечує певні кінцеві результати виробництва. Це ринкові, комерційні складові механізму, які сприяють розширенню виробництва, більш ефективному використанню ресурсів та потенціалу підприємства;

3) соціальний елемент — характер зовнішніх та внутрішніх зв'язків, який є критерієм доцільності будь-яких управлінських рішень, внутрішнім стимулом, що спонукає до конкурентної боротьби, активного реагування та адаптації до зміни середовища, фактором впливу на всі інші підсистеми підприємства. Соціальна складова механізму повинна забезпечити взаємодію суспільних, колективних і індивідуальних інтересів;

4) політичний елемент, який забезпечує комунікаційність і здатність зберігати потрібні умови для внутрішнього розвитку незалежно від внутрішніх та зовнішніх нагараздів, забезпечувати заданий режим функціонування шляхом налагоджування раціональних організаційних зв'язків із зовнішнім середовищем, вибору партнерів, каналів товароруку, формування попиту та споживання.

Таким чином, обґрунтованим є авторський висновок, що механізм управління (МУ) — це рівнодіючий вектор зусиль як по вертикалі (організаційної складової), так і по горизонталі (економічної складової), кількісна і якісна визначеність соціально-економічних взаємозв'язків і пропорцій між підсистемами підприємства, яка забезпечує прийняття управлінських рішень, впровадження їх у життя, єдність всіх економічних процесів і зв'язків для оптимального функціонування підприємства.

Узагальнюючи вищевказані підходи, можна сформулювати наступне визначення: механізм управління фінансовим потенціалом на засадах синергетичного підходу — це динамічна система, яка знаходиться під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів і складається з сукупності послідовних дій для досягнення певного результату з найменшими витратами та елементів (форм, структур, способів, методів, методик, процедур), що забезпечують його досягнення.

Відносини власності визначають природу механізму управління фінансовим потенціалом промисловим підприємством (МУФПП) на засадах синергетичного підходу, його рушійні сили закладені в системі економічних законів. Слід зауважити, що будь-який МУФПП підприємства повинен бути спрямований на досягнення стратегічних цілей підприємства та забезпечити їх досягнення з найменшими витратами часу та капіталовкладень підприємства. Тобто сучасний МУФПП повинен бути побудований таким чином, щоб забезпечити максимально ефективну діяльність підприємства.

Необхідно підкреслити, що ефективність діяльності підприємства залежить від якості інструментів, що використовуються при розробці і реалізації відповідних стратегій, програм, процедур. У якості подібних інструментів виступають відповідні механізми як сукупність станів і дій, які складають процес розробки і реалізації програми забезпечення ефективної діяльності підприємства. Проаналізувавши складові поняття механізм управління фінансовим потенціалом на засадах синергетичного підходу можна запропонувати його визначення як системи скоординованих,

відображаючих особливості виробництва і реалізації промислової продукції організаційно-економічних елементів (закономірностей, правил, методів та інструментів та форм) і зв'язків між ними, а також функцій управління цими елементами та зв'язками, які забезпечують отримання прибутку підприємством в певному зовнішньому середовищі з орієнтацією на поставлені цілі. Розроблена концепція цього механізму з урахуванням специфіки промислового підприємства подана на рисунку 1.

Створення механізму управління фінансовим потенціалом промислових підприємств на засадах синергетичного підходу (здійснюється шляхом визначення сукупності методів впливу на визначені фактори внутрішнього і зовнішнього середовища в залежності від природи фактора, його сприйнятливості до методів впливу. Якщо не може бути мобілізований потрібний обсяг ресурсів, потрібно перерозподілити ресурси чи знову спроектувати.

Комплексний характер впливу факторів різної природи викликає необхідність формування комплексного механізму, який би забезпечив таку інтеграцію та диференціацію елементів для максимізації адаптивності та ефективності функціонування підприємства як відкритої системи.

Для досягнення поставленої мети пропонуємо використовувати наступні принципи створення і реалізації механізму управління:

1. Єдність та цільність механізму управління, тобто його органічне включення до загальної діяльності підприємства. Найкраща організація фінансово-господарської діяльності передбачає розподіл та кооперацію праці, розподіл функцій, прав, повноважень та відповідальності у апарату управління та між підрозділами.

2. Раціональне співвідношення та пропорційність двох підсистем механізму: економічної та синергетичної. Так, нові організаційні форми та методи управління мають стати активним поштовхом оптимального поєднання технологій, кадрів, джерел інформації й технічних засобів, інструментів та методів управління для розвитку фінансово-господарської діяльності. Метою механізму управління стає пошук такого рівня інтеграції і диференціації елементів і зв'язків підсистем, який забезпечить максимальну ефективність функціонування підприємства як системи.

3. Забезпечення ефективного сполучення всіх елементів для розвитку механізму управління. Головна ідея адаптивного механізму полягає в тому, щоб створити організаційні та економічні умови роботи, що дозволяють врахувати всі фактори середовища й приймати компромісні рішення, знайти дефіцитний ресурс та бути конкурентним на ринку. Сполучення стратегії фінансово-господарської діяльності з тенденціями міжнародного середовища, державною та регіональною політикою, ефективність виробництва залежить від економічних умов, у яких знаходиться підприємство.

Тому необхідно слідувати загальносуспільним тенденціям розвитку, систематично оцінювати результати, стан та динаміку розвитку зовнішньої ситуації та кожного підприємства для розробки стратегії з урахуванням кон'юнктури ринку.

4. Самоуправління та обов'язкова участь робітників у розробці цілей фінансово-господарської діяльності підприємства, виборі ефективної стратегії її впровадження. Головна задача керівництва полягає в тому, щоб завдяки економічним та організаційним засобам створити соціально-психологічні умови для надання особистим, груповим, національним та загальнолюдським інтересам один напрям у бажаному руслі, поєднати загальні зусилля.

Важливою характеристикою механізму управління фінансовим потенціалом є його функція зв'язуючої ланки між зовнішнім та внутрішнім середовищем підприємства, здатною підтримати цю взаємодію і забезпечити стійку роботу в умовах циклічного розвитку ринків. Такий механізм забезпечує реалізацію підприємницького потенціалу підприємства і надає основи для його розвитку у конкретному правовому полі при змінах оточуючого середовища.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено постановку та вирішення актуального завдання розробки концепції механізму управління фінансовим потенціалом промислового підприємства, ефективність якого багато в чому залежить від того, наскільки даний механізм буде відповідати реалізованим в процесі функціонування підприємства цілям і задачам.

Удосконалено механізм управління фінансовим потенціалом промислового підприємства на засадах синергетичного підходу, який здійснюється шляхом визначення сукупності методів впливу на визначені фактори внутрішнього і

зовнішнього середовища в залежності від природи фактора, його сприйнятливості до методів впливу як забезпечення вирішення комплексу управлінських задач.

Література:

1. Клебанова Т.С. Методы прогнозирования: учеб. пособие. / Т.С. Клебанова, В.В. Иванов, Н.А. Раевнева. — Харьков: Изд. ХГЭУ, 2002. — 372 с.
2. Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності використання науково-технічного потенціалу машинобудівних підприємств: монографія / Н.Б. Мігай, П.М. Карась, А.О. Гришина. — Миколаїв: [НУК], 2010. — 157 с.
3. Організаційно-економічний механізм об'єднання промислових підприємств: монографія / Ф.І. Євдокимов, Н.В. Розумна. — Донецьк: ДВНЗ "ДонНТУ", 2010. — 179 с.
4. Гриньова В.М. Організаційно-економічні основи формування системи корпоративного управління в Україні: зб. наук. праць / В.М. Гриньова, О.Є. Попов. — Х.: ХДЕУ, 2003. — 323 с.
5. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. — 2-е изд. — М.: Институт новой экономики, 1997. — 856 с.
6. Пономаренко В.С. Механізм прийняття управлінських рішень на підприємстві: процесний підхід: наук. вид. / В.С. Пономаренко, С.В. Мінухін, О.М. Беседовський — Х.: ХНЕУ, 2005. — 238 с.
7. Vargas-Hernandez J. G., Noruzi M. R., Sariolghalam N. Risk or innovation, which one is far more preferable in innovation projects? // International Journal of Marketing Studies. — 2010. — Vol. 2, No. 1, pp. 233—244.
8. Давидяк С.І. Організаційні структури управління: формування та використання в системі менеджменту підприємства: дис... канд. екон. наук: 08.06.02 / С.І. Давидяк; Державний ун-т "Львівська політехніка". — Львів, 1995. — 185 с.
9. Пономаренко В.С. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 р.: Стислий виклад / В.С. Пономаренко, О.С. Кривцов, М.О. Кизим. — Х.: ВД "ІНЖЕК", 2003. — 203 с.

References:

1. Klebanova, T.S. (2002), *Metody prognozirovaniya* [Forecasting methods], Izd. HGUEU, Kharkiv, Ukraine.
2. Mihaj, N.B. Karas', P.M. and Hryshyna, L.O. (2010), *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia naukovo-tekhnichnoho potentsialu mashynobudivnykh pidpriemstv* [Organizational-economic mechanism improving the efficiency of scientific and technological capacity engineering enterprises], NUK, Mykolaiv, Ukraine.
3. Yevdokymov, F.I. and Rozumna, N.V. (2010), *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm ob'iednannia promyslovykh pidpriemstv* [Organizational-economic mechanism of association of industrial enterprises], DVNZ "DonNTU", Donetsk, Ukraine.
4. Hryn'ova, V.M. (2003), *Orhanizatsijno-ekonomichni osnovy formuvannia systemy korporativnoho upravlinnia v Ukraini* [Organizational-economic bases of formation of the system corporate management in Ukraine], KhDEU, Kharkiv, Ukraine.
5. Azrilijana, A.N. (1997), *Bol'shoj jekonomicheskij slovar'* [The Great Dictionary of Economics], Institut novoj jekonomiki, Moscow, Russia.
6. Ponomarenko, V.S. (2005), *Mekhanizm pryjniattia upravlins'kykh rishen' na pidpriemstvi: protsesnyj pidkhid* [The mechanism of making management decisions in the enterprise: the process approach], KhNEU, Kharkiv, Ukraine.
7. Vargas-Hernandez, J.G. Noruzi, M.R. and Sariolghalam, N. (2010), "Risk or innovation, which one is far more preferable in innovation projects?", *International Journal of Marketing Studies*, vol. 2, no. 1, pp. 233—244.
8. Davydiak, S.I. (1995), "Organizational management structure: formulation and use in system of enterprise management", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Derzhavnyj un-t "Lvivs'ka politekhnika", Lviv, Ukraine.
9. Ponomarenko, V.S. (2003), *Strategija social'no-ekonomichnoho rozvytku Har'kiv's'koj oblasti na period do 2011 r.* [Strategy of socio-economic development of the Kharkiv region until 2011], VD "INZhEK", X.: VD "INZhEK", Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2016 р.

О. М. Барішнікова,
здобувач кафедри обліку і аудиту,
Житомирського державного технологічного університету, м. Житомир

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ВЕРИФІКАЦІЇ ЗВІТНОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

О. Baryshnikova,
Researcher of the Department of Accounting and Auditing Zhytomyr State Technological University, Zhitomir

FEATURES OF VERIFICATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT REPORT

У статті виділено рівні впровадження корпоративної соціальної відповідальності на практиці вітчизняних підприємств: рівень неформальної соціальної відповідальності, рівень соціальної відповідальності підготовчої стадії, рівень формальної соціальної відповідальності та рівень конкурентної соціальної відповідальності, який відповідає установленим нормам та принципам організації та функціонування системи корпоративної соціальної відповідальності. Досліджено чинні нормативно-правові акти національного та міжнародного рівня, які включають у себе міжнародні стандарти з верифікації корпоративної соціальної звітності, дозволило виділити та сформувати систему складових елементів процесу верифікації соціальної звітності. Враховуючи особливості процесу верифікації та вимоги, які висуваються нормативними актами до такого процесу, сформовано мету, завдання системи внутрішнього аудиту як одного із основних суб'єктів верифікації на рівні підприємства. На підставі врахування зміни підходів до предмету внутрішнього аудиту, складових системи внутрішнього аудиту, запропоновано модель організації системи внутрішнього аудиту та її методичного забезпечення.

This article highlighted the level of CSR implementation in practice of domestic enterprises: the level of informal social responsibility, social responsibility level preparatory stage, the level of formal social responsibility and competitive level of social responsibility that meets established norms and principles of organization and functioning of corporate social responsibility. Investigated the existing legal acts national to international level, which include international standards of verification of corporate social reporting form and allowed to select system components of the verification process of social reporting. Given the characteristics of the verification process and requirements imposed normative acts to this process formed the purpose, objectives of internal auditing as one of the main subjects of verification at the enterprise level. Based on consideration of changing approaches to the subject of internal audit component of the internal audit, the model of internal audit and its methodologies.

*Ключові слова: сталий розвиток, верифікація звітності, соціальна відповідальність, внутрішній аудит.
Key words: sustainable development, verification reports, social responsibility, internal audit.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Впровадження принципів соціальної відповідальності в діяльність будь-якого суб'єкта господарювання є важливим періодом, в якому здійснюється ряд процедур з оцінки та коригування звітності сталого розвитку, які визначають подальший рівень ефективності процесів управління соціально відповідальним підприємством та практикується система здійснення верифікації за реалізацією соціальної відповідальності та формуванням звітності сталого розвитку. Перевірка фактів господарського життя на достовірність їх відображення стає важливим фактором у підвищенні репутації суб'єкта господарювання.

Мета верифікації звітності сталого розвитку полягає у перевірці достовірності її кількісних та якісних да-

них, оцінці системи збору даних показників, що підтверджує серйозність сприйняття підприємством власної корпоративної соціальної відповідальності.

На думку В. Воробей та І.Журовської, "справжня цінність верифікації нефінансового звіту полягає не у твердженні, що міститься наприкінці, а у тому, що він сигналізує, наскільки є важливим звіт для компанії і наскільки сама компанія є прозорою та відкритою" [2, с. 26].

За верифікацію основних принципів соціальної відповідальності відповідають два види контролю — зовнішній, який здійснюється екологічним аудитом щодо оцінки досягнутого рівня екологічної відповідальності суб'єкта господарювання, та внутрішній — проводиться відділом внутрішнього аудиту, функції якого визначені стандартами ISO 14000.

Таблиця 1. Рівні соціальної відповідальності бізнесу

Рівень	Найменування	Характерні ознаки та інструменти
Перший рівень	Неформальна соціальна відповідальність	Проведення акцій, спонсорства, благодійність з обмеженою відкритістю, численні PR-акції
Другий рівень	Соціальна відповідальність підготовчої стадії	Створення кодексів етики з соціальної відповідальності, проведення конференцій та підготовка доповідей зі стійкого розвитку підприємства, отримання різноманітних сертифікатів, створення власних благодійних фондів
Третій рівень	Формальна соціальна відповідальність	Формальне складання корпоративної соціальної звітності, які не відображають основні соціальні цілі
Четвертий рівень	Конкурентна соціальна відповідальність	Функціонування соціальної відповідальності на рівні стратегічного управління підприємством зі створенням відповідного апарату управління

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням особливостей складання та верифікації корпоративної фінансової звітності, в тому числі й звітності сталого розвитку займалися такі вчені, як: Ю.П. Байрактар [1], С.А. Ваддок (S.A. Waddock) [15], Н.А. Голубева [4], А.Н. Ігнат'єв [5], В.С. Карагод [4], А. Колповська [6], С.Я. Король [7], М.О. Кужелев [8], Р.Т. Мацьків [9], В.О. Хрущ [13] та ін. У цих публікаціях досліджувались питання етапів формування корпоративної соціальної звітності, питання корпоративної соціальної відповідальності стейкхолдерів, бухгалтерського обліку еколого-соціальних витрат, особливостей використання соціальних звітів на практиці, розвитку соціального аудиту в Україні. На нашу думку, потребують більш глибокого дослідження питання особливостей процесу верифікації звітності сталого розвитку в розрізі організації такого процесу та методики здійснення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є розглянути особливості організації системи верифікації звітності сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процеси аудиторського супроводження верифікації соціальної відповідальності та корпоративної соціальної звітності в Україні мають ряд недоліків: відмінність вітчизняної та зарубіжної моделей соціальної відповідальності, яка полягає у відсутності підтримки корпоративних структур державною владою; наближеність норм чинного вітчизняного законодавства до міжнародних, у зв'язку з цим суб'єкти господарювання вимушені хоча б наближено адаптувати показники звітності, а також подавати відмінний від усталеної закордонної практики набір фінансової звітності, в тому числі й звітності сталого розвитку.

Аналіз особливостей реалізації соціальної відповідальності в Україні дозволив встановити наявність відмінностей у розумінні щодо призначення, принципів та методів організації соціальної відповідальності господарюючими суб'єктами. У зв'язку з цим виділено рівні

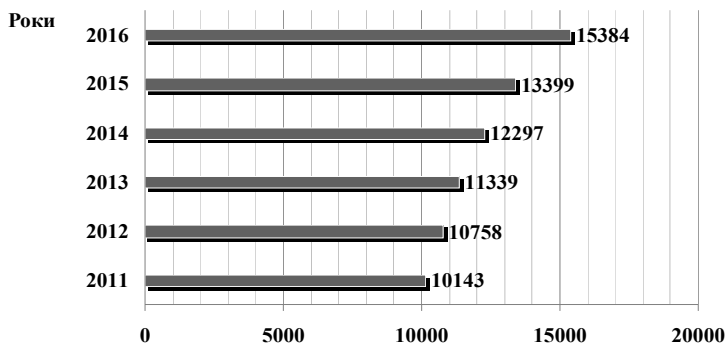

Рис. 1. Динаміка кількості суб'єктів господарювання, які займаються благодійною діяльністю в Україні

Джерело: [12, с. 105].

впровадження корпоративної соціальної відповідальності на практиці вітчизняних підприємств (табл. 1).

Виділено 4 рівні соціальної відповідальності: рівень неформальної соціальної відповідальності, рівень соціальної відповідальності підготовчої стадії, рівень формальної соціальної відповідальності та рівень конкурентної соціальної відповідальності, який відповідає установленим нормам та принципам організації та функціонування.

Перший рівень характеризується несистематичним характером реалізації заходів соціально-екологічної спрямованості в діяльності суб'єкта господарювання. До основних характеристик даного рівня належить численне проведення акцій спонсорства та благодійності з обмеженою соціальною активністю, наявністю ситуацій, коли різноманітні заходи видаються за соціальні ініціативи.

Другий рівень є типовим для вітчизняних суб'єктів господарювання та полягає у численних розробках різноманітних кодексів та стандартів соціальної відповідальності, проходженні численних акредитацій з метою отримання сертифікатів та свідоцтв, що вказує на підготовку та створення умов для подальшого реального впровадження елементів корпоративної соціальної відповідальності бізнесу. Для даного етапу є характерним створення власних благодійних фондів.

Так, за даним Держкомстату України кількість благодійних організацій в Україні невинно зростає, на що вказують дані, наведені на рисунку 1.

Не дивлячись на велику кількість суб'єктів господарювання, які здійснюють свою діяльність в Україні, лише 57 з них у 2015 представили свої офіційні фінансові звіти за 2013 і 2014 роки й серед яких 20 витратило на благодійність до 1 млн грн., 29 — від 1 млн грн. до 10 млн грн. та 8 — понад 10 млн грн. [10].

Управління благодійністю може здійснюватися у наступних виглядах:

- керівник підприємства самостійно обирає благодійну компанію;
- на рівні підприємства функціонує структурний підрозділ, який займається благодійністю та самостійно обирає одержувача допомоги;
- на рівні підприємства функціонує структурний підрозділ, який перераховує кошти на благодійну допомогу незалежній благодійній організації для проведення таких заходів, як конкурси, виставки, ярмарки, стажування, фінансування стипендій та грантів тощо;
- на рівні підприємства функціонує структурний підрозділ, який перераховує кошти на благодійну допомогу великій благодійній організації або об'єднанню благодійних організацій з метою вкладу в реалізацію масштабних проектів регіонального або національного значення (будування житла, фінансування наукових досліджень, тощо).

Ярошенко Л. підтверджує небажання більшості українських благодійних фондів брати участь у соціальній відповідальності: "Благодійні фонди, які збирають пожертви публічно, з великої кількості людей і компаній, розуміють, що прозорість роботи —

це інвестиція в наповнення бюджетів фондів. Благодійник хоче бачити підтвердження того, що його кошти витрачені на задекларовані цілі. Для цього потрібна прозора ічасна звітність. Водночас фонди, які не залежать від публічного збору пожертв, часто не докладають зусиль до прозорості. Це стимулює використання благодійності з політичними і бізнес-цілями, дискредитує весь сектор благодійності" [14].

Третій рівень — рівень формальної соціальної відповідальності, який характеризується цілеспрямованим позиціонуванням власної діяльності суб'єктами господарювання у даній сфері. Саме на цьому рівні функціонує більшість вітчизняних підприємств та більшість з них не відображає в стратегіях власного розвитку соціальні цілі, а політики, затверджені такими підприємствами, є закритими від громадськості. На практиці є поширеним використання в стратегії розвитку діяльності підприємства позицій, пов'язаних з наявністю зв'язків з громадськістю, взаємовідносинами з акціонерами та інвесторами, соціальною благодійністю. На офіційних сайтах більшості вітчизняних підприємств може бути оприлюднена інформація щодо соціальної політики у вигляді благодійності та екологічної політики, яка часто декларується у вигляді бережливого відношення суб'єкта господарювання до навколишнього середовища. Варто відмітити, що та інформація, яка є оприлюдненою, не відповідає стандартам GRI та ISO14000.

Вважаємо, що еколого-соціальна політика повинна містити не лише публічно задекларовані принципи та обов'язки, пов'язані з екологічними аспектами діяльності підприємства, але й забезпечувати основу для визначення його еколого-соціальних цілей та завдань, серед яких важливе значення має забезпечення "прозорості" та інформування про екологічну діяльність усіх зацікавлених сторін. Лише за реалізації таких вимог суб'єкти господарювання можуть перейти на якісно новий рівень впровадження соціальної відповідальності.

На думку Вадюка С.А. [15], характерною ознакою переходу до наступного рівня соціальної відповідальності є переосмислення місії підприємства — найважливішої ідентифікаційної ознаки інтеграції принципів соціальної відповідальності в управлінні підприємством.

Четвертий рівень — конкурентна соціальна відповідальність, характерною ознакою якого є використання апаратом управління обов'язкових джерел, які відображають вимоги зовнішнього та внутрішнього середовища до соціальної відповідальності, такими як: міжнародні стандарти (GRI, AA1000, ISO 2008-2010, SA 8000), національні нормативні акти, нормативні акти громадських організацій, внутрішні нормативні акти (корпоративна стратегія розвитку, плани та програми, стандарти та кодекси) тощо.

Враховуючи те, що підприємство, яке бере на себе обов'язки відповідати принципам корпоративної культури та прийнятим нормам ділової практики, орієнтується на стратегію, реалізує прийняті плани та програми, можна впевнено вважати, що воно вибудовує стратегію соціальної відповідальності.

На теперішній час існує багато підходів до верифікації оприлюдненої звітності, які використовують різні способи оцінки їх достовірності. Одні підходи основну увагу приділяють окремим аспектам звітності, наприклад, екологічним або дотриманню норм охорони праці на підприємстві. Інші використовують більш ширший підхід, включаючи діагностику роботи з персоналом. При цьому в більшості випадків, методики верифікації представленої звітності є комерційною власністю їх авторів, які не допускають стороннього аналізу, порівняння або відтворення.

У цілому особливу увагу приділяють точності кількісних даних та надійності бухгалтерських систем. Існує дуже мало підходів, які враховували б більш широкий аспект та забезпечували б такий аналіз, який мав би суттєве значення для усіх зацікавлених сторін.

Як вже зазначалось вище, процедура верифікації звітності сталого розвитку регулюється низкою міжнародних нормативно-правових актів, які визначають й особливості її верифікації та соціальної корпоративної відповідальності в цілому, а також впливають на організацію даної системи. Основні елементи процесу верифікації наведено на рисунку 2.

Рівень верифікації буде підвищуватися в міру уточнення інформації та удосконалення систем і процесів звітності сталого розвитку.

Принцип суттєвості. Принцип суттєвості вимагає, щоб суб'єкт господарювання включав до звіту з верифікації інформацію про показники суттєвості, що необхідні зацікавленим сторонам для здійснення обґрунтованих висновків, прийняття рішення і здійснення управлінських дій.

Інформація є суттєвою, якщо її відсутність або перекручення може вплинути на прийняття рішення зацікавлених осіб.

Стандарт A1000 наводить основні параметри, які слід врахувати для дотримання принципу суттєвості:

- дотримання нормативно-правових норм для уникнення різноманітних аспектів діяльності. Які здійснюють негативний вплив на господарську діяльність підприємства;

- дотримання встановлених на рівні суб'єкта господарювання політик, таких як управлінська політика, облікова політика, договірна політика, податкова політика, тощо;

- дотримання норм, визначених суспільством. певні аспекти діяльності можуть бути істотними, якщо такими їх визначили представники суспільства або конкуренти;

- дотримання рівня суттєвості, який включає такі показники, як: вплив на поведінку зацікавлених сторін; погляді та рівень сприйняття зацікавлених сторін.

Усі, наведені на рисунку 2 принципи верифікації, повинні дотримуватися незалежно від призначення процедури верифікації, але спосіб їх застосування залежить від обраних рівнів верифікації. Рівні верифікації звітності сталого розвитку залежать від обсягу і якості: наявної інформації; наявного фактичного матеріалу для дослідження; внутрішніх систем верифікації; ресурсів, виділених суб'єктом господарювання для верифікації; правових або комерційних обмежень; компетентності суб'єкта верифікації.

Проаналізувавши звіт, суб'єкт верифікації повинен сформулювати власну думку щодо того, наскільки істотною є відсутність або викривлення будь-якої інформації, що міститься у звітності. Він повинен вказати на істотні пропуски і неправильно подану інформацію, а також запропонувати суб'єкту господарювання відповідні правки до звітності. Якщо такі зміни не будуть внесені, суб'єкт верифікації повинен вказати це в сертифікаті відповідності.

Принцип повноти представлення інформації. Цей принцип вимагає, щоб були оцінені показники фінансової стійкості як самого суб'єкта господарювання, так і структурних підрозділів, за які він несе управлінську та юридичну відповідальність.

Суб'єкт верифікації повинен вказати на суттєві недоліки в оцінці показників фінансової стійкості, наведених у звітності, що верифікується. Суб'єкт верифікації також повинен обговорити суб'єктом господарювання існуючі недоліки з точки зору повноти подачі інформації, запропонувати вирішити цю проблему або відобразити у звітності факт неповноти інформації.

Принцип реагування. Принцип вимагає, щоб суб'єкт верифікації оцінив, рівень реакції суб'єкта господарювання на запити та зауваження зацікавлених сторін та ступінь її відображення у звітності сталого розвитку.

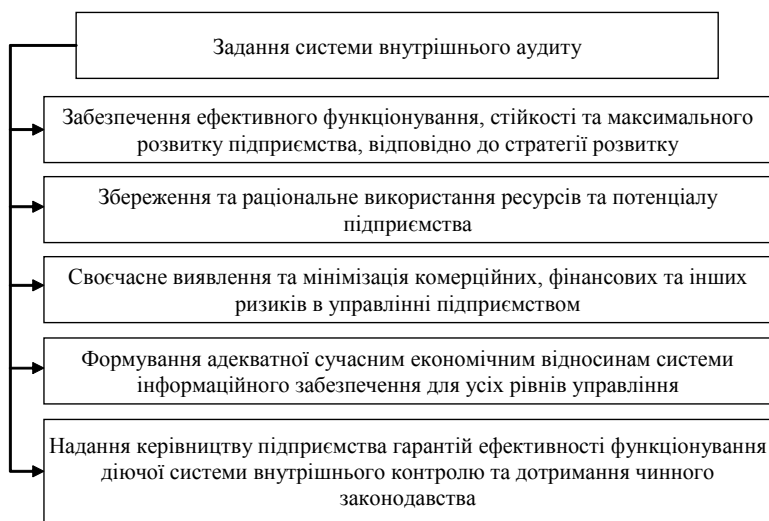
Принцип реагування вимагає, щоб підприємство, яке звітується продемонструвало в звітності, що саме воно

Рис. 2. Складові елементи процесу верифікації

збирається робити у відповідь на зауваження або запити зацікавлених сторін, а також наведено відповідні приклади. Цей принцип не вимагає, щоб суб'єкт господарювання чітко і послідовно реагував на запити та зауваження зацікавлених сторін.

зацікавлених сторін та суб'єкта господарювання, звітність якого перевіряється). Суб'єкт верифікації повинен відкрито заявити про наявність інтересів будь-якого роду, що негативно впливають на ступінь такої незалежності і неупередженості. Для забезпечення своєї незалежності суб'єкт верифікації може спиратися на ряд існуючих етичних кодексів і механізмів, в залежності від своєї професійної сфери діяльності, інституційної приналежності або географічного розташування. З огляду на це суб'єкт верифікації повинен щодо кожного робочого завдання з верифікації робити публічну заяву про незалежність від суб'єкта господарювання; опис політики, що проводиться у випадку наявності конфлікту інтересів; опис будь-яких минулих, поточних чи потенційних фінансових або комерційних відносин між суб'єктом верифікації та суб'єктом господарювання, звітність якого перевіряється, таких, як надання послуг на платній основі (наприклад, проведення консультацій, досліджень), участь в управлінні або наявна частка участі у капіталі. Це правило застосовується як до юридичних, так і фізичних осіб, які виконують робоче завдання з верифікації.

Рис. 3. Основні завдання системи внутрішнього аудиту суб'єкта господарювання

Сертифікат відповідності повинен відображати достовірність звітності та показників, які забезпечують отримання необхідної інформації.

Сертифікат відповідності, складений відповідно до Стандарту верифікації AA1000, повинен включати в себе наступні елементи:

— заяву про використання Стандарту верифікації AA1000, яка містить інформацію про те, що суб'єкт верифікації використовував даний Стандарт в процесі верифікації звітності;

— основний зміст виконаної роботи, і, зокрема, опис рівня верифікації;

— висновок про якість звітності і її адекватності, який повинен містити інформацію про те, що:

а) у звітності дано достовірне і збалансоване уявлення про головні аспекти діяльності суб'єкта господарювання за звітний період (відповідність критерію суттєвості);

б) на підприємстві діє ефективна система ідентифікації та аналізу господарської діяльності, а також бухгалтерського обліку (відповідність критерію повноти подачі інформації);

в) на підприємстві діє ефективна система управління різними аспектами господарської діяльності і реагування на запити зацікавлених сторін із зазначенням будь-яких недоліків (відповідність критерію реагування);

г) звітність може бути використана зацікавленими сторонами (відповідність критерію реагування).

Вимоги до суб'єкта верифікації. Зовнішній або внутрішній суб'єкти верифікації корпоративної соціальної відповідальності повинні відповідати наступним вимогам:

1. Достовірність та незалежність суб'єкта верифікації (суб'єкт верифікації повинен прагнути бути незалежним і неупередженим по відношенню до

зацікавлених сторін та суб'єкта господарювання, звітність якого перевіряється). Суб'єкт верифікації повинен відкрито заявити про наявність інтересів будь-якого роду, що негативно впливають на ступінь такої незалежності і неупередженості. Для забезпечення своєї незалежності суб'єкт верифікації може спиратися на ряд існуючих етичних кодексів і механізмів, в залежності від своєї професійної сфери діяльності, інституційної приналежності або географічного розташування. З огляду на це суб'єкт верифікації повинен щодо кожного робочого завдання з верифікації робити публічну заяву про незалежність від суб'єкта господарювання; опис політики, що проводиться у випадку наявності конфлікту інтересів; опис будь-яких минулих, поточних чи потенційних фінансових або комерційних відносин між суб'єктом верифікації та суб'єктом господарювання, звітність якого перевіряється, таких, як надання послуг на платній основі (наприклад, проведення консультацій, досліджень), участь в управлінні або наявна частка участі у капіталі. Це правило застосовується як до юридичних, так і фізичних осіб, які виконують робоче завдання з верифікації.

2. Неупередженість суб'єкта верифікації. Неупередженість визначається як здатність і

бажання суб'єкта верифікації виконати узгоджене робоче завдання з верифікації так, щоб на отриману в процесі верифікації інформацію, його професійне судження або заяви не впливали взаємовідносини із зацікавленими сторонами (включаючи акціонерів).

3. Індивідуальна компетентність. Суб'єкт верифікації та суб'єкт господарювання, звітність якого верифікується, повинні забезпечити відповідну компетентність осіб, які беруть участь у кожному конкретному процесі верифікації. Суб'єкт господарювання, повинен вимагати від суб'єкта верифікації готовність надавати зацікавленим сторонам інформацію про компетентність осіб, які беруть участь у процесі верифікації. Компетентність осіб, які займаються верифікацією звітності, повинна включати в себе наступні елементи: 1) професійну кваліфікацію, наприклад, вміння працювати з кількісними даними, професійна підготовка за окремими аспектами верифікації, знання конкретних аспектів діяльності та їх наслідків (наприклад, екологічних, правозахисних); 2) досвід проведення процесу верифікації, зокрема, досвід верифікації в соціально-етичній, екологічній, економічній і фінансовій сферах; 3) сферу професійних знань і досвіду щодо основних параметрів представленої інформації зацікавленим сторонам.

4. Організаційна компетентність. Суб'єкти господарювання, у складі яких працюють провідні фахівці з верифікації, повинні підтвердити відповідну інституційну компетентність, до якої належить:

— адекватний контроль верифікації з метою забезпечення проведення верифікації на найвищому рівні без завдання шкоди якості внаслідок комерційних інтересів або недостатньої компетентності;

— адекватне розуміння правових аспектів процесу верифікації та здійснення страхування від професійної шкоди;

— наявна інфраструктура для забезпечення процесу верифікації, а також умов для безпечного довгострокового зберігання матеріалів, наданих для проведення верифікації.

Фізичні особи-підприємці, що надають послуги з верифікації, повинні аналогічно дотримуватися вимог, які розкрито вище.

Враховуючи вищевикладене, розглянемо особливості організації системи верифікації корпоративної

Рис. 4. Система внутрішнього аудиту суб'єкта господарювання

соціальної звітності, яка проводиться службою внутрішнього аудиту.

Раніше система внутрішнього аудиту мала виключно констатуючий характер, який полягав у перевірці та оцінці достовірності відображення в бухгалтерському обліку фінансових та інших господарських операцій та в підтвердженні достовірності фінансової звітності відповідно до вимог чинного законодавства. Сьогодні ж напрями діяльності служби внутрішнього аудиту дещо змінилися в сторону більш суттєвої та широкої постановки завдань її функціонування, вибору об'єктів проведення аудиту.

Предметом аудиту верифікації соціальної відповідальності та підтвердження достовірності корпоративної соціальної звітності повинна стати сукупність організаційно-економічних проблем, пов'язаних з функціональною діяльністю соціально відповідального суб'єкта господарювання. Це фінансова діяльність, управління, проблеми соціально-трудової сфери, екологія, використання інтелектуально-го капіталу, тощо.

Розглянемо основні завдання, які сьогодні виконує служба внутрішнього аудиту відповідно до потреб системи соціальної відповідальності (рис. 3).

Таблиця 2. Види аудиту та аспекти соціальної відповідальності, які вони верифікують

Види аудиту	Аспекти соціальної відповідальності
Операційний аудит	Верифікація законності, порядності, чесності та ефективності діяльності управлінського персоналу підприємства. З позицій верифікації може бути використаний при будь-яких розрахунках
Технологічний аудит	Контроль на базі норм та стандартів професійного рівня та поточного стану техніки і технології, які використовуються апаратом управління. Виявляє невідповідність рівня техніки та технології, їх кількості в залежності від трудомісткості, складності та своєчасності виконуваних функцій управлінським персоналом. Дозволяє верифікувати економічні та екологічні виміри результативності
Екологічний аудит	Відноситься до групи спеціальних видів аудиту, методи застосування якого постійно удосконалюються. У високорозвинених країнах екологічний аудит існує у формі: елемента системи екологічного менеджменту; оцінки системи управління навколишнім середовищем; дослідження інвестиційних проєктів та нерухомості; проведення аудит з питань охорони здоров'я, безпеки; аналізу екологічної інформації. Використовується як високорозвинений інструмент діагностики якості управління з метою: надання допомоги бізнесу; підвищення конкурентоздатності підприємства; зниження ризиків; підвищення ефективності природоохоронної діяльності; підвищення рівня інвестиційної привабливості; перевірка безпеки виробництва; установлення проблем у сфері охорони здоров'я, встановлення екологічних правопорушень тощо
Трудовий аудит	Охоплює усі економічні, екологічні та соціальні аспекти діяльності підприємства. Особливо виділяється кадровий аудит, сферою діяльності якого виступає верифікація стану ведення кадрової документації, що гарантує співробітнику забезпечення його соціальних прав, передбачених законодавством про працю та пенсійне забезпечення

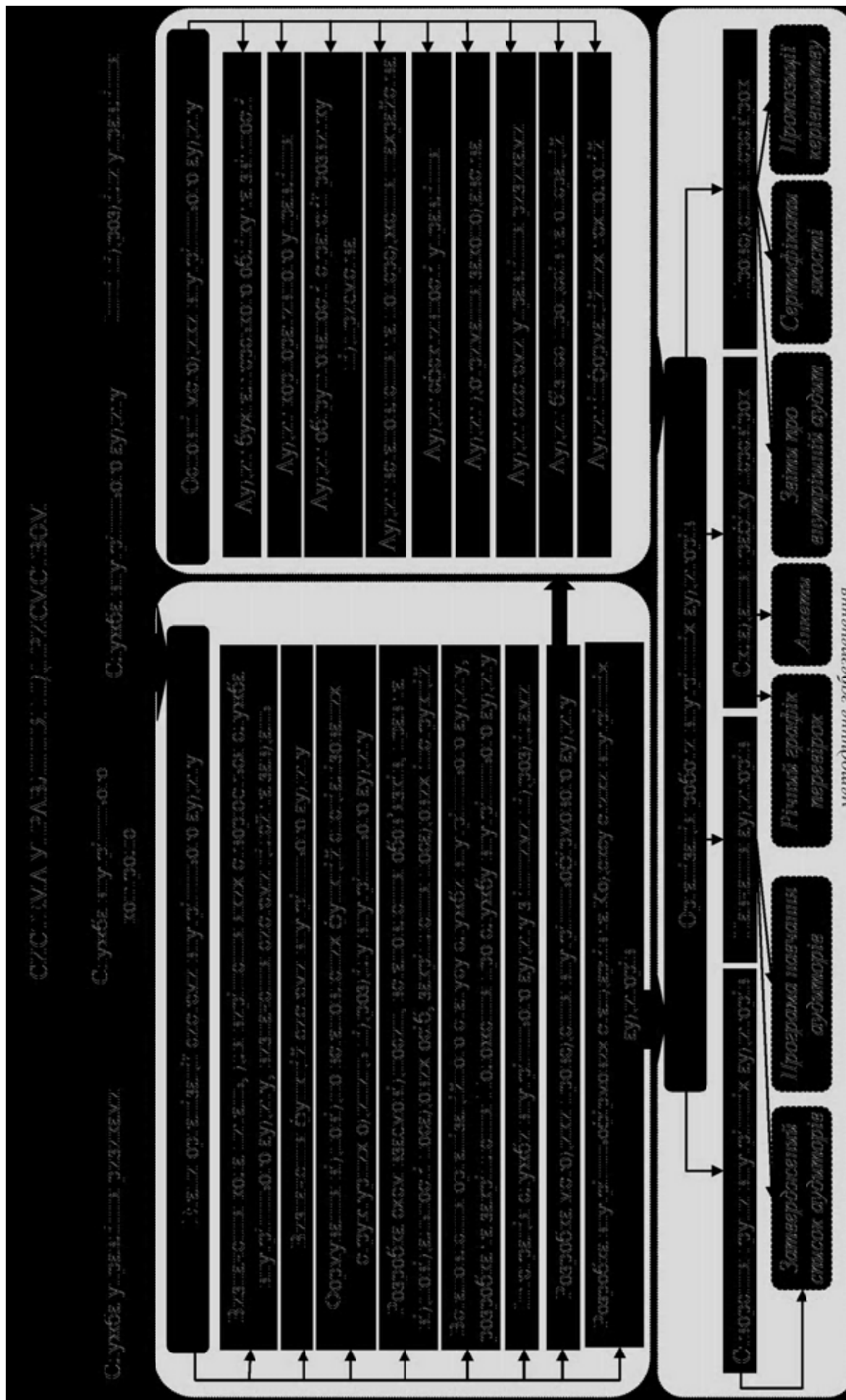

Рис. 5. Модель організації системи внутрішнього аудиту та її методичного забезпечення

Як видно з рисунка 3, служба внутрішнього аудиту виконує різноманітні масштабні завдання, які значно розширюють сферу її діяльності: стратегічне планування, корпоративне управління, операційна діяльність, оцінка ризиків, управлінський облік, процедури попередження тощо.

Служба внутрішнього аудиту забезпечує оцінку надійності та ефективності системи внутрішнього контролю в процесі управління ризиками, які виникають у процесі корпоративного управління. Внутрішній аудит — постійно спрямований на майбутній процес, який полягає у сприянні керівництву та власникам суб'єкта господарювання в досягненні стратегічних цілей підприємства найбільш ефективним способом.

Внутрішні аудитори забезпечують захист підприємства від зловживань, визначають "зони ризику" та можливості усунення майбутніх загроз, допомагають ідентифікувати та посилити "слабкі місця" в системах управління. Таким чином, основною функцією сучасного внутрішнього аудиту є підготовка рекомендацій з удосконалення усієї системи управління суб'єктом господарювання. Саме тому сьогодні внутрішній аудит має назву системно-орієнтованого аудиту.

Зміна уявлення щодо сутності внутрішнього аудиту на підприємстві викликана появою значної кількості систем аудиту, які одночасно функціонують на підприємстві (рис. 4).

Базовим елементом системи є фінансовий аудит, який на сьогодні є найбільш розробленим та оперує великим масивом доказів результативності, бо система бухгалтерського обліку, які він перевіряє, є єдиним інформаційним джерелом усіх аспектів господарської діяльності підприємства та єдиним інструментом верифікації показників економічної результативності діяльності підприємства та її ефективності.

Наступним блоком є аудит господарської діяльності, метою якого є проведення оцінки ефективності управління, встановлення можливостей покращення господарської діяльності, надання рекомендацій відносно такого покращення. Цей вид аудиту може верифікувати економічні, екологічні та соціальні зміни результативності.

Управлінський аудит — це перевірка та удосконалення організації та управління підприємством, якісних параметрів виробничої діяльності, оцінки ефективності виробництва та інвестицій, продуктивності, раціональності використання засобів. Сьогодні в літературі виділяють нові види управлінського аудиту: аудит механізму управління та аудит виробничих процесів, які, в свою чергу, розподіляються на багато підвидів [11].

На рівні управлінського аудиту функціонує операційний аудит, технологічний аудит, екологічний аудит та трудовий аудит. Ці види аудиту використовуються як консультаційні послуги та мають багато взаємозв'язків між собою. Відповідно до міжнародних стандартів суб'єкт господарювання, який здійснює верифікацію соціальної відповідальності та параметрів обліку, на власний розсуд обирає необхідність виокремлення цих видів аудиту.

Розглянемо, які аспекти соціально відповідальної діяльності можуть верифікувати дані види аудиту (табл. 2).

Останнім елементом системи внутрішнього аудиту є стратегічний аудит, який являє собою комплекс експертно-аналітичних та контрольних заходів щодо оцінки ефективності використання ресурсів підприємства для досягнення стратегічних цілей. Як правило, стратегічний аудит має смисловий розподіл на: аудит цілей та завдань, аудит принципів та функцій, аудит стратегій, аудит комунікацій управління, аудит властивостей та схем процесу управління, аудит ресурсів, інформаційний аудит, який полягає в управлінні інформаційними потоками суб'єкта господарювання.

Охарактеризувавши основні складові системи внутрішнього аудиту нами підкреслено їх тісний взаємозв'язок та взаємодію, що забезпечує верифікацію усіх параметрів соціально відповідальної діяльності.

Практична користь від створення служби внутрішнього аудиту для кожного суб'єкта господарювання є відмінною.

Найзагальніші аспекти доцільності створення такої служби суб'єктом господарювання полягають в наступному: 1) це дозволить вищому керівництву управління або виконавчому органу управління налагодити ефективний контроль за самостійними структурними підрозділами підприємства; 2) контрольні перевірки, які проводяться внутрішніми аудиторами, допомагають встановити резерви виробництва та найбільш перспективні напрями діяльності підприємства; 3) внутрішні аудитори часто виконують і консультаційні функції у відношенні посадових осіб фінансово-економічних служб підприємства, його структурних підрозділів та дочірніх підприємств.

Сьогодні арсенал методичних засобів дозволяє практикувачам аудиторам повністю забезпечити якісне проведення верифікації та перевірки достовірності корпоративної соціальної відповідальності.

З урахуванням особливостей проведення процесу верифікації, вимог Стандарту верифікації AA1000, сучасних завдань, які висувуються до системи внутрішнього аудиту суб'єкта господарювання, існуючих напрямів та видів аудиту, пропонуємо модель організації системи внутрішнього аудиту та її методичного забезпечення.

Місце внутрішнього аудиту в організаційній структурі підприємства, його функціональна спрямованість, чисельність і кваліфікаційні характеристики кадрового складу, матеріально-технічне, фінансове та інформаційне забезпечення відділу, особливості структури взаємин і порядку функціональної і адміністративної підпорядкованості всередині відділу; структура взаємовідносин цього відділу з іншими підрозділами організації залежить від багатьох факторів. Основними з них є:

- мета створення відділу;
- організаційно-правова форма, розміри, ресурси, організаційна структура, масштаби і види діяльності суб'єкта господарювання;
- кількість і територіальне розташування її відокремлених підрозділів або дочірніх підприємств.

Структура відділу внутрішнього аудиту залежить від відношення керівництва підприємства до внутрішнього контролю, а також формується по мірі організаційного розвитку управління, накопичення фінансового, кадрового, інтелектуального потенціалу. Відділ внутрішнього аудиту може спочатку формуватися як ланка з чисто консультаційними функціями. По мірі зростання його впливу на діяльність підприємства, його функції стануть безпосередньо розширюватися й до розробки рекомендацій щодо удосконалення всіх рівнів управління підприємства. Прототипом відділу внутрішнього аудиту можуть бути служби цільового контролю, що функціонують на деяких виробничих об'єднаннях.

Розглянемо основні методики аудиту:

— аудит бухгалтерського обліку та звітності — аудит, пов'язаний з перевіркою достовірності бухгалтерського обліку та бухгалтерської звітності суб'єкта господарювання;

— аудит корпоративного управління — аудит, орієнтований на інвесторів, акціонерів, власників підприємства та полягає у перевірці дотримання на рівні підприємства корпоративної відповідальності, а також ефективності функціонування системи внутрішнього контролю, наявності незалежних членів правління, комітету з аудиту, дотримання принципу незалежності аудиту;

— аудит обґрунтованості стратегії розвитку підприємства — стратегічний внутрішній аудит, який пов'язаний з оцінкою досягнення суб'єктом господарюван-

ня стратегічних цілей та оцінкою обґрунтованості вибору самих цілей за умов динамічного розвитку ринкових відносин;

— аудит встановлення та попередження шахрайства — спеціальний внутрішній аудит, який включає аудиторську перевірку встановлення та попередження зловживань, а також аудит з питань, пов'язаних з виникненням досудового слідства, досудових засідань, фактів виникнення штрафів тощо;

— аудит ефективності управління — аудит, який перекликається з аудитом корпоративного управління, проте, на відміну від нього, вивчає ефективність нижчих ланок управління суб'єкта господарювання;

— аудит дотримання законодавства — правовий аудит, за якого здійснюється не лише перевірка дотримання вимог законодавства, але й положень внутрішніх нормативних документів підприємства;

— аудит системи управління ризиками — аудит ризиків, який визначає ефективність здійснення управління ризиками на підприємстві, усунення та мінімізації їх дії;

— аудит бізнес-процесів та операцій — операційний аудит, який здійснюється у всіх сферах діяльності підприємства: фінансовій, інвестиційній, виробничо-господарській, соціальній, оперативному плануванні та підготовці управлінської звітності;

— аудит інформаційних технологій — аудиторська перевірка ефективності та безпеки інформаційної системи суб'єкта господарювання, особливо за умов автоматизованої обробки облікових даних.

Як бачимо, на практиці існує велика кількість методик аудиту, які можуть одночасно використовуватись суб'єктом господарювання, або окремо визначеним набором.

Визначення переліку застосовуваних методик аудиту є проблемою повноти проведення аудиту при верифікації даних корпоративної соціальної звітності. Для цього важливо розрізнити наступні рівні повноти аудиторської перевірки корпоративної звітності: функціональний, комплексний та системний аудит.

Функціональний аудит — визначається розподілом аудиторів за функціями виробництва та управління. Об'єктами функціонального аудиту корпоративної соціальної звітності є бухгалтерський облік, фінанси, персонал, діловодство, екологія тощо.

Комплексний аудит — характеризується перевіркою більш значимих елементів та процесів в соціальній діяльності підприємства. Він здійснюється на основі функціональних аудитів або самостійно обумовленим набором робіт.

Системний аудит — це найбільш глибокий в порівнянні з комплексним аудитом контроль суб'єкта господарювання з урахуванням взаємного впливу кожного функціонального аудиту один на одного та аудиту елементів та процесів, які пов'язують діяльність підприємства із зовнішнім середовищем. Системний аудит може використовуватись на підприємстві для верифікації виміру результативності:

— економічної, екологічної та соціальної ефективності діяльності корпорацій;

— прогнозування фінансових, екологічних та господарських ризиків;

— визначення вартості інтелектуального капіталу підприємства;

— витрат на лобювання інтересів суб'єкта господарювання та ін.

Саме системний аудит відповідає вимогам міжнародної корпоративної соціальної відповідальності.

Важливим є проведення діагностичного процесу проведення внутрішнього контролю при верифікації соціальної відповідальності та соціальної звітності. Відповідно до нормативних документів, контрольне середовище повинно бути протестоване в таких позиціях: усвідомленість та дії представників власника та керівницт-

ва відносно системи внутрішнього контролю; підтримка принципу чесності та інших етичних цінностей на рівні усієї компанії; професіоналізм; участь власника або його представників в діяльності суб'єкта господарювання; компетентність та стиль роботи керівництва; надання повноважень та відповідальності співробітникам, кадровій політиці та практиці; організаційна та управлінська структура підприємства.

Особливістю такого розгляду стане розширення діапазону від обмеження фінансової звітності на весь спектр відповідальності керівництва та службовців.

Як правило, аудитор отримує відповідний аудиторський доказ, використовуючи набір запитів та інших процедур для оцінки ризиків невідповідності даних соціальної звітності, наприклад, встановлює підтвердження відповіді на запити шляхом власних спостережень та перевірки документів.

Якщо на підприємстві, яке проходить перевірку, робота внутрішнього аудиту організована так, як рекомендовано нормативним положеннями, то будуть лише перевірятись параметри процедур визначення груп значимості та важливості запитів стейкхолдерів.

Виходячи з цього група аудиторів повинна сама проводити весь спектр робіт: установлювати стейкхолдерів, тестувати їх інтереси та проектувати отримані результати на корпоративну соціальну відповідальність з метою встановлення обґрунтованості спрямованості соціальних інвестицій клієнта.

Стандартом AA1000SES визначені позиції визначення значимості впливу та суті зацікавленості стейкхолдерів у взаємозв'язку з обраними напрямками, які складають головні принципи соціальної звітності суб'єкта господарювання: суттєвість, повнота, готовність до реагування та відкритість для усіх.

Перевірка такої відповідності є початковим завданням зовнішніх аудиторів. Це найтяжча робота, яку зараз доводиться виконувати аудиторам, які здійснюють верифікацію корпоративної соціальної звітності та соціальної відповідальності.

На цьому етапі аудитори повинні отримати надійні докази про рівень опрацювання проблем, пов'язаних зі взаємодією зі стейкхолдерами.

Зацікавлені сторони надають перевагу взаємодії та можуть вимагати проведення змін такими способами:

— робота зі встановлення формальних юридичних та договірних прав та обов'язків;

— участь у законодавчо дозволенних протестах та інформаційних заходах;

— співробітництво з представницькими організаціями, легітимність представницьких функцій, які засновані на їх репутації;

— участь у представницьких організаціях, які володіють санкціонованими повноваженнями;

— розробка, впровадження еталонних орієнтирів та показників;

— підтримка та участь у виборних кампаніях;

— використання складних інструментів лобювання.

Рекомендації аудиторів полягають в необхідності осмислення встановлених недоліків в управлінні суб'єктом господарювання та розробкою нівелюючих процедур, які повинні знайти своє відображення в політиці підприємства, інструкціях відділу кадрів, рекрутингового відділу та відділу продаж. Аудитори відмічають, що ігнорування таких проблем суттєво впливає на взаємовідносини із зацікавленими сторонами, створює негативне сприйняття іміджу підприємства та може вплинути на стійкість його розвитку.

Процес збору фактичних даних повинен бути організованим таким чином, щоб висновки за результатами перевірки верифікації корпоративної соціальної відповідальності були здійснені на основі зібраних доказів та були придатні витримати будь-який критичний аналіз.

На підставі розглянутих вище вимог до процесу верифікації корпоративної соціальної звітності, цілей,

завдань та особливостей організації служби внутрішнього аудиту, пропонуємо модуль процесу оцінки та присвоєння рейтингу верифікації соціальної звітності суб'єкту господарювання (рис. 6).

Процес оцінки та присвоєння рейтингу верифікації складається з шести взаємопов'язаних етапів: 1) укладання договору про надання рейтингових послуг; 2) надання інформації для проведення рейтингового дослідження; 3) аналіз наданої інформації, проведення рейтингових досліджень; 4) формування попереднього висновку про присвоєння рейтингу; 5) інформування замовника про результати оцінки та присвоєння рейтингу; 6) оформлення рейтингового звіту, поширення в ЗМІ інформації про рейтинг або 6) підписання згоди про нерозголошення інформації та результати оцінки передаються замовнику.

На першому етапі відбувається укладання договору на проведення послуг з верифікації, в якому визначаються права та обов'язки суб'єкта верифікації та суб'єкта, який перевіряється, строки проведення процесу верифікації, особливі умови, які можуть мати місце під час перевірки та не суперечать вимогам стандартів з верифікації корпоративної соціальної відповідальності. Якщо ж верифікація проводиться службою внутрішнього контролю, то на цьому рівні достатньо формування внутрішніх розпорядчих документів з верифікації.

На другому етапі відбувається власне збір та надання різноманітної інформації для проведення рейтингового дослідження корпоративної соціальної звітності, яка є доповненням до звітності та розкриває окремі її статті й показники.

На третьому етапі відбувається аналіз наданої суб'єктом господарювання, звітність якого верифікується, інформації, проведення рейтингових досліджень, здійснення поточних висновків.

На підставі проведення рейтингового дослідження робляться висновки щодо достатності та повноти наданої інформації для верифікації корпоративної соціальної звітності. Якщо ж такої інформації недостатньо, суб'єктом верифікації здійснюється запит щодо отримання додаткової інформації для верифікації.

Якщо ж отриманої інформації достатньо для присвоєння певної рейтингової оцінки, відбувається четвертий етап верифікації — формування попереднього загального висновку та присвоєння рейтингу суб'єкту господарювання, звітність якого перевірялася на предмет верифікації.

На наступному етапі проводиться інформування замовника про результати оцінки та присвоєння рейтингу

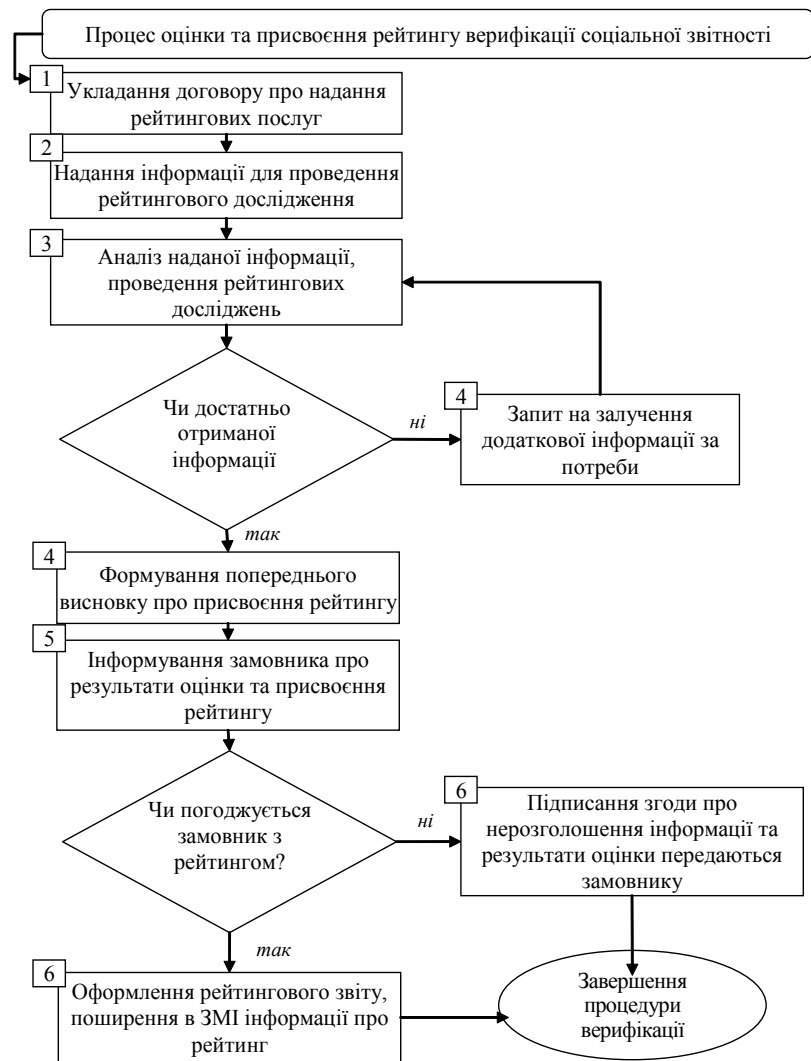

Рис. 6. Процес оцінки та присвоєння рейтингу верифікації соціальної звітності

гу відповідно до обсягів та якості отриманої інформації для перевірки.

Заключним етапом є або оформлення рейтингового звіту, у випадку погодження замовником результатів верифікації, поширення в засобах масової інформації результатів верифікації, що є однією з обов'язків суб'єкта верифікації.

Якщо ж суб'єкт господарювання не погоджується з висновками суб'єкта верифікації або його не влаштовує отриманий рівень верифікації, то між ними підписується угода про нерозголошення інформації та результати оцінки передаються замовнику. Повторна верифікація в такому випадку не проводиться.

Якщо ж говорити про рівні верифікації корпоративної соціальної відповідальності, то вони окремо встановлюються суб'єктами верифікації відповідно до обраної методики та організації процесу верифікації. На основі аналізу використання на практиці суб'єктами ве-

Таблиця 3. Рівні верифікації корпоративної соціальної відповідальності

Рівень верифікації	Характеристика рівня
AAA	найвищий рівень корпоративної соціальної відповідальності
AA	дуже високий рівень корпоративної соціальної відповідальності
A	високий рівень корпоративної соціальної відповідальності
BBB	прийнятний рівень корпоративної соціальної відповідальності
BB	достатній рівень корпоративної соціальної відповідальності
B	задовільний рівень корпоративної соціальної відповідальності
C	низький / незадовільний рівень корпоративної соціальної відповідальності
NR	рейтинг не присвоєний або відкликаний

рифікації різних рівнів верифікації, нами узагальнено основні існуючі підходи та запропоновану авторську шкалу верифікації (табл. 3).

Запропонований список рівнів верифікації не є вичерпним та може бути або розширеним, або укрупненим, за рішенням суб'єкта верифікації.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, нами проведено аналіз особливостей проведення процесу верифікації корпоративної соціальної звітності та вимог, які висуваються до даного процесу. Встановлено особливості організації системи внутрішнього аудиту як основного внутрішнього суб'єкта верифікації, визначено основні методики аудиту, які використовуються на практиці та в системі верифікації.

Характеризуючи особливості аудиту верифікації корпоративної соціальної звітності, важливо відмітити, що повинні бути присутні спеціальні вимоги до відбору групи аудиторів, які визначаються широким діапазоном діагностики соціальної відповідальності.

До групи аудиторів повинні входити окрім аудиторів фінансового профілю, спеціалісти зі стратегічного управління, управління персоналом, сертифіковані спеціалісти з екологічного управління, юристи, сертифіковані аудитори з соціальної відповідальності, аналітики та інші спеціалісти. Це не обмежує можливість додаткового залучення експертів з інших сфер компетенцій, наприклад, оцінювачів інтелектуальної власності та інтелектуального капіталу.

Література:

1. Байрактар Ю.П. Нефінансова звітність підприємств та етапи її формування / Ю.П. Байрактар // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. — 2015. — Т. 20. — Вип. 1/1. — С. 57—60.
2. Воробей В., Журовська І. Нефінансова звітність: інструмент відповідального бізнесу / В. Воробей, І. Журовська. — Київ, 2010. — 84 с.
3. Голубева Н. Учет эколого-социальных затрат / Н. Голубева // Международный бухгалтерский учет. — 2009. — № 9. — С. 33—26.
4. Голубева Н.А. Теоретические и практические аспекты социального учета и отчетности: монография / Н.А. Голубева, В.С. Карагод. — М., 2009. — 161 с.
5. Игнатъев А.Н. Управление социальным инвестированием интегрированных хозяйствующих субъектов: дис. канд. экон. наук: 08.00.05. — СПб, 1998. — 172 с.
6. Колповська А. Застосування соціальної звітності в муніципальному управлінні / А. Колповська // Державне управління та місцеве самоврядування. — 2013. — Вип. 4 (19). — С. 261—270.
7. Король С.Я. Нефінансова звітність підприємства / С.Я. Король // Вісник КНТЕУ. — 2011. — № 6 — С. 102—113.
8. Кужелєв М.О. Соціальний звіт корпорації: перспективи провадження в корпоративну практику України / М.О. Кужелєв // Науковий вісник НЛТУ України. — 2013. — Вип. 23.14. — С. 103—108.
9. Мацьків Р.Т. Нефінансова звітність — складова управління соціальною відповідальністю підприємств нафтогазового комплексу / Р.Т. Мацьків // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3926>
10. Національний рейтинг благодійників: лідери, цифри, коментарі експертів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.prostir.ua/?news=natsionalnyj-rejtynh-blahodijnykiv-lidery-tsyfry-komentari-ekspertiv>
11. Смирнов Э.А. Организационный аудит систем управления: дис. на соиск. степени д. э. н.: 08.00.05. — Москва, 2004. — 334 с.

12. Статистичний збірник "Україна в цифрах 2015". — Київ, 2016. — 239 с.

13. Хрущ В.О. Розвиток соціального аудиту в системі соціального управління / В.О. Хрущ // Науковий вісник Херсонського державного університету. — Вип. 2. — 2013. — С. 98—102.

14. Ярошенко Л. Національний рейтинг благодійників: лідери, цифри, коментарі експертів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.prostir.ua/?news=natsionalnyj-rejtynh-blahodijnykiv-lidery-tsyfry-komentari-ekspertiv>

15. Waddock S.A. Stakeholders performance implications of corporate responsibility // International Journal of Business Performance Management. — 2003, 5 (2/3). — Pp. 114—124.

References:

1. Bajraktar, Yu.P. (2015), "Non-financial reporting companies and the stages of its formation", *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova*, vol.20., no. 1/1, pp. 57—60.
2. Vorobej, V. and Zhurovs'ka, I. (2010), *Nefinansova zvitnist': instrument vidpovidal'noho biznesu* [Non-financial reporting: an instrument responsible business], Kyiv, Ukraine.
3. Holubeva, N. (2009), "Accounting environmental and social costs", *Mezhdunarodnyj bukhgalters'kyj uchet*, vol. 9, pp. 33—26.
4. Holubeva, N.A. and Karahod, V.S. (2009), *Teoreticheskye y praktycheskye aspekty sotsyal'noho ucheta y otchetnosti* [Theoretical and practical aspects of social accounting and reporting] Moscow, Russia.
5. Ignat'ev, A.N. (1998), "Management of social investments of integrated business entities" Abstract of Ph.D. dissertation, SPb, Russia.
6. Kolpov's'ka, A. (2013), "The use of social accountability in municipal management", *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, vol. 4(19), pp. 261—270.
7. Korol', S.Ya. (2011), "Non-financial statements", *Visnyk KNTEU*, vol. 6, pp. 102—113.
8. Kuzheliev, M.O. (2013), "Social corporations report: prospects for implementation in Ukraine corporate practice", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 23.14, pp. 103—108.
9. Mats'kiv, R.T. (2015), "Non-financial reporting - management of social responsibility component of oil and gas companies", *Efektivna ekonomika*, vol.3, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3926> (Accessed 20 July 2016).
10. Yaroshenko, L. (2015), "National rating of benefactors, leaders, figures, expert commentary", available at: <http://www.prostir.ua/?news=natsionalnyj-rejtynh-blahodijnykiv-lidery-tsyfry-komentari-ekspertiv> (Accessed 20 July 2016).
11. Smyrnov, E.A. (2004), "Organizational audit management systems", abstract of Ph.D. dissertation, Moscow, Russia.
12. State Statistics Service of Ukraine (2016), *Statystychnyj zbirnyk "Ukraina v tsyfrakh 2015"* [Statistical Yearbook "Ukraine in Figures 2015"], Kyiv, Ukraine.
13. Khrusch, V.O. (2013), "The development of social audit in the system of social management", *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 2, pp. 98—102.
14. Yaroshenko, L. (2015), "National rating of benefactors, leaders, figures, expert commentary", available at: <http://www.prostir.ua/?news=natsionalnyj-rejtynh-blahodijnykiv-lidery-tsyfry-komentari-ekspertiv> (Accessed 20 July 2016).
15. Waddock, S.A. (2003), "Stakeholders performance implications of corporate responsibility", *International Journal of Business Performance Management*, vol. 5 (2/3), pp. 114—124.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2016 р.